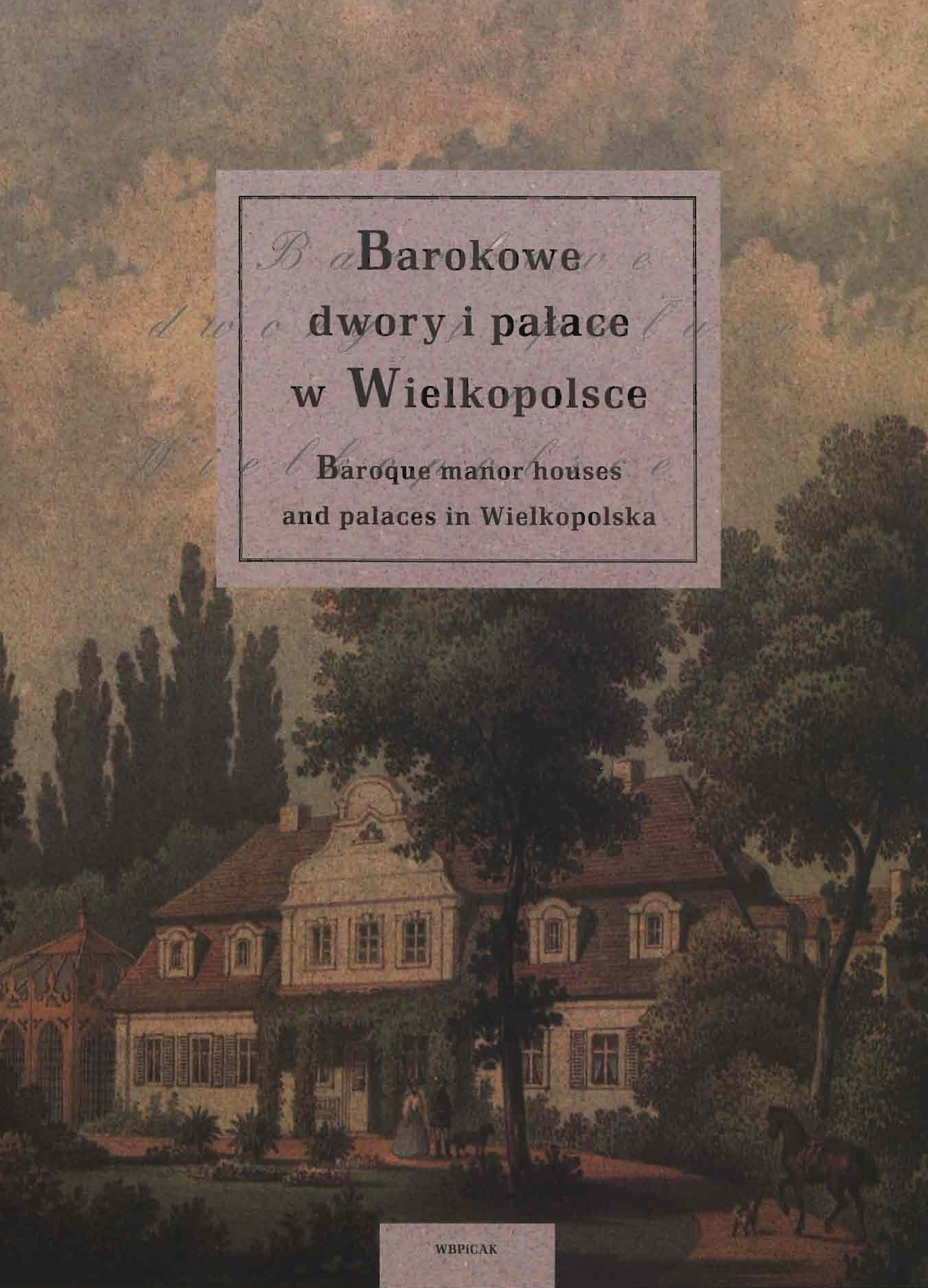

Barokowe dwory i pałace w Wielkopolsce

Baroque manor houses and palaces in Wielkopolska

WBPiCAK

Barokowe dwory i pałace w Wielkopolsce

Baroque manor houses and palaces in Wielkopolska

Koncepcja
wybór fotografii MARIA STRZAŁKO

Opracowanie graficzne Anna Woźniak, Michał Woźniak

Teksty Maria Strzałko

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu
130700

Fotografie Karol Budziński
Anna Jabłońska
Jerzy Miecznikowski
Zbigniew Szmidt

Barokowe dwory i pałace w Wielkopolsce

Baroque manor houses and palaces in Wielkopolska

Wydawnictwo WBPiCAK
Poznań 2006

Wstęp

Wznoszone były jako siedziby wielkopolskich rodów szlacheckich. Budowane jako ich stałe lub czasowe rezydencje, stanowiły zarazem w większości przypadków ośrodki dóbr ziemskich liczących niekiedy kilka lub kilkanaście wsi. W zależności od wielkości tych majątków – a tym samym zasobów finansowych oraz ambicji właścicieli, ich wymogów i pozycji społecznej – różna była skala założenia, forma i sposób wyposażenia znajdujących się tam obiektów, od skromnych dworów aż po wspaniałe rezydencje.

Ramy czasowe dla powstających na terenie Wielkopolski budowli barokowych, bądź tylko o cechach barokowych, określić można na lata od 2 połowy XVII w., po zakończeniu wojen szwedzkich, aż po schyłek XVIII stulecia, kiedy pojawiają się już symptomy nowej epoki – klasycyzmu. Architektura ta nie była oczywiście jednolita, zmieniała się wraz z pojawianiem się różnych nowych trendów i wzorów charakterystycznych dla baroku.

Wyznacznikami stylu były wznoszone wtedy okazałe rezydencje najznaczniejszych wielkopolskich rodów, zatrudniających do ich realizacji znanych i uznanych architektów sprowadzanych najczęściej z Włoch lub Śląska, niekiedy z Warszawy. Zastosowane przez nich formy oraz nowe rozwiązania budowlane w sposobie kształtowania architektury oraz dekoracji naśladowane były, w przetworzonej często postaci, przez miejscowych budowniczych, twórców znakomitej większości niewielkich zazwyczaj dworów.

Dwory takie, wraz z towarzyszącymi im zespołami zabudowań gospodarczych i folwarcznych, składały się w znacznym stopniu na obraz i krajobraz wsi wielkopolskiej. Obraz ten był, jak wspomniano, niejednolity. Budowle i założenia dworskie oraz pałacowe różniły się formą, skalą, użytym materiałem budowlanym i klasą architektury oraz zastosowanej dekoracji. Wspólne jednak były pewne charakterystyczne dla epoki cechy przejawiające się w sposobie opracowania architektury, detali architektonicznych elewacji oraz wnętrza, jak również ukształtowania przestrzeni wokół rezydencji i powiązania jej z wsią lub miastem.

Przystępując do omawiania barokowej architektury rezydencjonalnej z terenu Wielkopolski pamiętać również należy, że zachowane do naszych czasów obiekty nie dają nam jej pełnego obrazu. Znaczna ich część została rozebrana bądź przebudowana, a pozostałości widoczne są dziś jedynie w partiach murów lub sklepionych kolebkowo piwnicach późniejszych obiektów. Nagminnym niemal zjawiskiem w 1 połowie XIX w. było dobudowywanie do barokowych budowli charakterystycznych dla klasycyzmu kolumnowych portyków poprzedzających główne wejście na osi elewacji frontowej. Dostosowywano w ten sposób skromny zazwyczaj dwór do wymogów, trendów i mody nowej epoki. W połączeniu ze zmianą kształtu dachu, co też zazwyczaj robiono, skutecznie zacierano formy i cechy architektury barokowej.

Murowane rezydencje ziemiańskie przetrwały do naszych czasów, mimo przebudów, natomiast zniknęły niemal z powierzchni ziemi charakterystyczne dla wielkopolskiego krajobrazu niewielkie, alkierzowe najczęściej, dwory budowane z drewna bądź o murach konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną, o horyzontalnie zakomponowanej, rozsiadłej niejako parterowej bryle, zwieńczonej bardzo wysokim tzw. polskim łamanym dachem pokrytym gontem. Charakterystyczne również dla nich były kwadratowe w rzucie alkierze nakryte oddzielnymi czterospadowymi wysokimi dachami, ustawione w dwu lub czterech narożach budowli.

Istnienie takich dworów w bardzo wielu majątkach ziemskich w XVII i XVIII w. odnotowują archiwalne przekazy, sporządzane wtedy i zachowane do naszych czasów *Wizje* i *Inwentarze* majątków ziemskich. Przetrwały nieliczne tylko przykłady, najczęściej w bardzo złym stanie lub po gruntownym remoncie, m.in. dwór w Osowcu, Siedmiorogowie, Krzycku Wielkim czy Głuponiach.

Na barokowe założenie dworskie lub pałacowe składało się, poza usytuowaną z reguły centralnie rezydencją, całe otoczenie podporządkowane ścisłym normom i zasadom. Budynek dworski poprzedzony był honorowym dziedzińcem ujętym zazwyczaj po bokach oficynami i zlokalizowanymi nieco dalej zabudowaniami gospodarczymi. Na dziedziniec wjeżdżało się przez bramę usytuowaną w osi głównego wejścia do rezydencji. Za nią z reguły znajdował się regularny kwaterowy ogród włoski.

Znaczna część tych układów już nie istnieje i znana jest tylko z przekazów pisanych lub kartograficznych. Zmienione zostały częściowo lub całkowicie już w XIX w., kiedy – w duchu epoki romantyzmu – zakładane były nowe, malownicze, krajobrazowe założenia parkowe zajmujące niekiedy również teren honorowego dziedzińca. Obok tych wszystkich przekształceń wyglądu barokowego założenia rezydencjonalnego, jakie następowały w związku z uwarunkowaniami nowej epoki, wspomnieć należy o zniszczeniach, jakie nastąpiły w ostatnich dziesięcioleciach. Znaczna część budowli stosunkowo niedawno została zdewastowana i zrujnowana, bądź przez wadliwie przeprowadzone remonty pozbawiona wartości stylowych i zabytkowych.

Na zakończenie wyjaśnić należy, że założeniem cyklu wydawniczego prezentującego zabytkową architekturę i budownictwo z terenu Wielkopolski jest uwzględnienie wszystkich zachowanych, określonego typu obiektów. Barokowe dwory i pałace będące tematem niniejszego opracowania przetrwały, jak wspomniano, w bardzo różnym stanie. Niektóre z nich to dziś ruiny, które dotrwały do naszych czasów w stanie szczątkowym. Inne, wielokrotnie przebudowywane, zatraciły cechy zabytkowe. Mając jednak na celu jak najpełniejsze przedstawienie obrazu architektury rezydencjonalnej XVII i XVIII w., nie zrezygnowano z nich całkowicie, lecz uwzględniono w dodatku umieszczonym po części albumowej.

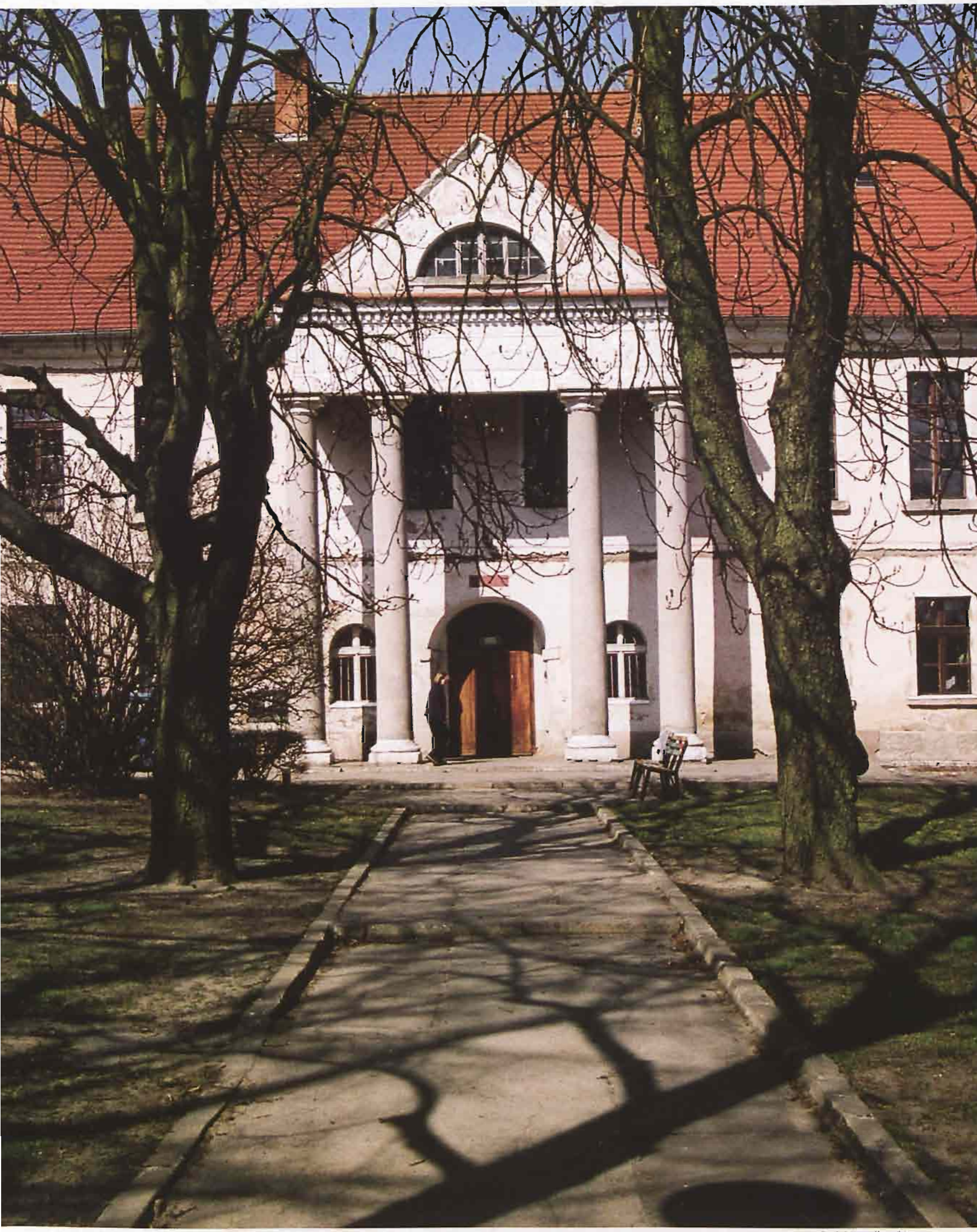

Cerekwica

fot. J. Miecznikowski

Pępowo

fot. A. Jabłońska

Introduction

Built as permanent or temporary residences of nobility families in Wielkopolska, in most cases they were often centres of landed property comprising a few or several villages. They were either large or small, impressive or modest, depending on the financial possibilities and the ambitions of their owners, their requirements and social position.

The Baroque manor houses in Wielkopolska were built from the second half of the 17th c. until the end of the 18th c. when symptoms of a new era, classicism, appeared. The architecture was not standardized; it changed with the appearance of different new trends and patterns characteristic of the Baroque style.

The style was determined by the impressive residences of the most distinguished families in Wielkopolska, who employed well-known architects, often from Italy or Silesia, sometimes from Warsaw. The architectural forms and solutions used by them were modelled by local builders, the authors of the majority of the smaller size manor houses.

Such manor houses, with farm buildings around them, created the landscape of the Wielkopolska village. The houses and palaces were different in form, scale, building materials used as well as with respect to the architectural class and decorations that were chosen. What was common to the epoch were some characteristic architectural details of the elevations and the interiors as well as the arrangement of the space around the residences and their connection to the villages or towns.

While reading about Baroque residential manor houses in Wielkopolska, we should remember that the picture is not complete. Many manor houses were pulled down or rebuilt, of many, only walls or cradle-vaulted basements have remained. In the first half of the 19th c. columnar porticoes in front of the main entrance were added to adapt the modest modern house to the requirements, trends and fashion of the new era. Often the shape of the roof was changed to completely obliterate the forms and features of Baroque architecture.

What has survived to our times, despite many reconstructions, are the brick residences of the landed gentry. The small manor houses, most often with corner annexes, built of timber or with skeleton walls filled with clay, covered with a very tall shingle roof, have almost all disappeared. Corner annexes covered with tall hip windows, built on two or all four corners, were their most characteristic feature.

Information on such manor houses in many landed properties in the 17th and 18th centuries can be found in archives, and in the *Visions* and *Inventory* of landed property made then. Only a few of the manor houses that were built have survived until today, usually in a very bad condition or completely refurbished, among them those in Osowiec, Siedmiorόg, Krzycko Wielkie or Głuponie.

The Baroque manor house or palace usually included, apart from a centrally located residence, the entire surrounding. In front of the manor house there was a representative courtyard, usually with outhouses on both sides and farm buildings some distance away. The courtyard was entered through a gate built in the axis of the main entrance to the residence. Behind the residence, there was usually a regular Italian garden.

A major part of these layouts no longer exists and can be only imagined on the basis of written sources or maps. They were changed partly or completely in the 19th c. when, in the spirit of Romanticism, new, picturesque, landscaped parks were established, often taking some of the area of the representative courtyard. In recent decades many manor houses were damaged and ruined or deprived of their style and appearance because of badly carried out repair work.

The Baroque manor houses and palaces described in this publication have survived the passing of time to the present day in differing conditions. Some of them are in ruins, others, reconstructed and altered several times, lost their historical attributes. However, an attempt has been made to describe all the interesting manor houses and palaces built in the 17th and 18th centuries in Wielkopolska.

Brzostków

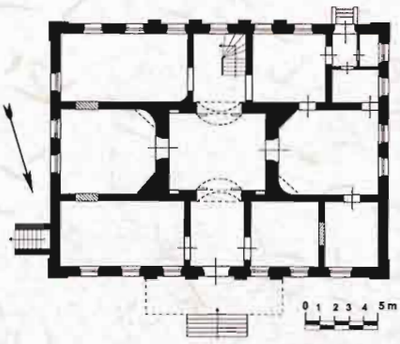

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | ***Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań***

Wieś Brzostków, dawniej Brzóstków, w powiecie jarocińskim w gminie Żerków, oddalona około 3 km na północ od Żerkowa położona jest wśród malowniczych wzgórz na krawędzi Pradoliny Warciańsko-Odrzańskiej.

Wieś z założeniem dworskim rozlokowana u stóp wzgórza z kościołem należała w swoich początkach, w XIV i XV w., do Brzostkowskich. Od nich przeszła w XVI w. w ręce Poturzyckich, którzy sprzedali ją w 1626 r. Eremiaszowi Domiechowskiemu herbu Prawdzic. W posiadaniu tej rodziny pozostawała do XVIII w. Po Eremiaszu wzmiankowany w źródłach jest Wojciech Domiechowski z żoną Ludwiką z Radomickich, od 1689 r. Stefan ożeniony z Dorotą z Tomickich, powtórnie z Marianną z Rogalińskich, określany w przekazach jako dziedzic Brzostkowa i kolator tamtejszego kościoła. Zmarł on w 1713 r. i po działach spadkowych, przeprowadzonych pomiędzy wdową i synem Kazimierzem, dożywotnią dziedziczką Brzostkowa została Marianna z Rogalińskich Domiechowska, która wyszła powtórnie za mąż za Aleksandra Psarskiego herbu Dadźbóg i zamieszkała wraz z mężem w istniejącym tu dworze (na co wskazują zapisy w księgach metrykalnych brzostkowskiego kościoła).

Łodzia

Po jej śmierci w 1730 r. dobra powróciły do Domiechowskich i około połowy XVIII w. przypadły w dziale córce wspomnianego Kazimierza, Ludwice z Domiechowskich Ponińskiej, żonie Antoniego Ponińskiego herbu Łodzia, starosty kopanickiego i stolnika poznańskiego. Niewątpliwie z ich inicjatywy zbudowany został w Brzostkowie, w 2 połowie XVIII w. nowy barokowy okazały dwór, przebudowywany częściowo przez kolejnych właścicieli majątku w ciągu XIX i XX stulecia. Około połowy XIX w. dobra należały do Sczanieckich herbu Ossorya, a od 1863 r. do Grabskich herbu Wczele, od których kupili je Hebanowscy i w posiadaniu tej rodziny pozostawały do XX w.[1]

Przebudowy tylko częściowo zmieniły formę architektury barokowego dworu. Zachował on zasadniczy kształt parterowej, założonej na prostokątnym rzucie bryły zwieńczonej wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalną kondygnację poddasza. W partii środkowej elewacji frontowej i tylnej zaprojektowane zostały piętrowe trójosiowe pozorne ryzality zwieńczone dziś, późniejszymi być może, trójkątnymi naczółkami. W ryzalicie elewacji frontowej, zwróconej na południe i ozdobionej pilastrami, znajdowało się niegdyś główne wejście prowadzące do wnętrza o dwutraktowym dawniej układzie.

fot. K. Rudziński

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz*, Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

Brzostków, formerly Brzóstków, a village in the Jarocin region, commune of Żerków, about 3 km north of Żerków, is located among picturesque hills on the edge of the Warta-Odra proglacial stream valley.

The village with the manor houses and a church, located at the foot of the hill, belonged first to the Brzostkowski family (14th and 15th c.). In the 16th c. it was acquired by the Poturzycki family, who sold it in 1626 to Eremiasz Domiechowski, Prawdzic coat of arms. The Domiechowski family owned the village until the 18th c. According to archives, Eremiasz Domiechowski was succeeded by Wojciech Domiechowski and his wife Ludwika née Radomicka, and in 1689 by Stefan Domiechowski who married first Dorota Tomicka and then Marianna Rogalińska; Stefan Domiechowski is referred to in the archives as the lord of Brzostków and founder of the local church. He died in 1713; his widowed wife and son Kazimierz chose Marianna Rogalińska as heiress to the estate. Marianna married Aleksander Psarski, Dadźbóg coat of arms, and together with her husband lived in the manor house, which fact is substantiated by numerous entries into the church register in Brzostków.

fot. K. Budziński

When Marianna died in 1730 the estate returned to the Domiechowski family. At around the mid 18th c. it was inherited by Ludwika Ponińska, the daughter of Kazimierz Domiechowski, the wife of Antoni Poniński, Łodzia coat of arms, the starost of Kopanica and esquire carver of Poznań. A new Baroque manor house was built to their design. It was partly rebuilt by the subsequent owners, in the 19th and 20th c. At around the mid 19th c. the estate belonged to the Sczaniecki family, Ossorya coat of arms, and from 1863 to the Grabski family, Wczele coat of arms, from whom it was bought by the Hebanowski family, who owned it until the end of the 20th c.[1]

The reconstructions partly changed the original Baroque architecture of the manor house. The basic shape of a single-storey high rectangular structure crowned with a tall mansard roof with dormers, which illuminated the residential part of the attic, has been preserved. In the central part of the front and back elevations three-axis risalits were designed, today crowned with a triangular jerkin head roof, probably from a later period. The risalit in the front elevation, which faces south and which is decorated with pilasters, once featured the main two-lane entrance to the manor house.

Cerekwica

fot. Z. Szmidt

Cerekwica w powiecie jarocińskim w gminie Jaraczewo jest wsią położoną w odległości około 12 km na południowy zachód od Jarocina przy lokalnej bocznej drodze prowadzącej w kierunku Borku Wielkopolskiego.

Najwcześniejszy przekaz źródłowy, w którym pojawia się nazwa miejscowości pochodzi z XIV w., jednak można zakładać, że jej metryka sięga znacznie wcześniejszych czasów. Z powstaniem i nazwą wsi związana jest legenda o znajdującej się tutaj wczesnośredniowiecznej świątyni[1]. W ciągu XV i XVI w. ziemie pozostawały własnością Cerekwickich wywodzących się z rycerskiego rodu Zarembów i pieczętujących się tym herbem. Od 2 połowy XVI w. występują Marszewscy herbu Rogala oraz Sośniccy herbu Trąby. Około połowy XVII w. posiadłość przeszła w ręce Bojanowskich herbu Junosza, którzy osiedlili się bez wątpienia w nowo nabytym majątku, początkowo w istniejącym w nim starym dworze, a w końcu tego stulecia przystąpili do wznoszenia nowej, okazałej, barokowej rezydencji, która przetrwała do naszych czasów.

Junosza

Nałęcz

Prace przy jej budowie podjął zapewne Jakub Bojanowski, syn Andrzeja i Florentyny z Mycielskich herbu Dołęga, bądź jego syn, Jan Antoni Bojanowski, burgrabia gnieźnieński i podstoli nakielski, ożeniony z Jadwigą z Belęckich herbu Leszczyc, powtórnie z Ludwiką z Potockich herbu Pilawa, występujący w dokumencie sporządzonym w 1721 r.[2] W dokumencie tym, zatytułowanym *Wizja Dóbr Majętności Cerekwica*, opisany został: *Pałac murowany, do którego wchodząc drzwi dębowe na zawiasach żelaznych z zamkiem dobrym. Sień, z której idąc na prawą rękę drzwi do pokoju z zamknięciem dobrym. W tym pokoju okna dwa taflowe w ołów oprawne* [...] *z tego pokoju drzwi do drugiego pokoju dobre z zamknięciem, w którym także okna dwa taflowe dobre. Te pokoje o jednym piecu. Z tych pokojów alkierze dwa, do których drzwi dobre z zamknięciem, w obóch po dwa okna* [...]. *Wróciwszy się do sieni na drugiej stronie dworu drzwi do pokoju dobre z zamknięciem. W tym pokoju okno jedno w ołów oprawne* [...] *w tym pokoju piec zielony i kominecek maleńki, z tego pokoju komora* [...] *wróciwszy się do sieni, w której schody cztery, dwa na górę, dwa do sklepów* [...] *dalej idąc do kuchni ganek, do którego drzwi na zawiasach żelaznych. Do samej kuchni wchodząc także drzwi* [...]. *Wróciwszy się do sieni, idąc po schodach na górne pokoje przez sień, w której dwa okna, trzecie zaposzyte. Po prawej stronie drzwi na salę, w której nie masz ani okien, ani pieca, ani podłogi* [...] *stamtąd wróciwszy się na drugą strone idąc drzwi do izby ze wszystkim dobre. W tej izbie podłoga, pieca jednak ani okien nie masz. Drzwi drugie do pokoju dobre, z zamknięciem, także ani okien ani pieca nie masz. W tym pałacu nie masz więcej tylko obrazów pięć w ramy oprawnych, stołów trzy, jeden z herbem mały, drugi rżnięty z ośmią szufladków, trzeci gładki spodem się otwiera. Szafa wielka z kratami drewnianymi, szafka mała z kratami drutowymi. Wszystek pałac pod szkudłami dobrymi*[3].

fot. Z. Szmidt

Mimo podjęcia znacznych prac budowlanych przy nowej rezydencji i towarzyszących jej zabudowaniach, a być może właśnie z tego powodu, majątek został sprzedany. Około połowy XVIII w. jego właścicielem był Franciszek

fot. J. Mieczkowski

Cerekwica in the Jarocin region, commune of Jaraczewo, is a village located about 12 km south west of Jarocin, by a local side road to Borek Wielkopolski.

The earliest document with the name of the village dates back to the 14th c. However, it can be assumed that the village is much older – a legend about the early medieval temple in Cerekwica explains its origin and name[1]. In the 15th and 16th c. the lands were owned by the Cerekwicki family, the descendants of the knightly family of Zaremba, Zaremba coat of arms. In the second half of the 16th c. the village was acquired by the Marszewski family, Rogala coat of arms, and then by the Sośnicki family, Trąby coat of arms. At around the mid 17th c. the village belonged to the Bojanowski family, Junosza coat of arms, who settled in the newly acquired estate, initially in the old manor house. At the end of the century they started to build a new Baroque manor house, which has remained until today.

The construction was probably started by Jakub Bojanowski, the son of Andrzej and Florentyna née Mycielska, Dołęga coat of arms, or by his son, Jan Antoni Bojanowski, the burgrave of Gniezno and the Lord High Steward of Nakło, first married to Jadwiga Belęcka, Leszczyc coat of arms and later married to Ludwika Potocka, Pilawa coat of arms, whose name appears in a document made in 1721[2]. In this document, which is entitled *A vision of the Cerekwica estate*, there is a description of *A brick palace with an oak door with a good lock on iron hinges. There is a hallway with a door with a good lock, leading to the room. In this room, there are two glass windows, framed in lead* [...] *in that room there is another good door with a good lock to another room with two glass windows. The two rooms are heated by one stove. From these rooms, through a door with a good lock, two bedchambers can be accessed, each with two windows* [...] *Coming back to the hallway we see another door with a good lock leading to another room. In this room there is one lead-framed window* [...] *a green stove and a tiny fireplace. From this room a chamber can be accessed* [...]. *Back to the hallway - there are four stairways, two to the upper floor, two to the basement* [...] *then, approaching the kitchen, we see a passage, which can be accessed through a door on iron hinges. Another door leads to the kitchen* [...]. *Again back to the hallway, we take the stairs up to the upper level, through the vestibule with three windows. On the right side - a door to a room without any windows, stove or floor* [...] *coming back - a door to a room with everything. In this room there is a floor, but there are no windows or stove. Another good door with a lock to a room without any windows or stove. In this palace there are only five framed paintings, three tables, one small table featuring the coat of arms, another with eight drawers, and a third one, which is opened from the bottom. A large wardrobe, a small wardrobe. The entire palace is covered with good wooden roofs*[3].

Despite considerable construction work on the new manor house and the surrounding outhouses, or perhaps because of that, the estate was sold. At around the mid 18th c. it was acquired by Franciszek Rychłowski, Nałęcz coat of arms, son of Kazimierz and Barbara née Koźmińska, Poraj coat of arms, who was married to Justyna Grabska, Wczele coat of arms. It is believed that he completed the construction of the palace in Cerekwica, which later became home of his son and heir, Ignacy Rychłowski. The addition of the portico on the axis of the front elevation should be attributed to the next owner of the estate, Jan Benignin Hutten-Czapski, married to Jadwiga Rychłowska, who was killed in the Kościuszko Uprising in 1867. After his death the heirs sold Cerekwica.

At the turn of the 19th c. the estate was bought by the Colonization Commission. The land was divided and the buildings were taken over by the correctional facility for young offenders. A similar correctional facility has been there until today[4].

fot. J. Miecznikowski

Rychłowski herbu Nałęcz, syn Kazimierza i Barbary z Koźmińskich herbu Poraj, ożeniony z Justyną z Grabskich herbu Wczele. Należy sądzić, że dokończył on budowę cerekwickiego pałacu, w którym następnie zamieszkał jego syn i spadkobierca, Ignacy Rychłowski. Dobudowę portyku na osi elewacji frontowej łączyć już należy z kolejnym właścicielem dóbr, którym, zapewne drogą wykupu i podziałów spadkowych, został w końcu XVIII w. Jan Benignin Hutten-Czapski ożeniony z Jadwigą z Rychłowskich, uczestnik powstania kościuszkowskiego, z którego już nie powrócił. Dziedzictwo przejął po nim syn, Anstazy Hutten-Czapski. Po jego śmierci w 1867 r. spadkobiercy sprzedali Cerekwicę.

Na przełomie XIX i XX w. posiadłość wykupiona została przez Komisję Kolonizacyjną. Ziemie rozparcelowano, a zabudowania przeznaczono dla utworzonego zakładu wychowawczego dla młodzieży. Palcówka o tym samym profilu funkcjonuje tam do dzisiaj[4].

Porównanie zacytowanego wcześniej opisu dworu z dzisiejszą budowlą, nie pozostawia najmniejszych wątpliwości, że jest to ten sam obiekt, nieznacznie tylko przebudowany w późniejszym okresie. Usytuowany dawniej w centralnej części założenia, poprzedzony honorowym dziedzińcem i podjazdem, jest murowaną z cegły, otynkowaną, założoną na

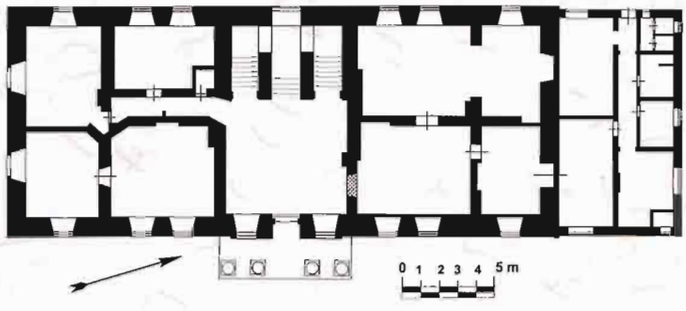

Rzut wg: M. Strzałko, *Pałace i dwory w dawnym województwie kaliskim*, Warszawa 1997 | *Layout after: M. Strzałko*, Pałace i dwory w dawnym województwie kaliskim, *Warszawa 1997*

prostokątnym rzucie budowlą o dwukondygnacyjnej bryle na kolebkowo sklepionych piwnicach, przykrytą wysokim, czterospadowym dachem. Elewacje, wsparte na niskim cokole i pokryte gładkim dziś tynkiem, przeprute zostały prostokątnymi oknami o regularnym, osiowym układzie, znacznie większymi na poziomie piętra niż na parterze, co wiązało się z funkcją tej kondygnacji pomyślanej jako reprezentacyjne *piano nobile*.

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Część środkowa elewacji frontowej, wydzielona niewielkim uskokiem muru, opracowana była pierwotnie zapewne w formie pozornego ryzalitu zwieńczonego barokowym szczytem. Przekształcono go w końcu XVIII lub na początku XIX w. dobudowanym tutaj kolumnowym portykiem z trójkątnym naczółkiem. Zachowało się natomiast dawne barokowe opracowanie głównego wejścia, umieszczonego w głębokiej półkolistej wnęce, z dwoma – również półkolistymi – niszami w jej bocznych ścianach. Wejście to prowadziło do obszernej prostokątnej, zajmującej około trzech czwartych głębokości budynku, reprezentacyjnej sieni oświetlonej dwoma oknami flankującymi otwór wejściowy. Przykryto ją sklepieniem kolebkowym z lunetami i ozdobiono dekoracją sztukatorską w formie profilowanej listwy obiegającej obrzeża lunet oraz pole środkowe sklepienia, gdzie być może znajdowała się, lub przewidziana była, polichromia. W sieni zaprojektowano schody do piwnic oraz na górną kondygnację.

Boczne części pałacu miały układ dwutraktowy, niemal symetryczny, z większymi, przykrytymi sufitami z fasetami, pokojami przylegającymi do sieni oraz znacznie mniejszymi przesklepionymi wnętrzami w skrajnych partiach obiektu, określanymi w *Wizji* jako komory bądź alkierze. Układ wnętrz piętra powtarzał w zasadniczych zarysach rozplanowanie parteru, a nad sienią znajdowała się wspomniana w dokumencie sala.

fot. J. Miecznikowski

A comparison of the above description with the present day structure leaves no doubt that it is the same building, only slightly reconstructed at a later period. Formerly located in the central part of the estate, with a grand courtyard and access road, it is a brick plastered two-storey high structure with cradle-vaulted basements, covered with a tall gable roof. The elevations, supported on a low base and thinly plastered, feature rectangular windows with an axial layout, much larger on the upper floor than on the ground floor as the upper floor served as a representative *piano nobile*.

The central part of the front elevation was probably designed as a risalit with a Baroque top. At the end of the 18th c. or at the beginning of the 19th c. a columnar portico with a triangular jerkin head roof was built. The former Baroque form of the main entrance has been preserved. The main entrance was made in a deep semicircular recess, with two semicircular niches in the sidewalls. This entrance led to a large rectangular vestibule illuminated with two windows that flanked the entrance. It was covered with a cradle vault with lunettes and decorated with stuccowork in the form of a profiled strip alongside the edges of the lunettes and around the centre of the vault, where, perhaps, a polychrome was planned. The vestibule features a stairway to the cellars and to the upper floor.

The side parts of the palace featured two aisles, almost symmetrical, with larger rooms adjacent to the vestibule, covered with facette roofs and much smaller vaulted rooms at the ends of the palace, which in the *Vision* were described as chambers or bedchambers. The layout of the interiors on the upper floor replicated that of the ground floor, with a large chamber built over the vestibule.

Chalin

Łodzia

Chalin w powiecie międzychodzkim w gminie Sieraków jest niewielką wsią położona wśród lasów około 6 km na południowy zachód od Sierakowa. *Słynna z pięknego położenia nad jeziorem, w którym się poławiają sułwice z rodziny sielaw* – napisano o niej w XIX-wiecznej publikacji[1].

Najwcześniejsze dokumenty i wiadomości odnoszące się do majętności pochodzą z początku XVI w., wieś pozostawała wtedy własnością rodziny Srzemskich. W 1615 r. występuje Maciej z Bukowca Srzemski, ożeniony z Anną z Arciszewskich oraz jego brat Tomasz z Bukowca Srzemski, komornik województwa poznańskiego, ożeniony z Barbarą z Brezów, która po jego śmierci wyszła powtórnie za mąż za Andrzeja z Gaju Opalińskiego i w 1623 r. oskarżona została o jego zamordowanie – *przez nią nocą kulą w głową zastrzelonego*. Skazana została wyrokiem sądu na śmierć cywilną i banicję.

Historia ta miała epilog w Chalinie, gdzie pod opieką stryja, wspomnianego Macieja Srzemskiego, przebywał syn zmarłego brata i Barbary z Brezów. Było to przypuszczalnie powodem najazdu w nocy z *wtorku na środę przed Podniesieniem Krzyża* na dwór w Chalinie Piotra Bnińskiego, kolejnego męża Barbary z Brezów. W efekcie dalszych zdarzeń zamordowany został Maciej Srzemski, najpierw poraniony szablami, a następnie zastrzelony przez Piotra Bnińskiego, przeciwko któremu wytoczona została sprawa sądowa przez wdowę, Annę z Arciszewskich Srzemską oraz jej synów[2].

Sprawa musiała zostać załagodzona, ponieważ w 1639 r. Piotr Bniński, sekretarz królewski, ożeniony z Barbarą z Brezów, występuje jako dzierżawca majątku w Chalinie, należącego nadal do Srzemskich i pozostającego ich własnością do 1675 r. Wtedy posiadłość kupiona została przez Ernesta z Tuczna Wedelskiego, po którym odziedziczył ją Adam Wedelski i sprzedał w 1717 r. Krzysztofowi Radliz Hazie za 51 tysięcy złotych. Od niego, w 1721 r. majątek w Chalinie kupił za 56 tysięcy złotych Andrzej Kurnatowski herbu Łodzia.

Budowę nowego dworu, zachowanego do naszych czasów, mimo znacznych przekształceń, podjął z pewnością Adam Kurnatowski, któremu w działach spadkowych po śmierci ojca w 1762 r. przypadła posiadłość w Chalinie. Dobra pozostawały w posiadaniu jego spadkobierców do schyłku XIX w.[3], kiedy przeszły w ręce rodziny Zürcherów[4].

Barokowy dwór Kurnatowskich, znacznie dziś przebudowany, jest niewielką parterową założoną na prostokątnym rzucie budowlą, pod której częścią zachowały się sklepione kolebkowo piwnice pochodzące być może jeszcze z wcześniejszego obiektu. Wieńczy ją wysoki naczółkowy dach, a w środkowej części dziewięcioosiowej elewacji frontowej zaprojektowany został pozorny ryzalit zwieńczony barokowym szczytem, mieszczący główne wejście do gruntownie przekształconego obecnie wnętrza dworu.

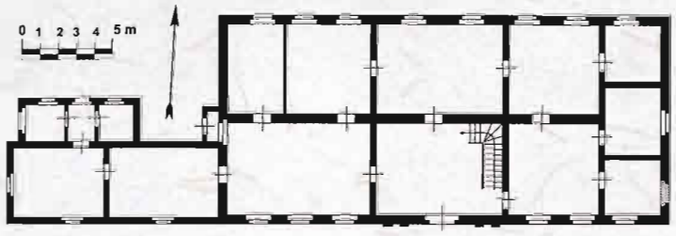

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu ¦ *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. Z. Schmidt

fot. K. Budziński

Chalin in the Międzychód region, Sieraków commune, is a small village located in forests, about 6 km south west of Sieraków. A 19th c. author described Chalin as being *Famous for its beautiful location on the lake with whitefish*[1].

The earliest documents with information about the village date back to the 16th c., when it belonged to the Srzemski family. In 1615 the village was owned by Maciej Srzemski of Bukowiec, who married Anna Arciszewska, and his brother Tomasz Srzemski of Bukowiec, a debt collector of the Poznań province, married to Barbara Breza, who, when Tomasz died, married Andrzej Opaliński of Gaj. In 1623 she was charged with the murder of her husband [who was] *shot by her in the head at night*. She was convicted by the court, which rendered the sentence of civil death and exile.

This story had its epilogue in Chalin, where the son of the deceased brother and Barbara née Breza lived in the care of his uncle, Maciej Srzemski. This was probably the reason for the raid on the manor house in Chalin *on Tuesday night before the Elevation of the Cross* by Piotr Bniński, the next husband of Barbara Breza. Maciej Srzemski was wounded with a sabre and then shot dead by Piotr Bniński, who was taken to court by the widow, Anna Srzemska née Arciszewska and her sons[2].

fot. Z. Szmidt

Piotr Bniński must have been pardoned because in 1639 as a king's secretary, married to Barbara Breza, he is featured in the documents as a leaseholder of the Chalin estate, which was owned by the Srzemski family until 1675. In that year it was bought by Ernest Wedelski of Tuczno, and later inherited by Adam Wedelski, who sold it in 1717 to Krzysztof Radliz Haza for 51,000 zloty. In 1721 the Chalin estate was bought by Andrzej Kurnatowski, Łodzia coat of arms, for 56,000 zloty.

It was Adam Kurnatowski who started the construction of a new manor house, which still stands today. Adam Kurnatowski inherited the Chalin estate after his father's death in 1762. The estate remained in the hands of Adam Kurnatowski's heirs until the end of the 19th c.[3], when it was taken over by the Zürcher family[4].

The Baroque manor house of the Kurnatowski family, today considerably reconstructed, is a small single-storey high rectangular structure. The cradle vaulted basements, which probably were part of the earlier manor house, have been preserved until today. The manor house is crowned with a tall jerkin head roof. The central nine-axis front elevation features a risalit with a Baroque top, which was used as the main entrance to the manor house.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu

Chobienice

Wieś Chobienice w powiecie wolsztyńskim w gminie Siedlec, położona około 15 km na północny zachód od Wolsztyna, nad rzeczką Szarką, od XV w. była gniazdem rodziny Chobienickich, którzy zbudowali tu obronny dwór lub zamek określony w dokumencie z 1501 r. jako *fortalicjum*.

Po Chobienickich dobra dziedziczyli Zakrzewscy, od których na początku XVII w. posiadłość przeszła w ręce Miękiskich. Po Krzysztofie dobra przejął syn, Jan Adam Miękiski ożeniony z Zofią z Promnitzów. Zmarł przed 1659 r. (w tym roku wspomniana Zofia występuje już jako wdowa) zapewne bezpotomnie. W następnych latach trwały skomplikowane działy majątku pomiędzy licznych spadkobierców, zakończone dopiero w 1669 r. Podzielone pomiędzy kilku sukcesorów dobra chobienickie wykupione później zostały przez Macieja Mielżyńskiego herbu Nowina, kasztelana santockiego i starostę krzywińskiego, który w 1675 r. był już właścicielem całego majątku. W 1719 r. posiadłość odziedziczył syn Franciszek Mielżyński, ożeniony z Krystyną ze Skaławskich herbu Nałęcz[1], który w latach 30.-40. XVIII w. zbudował w Chobienicach nową, okazałą rezydencję.

Nowina

Do prac przy realizacji tego przedsięwzięcia zaangażowany został Adam Stier, uznany już wtedy budowniczy przybyły z Czech, który współpracował w Polsce ze znakomitym architektem włoskim, Pompeo Ferrarim. W archiwaliach zachował się kontrakt datowany na lata 1738–1744, podpisany przez tego budowniczego z Krystyną ze Skaławskich Mielżyńską. W dokumencie tym Stier zobowiązał się do budowy pałacu oraz oficyny, którą miał *ciągnąć aż do dworu*[2].

Wygląd tego obiektu opisała spokrewniona z Mielżyńskimi Wirydainna z Radolińskich Kwilecka Fiszerowa przebywająca około 1770 r. przez dłuższy czas w Chobienicach. *Dom w Chobienicach górował nad większością ówczesnych wiejskich siedzib. Był dwupiętrowy, miał podwórze wybrukowane, trzy bramy wjazdowe, rozmieszczone symetrycznie i dwie mniejsze przybudówki, dostosowane stylowo do głównego budynku. Otaczał go ogród rozległy o prostych alejach strzyżonych równo i ozdobionych posągami wdzięczących się figur rzeźbionych w kamieniu* [...] *ogród ten obfitował w doskonałe owoce,*

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. A. Jabłońska

The village of Chobienice in the Wolsztyn region, Siedlec commune, located about 15 km north west of Wolsztyn, on the River Szarka, belonged to the Chobieniecki family from the 15th c., who built a defensive manor house or a castle here, which is referred to as a *fortalicjum* in a document from 1501.

The estate was inherited by the Zakrzewski family, and later, at the beginning of the 17th c., by the Miękiski family. When Krzysztof Miękiski died, the estate was inherited by his son, Jan Adam Miękiski, who was married to Zofia Promnitz. Jan Adam died before 1659 (in the documents made in 1659, Zofia is mentioned as a widow), probably childless. In the following years the estate was divided among many heirs; the division was completed in 1669. In 1675 the divided Chobienice estate was bought by Maciej Mielżyński, Nowina coat of arms, the *castellan* of Santok and *starost* of Krzywiń. In 1719 the estate was inherited by his son, Franciszek Mielżyński, married to Krystyna Skaławska, Nałęcz coat of arms[1], who in the 1830s–1840s built a new, grand manor house in Chobienice.

fot. A. Jabłońska

Construction of the manor house was entrusted to Adam Stier, then a renowned Bohemian builder, who jointly worked in Poland with an eminent Italian architect, Pompeo Ferrari. In a contract dated 1738–1744 concluded between Adam Stier and Krystyna Mielżyńska née Skaławska Stier agreed to build a palace and an outhouse, which would extend *as far as the manor house*[2].

The appearance of the building was described by Wirydianna Kwilecka Fiszer of the Radoliński family, who resided in Chobienice around 1770. *The house in Chobienice towered over most of the rural houses. It was a two-storey high structure, with a paved courtyard, three entrance gates and two smaller annexes, in the same style as the main building. It was surrounded by an extensive garden with straight evenly mowed alleys, decorated with statues of figures sculpted in stone* [...] *the garden was full of fruit, it featured greenhouses and an orangery* [...]. *The dining room occupied half of the building but it could hardly accommodate all the residents. Two rooms, so-called drawing rooms, were opened and heated only on grand occasions* [...] *our room was small and vaulted* [...] *grandma's room was extensive and comfortable* [...] *in one corner of this room there was grandma's chapel, in the other – her wardrobe*[3].

It is clear from this description that in line with the Baroque principles, the space around the manor house in Chobienice was filled with an extensive courtyard with outhouses on its sides. The outhouses were connected to the palace by quartercircular arcades. This feature made this building similar to the palace in Czempiń, which also features three symmetrical entrance gates.

The palace was a brick two-storey high structure with an upper floor higher than the ground floor. It is not known what shape the original roof was; it was changed during reconstruction in the 19th c. The interior featured a hallway and vaulted rooms on the ground floor. A grand dining room, which according to Wirydianna Fiszer occupied half of the palace, was definitely located on the upper floor, where there were drawing rooms and, supposedly, private quarters of the owners with an adjacent chapel.

At the time Chobienice belonged to Józef Mielżyński, son of Franciszek and Krystyna née Skaławska (who inherited the estate in 1755), the king's chamberlain, the *castellan* of Santok and the voivod of Poznań, married to Wirydianna Bnińska, first married name

fot. A. Jabłoński

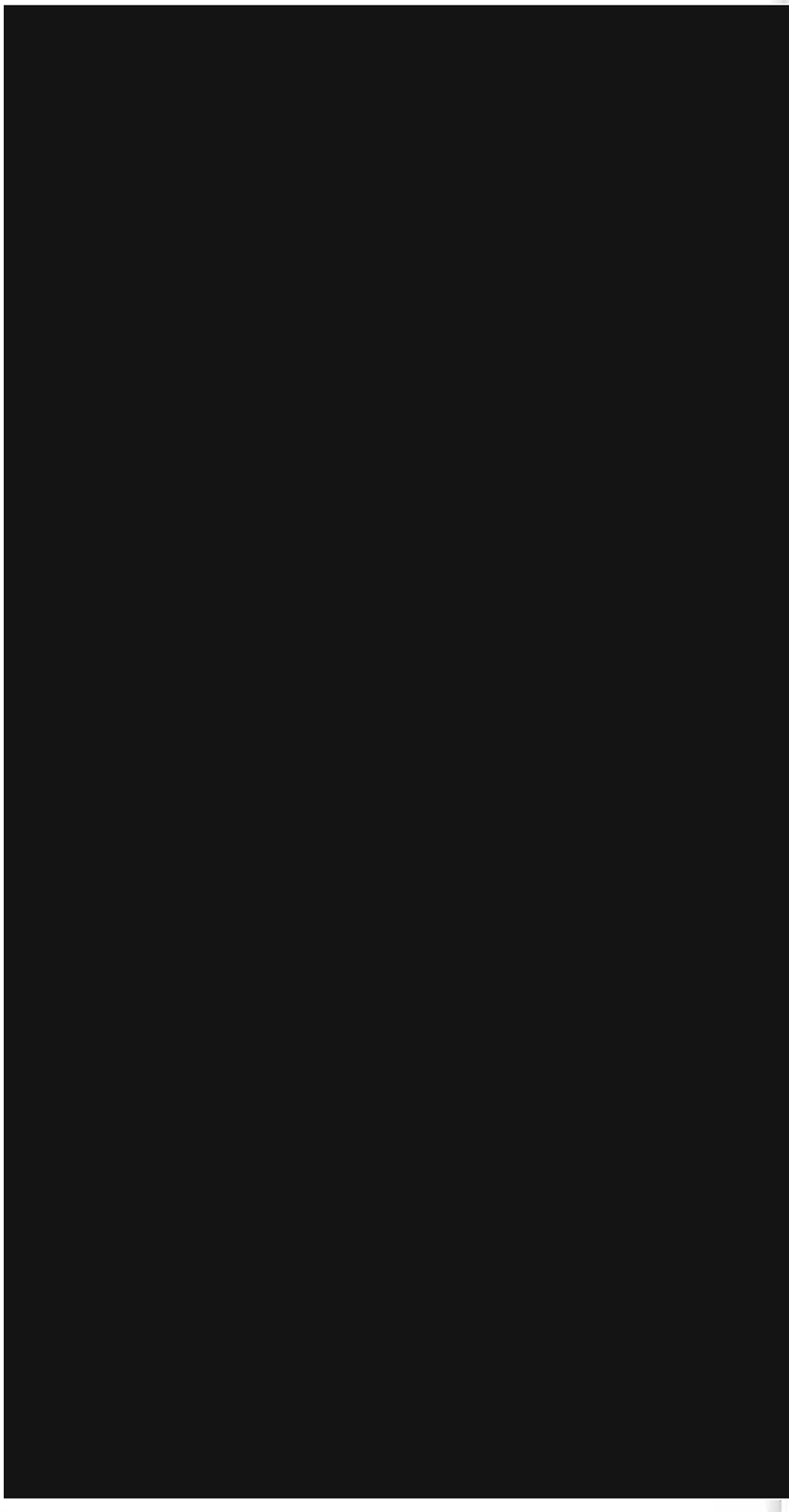

posiadał cieplarnie i oranżerie [...]. *Sala jadalna zajmowała pół budynku, a i tak zaledwie pomieścić mogła całą kompanię. Dwa pokoje tak zwane paradne otwierano i ogrzewano tylko na wielkie okazje* [...] *nasz pokój był niewielki i sklepiony* [...] *pokój babuni był obszerny i wygodny* [...] *po jednej stronie tej izby znajdowała się kaplica babki, po drugiej jej garderoba*[3].

Jednoznacznie z przekazów tych wynika, że zgodnie z barokowymi zasadami kształtowania przestrzeni wokół rezydencji, podobnie jak wiele innych siedzib, rezydencja chobienicka poprzedzona była obszernym honorowym dziedzińcem ujętym po bokach oficynami. Nowe jest w niej natomiast połączenie oficyn z pałacem zapewne ćwierćkolistymi galeriami, o czym świadczy zapis w kontrakcie. Zbliżałoby to omawianą budowlę do założenia pałacowego w Czempiniu, gdzie również były trzy symetrycznie rozmieszczone bramy wjazdowe.

Sam pałac był murowaną, założoną na rzucie wydłużonego prostokąta, dwukondygnacyjną budowlą z wyższą, reprezentacyjną kondygnacją piętra. Nie wiadomo jaki był pierwotnie kształt dachu przekształconego podczas przebudowy w XIX w. We wnętrzu, o dwutraktowym układzie z sienią na osi frontowego traktu, wspomniane sklepione pomieszczenia znajdowały się w kondygnacji przyziemia. Wielka sala jadalna, która według Wirydianny Fiszerowej zajmowała pół pałacu, zlokalizowana była z pewnością na piętrze, tam też znajdowały się pokoje paradne, lecz również – jak należy przypuszczać – zespół apartamentów prywatnych właścicieli z przylegającą do nich kaplicą.

Właścicielem Chobienic był wtedy, wzmiankowany jako dziedzic dóbr od 1755 r., Józef Mielżyński, syn Franciszka i Krystyny ze Skaławskich, podkomorzy JKM, kasztelan santocki i wojewoda poznański, ożeniony z Wirydianną z Bnińskich 1° voto Raczyńską 2° voto Mielżyńską, która rezydowała w Chobienicach do śmierci w 1797 r.

Kolejnym właścicielem był syn Józefa, Prokop Mielżyński, ożeniony z Konstancją z Czapskich. Ich syn i dziedzic, Maciej Mielżyński, ożeniony z Konstancją z Mielżyńskich, należał do wybitniejszych reprezentantów ówczesnego ziemiaństwa wielkopolskiego, był uczestnikiem powstania listopadowego, jednym z twórców poznańskiego Bazaru, posłem na sejm prowincjonalny i dożywotnim członkiem pruskiej Izby Panów[4]. W 1869 r. przekazał majątek synowi Karolowi, ożenionemu z Emilią z Bnińskich herbu Łodzia, któremu przypisać należy przebudowę i rozbudowę chobienickiego pałacu.

Istniejąca barokowa rezydencja była chyba, mimo znacznych rozmiarów, niewygodna i tym należy tłumaczyć dość radykalną rozbudowę, w czasie której, na całej długości pałacu, dobudowano od tyłu dodatkowy trakt z wieżą, a tym samym przebudowano wnętrza. Nie wiadomo, czy również wtedy (prawdopodobnie nieco wcześniej) na osi elewacji frontowej dobudowany został czterokolumnowy portyk zwieńczony trójkątnym naczółkiem, w którym umieszczono herb właścicieli. Po rozbudowie formy dawnego opracowania i artykulacji zachowała jedynie elewacja frontowa, ozdobiona parami pilastrów wyznaczających osie prostokątnych otworów okiennych ujętych w obramienia.

Karol Mielżyński zmarł w 1904 r. W 1910 r. posiadłość w Chobienicach, obejmującą wtedy 14 000 mórg, zakupił Ignacy Mielżyński z Iwna[5].

fot. A. Jabłońska

Raczyńska, second married name Mielżyńska, who resided in Chobienice until her death in 1797.

The next owner of the estate was Józef Mielżyński's son, Prokop Mielżyński, who was married to Konstancja Czapska. Their son and heir, Maciej Mielżyński, married to Konstancja Mielżyńska, was at the time one of the most eminent representatives of the landed gentry in Wielkopolska; he took part in the November Uprising and was one of the creators of the Poznań Bazar, a deputy to the provincial parliament and a life member of the Prussian House of Lords[4]. In 1869 he gave the estate to his son, Karol, who was married to Emilia Bnińska, Łodzia coat of arms. Karol Mielżyński rebuilt and expanded the palace in Chobienice.

The Baroque manor house was probably not a comfortable place to live, which explains why it was extensively reconstructed. During reconstruction an additional section with a tower was built and the interiors were remodelled. It is not known whether the four-column portico topped with a triangular jerkin head roof, featuring the coat of arms of the owners, was built then (it was probably built earlier). After the reconstruction only the front elevation retained its original shape and character; it was decorated with pairs of pilasters, and featured rectangular windows in frames.

Karol Mielżyński died in 1904. In 1910 the estate in Chobienice, then comprising some 20,000 acres, was bought by Ignacy Mielżyński of Iwno[5].

Chocz

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

W powiecie pleszewskim, na prawym brzegu Prosny, oddalona około 11 km na północny wschód od Pleszewa, przy drodze prowadzącej z Kalisza do Wrześni, położona jest wieś Chocz, posiadająca niegdyś przez pewien czas prawa miejskie.

Wzmiankowana w przekazach od 1294 r. stanowiła dziedzictwo rycerskiego rodu Porajów Chodeckich. W XVI w. należała do Marszewskich herbu Rogala, którzy w okresie reformacji oddali miejscowy kościół braciom czeskim i utrzymywali ministra zboru. Zamieszkiwali w istniejącym obronnym dworze, lub zamku, zajmowanym następnie przez Mycielskich herbu Dołęga, późniejszych właścicieli dóbr chockich.

Na początku XVII w. Chocz wraz z należącymi do niego ziemiami przeszedł w ręce Lipskich herbu Grabie. W 1620 r. Andrzej Lipski, biskup kujawski i warszawski, usunął z Chocza braci czeskich, sprowadził tu zakon reformatów oraz ufundował i zbudował nową kolegiatę na wyspie Prosny w pobliżu zamku, następnie założył i uposażył przy niej kolegium kanoników. Ufundował ponadto w miasteczku szkołę dla szczególnie uzdolnionej muzycznie młodzieży. Z fundacjami tymi związany był warunek mówiący o tym, że proboszczowie choccy mają mieć godność infułatów i *po wieczne czasy godność i beneficjum ma pozostać w rodzinie Lipskich herbu Grabie, lub z braku tejże spokrewnionych familiantów*[1].

Grabie

W latach 80.–90. XVIII w. jeden z kolejnych infułatów z tej rodziny, Kazimierz Lipski herbu Grabie, zbudował nowy późnobarokowy pałac infułacki przy kolegiacie. Pałac wzniesiony został w miejscu istniejącej tu wcześniej budowli, z częściowym wykorzystaniem jej murów i fundamentów ze sklepionymi kolebkowo i krzyżowo piwnicami. Założony na prostokątnym rzucie jest murowaną dwukondygnacyjną budowlą zwieńczoną wysokim mansardowym dachem, o otynkowanych elewacjach z prostokątnymi, ujętymi w uszakowe obramienia, otworami okiennymi w regularnym osiowym układzie. W elewacji frontowej zaprojektowano trójosiowy ryzalit rozczłonkowany parami pilastrów oraz kolumnami ujmującymi główne wejście w części środkowej. Ponad gzymsem koronującym ryzalit wprowadzono niewielki trójkątny naczółek z dekoracją przedstawiającą kartusz z herbem Grabie podtrzymywanym przez dwa lwy.

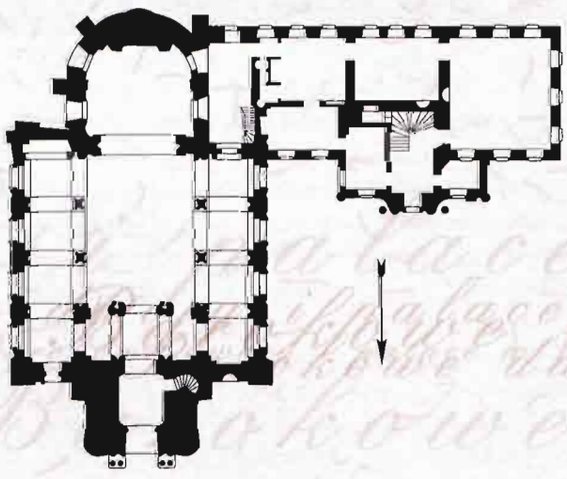

Rzut wg: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 19 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 19*

Zgodnie z barokowymi zasadami użytkowania i kompozycji przestrzennej wnętrza, reprezentacyjna kondygnacja *piano nobile* umieszczona została na piętrze, ponad sklepionymi w znacznej części pomieszczeniami parteru. Prowadziły na nią schody w zaprojektowanym centralnie westybulu. Na piętrze, obok innych paradnych wnętrz, zlokalizowana została sala infułatów zajmująca całą szerokość zachodniej części budynku. Ozdobiona została bogatą dekoracją sztukatorską przedstawiającą ujęte w medaliony popiersia infułatów kolegiaty chockiej: biskupa krakowskiego Andrzeja Lipskiego (zm. 1631 r.), kanclerza włocławskiego Świętosława Lipskiego (zm. 1663 r.), kanonika gnieźnieńskiego Aleksandra Bykowskiego (zm. 1685 r.), proboszcza gnieźnieńskiego Stanisława Lipskiego (zm. 1711 r.), kardynała Jana Aleksandra Lipskiego (zm. 1746 r.), kanonika gnieźnieńskiego Jana Lipskiego (zm. 1735 r.), opata lubińskiego Michała Lipskiego (zm. 1780 r.) i Kazimierza Lipskiego (zm. 1797 r.). Dekorację sali dopełniały emblematy muzyczne, postacie alegoryczne oraz orzeł pośrodku plafonu z insygniami infułatów oraz datą 1790[2]. Dekoracja sztukatorska zachowała się również w innych pokojach piętra.

W 1819 r., po konfiskacie dóbr kościelnych i likwidacji kolegiaty, kościół zmieniony został na parafialny, a pałac infułatów zaczął pełnić funkcję plebanii. Dobra ziemskie były w XIX w. przez pewien czas własnością hr. Raczyńskiego, szambelana dworu pruskiego[3].

fot. Z. Szmidt

Chocz is a village in the Pleszew region, on the right bank of the river Prosna, about 11 km north east of Pleszew, by the Kalisz-Września road. In the past, the village enjoyed municipal rights for some time.

First mentioned in documents in 1294, the village was the estate of the knightly family of Poraj. In the 16th c. it belonged to the Marszewski family, Rogala coat of arms, who during the Reformation gave the local church to the Czech Brothers and financially supported the minister of the local congregation. They lived in the defensive manor house or castle, which was later occupied by the Mycielski family, Dołęga coat of arms, the future owners of the Chocz estate.

At the beginning of the 17th c. Chocz with its lands was inherited by the Lipski family, Grabie coat of arms. In 1620 Andrzej Lipski, the Bishop of Kujawy and Warsaw, removed the Czech Brothers from Chocz, brought the Reformati monks and founded and built a new collegiate church on the Prosna island near the castle, and later established and furnished the college of canons near the collegiate church. Furthermore, he also built a school for musically talented youth. There was a condition related to these foundations, namely the bishops of Chocz should have the rank of mitrate and *for ever the dignity and benefice shall remain the property of the Lipski family of the Grabie coat of arms or, in case there were no descendants of the Lipski family, it shall remain the property of their relatives and next of kin*[1].

In the 1880s and 1890s Kazimierz Lipski, Grabie coat of arms, one of the mitrates in this family, built a new late-Baroque mitrate palace next to the collegiate church. The palace was built in the place of an earlier building, and some of the walls and foundations with basements featuring cradle and cross vaults were used. The palace, built on a rectangular plan, is a brick two-storey high structure, topped with a tall mansard roof, with plastered elevations and rectangular framed windows, regularly placed in the axis of the building. The front elevation features a three-axis risalit, separated with pairs of pilasters and columns comprising the main entrance in the centre. Above the cornice that crowns the risalit there is a small triangular jerkin head with a decoration presenting a cartouche with the Grabie coat of arms, supported by two lions.

In line with Baroque principles, the most representative space, *piano nobile*, was located on the upper floor, over the vaulted space on the ground floor. It could be accessed by a stairway from the centrally designed vestibule. On the upper floor, apart from impressive interiors, a room for the mitrates was designed, which occupied the entire width of the western part of the building. It was richly decorated with stuccowork featuring the busts of the mitrates of the Chocz collegiate church: Andrzej Lipski, the bishop of Cracow, who died in 1631, Świętosław Lipski, the chancellor of Włocławek (d. 1663), Aleksander Bykowski, the canon of Gniezno (d. 1685), Stanisław Lipski, the parish priest of Gniezno (d. 1711), cardinal Jan Aleksander Lipski (d. 1746), Jan Lipski, the canon of Gniezno (d. 1735), Michał Lipski, the abbot of Lubiń (d. 1780) and Kazimierz Lipski (d. 1797). The decoration also featured musical emblems, allegoric figures and an eagle in the middle of the plafond with the insignia of the mitrates and the date 1790[2]. The original stuccowork has been preserved also in the other rooms on this floor.

fot. K. Budziński

In 1819, following the confiscation of church assets and the liquidation of the collegiate church, the church was turned into a parish church and the palace of the mitrates became the presbytery. In the 19th c. the lands belonged to Count Raczyński, a chamberlain at the Prussian court[3].

Chyby

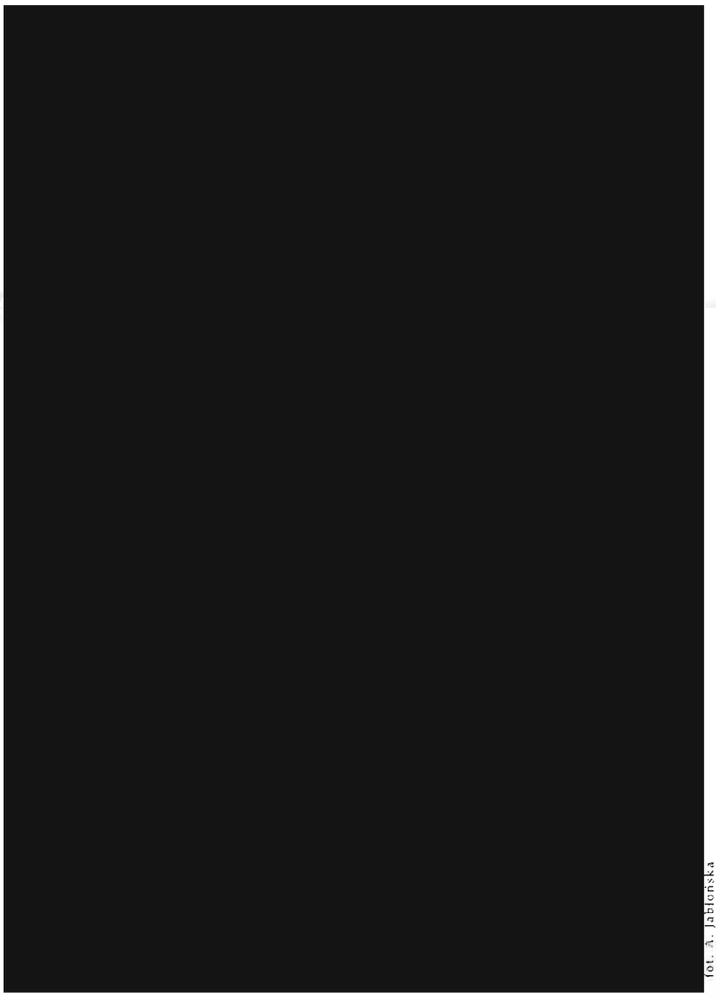

fot. A. Jabłońska

Niegdyś samodzielna miejscowość na północno-zachodnich obrzeżach Poznania, obecnie włączona w granice miasta. Położona przy trasie wiodącej do Szamotuł, przy zachodnim brzegu Jeziora Kierskiego.

Wieś i dobra ziemskie w Chybach wymieniane są w dokumentach od XV w., kiedy stanowiły własność szeroko rozgałęzionej rodziny Chybskich. W wieku XVI, po licznych sprzedażach i podziałach spadkowych, posiadłość przeszła w ręce spokrewnionej z Chybskimi rodziny Kierskich z pobliskiego Kiekrza, wywodzących się z rycerskiego rodu Jastrzębców, wzmiankowanych tu do około połowy XVII w. W tym czasie właścicielem wsi był Przecław z Potoka Potocki herbu Pilawa, który wzniósł tu w 1660 r. niewielką barokową kaplicę, zachowaną do naszych czasów na terenie dworskiego parku. Najprawdopodobniej kaplica wchodziła w skład istniejącego wtedy założenia dworskiego, użytkowanego w następnych latach przez kolejnych właścicieli majątku.

Początkowo byli nimi Mieszkowscy herbu Odrowąż, a od 1700 r. Suchorzewscy herbu Zaremba. Stan i wygląd dworu w tym czasie opisuje dokument z 1709 r., sporządzony zapewne przy okazji przejmowania dóbr. Czytamy w nim: *Dwór o dwóch izbach stołowych i o kilku pokojach, pusty, bez okien i drzwi, dach z szkudeł zły wszędzie, w izbie ciecze, drzewo na wskroś pogniło, posowa, balki, murłaty, kozły. Kominy dwa murowane wielkie, jeden bardzo do zrujnowania skłonny, u izby pustej kędy pieca ani podłogi nie masz tylko pustkami bez zamknięcia stoi. W drugiej izbie stołowej i pokoju pobocznym piece zielone złe, kominki murowane, porysowane, drugie nie skończone* [...] *szafa zielona w szuflady, skrzynia od mąki, w pobocznym pokoju stół wielki napsowany, drugie dwa małe, w jednym marmur stłuczony we środku, krzesło wielkie odarte, krzesełek małych trzy, stołków 8 starych, krzeselko sejmikowe złe, portrety stare, których tylko dwie sztuki. Pod tym dworem sklepy trzy murowane. Komin trzeci alias gorzalnia murowany, porysowany*[1].

Jak wynika z dokumentu sporządzonego w 1726 r., dwór w Chybach nadal był w tym czasie zrujnowany. Odbudował go, bądź zbudował od podstaw, zapewne w 2 połowie XVIII w. Ignacy Suchorzewski herbu Zaremba i zamieszkiwał w nim do schyłku tego stulecia. W wieku XIX majątek był własnością Czarnkowskich, później Pomorskich, od których przeszedł około 1880 r. w ręce niemieckie. Na początku XX w. wykupiony został przez Komisję Kolonizacyjną i rozparcelowany. Część z kaplicą, dworem i parkiem kupił w 1921 r. Bernard Massey, wicekonsul Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii, profesor anglistyki Uniwersytetu Poznańskiego, który zamieszkiwał tu do 1939 r.[2]

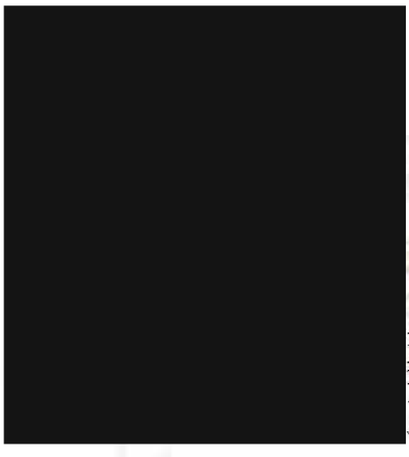

fot. A. Jabłońska

Barokowy dwór w Chybach zbudowany został około połowy XVIII w., być może w miejscu wcześniejszego, przez Suchorzewskich herbu Zaremba, przebudowano go i rozbudowano o przyległy z boku aneks w końcu XIX w. oraz w ostatnich czasach. Adaptacje i przebudowy nie zatarły jednak charakterystycznej formy bryły barokowego dworu, wymurowanego z cegły z użyciem kamienia polnego, założonego na prostokątnym rzucie, parterowego z wysokim mansardowym dachem mieszczącym mieszkalną w części kondygnację poddasza.

Elewacje, wsparte na kamiennej podmurówce i pokryte dziś gładkim tynkiem, przeprute są prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym układzie, bez wątpienia ujętymi dawniej w obramienia. Środkowa trójosiowa część elewacji frontowej i tylnej opracowane były pierwotnie w formie pozornego ryzalitu zwieńczonego trójkątnym naczółkiem. Ich dawny kształt zatarły częściowo późniejsze przebudowy: nadbudowa szczytu obecnej elewacji frontowej oraz dostawienie arkadowego kolumnowego ganka z tarasem przy elewacji południowej, skierowanej w stronę jeziora oraz ustawionej w jej osi kaplicy.

Zachowały się również pozostałości pierwotnego dwutraktowego rozplanowania wnętrza z elementami dawnego wyposażenia, fragmentami dawnej, barokowej, drewnianej balustrady wmontowanej wtórnie przy nowych schodach.

fot. A. Jabłońska

Zaremba

Once an autonomous town in the north western part of Poznań, today Chyby is within the city boundaries. It is located by the road to Szamotuły, on the western bank of Lake Kierskie.

The village and estate in Chyby were first mentioned in 15th c. documents; at the time they belonged to the Chybski family. In the 16th c., after many sales and divisions, the estate was inherited by the Kierski family from nearby Kiekrz, who were related to the Chybski family and whose ancestors belonged to the knightly family of Jastrzębiec, appearing in documents until the mid 17th c. At the time the village was owned by Przecław of Potok, Pilawa coat of arms, who built here a small Baroque chapel, which has remained until today in the manor park. Most probably the chapel was part of the manor estate, which was used in the subsequent years by its next owners, the Mieszkowski family, Odrowąż coat of arms, and, since 1700, by the Suchorzewski family, Zaremba coat of arms.

The condition and appearance of the manor house at the time are described in a document from 1709, made probably when the estate was acquired by its new owners: *A manor house with two dining rooms and a few rooms, empty, without windows and doors, a bad roof, liquids in the room, the wood is rotten, the ceiling in a bad condition, the beams are bad as well. Two large brick chimneys, one in a very bad condition, in an empty room without a stove or floor. In the second dining room and the side room had green stoves, brick fireplaces, scratched, one incomplete fireplace [...] a green wardrobe with drawers, a flour chest, in the side room – a large semi-broken table, two small tables, in one of them broken marble in the centre, a large chair, three small chairs, 8 old stools, a bad diet chair, old portraits, only two of them. Under the house – three brick cellars. A third chimney or a distillery, with scratches*[1].

As follows from the document made in 1726, at the time the manor house in Chyby was in a state of ruin. It was probably reconstructed, or built from scratch, in the second half of the 18th c. by Ignacy Suchorzewski, Zaremba coat of arms, who lived there until the end of the century. In the 19th c. the estate belonged to the Czarnkowski family, later to the Pomorski family, and around 1880 it was taken over by the Germans. At the beginning of the 20th c. it was bought by the Colonization Commission and divided. The part with the chapel, manor house and park was bought in 1921 by Bernard Massey, vice-consul of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, an English professor at the Poznań University, who lived there until 1939[2].

The Baroque manor house in Chyby was built, perhaps in the place of an earlier manor house, at about the mid 18th c. by the Suchorzewski family, Zaremba coat of arms. At the end of the 19th c. an annexe was added on the side. However, the adaptations and reconstructions did not obliterate the characteristic form of the Baroque manor house, built of brick and fieldstones on a rectangular plan, as a single-storey high building with a tall mansard roof over a residential attic.

The elevations, supported on a stone underpinning and smoothly plastered, feature rectangular windows, formerly framed. The central three-axis part of the front and back elevations initially featured risalits topped with a triangular jerkin head. Their former shape was changed during reconstructions and the addition of a top to the present day front elevation and a columnar porch with a terrace by the southern elevation, which faced the lake, and the chapel in the axis of the elevation.

The original bi-sectional layout of the interior with elements of the former furnishings and fragments of the former Baroque wooden balustrade of the stairway are still in existence today.

fot. A. Jabłonska

Ciążeń

Pogoń

Nałęcz

Ciążeń w powiecie słupeckim w gminie Lądek, dawna posiadłość biskupstwa poznańskiego, położony jest nad Wartą, około 9 km na południowy zachód od Słupcy.

Wieś i dobra ziemskie, wzmiankowane jako własność kościelna już w 1260 r., nadane były biskupom poznańskim przez księcia Przemysła I. Istnienie rezydencji biskupiej, obronnego dworu lub zamku, odnotowane jest w przekazach już w wieku XIV. Istniejący pałac wzniesiony został w latach 1760–1768 z inicjatywy biskupa Teodora Czartoryskiego, a dokończony na przełomie XVIII i XIX w. za czasów biskupa Ignacego Raczyńskiego. Projektantem pałacu, prezentującego znakomitą klasę architektury i wyróżniającego się spośród innych budowli tego czasu na terenie Wielkopolski, jest zapewne twórca wywodzący się z warszawskiego środowiska architektonicznego kręgu Jakuba Fontany, być może współpracujący z nim Józef Sacco[1].

Projektowane tutaj, lecz niezrealizowane założenie składać się miało z kompleksu budynków poprzedzonych dwoma dziedzińcami honorowymi. Powstał jedynie pałac usytuowany na wysokim prawym brzegu Warty oraz regularne założenie ogrodowe zaprojektowane w wykorzystaniem naturalnego ukształtowania terenu, schodzące trzema tarasami na skarpie doliny Warty. Pałac, rezydencja biskupów poznańskich, wzniesiony został jako okazała murowana budowla założona na prostokątnym rzucie, o trzech kondygnacjach nakrytych wysokim mansardowym dachem.

Najwyższy poziom architektury i mistrzostwo wykonania prezentuje również sposób opracowania elewacji. Frontowa i tylna zaakcentowane zostały na osi oraz w skrajnych partiach płaskimi pozornymi ryzalitami z naczółkami o łuku koszowym lub w formie trójkąta, wypełnionymi dekoracją

CIĄŻYŃ. (Podług rysunku nadesłanego).

Rysunek z „Tygodnika Ilustrowanego" z 1865 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu ¦ *A drawing from the "Tygodnik Ilustrowany" (1985); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. A. Jabłońska

Ciążeń in the Słupca region, commune of Lądek, the former estate of the Poznań bishopric, is located on the river Warta, about 9 km south west of Słupca.

The village and the landed estate, mentioned as a church property as early as in 1260, were given to the Poznań bishops by Prince Przemysł I. The existence of the bishopric residence, a defensive manor house or castle, can be traced back to the 14th c. The palace was erected between 1760-1768 at the initiative of bishop Teodor Czartoryski and was completed at the turn of the 18th c. at the times of bishop Ignacy Raczyński. The palace, which represents a great

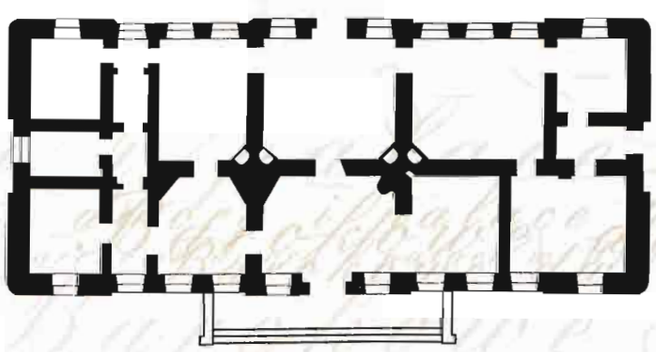

Rzut wg: Z. Ostrowska-Kęblowska, *Architektura drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, Poznań 1962 | *Layout after: Z. Ostrowska-Kęblowska*, Architektura drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce, *Poznań 1962*

fot. J. Mieczkowski

fot. J. Miecznikowski

fot. J. Miecznikowski

fot. K. Budziński

fot. A. Jabłońska

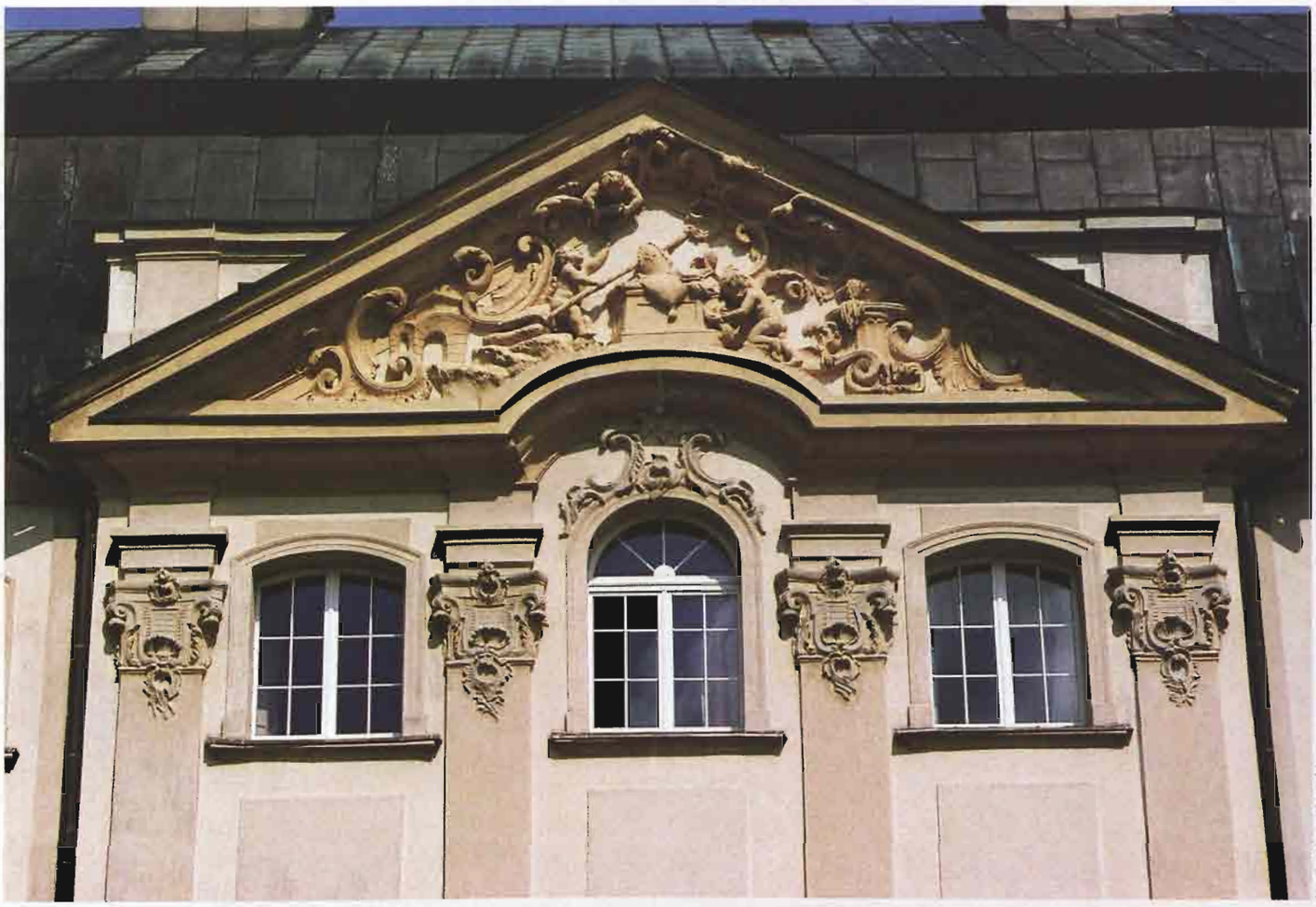

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłonska

fot. K. Budziński

rzeźbiarską. Powierzchnie ścian rozczłonkowane zostały pilastrami wielkiego porządku, przechodzącymi przez całą wysokość elewacji, ujmującymi osie prostokątnych okien w obramieniach. Bardzo delikatne, linearne i niemal graficzne opracowanie tych elementów wystroju skontrastowane zostało z plastycznie, rzeźbiarsko ukształtowanymi kapitelami pilastrów, w których zastosowano rokokowe ornamenty i motywy.

Pozostałości rokokowej dekoracji przetrwały również we wnętrzu o dwutraktowym układzie pomieszczeń. W środkowej części frontowego traktu na parterze mieści się obszerny, zbliżony do kwadratu, westybul, zaś w jego osi w tylnym trakcie położony jest salon. Znakomitej klasy dekoracja sztukatorska zwieńczenia ścian oraz obrzeży sufitów

fot. K. Budziński

zachowała się w dwu salonach reprezentacyjnej kondygnacji piętra rezydencji. Wykonano ją z użyciem rokokowych motywów i ornamentów, z wplecionymi w nie motywami krajobrazu i architektury.

Ciążeń pozostawał własnością kościelną i letnią rezydencją biskupów poznańskich do 1818 r. Po kasacie majątków kościelnych jego właścicielem pozostawał Wacław hr. Gutakowski, porucznik napoleońskiego pułku szwoleżerów, ożeniony z Józefą z Grudzińskich, siostrą Joanny Grudzińskiej, żony wielkiego księcia Konstantego. Na początku XX w. Ciążeń był w posiadaniu Zakrzewskich, a w 1924 r. przeszedł na własność skarbu państwa[2]. Obecnie znajduje się tu filia Biblioteki Uniwersyteckiej i Dom Pracy Twórczej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz pokoje gościnne.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. J. Mieczkowski

architectural style and which stands out from other buildings of the time in Wielkopolska, was probably designed by Jakub Fontana, an architect from Warsaw, or by Józef Sacco, who collaborated with Fontana[1].

According to plans, which were not finalized, the estate should have consisted of a set of buildings with two grand front courtyards. However, only a palace located on the high right bank of the river Warta and a regular garden landscaped using the natural configuration of the area, sloping down to the Warta valley were completed. The palace, which was the residence of the Poznań bishops, was erected as a grand three-storey high structure on a rectangular plan, with a tall mansard roof.

fot. K. Budziński

The elevation is the state of the architectural art. The front and back elevations are highlighted along the axis and in the outermost parts with flat risalits with jerkin head roofs in the form of a triangle, featuring sculpted decorations. The surfaces of the walls were divided by great order pilasters, extending across the entire height of the elevation, comprising the axis of rectangular framed windows. The very delicate, linear and nearly graphic finishing of these elements has been contrasted with artfully sculpted capitals of the pilasters with rococo ornaments and motives.

The remains of the rococo decoration can also be found in the interior with a bi-sectional layout of the rooms. In the central part of the front section on the ground floor there is a large vestibule, almost rectangular in shape, and in its axis in the back section there is a drawing room. Stuccoes at the wall finials and along the edges of the ceiling remained in two rooms of the upper floor of the manor. They were made using rococo motifs and ornaments, with motifs of landscapes and architecture.

Ciążeń was the church estate and the summer residence of the Poznań bishops until 1818. After the dissolution of the church estate it was acquired by Wacław Count Gutakowski, a lieutenant of Napoleon's light cavalry regiment, married to Józefa Grudzińska, sister of Joanna Grudzińska, the wife of the Grand Duke Constantine. At the beginning of the 20th c. Ciążeń belonged to the Zakrzewski family and in 1924 it became state property[2]. Presently, the palace houses a branch of the University Library and the Home of Creative Work of Adam Mickiewicz University in Poznań. There are also a few guest rooms there.

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

fot. A. Jabłońska

Czempiń

fot. A. Jabłonska

Do grupy najbardziej okazałych barokowych rezydencji na terenie Wielkopolski zaliczyć należy bez wątpienia pałac w Czempiniu, mieście położonym w powiecie kościańskim około 30 km na południe od Poznania.

Znajdujące się tutaj dobra ziemskie, wzmiankowane w źródłach pisanych od czasów średniowiecza, pozostawały do 2 połowy XVI w. własnością Górków herbu Łodzia, jednej z najznamienitszych rodzin tamtych czasów nie tylko w Wielkopolsce. W 1592 r., po bezpotomnej śmierci ostatniego właściciela z tego rodu, Stanisława Górki, wojewody poznańskiego, pozostałe po nim majątki, w tym posiadłość czempińską, odziedziczyli spokrewnieni z Górkami Czarnkowscy herbu Nałęcz. Nieco później Czempiń kupił Jan z Konar Malechowski i sprzedał w 1601 r. Stanisławowi Szołdrskiemu herbu Łodzia. Z jego inicjatywy wzniesiona została tutaj, być może w miejscu wcześniejszej budowli zamkowej pochodzącej z czasów Górków, nowa rezydencja – zniszczona w czasie wojen szwedzkich.

Łodzia

Wnuk Stanisława i jego dziedzic, Wojciech Szołdrski, wydzierżawił początkowo posiadłość bratu stryjecznemu, Andrzejowi Szołdrskiemu, kasztelanowi biechowskiemu, a następnie sprzedał mu ją w 1681 r. Ten podjął szeroko zakrojone prace przy nowej budowli pałacowej, do której postawienia wykorzystano być może częściowo mury wcześniejszego założenia. Przedsięwzięcie ukończono zapewne przed 1698 r., kiedy to odbył się ślub jedynego syna Andrzeja, Ludwika Szołdrskiego z Marianną z Unrugów z Kargowej.

Wzniesiona wtedy murowana dwukondygnacyjna budowla na sklepionych kolebkowo piwnicach, założona została na rzucie prostokąta z trzema wydatnymi ryzalitami od frontu, węższymi i wysuniętymi bardziej bocznymi oraz nieco płytszym, lecz szerszym ryzalitem środkowym. Ryzalit w środkowej części zaprojektowano również w elewacji tylnej. Całość wieńczyły wysokie dachy, a elewacje ozdobione zostały pilastrami przechodzącymi przez całą ich wysokość i ujmującymi regularne osie prostokątnych otworów okiennych.

We wnętrzu o symetrycznym osiowym układzie, ponad sienią w środkowej części parteru znajdowała się na piętrze wielka dwukondygnacyjna sala wypełniająca całą przestrzeń środkowego ryzalitu, oświetlona dwoma rzędami okien i ozdobiona bogatą dekoracją sztukatorską i malarską, której pozostałości odkryto w trakcie prac remontowo-konserwatorskich prowadzonych w latach 80. XX w.

Pałac uległ zniszczeniu w czasie wojny północnej, odbudowany został w latach 30. XVIII w. przez kolejnego właściciela majątku Ludwika Szołdrskiego, wojewodę inowrocławskiego i generała wielkopolskiego. Prace zakończone zostały – jak informuje data umieszczona w kartuszu nad głównym wejściem do pałacu – w 1739 r. W ich trakcie nie zostały zmienione zasadnicze formy bryły i artykulacji elewacji. Dobudowano natomiast szczyty wieńczące ryzality i ozdobiono je niezwykle bogatą i efektowną dekoracją sztukatorską i rzeźbiarską o motywach regencyjnych. W zwieńczeniu ryzalitu środkowego elewacji frontowej ustawione zostały rzeźby, cztery postacie alegoryczne symbolizujące cztery kontynenty.

Niemal niezmienione pozostało też wnętrze pałacu. W zasadniczy sposób przekształcono natomiast otoczenie. Poprzedzający rezydencję honorowy dziedziniec ujęty został wtedy po bokach wydłużonymi zabudowaniami oficynowymi łączącymi się z pałacem ćwierćkolistymi galeriami. W połowie długości zabudowy obrzeżającej dziedziniec wprowadzono dwie, usytuowane naprzeciw siebie, wieże bramne. Trzecia brama usytuowana została w zamknięciu dziedzińca w osi elewacji frontowej i głównego wejścia do pałacu. Autorem tej przebudowy był przypuszczalnie Adam Stier, uznany już wtedy budowniczy współpracujący z wybitnymi architektami tamtych czasów przy wielu realizacjach[1].

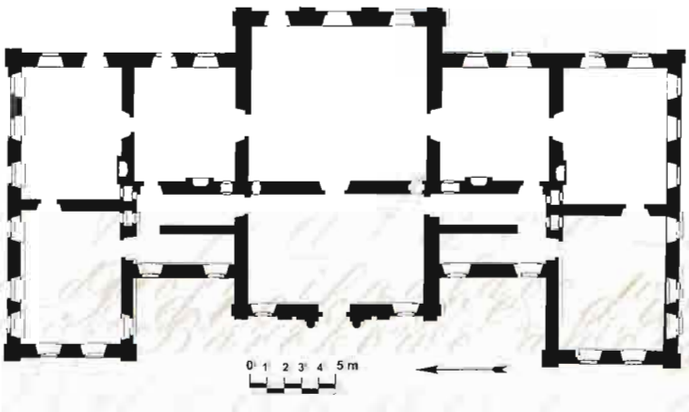

Rzut wg: J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, t. V: *Powiat kościański*, Szreniawa 1998 | *Layout after: J. Goszczyńska*, Majątki wielkopolskie, *vol. V:* Powiat kościański, *Szreniawa 1998*

Po śmierci Ludwika Szołdrskiego, w działach spadkowych przeprowadzonych w 1754 r., majętność czempińską otrzymał jego wnuk Feliks, syn Stefana Szołdrskiego i Teofili z Działyńskich z Kórnika. Nie prowadził żadnych większych prac w pałacu, rzadko nawet w nim zamieszkiwał, bowiem głównie rezydował w Kórniku. W Czempiniu ufundował w 1782 r. barokową murowaną kaplicę wzniesioną w miejscu starej, drewnianej.

Zmiany nastąpiły w czasach Władysława Szołdrskiego, ożenionego z Franciszką z Radomickich z Konarzewa, ostatniego z tego rodu właściciela dóbr czempińskich, który rezydował

fot. A. Jabłońska

The palace in Czempiń, a small town in the Kościan region, about 30 km south of Poznań, is undoubtedly one of the most impressive Baroque residences in Wielkopolska.

Until the second half of the 16th c. the estate in Czempiń, described in written sources as early as the Middle Ages, belonged to the Górka family, Łodzia coat of arms, one of the most eminent families of the time, not only in Wielkopolska. In 1592, when Stanisław Górka, the voivod of Poznań and the last owner of the estate, died heirless, the estate was inherited by the Czarnkowski family, Nałęcz coat of arms, who were related to the Górka family. A few years later Czempiń was bought by Jan Malechowski of Konary, who sold it in 1601 to Stanisław Szołdrski, Łodzia coat of arms. At the latter's initiative a new residence was built here, perhaps in the place of an earlier castle dating back to the times of the Górka family, which was destroyed during the Swedish wars.

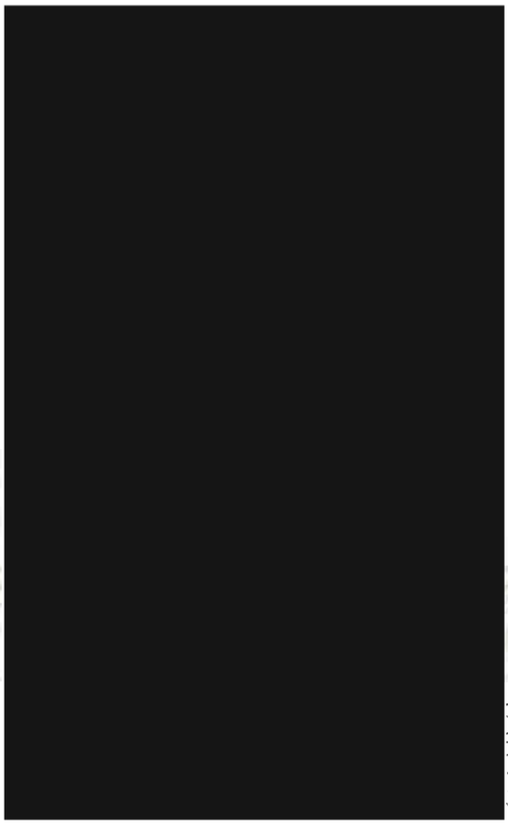

fot. A. Jabłońska

Wojciech Szołdrski, a grandson of Stanisław and his heir, first leased the estate to his cousin, Andrzej Szołdrski, the castellan of Biechów, and then sold it to him in 1681. Andrzej Szołdrski started work on a new palace, using perhaps some of the walls of the original palace. The project was probably completed before 1698, when the wedding of Andrzej's only son, Ludwik Szołdrski with Marianna Unrug of Kargowa was celebrated there.

The brick two-storey high structure on cradle-vaulted basements was built on a rectangular plan with three distinct risalits in the front, narrower risalits on the sides and a slightly more shallow but wider risalit in the centre. The risalit in the central part was also designed in the back elevation. Everything was topped with tall roofs, and the elevations were decorated with pilasters across their entire height, comprising the regular axes of rectangular windows.

Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text*, współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu ¦ *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

tu i pozostawał właścicielem do połowy lat 40. XIX w. W latach 30. tego stulecia rozebrana została zabudowa okalająca honorowy dziedziniec (do naszych czasów przetrwała jedynie główna brama). Nie wiadomo czy przyczyną rozbiórki było zniszczenie tych budynków i ich nieużyteczność, czy też zadecydowały tu przede wszystkim względy estetyczne i upodobania całkowicie innej już epoki, w której sposób zakomponowania przestrzeni dziedzińca wydawać się mógł dosyć anachroniczny. Z przekazów wynika, że cegły z rozebranych zabudowań użyte zostały do odbudowy miasteczka zniszczonego po pożarze[2]. W tym czasie również dawny regularny ogród rozplanowany na tyłach rezydencji został powiększony i przekształcony w malownicze założenie krajobrazowe.

W 1847 r. posiadłość w Czempiniu została zlicytowana i sprzedana. Kupiła ją rodzina von Delhaes, która pozostawała tu do XX w. W ich czasach dość gruntownie przebudowane zostało wnętrze pałacu, nie tylko jego wystrój i wyposażenie, lecz również – częściowo – kompozycja. Wielka sala wypełniająca przestrzeń środkowego ryzalitu podzielona została stropem na dwie kondygnacje i dodatkowo ścianami działowymi na mniejsze pomieszczenia. Ponadto, przed pałacem, na całej niemal długości elewacji frontowej utworzony został taras o tralkowej balustradzie. Natomiast przy ryzalicie elewacji ogrodowej natomiast półkolisty w rzucie, lecz o falistej linii krawędzi, taras wsparty na kolumnach, o tralkowej balustradzie, w którą wkomponowano herby ówczesnych właścicieli.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłonska

fot. A. Jabłonska

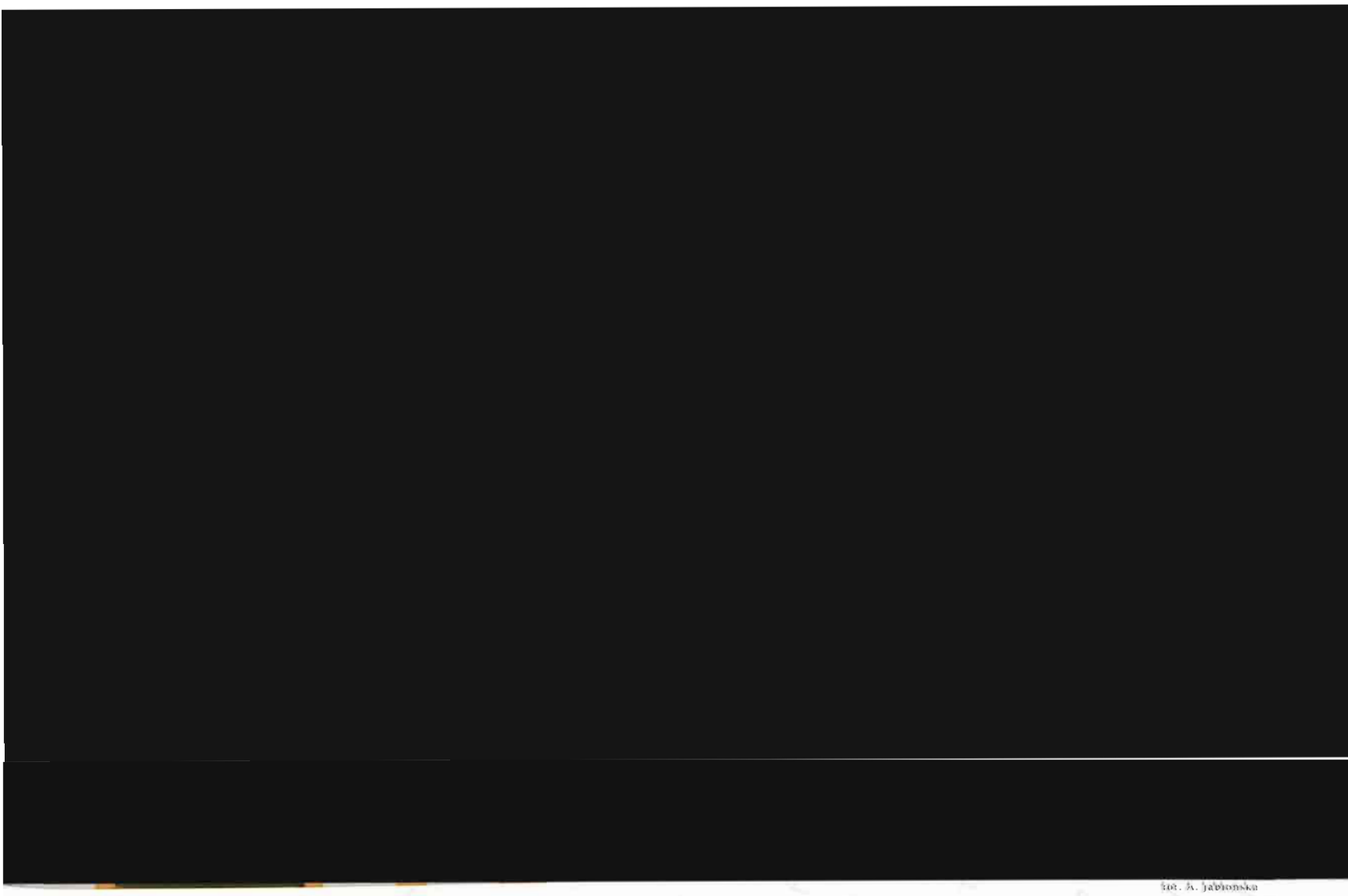

fot. A. Jabłońska

In the interior, with a symmetrical axial layout, over the vestibule in the central part of the ground floor, there was a two-storey high room that filled the entire space of the central risalit, illuminated with two rows of windows and richly decorated with stuccowork and paintings, the remains of which were uncovered during repair and conservation work in the 1980s.

The palace was destroyed during the Northern War; it was reconstructed in the 1830s by Ludwik Szoldrski, the voivod of Inowrocław and a general of Wielkopolska, who then owned the estate. The work was completed in 1739 as can be guessed from the date in the cartouche over the main entrance to the palace. During the work the basic forms of the structure and the elevations remained intact. Roofs that crowned the risalits were added, and were decorated with exceptionally rich and impressive stuccowork and sculptures featuring regency motifs. There are also sculptures and four allegoric figures, which symbolize four continents, which were added to the cornices of the central risalit of the front elevation.

The interior of the palace was not changed. However, the surroundings were considerably transformed. On both sides of the courtyard in front of the residence elongated outhouses were built, which were connected to the palace with quartercircular arcades. Two defence gates were built in the middle of the fence around the yard. The third gate was built in the yard closure in the axis of the front elevation and the main entrance to the palace. The reconstruction was probably designed by Adam Stier, a well-known builder at the time, who collaborated several times with eminent architects of the time[1].

After Ludwik Szoldrski's death, in 1754 the Czempiń estate was inherited by his grandson, Feliks, the son of Stefan Szoldrski and Teofilia née Działyńska of Kórnik. Feliks Szołdrski did not carry out any work on the palace; actually he was rarely seen in the palace as his main residence was in Kórnik. He founded a Baroque brick chapel in Czempiń, which was built in the place of the old, wooden chapel.

There were major changes at the times of Władysław Szoldrski, the last owner of the Czempiń estate, who was married to Franciszka Radomicka of Konarzewo. Władysław Szołdrski lived in Czempiń until the mid 1940s. In the 1930s the buildings around the courtyard were pulled down (only the main gate has remained till the present times). It is not known whether the demolition was motivated by aesthetic reasons or the style demands of another epoch when the layout of the courtyard space could be seen as anachronistic. It follows from different documents that the bricks remaining after the demolition were used to rebuild a town destroyed by fire[2]. The former regular landscaped garden at the back of the residence was enlarged.

In 1847 the Czempiń estate was put up for auction and sold. It was bought by the von Delhaes family, who lived in the estate until the 20th c. During their times the interior of the palace was greatly redesigned – not only were the interior and furnishings changed, but a new layout was designed. The great hall that filled the space of the central risalit was divided by a ceiling into two levels, upper and lower, and with partitioning walls into smaller rooms. Furthermore, in front of the palace, a terrace with banister railings was built across the entire length of the front elevation. Next to the risalit of the garden elevation a semi-circular terrace supported on columns, with banister railings was built, which featured the coat of arms of the palace owners.

Czerniejewo

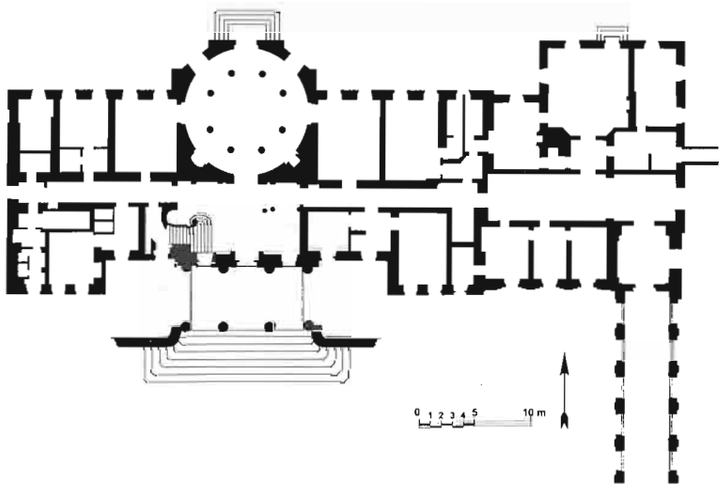

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Czerniejewo w powiecie gnieźnieńskim położone jest nad rzeką Wrześnicą, około 40 km na wschód od Poznania, około 15 km na południowy zachód od Gniezna, przy dawnym szlaku handlowym prowadzącym z Giecza do Gniezna.

Założenie pałacowe w Czerniejewie jest bez wątpienia jednym z wybitniejszych i bardziej okazałych tego typu realizacji powstałych na terenie Wielkopolski w 2 połowie XVIII w., znaczącym dla rozwoju i historii architektury nie tylko w regionie. Pałac zbudowany na początku lat 70. XVIII w. dla Lipskich herbu Grabie, przebudowany został u schyłku tego stulecia, później jeszcze w XIX w., w wyniku czego zatracił w znacznej mierze cechy barokowej architektury na rzecz klasycyzmu. Uwzględniono go jednak z uwagi na zachowane w nienaruszo-

Czerniejewo, a small town in the Gniezno region, is located on the river Wrześnica, about 40 km east of Poznań, about 15 km south west of Gniezno, by the old Giecz–Gniezno trade route.

The palace in Czerniejewo is undoubtedly one of the most impressive and magnificent palaces, which were built in Wielkopolska in the second half of the 18th c. and which considerably contributed to the development and history of architecture, not only in this region. The palace was built at the beginning of the 1870s for the Lipski family, Grabie coat of arms. It was reconstructed at the turn of the century and also in the 19th c., as a result of which it lost much of its Baroque character and today looks more classicistic than Baroque. However, it is included in this book because of the Baroque layout of the palace, which is axial and symmetrical, located in the closure of the axis of a wide street going across the town, which has remained almost intact until today.

In a publication from the beginning of the 20th c. we can read the following passage about Czerniejewo: *A very ancient settlement with a pagan burial place on a hill opposite a small lake*[1]. The village, which is mentioned in written sources dating back to 1284[2], was the king's property. In 1386 King Ladislau Jagiełło granted it to Sędziwoj Pałuka of Szubin, the governor of Kalisz.

Grabie

Drogosław

In the 15th c. the estate belonged to the Górka family, Łodzia coat of arms, one of the most eminent families of the times. When Stanisław Górka, the last owner, died heirless in 1592, the estate was acquired by the Czarnkowski family, Nałęcz coat of arms, the nephews of the Górka family. Following the division of the estate in 1593 among family members, it was inherited by Piotr Czarnkowski, the chamberlain of Poznań, who sold it in the following year to the Opaliński family, Łodzia coat of arms.

In 1696 the Czerniejewo estate was bought from Łukasz Opaliński by Władysław Radomicki, Kotwicz coat of arms, married to Ludwika Gajewska of Błociszewo. The estate was a land dowry given to their daughter Jadwiga, when she married Leon Koźmiński, Poraj coat of arms. When the daughter of Jadwiga and Leon Koźmiński, Marianna Koźmińska, married Jan Lipski, Grabie coat of arms, a general of the Polish Army, the estate became the property of the Lipski family[3]. At the initiative of Jan Lipski a new residence was built in Czerniejewo, which was later inherited, together with the entire landed estate, by his son, general Józef Lipski, who was married to Józefa Szoldrska, Łodzia coat of arms. The next owner of the Czerniejewo estate was the daughter of the Lipski family, Marianna, who in 1823 married Rajmund Skórzewski, Drogosław coat of arms, the son of Józef and Helena Lipski.

fot. A. Jabłonska

nym niemal stanie i formie jedno z nielicznych tej skali i klasy barokowe, osiowo i symetrycznie zakomponowane, założenie rezydencjonalne – usytuowane w zamknięciu osi szerokiej ulicy przebiegającej przez miasteczko (wytyczonej również wtedy).

W publikacji z pierwszych lat XX w. napisano o Czerniejewie: *Osada bardzo starożytna, czego dowodem cmentarzysko pogańskie na roli plebanka zwanej, na wzgórzu wprost jeziorka*[1]. Wieś istniała już z pewnością w XII w., wzmiankowana po raz pierwszy w źródłach pisanych w 1284 r.[2] stanowiła wtedy własność królewską. W 1386 r. Władysław Jagiełło nadał ją wojewodzie kaliskiemu Sędziwojowi Pałuce z Szubina.

W XV w. jako właściciele występują Górkowie herbu Łodzia, przedstawiciele jednego z najznakomitszych rodów tamtych czasów. Po bezpotomnej śmierci ostatniego z nich, wojewody poznańskiego Stanisława Górki w 1592 r., dobra przeszły na ich siostrzeńców, Czarnkowskich herbu Nałęcz. Na mocy przeprowadzonych w 1593 r. działów rodzinnych otrzymał je podkomorzy poznański Piotr Czarnkowski i w następnym roku sprzedał Opalińskim herbu Łodzia.

W 1696 r. od Łukasza Opalińskiego, dobra czerniejewskie kupił Władysław Radomicki herbu Kotwicz ożeniony z Ludwiką z Błociszewa Gajewską. Ich córka Jadwiga wniosła je w posagu Leonowi Koźmińskiemu herbu Poraj, a poprzez małżeństwo ich córki Marianny Koźmińskiej z Janem Lipskim herbu Grabie, generałem wojsk koronnych, dobra przeszły na pewien czas w ręce tej rodziny[3]. Z inicjatywy Jana Lipskiego wzniesiona została w Czerniejewie nowa rezydencja, odziedzi-

fot. A. Jeleńska

fot. A. Jeleńska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Marianna and Rajmund Skórzewski embarked on a landscaping project[4], arranged collections of sculptures, paintings and manuscripts and a library with some 20,000 volumes, among them many antique books[5]. In 1840 Rajmund Skórzewski was awarded the title of count and in 1846 an *ordynacja* (entail – limited form of succession) was established on the Czerniejewo estate, which was assumed by Skórzewski's son, Zygmunt Skórzewski. The estate belonged to the Skórzewski family until 1939.

The Baroque residence built at the initiative of Jan Lipski, in its layout made one with the town, was planned in the north-south axis alongside the newly built road connecting the palace with the church on the southern side. The palace was built in the centre with its front elevation facing south. The palace was accessed by a wide forecourt and an extensive four-sided courtyard with outhouses on both sides. There was a fence around the yard, with a gate. In front of the yard there was an *avant cour*, flanked with a stable and a coach house, with the main gate in the centre.

The original Baroque palace was built as a brick, plastered two-storey high structure on vaulted basements, in line with Baroque principles. It features two three-axis side risalits in the front elevations and one risalit in the centre, which later was replaced with a four-column portico. The elevations with a regular axial layout of windows were covered with rusticated plaster at the basement level and smooth plaster at the upper level, where only the corners of the building were rusticated. The elevations of the side risalits were topped with attics, bent upwards in the central part, and featured an elliptical window.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz*, Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

czona następnie wraz z całym majątkiem przez syna, późniejszego generała Józefa Lipskiego, ożenionego z Józefą z Szołdrskich herbu Łodzia. Niejako tradycją stało się, że posiadłość czerniejewska dziedziczona była w linii żeńskiej – jej kolejną właścicielką została córka Lipskich, Marianna, która w 1823 r. wyszła za mąż za Rajmunda Skórzewskiego herbu Drogosław, syna Józefa i Heleny z Lipskich, wnosząc mu majątek w posagu.

W ich czasach prowadzone były prace przy przekształcaniu ogrodu[4], a w pałacu zgromadzona została kolekcja rzeźb, obrazów i rękopisów oraz licząca około 20 tysięcy tomów biblioteka z licznymi starodrukami[5]. W 1840 r. Rajmund Skórzewski uzyskał tytuł hrabiowski, a w 1846 r. z dóbr czerniejewskich utworzona została ordynacja, którą objął następnie jego syn, Zygmunt Skórzewski. Majątek pozostawał w posiadaniu tej rodziny do 1939 r.

Zrealizowane z inicjatywy Jana Lipskiego barokowe założenie rezydencjonalne, połączone kompozycyjnie z miastem, rozplanowane zostało w osi północ–południe wzdłuż nowo założonej szerokiej drogi łączącej pałac z usytuowanym po południowej stronie kościołem. W centrum założenia zlokalizowany został pałac, elewacją frontową zwrócony na południe, poprzedzony wysokim podjazdem i obszernym czworobocznym honorowym dziedzińcem ujętym po bokach analogicznie ukształtowanymi i opracowanymi oficynami. Dziedziniec honorowy, oddzielony ogrodzeniem z bramą na osi, poprzedzony był z kolei przeddziedzińcem (*avant cour*) flankowanym po bokach ustawionymi symetrycznie budynkami stajni i wozowni, zamkniętym od południa półeliptycznie, z główną reprezentacyjną bramą w części środkowej.

Pierwotny barokowy pałac wzniesiony został jako murowana, otynkowana, dwukondygnacyjna budowla na sklepionych piwnicach, zgodnie z zasadami epoki: z niższą kondygnacją przyziemia i wyższą reprezentacyjną kondygnacją piętra. Założony został na rzucie prostokąta, z dwoma trójosiowymi ryzalitami bocznymi w elewacji frontowej oraz zapewne pozornym ryzalitem środkowym, zastąpionym w późniejszym okresie czterokolumnowym portykiem. Elewacje o regularnym osiowym układzie otworów okiennych pokryte zostały tynkiem boniowanym w partii przyziemia i gładkim na piętrze, gdzie boniowaniem zaakcentowano jedynie naroża budynku. Elewacje ryzalitów bocznych zwieńczono murkami attyk wyginających się ku górze w partii środkowej, gdzie umieszczono eliptyczne okienko.

Podczas przebudowy pałacu przeprowadzonej u schyłku XVIII w. poza dostawieniem kolumnowego portyku, który zadecydował o nowym stylistycznym wyrazie tej budowli, dobudowano również trójboczny ryzalit ogrodowy mieszczący kolistą, wspartą na wieńcu kanelowanych kolumn, tzw. salę terrena w przyziemiu ozdobioną niegdyś polichromiami oraz, również kolistą, wyższą od pozostałych, salę balową na piętrze o ścianach dekorowanych parzystymi pilastrami i zwieńczoną pozorna kopułą. Nad drzwiami tej sali znajdowała się niegdyś malowana tablica inskrypcyjna z napisem: *Generalis Lipski fund 1771*[6].

Bogaty wystrój i wyposażenie wnętrz czerniejewskiego pałacu, polichromie i sztukaterie zdobiące ściany i stropy, pochodzą z późniejszego okresu. Pierwotny jest jedynie główny schemat dwutraktowego układu z sienią na osi. Zasadniczą formę bryły i artykulację elewacji zachowały również znacznie przebudowane oficyny oraz barokowo-klasycystyczne w formach budynki stajni i wozowni, autorstwo których przypisywane jest Ignacemu Graffowi[7].

fot. K. Budziński

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

During the reconstruction of the palace at the end of the 18th c. a columnar portico was added, which gave a new style to the building. A three-sided garden risalit with the so-called circular *sala terrene*, supported on fluted columns, was built in the cellar, once decorated with a polychrome. A circular ballroom was built on the upper floor; its walls were decorated with even-numbered pilasters and a dome. In the past there was a plaque over the door to this room with the inscription *Generalis Lipski fund 1771*[6].

The rich interior of the Czerniejewo palace, polychromes and stuccowork on the walls and the ceilings come from a later period. Only the main bi-sectional layout with a hallway in the axis is original. Despite reconstruction, the outhouses, the stable and the coach house retained their original Baroque-classicistic style, which is attributed to Ignacy Graff[7].

fot. A. Jabłońska

fot. K. Brudziński

Gaj Wielki

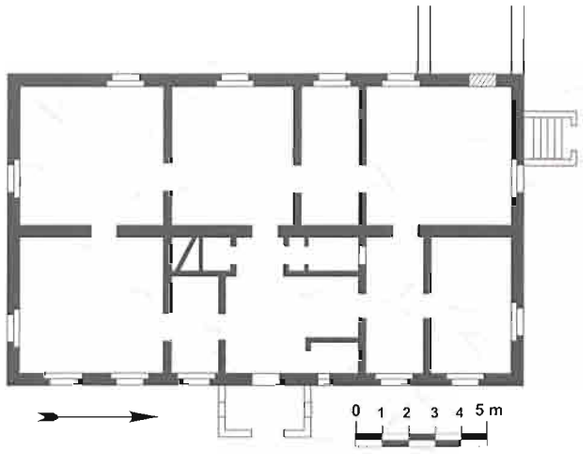

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Miejscowość w powiecie szamotulskim w gminie Kaźmierz, położona około 24 km na północny zachód od Poznania, przy drodze prowadzącej do Pniew.

Wzmiankowana w przekazach przynajmniej od XVI w., kiedy stanowiła własność rodziny Kierskich herbu Jastrzębiec. W XVIII w. przeszła na własność Cieleckich herbu Zaremba i z nimi zapewne łączyć należy budowę niewielkiego, zachowanego do naszych czasów, dworu, który nigdy – jak się wydaje – nie spełniał funkcji ich siedziby i przeznaczony był dla zarządcy lub dzierżawcy majątku.

Stan taki utrzymywał się również w czasach Kwileckich herbu Szreniawa, którzy kupili majątek w 1832 r. i pozostawali jego właścicielami do schyłku XIX w. W tym czasie Gaj Wielki przeszedł w ręce Hebanowskich, zbudowali oni nową rezydencję i pozostawali tutaj do XX w.[1]

Zaremba

Dwór zlokalizowany na skraju niewielkiego parku, elewacją frontową zwrócony na południe, zbudowany został jako niewielka parterowa budowla o murach konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną – wymienionych na ceglane w czasie generalnego i niezbyt właściwie przeprowadzonego remontu na przełomie lat 60. i 70. XX w. Wtedy również zmieniono nieco kształt wysokiego łamanego niegdyś dachu o gontowym pokryciu. Zachował się niewielki ganek poprzedzający główne wejście w środkowej części pięcioosiowej elewacji frontowej oraz powiekowe okno umieszczone nad nim w dolnej części połaci dachu.

Kształt bryły budynku, jak również układ przestrzenny i funkcjonalny wnętrza z sienią i salonem na osi oraz czterema pomieszczeniami bocznymi w dwutraktowym układzie, jest typowy dla skromnej siedziby ziemiańskiej wzniesionej w ciągu XVIII w.

fot. A. Jabłońska

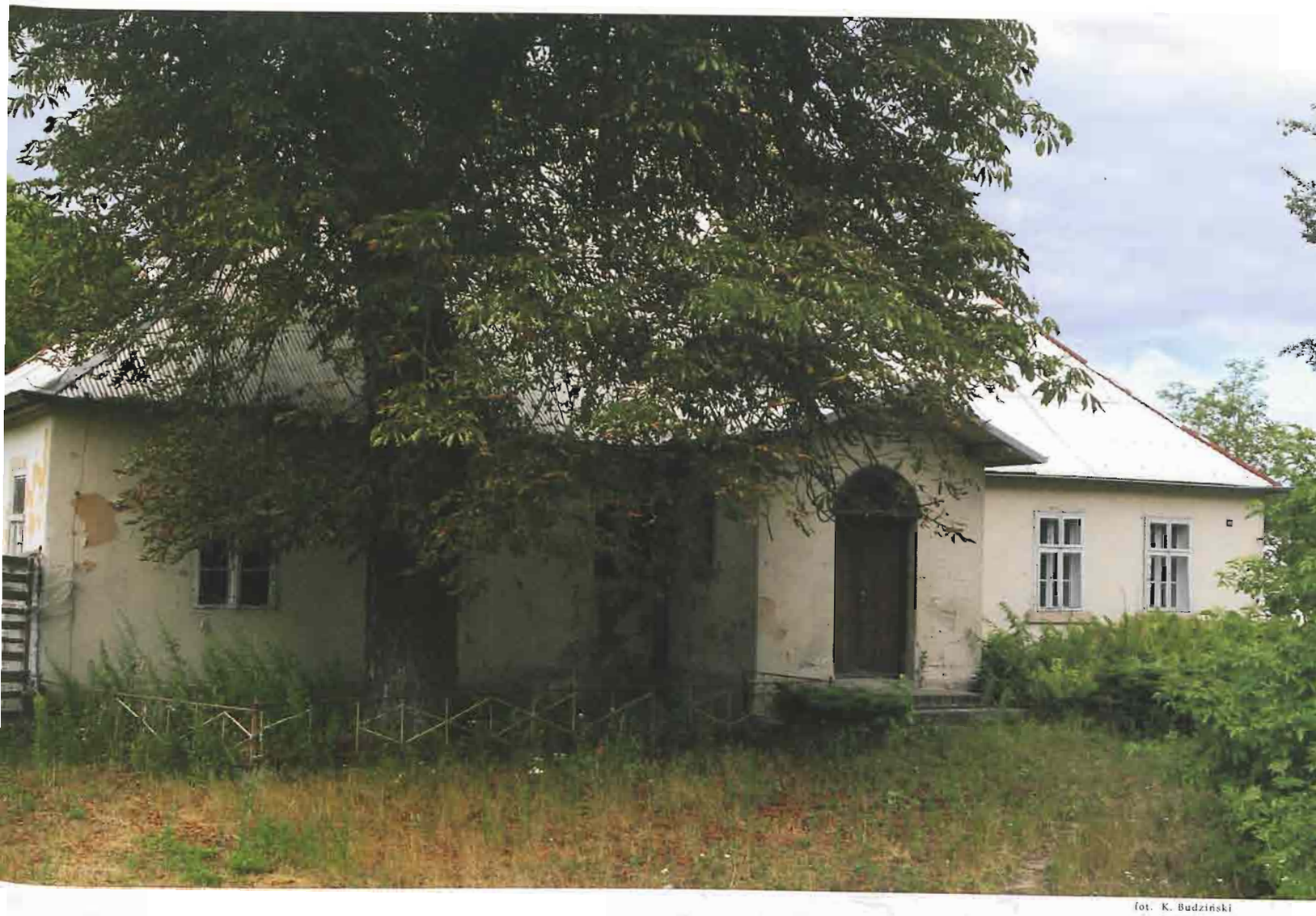

fot. K. Budziński

A town in the Szamotuły region, commune of Kaźmierz, located about 24 km north west of Poznań, by the road to Pniewy.

The first mention of the town dates back to the 16th c., when it was owned by the Kierski family, Jastrzębiec coat of arms. In the 18th c. it was acquired by the Cielecki family, Zaremba coat of arms and the construction of a small manor house should be attributed to them. It appears that the manor house did not meet their expectations and it was given to the estate administrator or manager.

This situation prevailed also at the times of the Kwilecki family, Szreniawa coat of arms, who bought the estate in 1832 and were its owners until the end of the 19th c. At the time Gaj Wielki was sold to the Hebanowski family, who built a new residence and lived in it until the 20th c.[1]

The manor house is located at the edge of a small park. Its front elevation faces south. It was built as a small, single-storey high building, with skeleton walls filled with clay, which were later exchanged for brick walls during the general refurbishment of the house at the turn of the 1960s. It was then that the shape of the tall shingle roof was changed. A small hallway in front of the main entrance in the central part of the five-axis front elevation and a window above it in the bottom part of the roof slope have remained until today.

The shape of the building as well as the spatial and functional layout of the interior with the vestibule and living room along the axis and four side rooms on both sides is typical of a modest residence of the landed gentry, built in the 18th c.

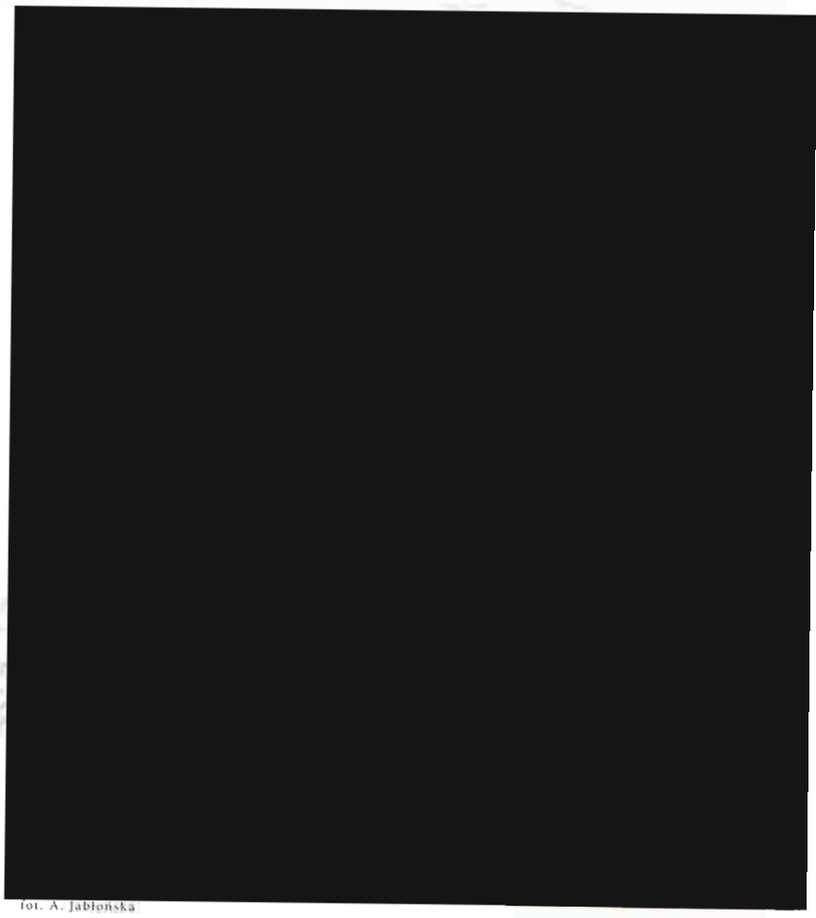

fot. A. Jabłońska

fot. K. Budziński

Głuponie

Głuponie w powiecie nowotomyskim w gminie Kuślin są wsią położoną około 12 km na północny wschód od Nowego Tomyśla i w podobnej odległości na północny zachód od Opalenicy, przy drodze prowadzącej z Nowego Tomyśla do Dusznik.

Wieś wzmiankowana w przekazach od początków XV w., w 1434 r. stanowiła własność Mikołaja Watta de Głuponie. Jego liczni spadkobiercy przyjęli w końcu XV w. nazwisko Głuponscy i dziedziczyli tę wieś do początku XVII w., kiedy na pewien czas przeszła w posiadanie Ostrorogów Lwowskich z pobliskiego Lwówka i okolicznych ziem. W 1612 r. Adam Lwowski sprzedał majątek Adamowi Swinarskiemu herbu Poraj, późniejszemu cześnikowi kaliskiemu ożenionemu z Barbarą Herstopską. Swinarski pozostawał właścicielem dóbr do 1629 r. i sprzedał je za 20 tysięcy złotych Janowi z Bnina Opalińskiemu herbu Łodzia, staroście inowrocławskiemu. W 1636 r. w posiadanie majątku weszli Węgorzewscy herbu Leszczyc[1].

Leszczyc

Stan istniejącego tu na początku XVIII w. dworu, opisany w *Wizytacji* przeprowadzonej w 1712 r., nie wskazuje na to, aby właściciele Głuponi mieli w nim swoją siedzibę. W dokumencie odnotowano: *Dwór, w którym przykrycie złe* [...] *Izba zła* [...] *posadzka upadła tak od drobiazgów jak i ogrodowego korzenia zaplugawiona, w tej okna trzy w których szyby powybijane* [...] *piec zły* [...]. *Izba stołowa, w której okna cztery powybijane* [...] *ław trzy, piec dobry, drzwi z sieni na zawiasach żelaznych* [...] *z tej izby drzwi do pokoju* [...] *okna dwa złe. W sieni dwa okna, które powybijane* [...] *z sienią ku kuchni drzwi* [...] *w kuchni okno jedno i wybite* [...]. *Na tej kuchni i izbie przykrycie złe i rynny na tym dworze złe, pogniłe. Przy tym dworze altanka, na której także przyciesia złe*[2].

Majątek został zresztą wkrótce sprzedany i w 1717 r. jako jego właściciel występuje Katarzyna z Dobijewskich Mąkowska. Zapewne drogą koligacji rodzinnych, poprzez małżeństwo jej córki Anny Mąkowskiej, Głuponie stały się w 1736 r. własnością Jana z Pierzchna Koszutskiego herbu Leszczyc, podsędka ziemi kaliskiej. Z nim łączyć należy budowę nowego barokowego dworu zachowanego do naszych czasów, chociaż w zmienionej nieco formie.

W 1755 r. Anna z Mąkowskich Koszutska występuje już jako wdowa z synem Władysławem, dziedzicem majątku, który zamieszkiwał w Głuponiach do 1765 r. Od tego czasu przez następnych kilkadziesiąt lat posiadłość pozostawała w rękach Urbanowskich. Po Józefie, ożenionym z Konstancją z Koczorowskich, odziedziczył ją syn Nereusz wzmiankowany jako właściciel do początku XIX w. Potem dobra przeszły w ręce Święcickich herbu Jastrzębiec, a jeszcze później Sczanieckich herbu Ossorya i Kamińskich, by w końcu XIX w. stać się własnością niemieckiej rodziny Hardtów z Wąsowa[3].

Barokowy alkierzowy dwór w Głuponiach zbudowany został około połowy XVIII w. jako siedziba Koszutskich, zapewne w miejscu starszej budowli i przy częściowym wykorzystaniu jej fragmentów. Późniejsze przebudowy dokonywane przez kolejnych właścicieli zmieniły nieco jego architekturę. Największym przekształceniom – za sprawą generalnego remontu przeprowadzonego w połowie lat 70. XX w.[4] – uległo wnętrze.

Dwór zbudowano z cegły, z użyciem kamienia polnego w partii fundamentów. Jest to budowla parterowa, założona na prostokątnym rzucie, zwieńczona wysokim łamanym dachem. Z obu stron do elewacji bocznych przylegają kwadratowe w rzucie aneksy wysunięte nieco przed elewację frontową – po XIX-wiecznej przebudowie nakryte płaskimi dachami ukrytymi za murkami attyk. Dawniej zwieńczone były bez wątpienia czterospadowymi, być może łamanymi, dachami. Forma alkierzy, o niezwykle grubych murach pozbawionych pierwotnie jakichkolwiek otworów i wspartych na narożach przyporami, nasuwa skojarzenia nieledwie z bastionami obronnego dworu i pozwala domniemywać, że są to elementy architektury powstałe znacznie wcześniej, w okresie Węgorzewskich lub nawet Lwowskich i wykorzystane przy wznoszeniu nowej siedziby przez Koszutskich.

W jednym z alkierzy zachowało się sklepienie, pozostałe wnętrza zostały całkowicie przebudowane i z dawnego układu przetrwała jedynie sień na osi frotowego traktu.

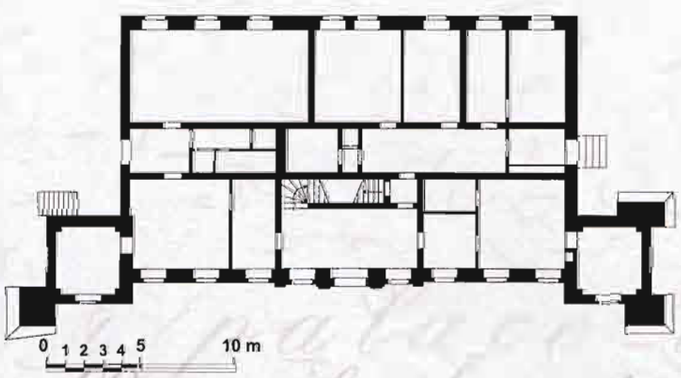

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | ***Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań***

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłonka

fot. A. Jabłonka

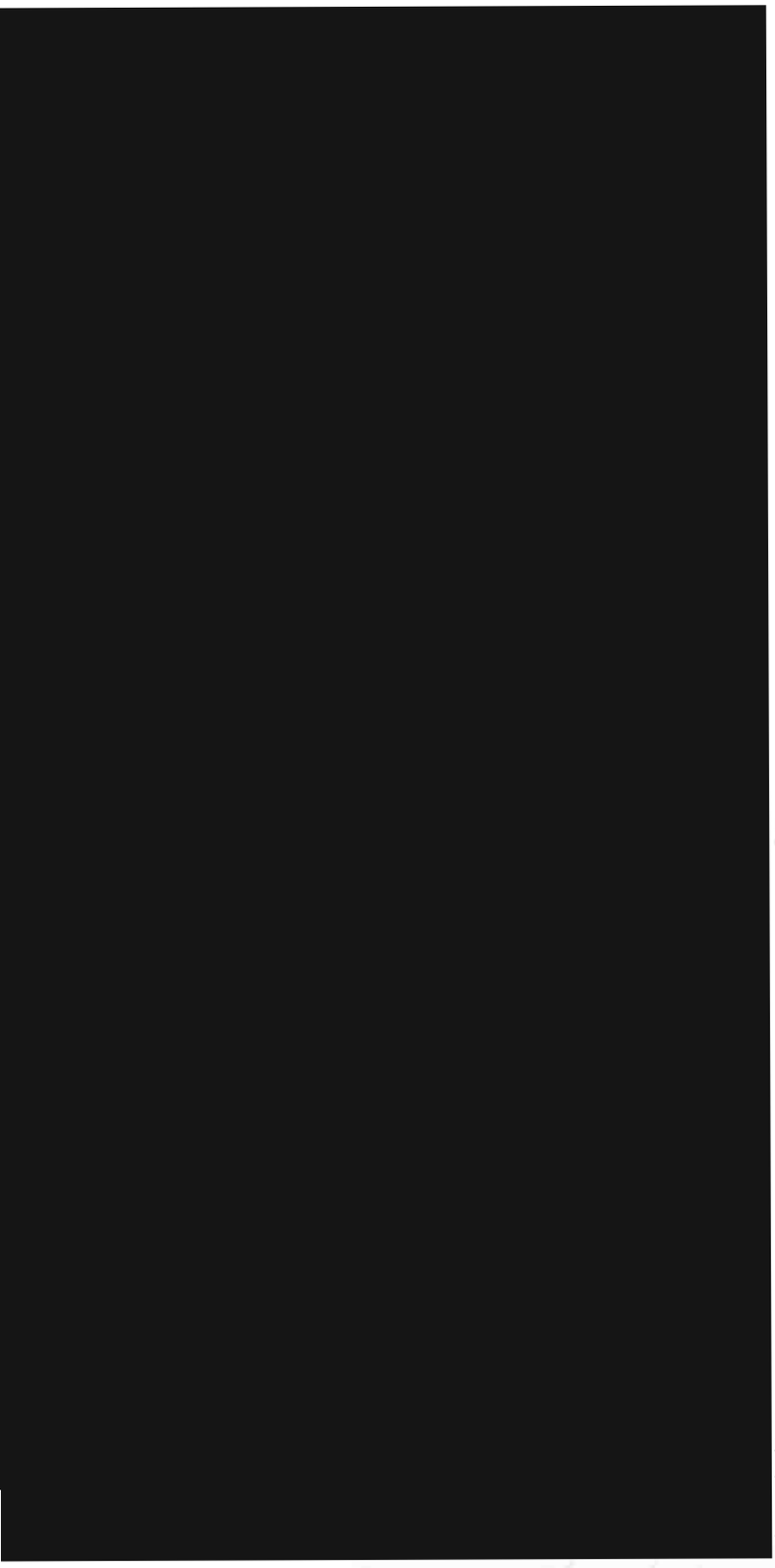

fot. A. Jabłońska

Głuponie in the Nowy Tomyśl region, commune of Kuślin, is a village located about 12 km north east of Nowy Tomyśl and the same distance north west of Opalenica, by the Nowy Tomyśl–Duszniki road.

The village was mentioned in documents dating back to the beginnings of the 15th c. At the end of the 15th its many heirs adopted the name of Głuponski and owned the village until the beginning of the 17th c. when, for some time, it was acquired by the Lwowski family, Ostroróg coat of arms, who inhabited the nearby Lwówek and who owned the neighbouring lands. In 1612 Adam Lwowski sold the estate to Adam Swinarski, Poraj coat of arms, the future cupbearer of Kalisz, married to Barbara Herstopska. Swinarski owned the estate until 1629 when he sold it for 20,000 zloty to Jan Opaliński of Bnin, Łodzia coat of arms, the starost of Inowrocław. In 1636 the estate was acquired by the Węgorzewski family, Leszczyc coat of arms[1].

Based on the condition of the manor house at the beginning of the 18th c., described in the *Visitation* made in 1712, it is hard to believe that the owners of Głuponie lived in it. The document says: *The manor house, in which the roof is bad* [...] *The room is bad* [...] *the floor damaged, garden plants taking their roots in it; the glass panes in its three windows are broken* [...] *the stove is bad* [...] *The living room features four windows with broken glass* [...] *three benches, a good room, a door on iron hinges from the vestibule* [...] *a door from this place to the room* [...] *in the kitchen – one window, broken* [...] *The roof over this kitchen and room bad, all the gutters are rotten. A summerhouse by the manor house, with bad wooden foundations*[2].

The estate was soon sold. In 1717 it was acquired by Katarzyna Mąkowska née Dobijewska. Probably through the marriage of her daughter Anna Mąkowska, in 1736 Głuponie became the property of Jan Koszutski of Pierzchno, Leszczyc coat of arms, deputy judge of the Kalisz land. The construction of the new Baroque manor house, which remains today, although in slightly changed form, should be attributed to him.

The documents from 1755 refer to Anna Koszutska née Mąkowska as a widow with the son Władysław, the heir to the estate, who lived in Głuponie until 1765. Since that time, for the next few dozen years, the estate was in the hands of the Urbanowski family. After Józef Urbanowski, who was married to Konstancja Koczorowska, it was inherited by his son Nereusz, who owned the estate till the beginning of the 19th c. Later, the estate was acquired by the Święcicki family, Jastrzębiec coat of arms, and then by the Sczaniecki family, Ossorya coat of arms, the Kamiński family and eventually, at the end of the 19th c. it was acquired by the German family of Hardt of Wąsowo[3].

The Baroque manor house in Głuponie was built at about the mid 18th c. as a residence of the Koszutski family, probably in the place of an older building, some parts of which were used to construct the new house. The subsequent reconstructions, made by the next owners, changed its architecture slightly. The interior was changed most, particularly following the general refurbishment in the middle of the 1970s[4].

The manor house was built of brick and fieldstones as some of its foundations. This is a single-storey structure on a rectangular plan, topped with a tall roof. Both sides of the side elevations are adjacent to square annexes, slightly moved forward before the front elevation. Following the 19th c. reconstruction, they were covered with flat roofs, hidden behind the walls of the attics. Formerly they were topped with hip roofs. The form of the corner annexes, with exceptionally thick walls without any openings and supported with buttresses in the corners, brings to mind associations with the bastions of a defensive manor house. We can suppose that these are the elements of much earlier architecture, when the estate was owned by the Węgorzewski family or Lwowski family, and were used to build the new house by the Koszutski family.

A vault has been preserved in one of the corner annexes; the other interiors were completely reconstructed. Only the vestibule facing the main road has retained its old layout.

Gola

Leszczyc

Dębno

Wieś w powiecie gostyńskim w gminie Gostyń, położona około 4 km na zachód od Gostynia, przy drodze prowadzącej w kierunku Leszna.

Wzmiankowana była w przekazach pisanych już na początku XIV w. W 1 połowie XIV w. należała do komesa Mikołaja, właściciela Gostynia, w późniejszych czasach do rodziny Golaskich, którzy pozostawali tutaj do XVI w.[1] W ciągu następnych wieków przekazy odnotowują Zadorskich, Olszewskich i Ulatowskich, od których około połowy XVIII w. posiadłość przeszła w ręce Radolińskich herbu Leszczyc. Zapewne w latach 80. XVIII w. Jan Radoliński, podkomorzy wschowski, podjął w swym majątku budowę nowej okazałej barokowej rezydencji ukończonej jednak dopiero przez następnych właścicieli na początku XIX w.

W 1801 r. Ignacy Radoliński, syn poprzedniego dziedzica, sprzedał posiadłość w Goli staroście kościańskiemu Andrzejowi Potworowskiemu herbu Dębno. Ten dokończył prace budowlane przy nowo wznoszonej rezydencji, nadając jej już pewne cechy stylowe nowej epoki klasycyzmu. W posiadaniu Potworowskich posiadłość pozostawała do 1939 r. Po Andrzeju przejął ją syn Gustaw Eugeniusz, uczestnik powstania listopadowego, poseł na sejm i prezes Towarzystwa Pomocy Naukowej, a następnie jego syn, Gustaw Tadeusz. Ostatnim przed 1939 r. właścicielem posiadłości był Edward Potworowski[2].

Barokowo-klasycystyczny pałac w Goli zlokalizowany został na północno-wschodnim skraju malowniczego krajobrazowego założenia parkowego, przy brzegu stawu, do którego skierowany jest elewacją frontową, zwróconą ku południowemu wschodowi. Długotrwała budowa rezydencji oraz fakt, że ukończono ją już w wieku XIX (w 1827 r.) sprawiły, że na barokową architekturę nałożona została klasycyzująca już dekoracja. Pozostawiono jednak zasadniczą kompozycję i artykulację elewacji.

fot. Z. Szmidt

fot. A. Jabłońska

A village in the Gostyń region, located some 4 km west of Gostyń, by the road to Leszno.

Gola was first mentioned in written sources at the beginning of the 14th c. In the first half of the 14th c. it belonged to Mikołaj, owner of Gostyń, and later to the Golaski family, who lived there until the 16th c.[1] Documents from later periods feature the Zadorski, Olszewski and Ulatowski families as owners of the estate. At about the mid 18th c. the estate was acquired by the Radoliński family, Leszczyc coat of arms. Probably in the 1880s Jan Radoliński, the chamberlain of Wschowa, started to build an impressive Baroque residence, which, however, was completed by the next owners at the beginning of the 19th c.

In 1801 Ignacy Radoliński, the son of the former lord, sold the estate in Gola to Andrzej Potworowski, Dębno coat of arms, the *starost* of Kościan, who completed the building of the new residence, giving it some features of the new classicistic style. The estate remained the property of the Potworowski family until 1939. It was acquired from Andrzej Potworowski by Gustaw Eugeniusz Potworowski, an insurgent in the November Uprising, deputy to the Polish Parliament and president of the Scientific Aid Society, and later by his son, Gustaw Tadeusz Potworowski. The last owner of the estate before 1939 was Edward Potworowski[2].

fot. A. Jabłońska

The Baroque-classicistic palace in Gola is located on the north-western edge of a landscaped park, by a pond, which it faces with the front elevation. Because of the long construction period (the palace was completed in 1827) the Baroque architecture features classicistic decorations. However, the basic layout and the elevations have been retained.

The palace is a brick plastered two-storey high structure built on a rectangular plan, with a basement and a tall tiled hip roof. The rusticated elevations feature wide pilasters at the corners, broken with rectangular framed windows with a regular, axial layout. The main feature is the five-axis central part of the front elevation, decorated with pilasters with composite capitals, with a simplified Baroque top, which features the Dębna coat of arms of the Potworowski family. Over the windows on the upper floor, there are rectangular panels decorated with garlands of flowers and fruit.

The interior layout, today considerably changed, represented a layout typical of the epoch, with a large vestibule on the axis of the front section comprising dog-legged stairs leading to the upper floor. The side parts featured a suite of connecting rooms.

fot. A. Jabłońska

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. A. Jabłonska

Pałac jest murowaną otynkowaną budowlą założoną na rzucie prostokąta, o zwartej, podpiwniczonej, dwukondygnacyjnej bryle zwieńczonej wysokim czterospadowym dachem pokrytym dachówką. Elewacje, ozdobione boniowaniem, zaakcentowane zostały przy narożach szerokimi pilastrami, przeprute prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym osiowym układzie, ujętymi w architektoniczne obramienia. Główny akcent kompozycyjny skupiony został na pięcioosiowej środkowej części elewacji frontowej ozdobionej pilastrami wielkiego porządku o kompozytowych kapitelach, zwieńczonej uproszczonym barokowym szczytem, w którym umieszczono herb Dębna Potworowskich. Nad oknami piętra wprowadzono dekoracyjne prostokątne płyciny ozdobione motywem girlandy z kwiatów i owoców.

Układ i kompozycja przestrzenna wnętrz, dziś znacznie przekształcona, prezentowała z pewnością charakterystyczny dla tego okresu typ rozplanowania z obszernym westybulem na osi frontowego traktu mieszczącym dwu- lub trójbiegowe schody prowadzące na piętro. W częściach bocznych znajdował się ciąg amfiladowo połączonych pomieszczeń w dwutraktowym układzie.

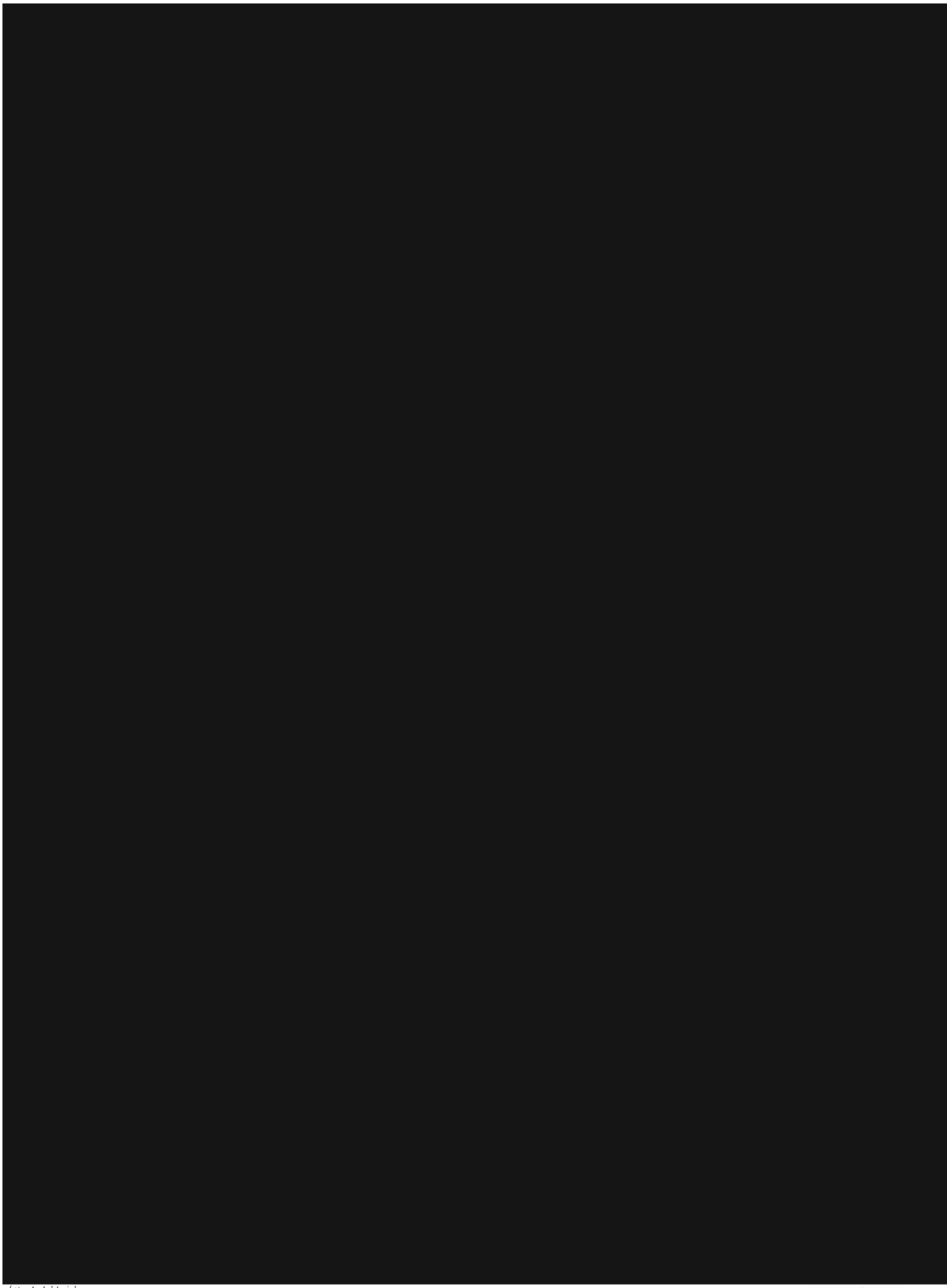

fot. A. Jabłońska

Gołanice

W powiecie leszczyńskim w gminie Święciechowa w odległości około 10 km na północny zachód od Leszna, przy drodze prowadzącej do Boszkowa, znajduje się wieś Gołanice, rozlokowana przy południowo-zachodnim brzegu Jeziora Krzyckiego.

W średniowieczu było to gniazdo rodziny Gołanieckich herbu Kotwicz, wzmiankowanych tu od początku XV do schyłku XVI w. W późniejszym okresie majątek pozostawał przez pewien czas własnością Leszczyńskich herbu Wieniawa. W XVIII w. przeszedł w ręce Krzyckich herbu Kotwicz, którzy pozostawali tu, zamieszkując w istniejącym starym dworze, do schyłku tego stulecia. Na przełomie XVIII i XIX w., poprzez małżeństwo Ludwiki z Krzyckich z Andrzejem Skórzewskim herbu Drogosław, Gołanice przeszły w posiadanie rodziny Skórzewskich. W ich rękach majątek znajdował się do lat 20. XX w., wtedy właścicielami zostali Bojanowscy herbu Junosza[1].

Nowa budowla dworska o cechach barokowych, zlokalizowana zapewne w miejscu wcześniejszej siedziby, wzniesiona została w końcu XVIII w. przez Krzyckich, bądź już Skórzewskich, nowych dziedziców dóbr. Prezentowała typowe dla tego okresu i rodzaju budowli formy skromnej siedziby ziemiańskiej o murach ceglanych i konstrukcji szkieletowej, parterowej bryle (częściowo podpiwniczonej), zwieńczonej wysokim mansardowym dachem z wystawkami i oknami powiekowymi. Główne wejście zaprojektowano na osi elewacji frontowej, zwróconej na południe, w stronę dziedzińca i drogi do wsi, przy której zlokalizowano folwark. Przeprowadzone tu w ciągu XIX w. przebudowy i rozbudowy zmieniły nieco kształt dworu. Przemurowano cegłą większość szachulcowych ścian, zmieniono na łupek pokrycie dachu, które niegdyś z pewnością było gontowe, a do elewacji frontowej dobudowano przylegające prostopadle skrzydło. Nieco później, zapewne już pod koniec XIX w., wystawkę na osi elewacji ogrodowej zwieńczono nowym neorenesansowym szczytem.

Kotwicz

Drogosław

Mimo tych zmian przetrwał do naszych czasów zasadniczy kształt barokowej, horyzontalnie uformowanej bryły z charakterystycznym mansardowym dachem z wystawkami oraz podstawowy układ tynkowanych elewacji z regularnym rytmem prostokątnych otworów okiennych ujętych później w obramienia. Zachowało się również w zasadniczych zarysach pierwotne dwutraktowe rozplanowanie wnętrz z sienią na osi.

fot. A. Jabłońska

[redacted]

fot. A. Jabłońska

The village of Gołanice is located in the Leszno region, commune of Święciechowa, about 10 km north west of Leszno, by the road to Boszkowo, and on the south-western bank of Lake Krzyckie.

In the Middle Ages it was the residence of the Gołaniecki family, Kotwicz coat of arms. The family are mentioned in documents that were made at the beginning of the 15th c. and also in those made at the end of the 16th c. Later the estate for some time belonged to the Leszczyński family, Wieniawa coat of arms. In the 18th c. it was acquired by the Krzycki family, Kotwicz coat of arms, who lived in the old manor house until the end of the century. At the turn of the 18th c., when Ludwika Krzycka married Andrzej Skórzewski, Drogosław coat of arms, Gołanice became the property of the Skórzewski family, who owned it until the 1920s, when it was acquired by the Bojanowski family, Junosza coat of arms[1].

The new manor house with Baroque features, which was probably built in the place of the old house, was completed at the end of the 18th c. by the Krzycki family or by the Skórzewski family, the new owners of the lands. It had the features of a modern residence of landed gentry, typical of the time, with a skeleton structure. It was a single-storey high building, some of it built over a basement, topped with a tall mansard roof and with lid windows. The main entrance was designed in the axis of the front elevation that faces south, towards the courtyard and the road to the village, by which a manor farm was located. A few years later, probably at the end of the 19th c., the fronton on the garden elevation was crowned with a new neo-Renaissance top.

[redacted]

fot. A. Jabłońska

Despite these changes the basic shape of the Baroque structure with a characteristic mansard roof and the basic layout of plastered elevations with regular rectangular windows, later framed, have remained till the present times. The original bi-sectional layout of the interior, with a hallway, has also been preserved.

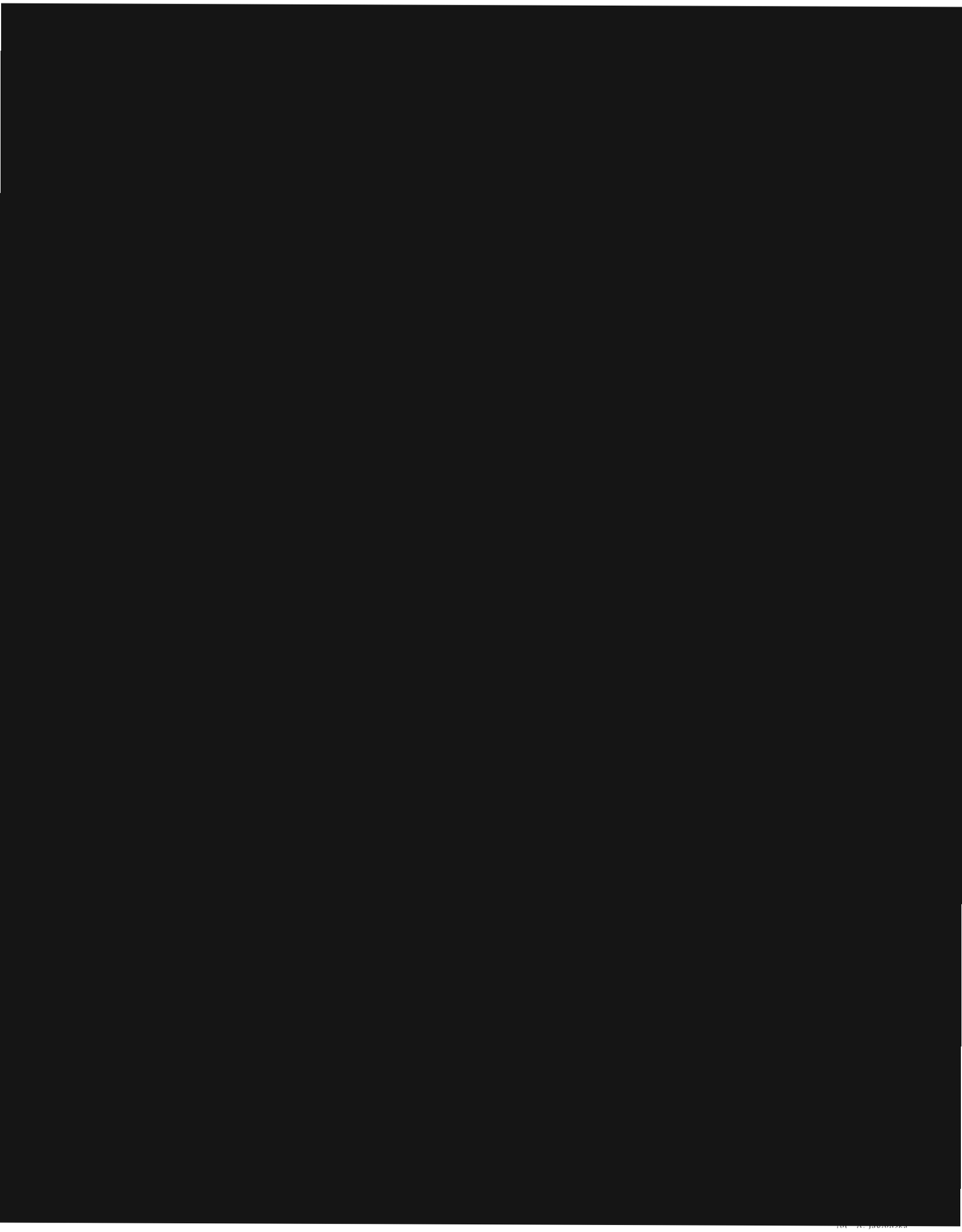

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Gorzyczki

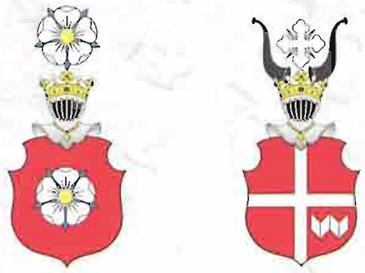

Poraj Dębno

Gorzyczki w powiecie kościańskim w gminie Czempiń są wsią o średniowiecznej metryce, założoną zapewne na przełomie XIII i XIV w. przy drodze prowadzącej w kierunku Śremu, około 5 km na południowy wschód od Czempinia i w takiej samej odległości na wschód od Kościana.

W najdawniejszych czasach tereny te stanowiły własność rycerskiego rodu Borków Gryżyńskich, wzmiankowanych do XV w. Później przeszły w posiadanie Skórzewskich herbu Drogosław, Chaławskich i Szołdrskich herbu Łodzia, od których w 1636 r. kupili je Chłapowscy herbu Drya[1].

Początkowo wieś stanowiła część posiadłości w pobliskich Gorzycach, lecz już na początku XVIII w. odnotowano w dokumentach istnienie w Gorzyczkach drewnianego parterowego dworu o czterech izbach z piecami, komorą, kuchnią i gorzelnią, obok którego stała oficyna[2].

Nowy, barokowy, murowany dwór powstał w 2 połowie XVIII w. Zbudowali go Mycielscy, którym dobra te wniosła w posagu siostra poprzedniego właściciela, Franciszka z Koźmińskich herbu Poraj, żona Józefa Mycielskiego. Oni i ich spadkobiercy zamieszkiwali w Gorzyczkach do lat 30. XIX w.[3]

W 1839 r. dobra ziemskie kupił Edward Potworowski herbu Dębno, który wzniósł w 1861 r. nową okazałą rezydencję, a istniejący barokowy dwór spadł do roli oficyny. Pełnił tę funkcję również w czasach kolejnych właścicieli, Horwattów oraz Wańkowiczów.

Użytkowany jako oficyna i znacznie przebudowany dawny dwór Mycielskich zachował jedynie zasadnicze formy barokowej architektury. Zlokalizowany jest na zachodnim skraju XIX-wiecznego krajobrazowego założenia parkowego otaczającego nową rezydencję, na granicy z folwarkiem. Jest niewielką parterową budowlą założoną dziś na rzucie prostokąta, dawniej z dwoma narożnymi alkierzami wysuniętymi przed linię elewacji wschodniej (przypuszczalnie frontowej) widocznymi jeszcze na mapie majętności sporządzonej w 1810 r.[4] Zlikwidowano je w późniejszym okresie, poprzez zabudowanie dzielącej je przestrzeni.

Pierwotnie dwór zwieńczony był wysokim łamanym dachem krytym gontem. W ostatnich czasach dach został wyrównany i przekształcony na czterospadowy oraz pokryty blachą. Przekształcono również elewacje, które zachowały jedynie regularny rytm prostokątnych otworów okiennych.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Gorzyczki in the Kościan region, commune of Czempiń, was formerly a medieval village, probably established at the turn of the 13th c. by the road to Śrem, about 5 km south east of Czempiń and about 5 km east of Kościan.

In the 15th c. the lands were the property of the knightly family of Borek of Gryżyna. They were later acquired by the Skórzewski family, Drogosław coat of arms, Chaławski family and Szołdrski family, Łodzia coat of arms, from whom they were bought in 1636 by the Chłapowski family, Drya coat of arms[1].

Initially the village was part of the landed estate in the nearby Gorzyce. However, documents dating back to the beginnings of the 18th c. mention a wooden single-storey high manor house with four rooms with a stove, a chamber, kitchen and distillery, and an outhouse nearby[2].

A new Baroque brick manor house was built in the second half of the 18th c. by the Mycielski family, to whom it was dowered by the sister of the former owner, Franciszka Koźmińska, Poraj coat of arms, the wife of Józef Mycielski. The Mycielski family and their heirs lived in Gorzyczki until the 1930s[3]. In 1839 the land was bought by Edward Potworowski, Dębno coat of arms, who built an impressive residence there in 1861, while the Baroque manor house became an outhouse. It had the same function when it belonged to the next owners, the families of Horwatt and Wańkowicz.

Used as an outhouse and considerably reconstructed, the former manor house of the Mycielski family retained only the basic forms of Baroque architecture. It is located on the western edge of the 19th c. landscaped park, which surrounds the new residence, and borders the manor farm. It is a small single-storey high structure built on a rectangular plan, formerly with two corner annexes moved before the line of the eastern (probably front) elevation, visible on the map of the estate made in 1810[4]. The annexes were removed later when the space separating them was developed.

Originally the manor house was covered with a tall shingle roof. In recent years the shingle roof was replaced with a hip roof and covered with metal sheeting. The elevations were also changed; they retained the regular shape of rectangular windows.

fot. Z. Szmidt

Góra

fot. Z. Szmidt

Góra w powiecie śremskim w gminie Śrem jest niewielką miejscowością położoną około 5 km na północ od Śremu, przy trasie prowadzącej do Jaszkowa i dalej do Mosiny.

Ostoja

W najdawniejszych udokumentowanych źródłowo czasach tereny te stanowiły własność rycerskiego rodu Łodziów, następnie przeszły w posiadanie biskupstwa poznańskiego i pozostawały w dobrach kościelnych do XVIII w. Około połowy XVIII w. ziemie, początkowo dzierżawione, wykupione zostały przez Gajewskich herbu Ostoja[1], którzy wznieśli tu barokowe założenie z zachowanym do naszych czasów dworem. Przez małżeństwo Eufrozyny Gajewskiej z Jakubem Szołdrskim herbu Łodzia majątek przeszedł na pewien czas w ręce Szołdrskich[2].

Następnie pozostawał własnością Gliszczyńskich, od których w 1842 r. kupił go Ludwik Plater, syn Konstantego i Izabelli z Brochów, urodzony w 1777 r. w Krasławiu na Litwie, senator, uczestnik powstania listopadowego, organizator nowoczesnej gospodarki leśnej i autor wielu publikacji[3]. Po nim posiadłości odziedziczył jego syn Zygmunt, a następnie Cezary August Broel-Plater, syn Kazimierza oraz Apolinary Żabianki, kapitan oddziału żmudzko-litewskiego wojsk polskich w powstaniu listopadowym, odznaczony krzyżem Virtuti Militari, poseł na sejm, przyjaciel Adama Czartoryskiego, Władysława Zamoyskiego i Juliusza Słowackiego[4]. Broel-Plater zmarł w 1869 r., a majątek odziedziczyli synowie Cezary oraz Stanisław. Góra przypadła w dziale Cezaremu, a po jego śmierci w 1916 r. jego synowi i spadkobiercy, Cezaremu Rodrygowi Adamowi Broel-Plater, który pozostawał właścicielem do 1939 r.[5]

Łodzia

Założenie dworskie usytuowane zostało na wysokim lewym brzegu Warty, na równinnej wysoczyźnie opadającej stromą skarpą w kierunku przepływającej od wschodu rzeki. Barokowy dwór zbudowany został w końcu XVIII w. przez Gajewskich, przebudowany w XIX w. oraz w ostatnich czasach. Jest murowaną otynkowaną, założoną na prostokątnym rzucie, parterową budowlą o horyzontalnie zakomponowanej bryle zwieńczonej wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalne poddasze.

Elewacje, wsparte na kamiennej podmurówce, zachowały znaczną część barokowej kompozycji z prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym układzie ujętymi w charakterystyczne dla tego okresu uszakowe obramienia. Elewacja frontowa i tylna opracowane zostały niemal identycznie, dziewięcioosiowe, z piętrowym trójosiowym pozornym ryzalitem w partii środkowej flankowanym parami pilastrów i zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Reminiscencją narożnych alkierzy barokowego dworu są tu boczne dwuosiowe pseudoryzality elewacji frontowej, zwróconej na południowy zachód, zwieńczone trójkątnymi naczółkami, w których centralnej części umieszczono eliptyczne okno. W osi frontowego ryzalitu główne wejście zamknięte jest koszowym łukiem i ujęte profilowanym obramieniem. Prowadzi ono do dosyć gruntownie dziś przekształconego wnętrza, pierwotnie dwutraktowego z obszerną sienią w środkowej części frontowego traktu i przypuszczalnie salonem na osi.

fot. Z. Szmidt

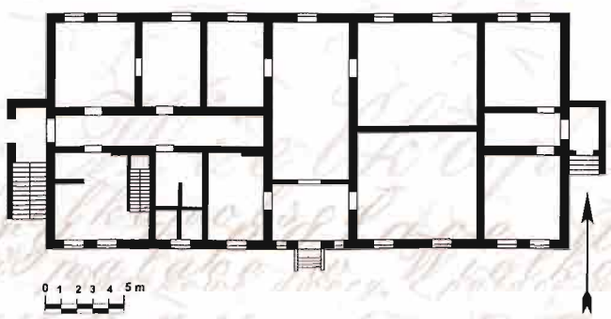

Rzut wg: M. Strzałko, *Majątki wielkopolskie*, t. VII: *Powiat śremski*; Szreniawa 2002 | *Layout after: M. Strzałko,* Majątki wielkopolskie, *vol. VII:* Powiat śremski, *Szreniawa 2002*

Góra in the Śrem region is a small town located about 5 km north of Śrem, by the road to Jaszkowo and to Mosina.

In the oldest documented times, these lands were the property of the knightly family of Łodzie, and then were acquired by the Poznań bishopric and remained church property until the 18th c. At about the mid 18th c. the lands, initially leased, were bought by the Gajewski family, Ostoja coat of arms[1], who built a Baroque manor house there, which has remained until the present times. Through the marriage between Eufrozyna Gajewska and Jakub Szołdrski, Łodzia coat of arms, the estate became the property of the Szołdrski family[2].

In the subsequent period it belonged to the Gliszczyński family, from whom it was bought in 1842 by Ludwik Plater, the son of Konstanty Plater and Izabela née Broch, born in 1777 in Krasławie (Lithuania), a senator, insurgent in the November Uprising, organizer of modern forest management and author of many publications[3]. When he died, the estate was acquired by his son, Zygmunt, and then by Cezary August Broel-Plater, the son of Kazimierz and Apolinara née Żabianka, the captain of the Samogitian-Lithuanian regiment of the Polish army in the November Uprising, decorated with the Virtuti Military cross, deputy to Parliament and friend of Adam Czartoryski, Władysław Zamojski and Juliusz Słowacki[4]. Broel-Plater died in 1869 and the estate was inherited by his sons, Cezary and Stanisław. Góra was inherited by Cezary and, after his death, by his son and heir, Cezary Rodryg Adam Broel-Plater, who owned it until 1939[5].

The manor house was located on the high left bank of the river Warta, on a flat upland sloping down in the direction of the river. The Baroque manor house was built at the end of the 18th c. by the Grajewski family and reconstructed in the 19th c. and also in recent

fot. Z. Szmidt

times. It is a brick plastered single-storey high structure built on a rectangular plan, topped with a tall mansard roof with dormers, which illuminated the residential attic.

The elevations, supported on stone foundations, retained a considerable part of the Baroque layout with framed rectangular windows. The front and back elevations are nearly identical. They feature nine axes, a three-axis risalit in the central part and are flanked by pairs of pilasters and topped with a triangular jerkin head roof. The side two-axial risalits in the front elevation, facing south west, topped with triangular jerkin head roofs, with a centrally placed elliptical window, are the reminiscences of the corner annexes of a Baroque manor house. In the axis of the front risalit, there is the main entrance, which is framed and closed with a depressed arch. It leads to the interior, today considerably changed, which originally featured two sections with a large hall in the central part of the front section and, probably, a living room.

fot. Z. Szmidt

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu

Grabów
nad Prosną

fot. Z. Szmidt

Miejscowość w powiecie ostrzeszowskim, położona na lewym brzegu Prosny, przy drodze z Ostrowa Wielkopolskiego do Wielunia, w dawnych czasach na ziemi wieluńskiej wchodzącej w skład województwa sieradzkiego.

Najwcześniejsza wzmianka w przekazach o wsi o tej nazwie pojawia się w 1264 r., z 1366 r. natomiast pochodzi informacja o istniejącym tu zamku. W 1416 r. przywilejem wydanym przez Władysława Jagiełłę Grabów uzyskał prawa miejskie i w tym czasie wchodził w skład dóbr królewskich zarządzanych przez starostę grodowego[1]. Do połowy XVII w. urząd ten piastowali i zarządzali dobrami królewskimi przedstawiciele rodu Zarembów, później Krasińscy herbu Ślepowron. Za czasów króla Augusta II starostwo przeszło na Przebędowskich i Pokrzywnickich herbu Grzymała, a około połowy XVIII w. należało do Radziwiłłów, którzy wykupili majątek[2]. Ostatnia z tego rodu właścicielka Grabowa wniosła go w posagu Atanazemu Raczyńskiemu, a ten zapisał go w testamencie wnukom – później ziemie zostały przez nich sprzedane. Dobra grabowskie z przyległościami obejmowały wtedy ponad 200 tysięcy mórg magdeburskich[3].

Grzymała

Jest mało prawdopodobne, aby starostowie grabowscy zamieszkiwali w tym majątku – z wyjątkiem Zarembów, kiedy istniał tu zamek. Posiadłości oddawane były w dzierżawę lub administrowane przez zarządców i dla nich zbudowany został tutaj w 2 połowie XVIII w., przypuszczalnie w miejscu wcześniejszego, barokowy dwór, który przetrwał do naszych czasów i mimo znacznej przebudowy zachował formy parterowej bryły zwieńczonej wysokim mansardowym dachem.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

A town in the Ostrzeszów region, located on the left bank of the river Prosna, by the Ostrów Wielkopolski–Wieluń road. In old times it was within the boundaries of the Wieluń land, which was part of the Sieradz province.

The earliest mention of the village by this name dates back to 1264. The information about a castle in this location dates back to 1366. In 1416, by virtue of a privilege granted by King Ladislau Jagiełło, Grabów became a town. At the time it was part of the king's lands, which were administered by the town reeve[1]. By the mid 17th c. this office was held and the king's lands were administered by representatives of the Zaremba family, later by the Krasiński family, Ślepowron coat of arms. At the times of King Augustus the Strong, the starosty was transferred to the Przebędowski family and Pokrzywnicki family, Grzymała coat of arms, and at about the mid 18th c. it was bought by the Radziwiłł family. The last owner of Grabów dowered it to Atanazy Raczyński, who bequeathed it to his grandchildren; later the lands were sold by them. The Grabów estate with the surrounding lands then comprised over 280,000 acres[3].

fot. Z. Szmidt

It is highly unlikely that the *starosts* of Grabów lived in the manor house, perhaps with the exception of the Zaremba family, who lived here before the castle was demolished. The estate was leased or was administered by stewards for whom a Baroque manor house was built here in the second half of the 18th c., probably in the place of the old manor house. The Baroque manor house has remained until the present times and despite considerable reconstruction it has retained the form of a single-storey high structure topped with a tall mansard roof.

Granowo

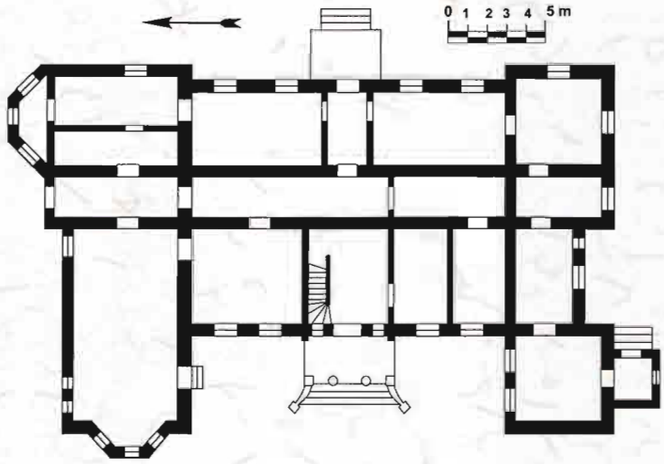

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Miejscowość w powiecie grodziskim, położona około 11 km na wschód od Grodziska, przy drodze prowadzącej do Wolsztyna.

Wzmiankowana w przekazach od schyłku XIII w. W następnym okresie stanowiła własność Granowskich, którzy pozostawali tutaj do XVI w. Wtedy, na pewien czas, posiadłość granowska przeszła w posiadanie Ujejskich z pobliskiego Ujazdu, a w 2 połowie XVII w. kupili ją Radomiccy herbu Kotwicz. Do 1690 r. właścicielem majątku był Kazimierz Radomicki, kasztelan kaliski i starosta mosiński. Po nim rozległe dobra ziemskie odziedziczyli jego synowie, a część w Granowie otrzymał Jan Radomicki, ożeniony z Dorotą z Broniszów, która ufundowała tam drewniany kościół parafialny.

W 1738 r. przeprowadzone zostały rodzinne działy spadkowe pomiędzy dwoma siostrami, Franciszką z Radomickich Szołdrską i Anną z Radomickich Działyńską – Granowo przypadło Annie z Radomickich, stąd w następnych latach jako właściciel majętności granowskiej i kolator tutejszego kościoła występuje August Działyński herbu Ogończyk. W posiadaniu tej rodziny ziemie pozostawały do XIX w. W XX w. Granowo weszło w skład dóbr ziemskich należących do Czartoryskich z Sielca Starego[1].

Kotwicz

Ogończyk

Zachowany do naszych czasów niewielki barokowy dworek powstał zapewne około połowy XVIII w. z przeznaczeniem na siedzibę zarządcy lub dzierżawcy majątku. Z pewnością nie zamieszkiwali tu jego właściciele. Jest to niewielka parterowa budowla o prostokątnym rzucie zwieńczona wysokim mansardowym dachem pokrytym dawniej gontem. W osi elewacji frontowej znajduje się jednookienna wystawka zamknięta trójkątnym oszalowanym deskami szczytem.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

A town in the Grodzisk region, located about 11 km east of Grodzisk, by the road to Wolsztyn.

The first documented mention of the town dates back to the end of the 13th c. Later the town belonged to the Granowski family, who lived here until the 16th c., when, for some time, the Granowo estate was acquired by the Ujejski family of the nearby Ujazd, and in the second half of the 17th c. it was bought by the Radomicki family, Kotwicz coat of arms. Until 1690 the estate was owned by Kazimierz Radomicki, a *castellan* of Kalisz and *starost* of Mosina. After his death, the extensive lands were inherited by his sons. Some part of the lands in Granowo were given to Jan Radomicki, married to Dorota Bronisz, who founded a wooden parish church here.

In 1738 the estate was divided between two sisters, Franciszka Szołdrska née Radomicka and Anna Działyńska née Radomicka – Granowo was given to Anna née Radomicka and this is why in the following years it is August Działyński, Ogończyk coat of arms, who was the owner of the Granowo estate and patron of the local church. The lands were owned by this family until the 19th c. In the 20th c. Granowo became part of the lands that belonged to the Czartoryski family of Sielec Stary[1].

A small Baroque manor house, which has remained until today, was probably built about the mid 18th c. as the residence of the administrator or leaseholder. The owners most likely did not live there. It is a small single-storey high structure topped with a tall mansard roof, formerly a shingle roof. In the axis of the front elevation there is a single window fronton closed with a triangular top.

fot. Z. Szmidt

Gronówko

Wieś w powiecie leszczyńskim w gminie Lipno, oddalona o około 8 km na południe od Leszna, położona przy lokalnej drodze prowadzącej do Wyciążkowa.

Wieś wzmiankowana była w dokumentach od początku XV w. jako własność Wyciążkowskich, którzy – jak należy sądzić – osiedlając się tutaj, zaczęli na początku XVI w. używać nazwiska Gronowskich i pozostawali właścicielami tych ziem do XVII w. W późniejszym okresie jako właściciele wsi występują Sławoszewszcy, Manieccy i Bronikowscy, a w 1710 r. kasztelan krzywiński Stanisław Umiński, który sprzedał wieś Dzierżanowskim. Około połowy XVIII w. wieś i posiadłość ziemska kupione zostały przez Sułkowskich oraz włączone do dóbr rydzyńskich – pozostawały w nich do lat 80. tego stulecia. Następnie przeszły w ręce Grabowskich herbu Jastrzębiec, którzy zbudowali tu nowy barokowy dwór zachowany do naszych czasów, mimo pewnej przebudowy. Później zamieszkali w nim Nieżychowscy herbu Pomian, właściciele wsi w XIX i XX w.[1]

Jastrzębiec

Założenie dworskie, dziś niestety nieco przekształcone, rozplanowane zostało z zachowaniem wszystkich obowiązujących w XVIII w. reguł, prezentując symetryczny osiowy układ, z dworem w części centralnej zwróconym elewacją frontową na południowy wschód (na godzinę jedenastą). Wiodąca ku założeniu droga mijała folwark z dwoma stawami i prowadziła niegdyś do głównej bramy usytuowanej w osi elewacji frontowej dworu. Dalej znajdował się dziedziniec ujęty dawniej po bokach dwoma oficynami, a za dworem regularny ogród włoski z główną aleją wytyczoną w osi elewacji tylnej[2].

Późniejsze przebudowy, dokonywane przez kolejnych właścicieli i spowodowane nowymi uwarunkowaniami, zmieniły w znacznym stopniu kształt niegdysiejszej kompozycji układu. Nieco zmienił się również kształt barokowego dworu, zbudowanego jako niewielka parterowa budowla założona na prostokątnym rzucie, zwieńczona wysokim łamanym polskim dachem przypuszczalnie pokrytym pierwotnie gontem. Kształt dwuokiennych wystawek umieszczonych w dachu w osi elewacji frontowej i tylnej jest już wynikiem przebudowy przeprowadzonej w końcu XIX w. Zachowały się natomiast pozostałości dekoracji architektonicznej elewacji dworu rozczłonkowanych gładkimi pilastrami ujmującymi powiększone obecnie otwory okienne. Główne wejście na osi elewacji frontowej prowadziło do dwutraktowego dawniej wnętrza z sienią w części środkowej.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

A village located in the Leszno region, commune of Lipno, about 8 km south of Leszno, by a local road to Wyciążkowo.

The village was mentioned in documents that date back to the beginning of the 15th c. as a property of the Wyciążkowski family, who, we might suppose, when they settled here at the beginning of the 16th c. started to use the name of Gronowski. They remained the owners of the lands until the 17th c. Later the lands were owned by the families of Sławoszewski, Maniecki and Bronikowski. In 1710, Stanisław Umiński, the *castellan* of Krzywiń, and the next owner of the lands, sold them to the Dzierżanowski family. At about the mid 18th c. the village and the lands were bought by the Sułkowski family and incorporated into the lands of Rydzyna. They remained part of the Rydzyna lands until the 1880s, when they were acquired by the Grabowski family, Jastrzębiec coat of arms, who built a new Baroque manor house, which has remained until the present times, despite some reconstruction. At a later period the manor house was inhabited by the Nieżychowski family, Pomian coat of arms, who owned the village in the 19th and 20th c.[1]

Pomian

The layout, today slightly changed, was planned in line with all the rules of the 18th c. – it is symmetrical and axial, with the manor house in the centre, the front elevation facing east. The road to the estate passed by the manor farm with two ponds and reached the main gate located in the axis of the front elevation. Past the gate there was a courtyard with two outhouses on its both sides and, on the other side of the manor house, there was a regular Italian garden with the main alley in the axis of the back elevation[2].

The reconstructions, which were carried out by the subsequent owners, changed the original layout. The shape of the Baroque manor house was also changed; originally it was built as a small single-storey high structure on a rectangular plan, topped with a tall Polish roof, probably originally a shingle roof. The shape of the two-window fronton in the roof in the axis of the front and back elevations is the result of the reconstruction carried out at the end of the 19th c. Some elements of the architectural decoration on the elevation of the manor house, divided by smooth pilasters comprising the windows, which were widened during one of the subsequent reconstructions, have been preserved until the present times. The main entrance on the axis of the front elevation led to a formerly bi-sectional interior with a hall in the central part.

fot. A. Jabłońska

Grylewo

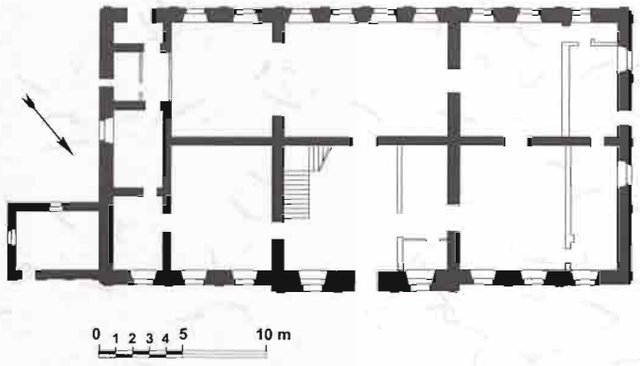

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | ***Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań***

Wieś Grylewo położona na wysokim północno-zachodnim brzegu Jeziora Grylewskiego, około 10 km na północ od Wągrowca, w powiecie wągrowieckim w gminie Wągrowiec, stanowiła na początku swojego istnienia uposażenie klasztoru Cystersów w Łeknie.

W XV w. odnotowana jest już jako własność szlachecka. Od lat 30. XV stulecia wzmiankowany jest Trojan z Grylewa, sędzia kaliski, po nim jego spadkobiercy noszący już nazwisko Grylewscy. W 1619 r. Jan Grylewski, syn Piotra, sprzedał posiadłość Adamowi Sławianowskiemu. W 1686 r. wzmiankowani są Sebastian i Melchior Sławianowscy, synowie Sędziwoja i Zofii Smoguleckiej, którzy sprzedali majątek w następnym roku. Nabywcą był Aleksander Radliz Haza, syn Fabiana, burgrabiego ziemi wschowskiej, i Sabiny ze Szlichingów.

Nie wiadomo dokładnie kiedy Grylewo przeszło w posiadanie Pigłowskich herbu Nałęcz. Wymienione jest w testamencie sporządzonym w 1720 r. przez Jana z Pigłowic Pigłowskiego. W dokumencie napisano również, że dobra zostały obciążone znacznymi długami przez Hazów i tak zniszczone wielokrotnymi przemarszami wojsk oraz zarazą, że w Grylewie pozostało tylko dwoje ludzi[1]. Na mocy testamentu majątek otrzymał syn Jana, Andrzej Pigłowski herbu Nałęcz, ożeniony z Bogumiłą z Umińskich. Po jego śmierci w 1758 r. spadkobiercy sprzedali Grylewo Leonowi Raczyńskiemu herbu Nałęcz występującemu w dokumentach do końca lat 60. XVIII stulecia.

Około 1770 r. właścicielami zostali Grabowscy herbu Jastrzębiec. Nie jest znana dokładna data objęcia przez nich dóbr. Z zapisów w księgach metrykalnych wiadomo natomiast, że w 1777 r. w tutejszym dworze przyszła na świat córka właścicieli, Stanisława Grabowskiego i Doroty z Ostenów, a w następnych latach inne ich dzieci. Kolejni dziedzice z tego rodu zamieszkiwali w Grylewie do schyłku XIX w., później majątek przeszedł w ręce Hutten-Czapskich[2].

Barokowy dwór Grabowskich zbudowany został w latach 70. XVIII w. w formach architektury dosyć typowych dla wznoszonych w tamtym okresie rezydencji właścicieli dobrze prosperującego majątku ziemskiego. Jest to założona na prostokątnym rzucie, murowana, otynkowana, parterowa budowla nakryta wysokim mansardowym dachem. W kompozycji elewacji frontowej dominuje piętrowy trójosiowy ryzalit zwieńczony trójkątnym naczółkiem. Nadaje on skromnej dosyć bryle dworu nieomal pałacowy charakter. Elewacja ryzalitu ozdobiona została pilastrami wielkiego porządku przechodzącymi przez całą wysokość ryzalitu i sięgającymi profilowanego gzymsu. Znajdujący się powyżej trójkątny naczółek pozbawiony jest obecnie dekoracji, można jednak domniemywać, że pierwotnie umieszczony był w nim herb właścicieli. Boczne parterowe części elewacji rozczłonkowane zostały również pilastrami wyznaczającymi osie (po trzy z każdej strony) prostokątnych okien ujętych w gładkie obramienia z klińcem.

Główne wejście na osi ryzalitu prowadziło do obszernej sieni, za którą od strony ogrodu znajdował się salon – główne reprezentacyjne wnętrze dworu. Po bokach rozlokowane były pomieszczenia w dwutraktowym zapewne układzie, obecnie znacznie przekształcone. Zgodnie z wymogami barokowego założenia dwór poprzedzony był honorowym dziedzińcem ujętym dawniej dwoma oficynami flankującymi podjazd przed rezydencją. Za dworem, na stoku opadającym w stronę jeziora, rozplanowany był regularny ogród, przekształcony w późniejszym okresie w założenie krajobrazowe z zachowanymi reliktami pierwotnego układu.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

The village of Grylewo is located on the high north-western bank of Lake Grylewskie, about 10 km north of Wągrowiec, in the Wągrowiec region, commune of Wągrowiec. Originally, it was the property of the Cistercian monastery in Łekno.

In the 15th c. the village was named in documents as a property of landed gentry. Starting in the 1430s, the documents had Trojan of Grylewo, a Kalisz judge, and his heirs, whose name was Grylewski, as owners of the village. In 1619 Jan Grylewski, the son of Piotr, sold the estate to Adam Sławianowski. The names of Sebastian and Melchior Sławianowski, the sons of Sędziwój and Zofia née Smogulecka, were mentioned in 1686. They sold the estate in the following year to Aleksander Radliz Haza, the son of Fabian, the burgrave of the Wschowa lands, and Sabina née Szliching.

It is not known when Grylewo was acquired by the Pigłowski family, Nałęcz coat of arms. The village was mentioned in the will made in 1720 by Jan Pigłowski of Pigłowice. It is also written in the document that the lands were encumbered with large debts by the Haza family and that they were devastated by invading armies and the plague and that only two people lived in Grylewo[1]. In the will the estate was bequeathed to Jan's son, Andrzej Pigłowski, Nałęcz coat of arms, who was married to Bogumiła Umińska. After his death in 1758 the heirs sold Grylewo to Leon Raczyński, Nałęcz coat of arms, who is recorded in the documents dating back to the 1760s.

Around 1770 Grylewo was acquired by the Grabowski family, Jastrzębiec coat of arms. The exact date of the acquisition is not known. It is known from the birth register that the daughter of the owners, Stanisław Grabowski and Dorota Osten, was born in the manor house in 1777. The subsequent heirs of this family lived in Grylewo until the end of the 19th c. Later, the estate was acquired by the Hutten-Czapski family[2].

Jastrzębiec

The Baroque manor house of the Grabowski family was built in the 1770s. Its architectural style was typical of the residences built for successful owners of landed estates. It is a single-storey high brick, plastered structure with a tall mansard roof. In the front elevation a three-axis risalit topped with a triangular jerkin head roof is the dominant element. It gives this modest manor house a palace-like character. The elevation of the risalit is decorated with great order pilasters that extend across the entire height of the risalit up to the profiled cornice. Today, the triangular jerkin head roof above features no decorations, but in the past it probably featured the coat of arms of the owners. The lateral parts of the elevation on the ground floor were divided by pilasters, which laid out the axes (three on each side) of the rectangular windows in smooth frames with an arch stone.

The main entrance on the axis of the risalit led to a large hall, past which, on the garden side, there was a living room – the main, representative interior of the manor house. On the sides, there were rooms, probably in a bi-sectional layout, presently considerably changed. In line with the Baroque style, in front of the manor house there was a yard, formerly flanked by two outhouses. Past the manor house, on the land sloping down to the lake, a regular garden was landscaped, with later was transformed into a landscape park. Only some elements of the original layout have remained until today.

Gryżyna

fot. Z. Szmidt

Gryżyna w powiecie kościańskim w gminie Kościan jest wsią o średniowiecznej metryce, położoną na lewym brzegu Kościańskiego Kanału Obry, około 10 km na południe od Gostynia, przy drodze prowadzącej z Racotu do Wojnowic.

Wymieniana w źródłach pisanych od 1296 r., była w tamtych czasach dziedzictwem rycerskiego rodu Borków Gryżyńskich, którzy mieli tutaj siedzibę – zapewne obronny dwór bądź wieżę rycerską, wzmiankowaną w przekazach w 1466 r.[1] W XVI w. posiadłość przeszła w ręce Borków Gostyńskich, potem należała do Gołutowskich i Mąkowskich. W 1713 r. kupił ją Wacław Zakrzewski herbu Wyskota, a który pozostawał właścicielem do około połowy XVIII w. – wtedy odziedziczył ją jego syn Karol.

Wyskota

Zapewne przez Wacława Zakrzewskiego zbudowany został w Gryżynie nowy dwór, niezwykle okazały, jak wynika z zachowanych opisów pochodzących z 1760 r. Czytamy tam: *Dwór stary z facjatą murowaną w drzewo wiązaną, gdzie ściana od sadu obita deskami z tarcic, a druga strona od bindażyka murowana.* Do izby stołowej prowadziły *drzwi dębowe podwójne z filarami dwoma kręconemi i z dwoma murzynami, którzy herb malowany strzymywali, podłoga z tarcic, kominek wybielony z herbem górą malowany, piec zielony w grona winne malowany*[2].

Wierusz

W kolejnym dokumencie, pochodzącym z 1774 r., stan budynku określony został jako dobry. Była w nim wielka sień wybrukowana kamieniami, izba stołowa z kominkiem, a przy dworze dziedziniec, ogród i sad owocowy z dwoma stawami oraz zespół zabudowań folwarcznych[3].

Karol Zakrzewski, syn Wacława, zmarł bezpotomnie w 1777 r., a jego majątek przeszedł na siostrę Juliannę z Zakrzewskich Koszutską, która w 1784 r. oddała go za długi Wiktorowi Wierusz Kowalskiemu. Po jego śmierci w 1820 r. i po przeprowadzonych w następnych latach rodzinnych działach majątkowych spadkobiercy sprzedali Gryżynę. Kupił ją Konstanty Lossow ożeniony z Matyldą Weroniką z Twardowskich herbu Ogończyk. W rękach tej rodziny dobra gryżyńskie pozostawały do XX w.[4]

Nie sposób dzisiaj, wobec przebudów, ustalić czy i w jakim stopniu, w zachowanym do naszych czasów dworze w Gryżynie wykorzystane zostały mury bądź fundamenty wcześniejszej budowli, opisanej w zacytowanych wyżej dokumentach. Nie jest również pewny czas powstania dworu, chociaż wydaje się nie ulegać wątpliwości, że zbudowany został dla Kowalskich herbu Wierusz, ówczesnych właścicieli. Umieszczona w naczółku frontowego pseudoryzalitu data 1793 r. (MDCCLXXXXIII) mogłaby oznaczać czas budowy lub generalnego remontu, jednak w tym kontekście niezrozumiałe jest umieszczenie tamże herbów Drya i Junosza – nie odnoszących się do rodziny właścicieli.

Dwór – przebudowany częściowo w XIX w. przez Lossowów oraz dosyć gruntownie w ostatnich czasach – zachował zasadniczy kształt barokowej bryły. Jest murowaną, założoną na prostokątnym rzucie, parterową budowlą nakrytą bardzo wysokim mansardowym dachem. W osi elewacji frontowej i tylnej wprowadzono wystawki w dachu. W elewacji frontowej, zwieńczonej trójkątnym naczółkiem z późniejszą klasycyzującą dekoracją sztukatorską, znajduje się wspomniana data oraz kartusze herbowe.

Późniejszy, bądź gruntownie przebudowany, jest również ganek poprzedzający główne wejście, w osi elewacji frontowej, prowadzące do dawnej sieni. W jej osi znajdował się salonik o ściętych narożach, po bokach natomiast zespół pomieszczeń w dwutraktowym układzie, jedno z nich – przyległe do saloniku od strony wschodniej, z zachowaną półkolistą wnęką alkowy – pełniło z pewnością funkcję sypialni właścicieli. Podobnie jak w wielu innych dworach, do elewacji bocznych głównej bryły przylegają parterowe, nakryte płaskimi dachami, znacznie przebudowane aneksy, które – jak się wydaje – mogą być pozostałością lub nawiązaniem do dawnych alkierzy.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Gryżyna in the Kościan region, commune of Kościan, was in the past a medieval village, located on the left bank of the Obra Canal, about 10 km south of Gostyń, by the Racot-Wojnowice road.

Mentioned in written sources as early as 1296, at the time it was the legacy of the knightly family of Borki of Gryżyna, who built here a defensive manor house or a tower, which was mentioned in sources dating back to 1466[1]. In the 16th c. the estate was acquired by the Borek family of Gostyń; later it belonged to the families of Golutowski and Mąkowski. In 1713 it was bought by Wacław Zakrzewski, Wyskota coat of arms, who remained its owner until the mid 18th c., when the estate was inherited by his son, Karol.

A very impressive new manor house was built in Gryżyna by Wacław Zakrzewski. It is described in a document from 1760 as an *Old manor house with a brick elevation, the wall facing the orchard panelled with planks and the other wall made of bricks. A double oak door with two pillars and two Negroes who supported the painted coat of arms led to the dining room. The floor was made of timber, there was a fireplace with the coat of arms, and a green stove painted in wine grapes*[2].

In another document from 1774, the condition of the building was described as good. The building featured a large hall with a stone paved floor, a dining room with a fireplace, and a courtyard, garden and orchard with two ponds as well as farm buildings[3].

Karol Zakrzewski, the son of Wacław, died heirless in 1777 and his estate was inherited by his sister, Julianna Koszutska, née Zakrzewska, who had to give it to Wiktor Wierusz Kowalski in 1784 as payment for her debts. After Kowalski's death in 1820 and following subsequent divisions of the estate, the heirs sold Gryżyna to Konstanty Lossow, married to Matylda Weronika Twardowska, Ogończyk coat of arms. Gryżyna belonged to this family until the 20th c.[4]

It is not possible to determine today, in view of many reconstructions, whether and to what extent the walls or foundations of the earlier structure, described in the documents cited above, were used to build the manor house in Gryżyna, which have remained until the present times. It is not certain, either, when the manor house was built, although it is beyond any dispute that it was built for the Kowalski family, Wierusz coat of arms, the estate's owners at the time. The year of 1793 on the jerkin head roof (MDCCLXXXXIII) could denote the time of the construction or the time of the refurbishment. However, it is not known why the Drya and Junosza coats of arms are featured there, as they are not related to the family of the owners.

The manor house, partly rebuilt in the 19th c. by the Lossow family and considerably rebuilt in recent times, has retained the basic shape of a Baroque structure. It is a brick single-storey high structure topped with a very tall mansard roof. In the axis of the front and back elevations there are frontons in the roof. The front elevation, topped with a triangular jerkin head roof with later classicistic stucco decoration, features the date discussed above and cartouches with the coat of arms.

The porch in front of the main entrance, in the axis of the front elevation, led to the former vestibule. In its axis there was a small living room with truncated corners, on the sides – rooms in a bi-sectional layout. One of them, adjacent to the small living room on the eastern side, with a semi-circular alcove, was probably the bedroom of the owners. Like in many other manor houses, the side elevations of the main structure are adjoined to the single-storey high annexes covered with flat roofs, which could be the remains of the former corner annexes.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Budziński

fot. Z. Szmidt

Gułtowy

fot. A. Jabłońska

Wieś Gułtowy w powiecie poznańskim w gminie Kostrzyn położona jest około 30 km na południowy wschód od Poznania, rozlokowana przy bocznej drodze prowadzącej z Kostrzyna do Giecza, po południowej stronie trasy Poznań–Warszawa.

W średniowieczu było to dziedzictwo Grzymalitów, od których na początku XVI w. przeszło w posiadanie rodu Leszczyców Gułtowskich i pozostawało w ich rękach do schyłku XVII w. Na przełomie XVII i XVIII w. wzmiankowani są Łukomscy oraz Soboccy, po nich Skaławscy herbu Nałęcz. W 1 połowie XVIII w., zapewne przez małżeństwo i koligacje rodzinne, właścicielami Gułtów została rodzina Słuckich. W 1743 r., w działach spadkowych przeprowadzonych po śmierci Kazimierza Słuckiego, starosty gniewkowskiego, ożenionego z Magdaleną ze Skaławskich, cały jego majątek podzielony został na trzy schedy, pomiędzy dwie córki i syna. Właścicielem dóbr w Gułtowach został syn, Wojciech Słucki, pod warunkiem spłacenia pozostałych spadkobierców.

Łodzia

W posiadaniu Wojciecha Słuckiego, który mieszkał zapewne w istniejącym tutaj drewnianym dworze, dobra ziemskie pozostawały do schyłku lat 70. XVIII w. Na przełomie lat 70. i 80. pojawiają się Bnińscy herbu Łodzia, początkowo określani jako „possessorzy zastawni". Po Piotrze Bnińskim, w posiadanie dóbr wszedł Ignacy z Bnina Bniński herbu Łodzia, syn Rafała i Marianny z Kwileckich, starosta średzki i rotmistrz wojsk koronnych, ożeniony z Franciszką z Bnińskich. Z jego inicjatywy zbudowany został nowy dwór, czy może raczej pałac w Gułtowach, w którym zamieszkał następnie jego syn, Aleksander Bniński ożeniony z Marią z Radziwiłłów, określany w dokumentach jako dziedzic lub posesor zastawny dóbr[1]. W 1821 r. gościł u nich, w czasie swojej drugiej podróży po Wielkopolsce, Julian Ursyn Niemcewicz[2].

Przez krótki czas, około połowy XIX w., majątek pozostawał własnością (lub był pod zarządem) Ostrowskich herbu Rawicz – Seweryna Ostrowskiego oraz Emilii z Bnińskich. Po śmierci Seweryna w 1862 r. dobra powróciły do Bnińskich. Jako ich dziedzic występuje Adolf hr. z Bnina Bniński ożeniony z Elżbietą Węsierską herbu Belina. Po nim, od 1881 r., jego syn Seweryn hr. Bniński, który zakończył ostatecznie wszystkie sprawy majątkowe i własnościowe związane z posiadłością ziemską w Gułtowach. Spłacił wnoszących pretensje do zapisów na majątku spadkobierców rodziny Słuckich i dokonał ostatecznych zapisów w księgach notarialnych.

fot. A. Jabłońska

Ostatnim właścicielem Gułtów był Adolf Rafał Bniński herbu Łodzia, syn Karola z Buszewa i Emilii z Potworowskich, wojewoda poznański w latach 1923–1929, który przejął Gułtowy po śmierci Seweryna w 1909 r.[3]

Wzniesiona w latach 1779–1785 rezydencja Bnińskich w Gułtowach stylowo

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

The village of Gułtowy on the outskirts of Poznań, commune of Kostrzyn, is located about 30 km south east of Poznań, by a side road from Kostrzyn to Giecz, on the southern side of the Poznań–Warszawa road.

In the Middle Ages the village belonged to the Grzymalita family. At the beginning of the 16th c. they sold it to the Leszczyce Gułtowski family, who owned it until the end of the 17th c. At the turn of the 17th c. documents mentioned the families of Łukomski and Sobocki, and later the family of Skalawski, Nałęcz coat of arms. In the first half of the 18th c., probably through marriage and family relationships, Gułtowy was acquired by the Słucki family. In 1743, after the death of Kazimierz Słucki, the starost of Gniewkowo, married to Magdalena Skaławska, the estate was divided into three parts, between two daughters and one son. The manor house in Gułtowy was inherited by Wojciech Słucki, Kazimierz Słucki's son.

Wojciech Słucki, who probably lived in the wooden manor house in Gułtowy, owned the estate until the end of the 1770s. At the turn of the 1770s the estate was acquired by the Bniński family, Łodzia coat of arms, who initially were referred to as "lien possessors". The first owner was Piotr Bniński, who was succeeded by Ignacy Bniński of Bnin, Lodzia coat of arms, the son of Rafał and Marianna née Kwilecka, the *starost* of Środa and captain of the Polish cavalry, married to Franciszka Bnińska. A new manor house or rather a palace was built in Gułtowy at his initiative, and it was inhabited by Aleksander Bniński, Ignacy's son, who was married to Maria Radziwiłł, in the documents referred to as squire or lien possessor of the estate[1]. In 1821 the family hosted the writer Julian Ursyn Niemcewicz who was then travelling around Wielkopolska[2].

For a short time, in the mid 19th c., the estate was owned (or administered) by the Ostrowski family, Rawicz coat of arms – Seweryn Ostrowski and Emilia Bnińska. After Seweryn's death in 1862 the estate returned to the Bniński family and its owner was Adolf Count Bniński of Bnin, married to Elżbieta Węsierska, Belina coat of arms. In 1881 he was succeeded by his son, Seweryn Count Bniński, who finalized all disputes related to the landed property in Gułtowy, paid up the heirs of the Słucki family and had all necessary entries made into the land and mortgage register.

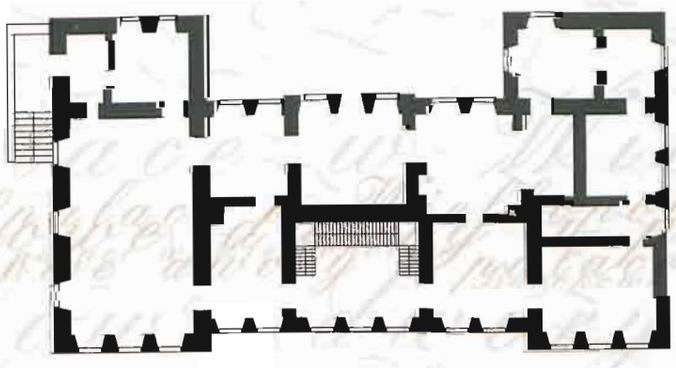

Rzut wg: ***Katalog zabytków sztuki w Polsce*****, t. V, z. 24 |** ***Layout after:*** **Katalog zabytków sztuki w Polsce,** ***vol. V, folio 24***

The last owner of Gułtowy was Adolf Rafał Bniński, Łodzia coat of arms, the son of Karol of Buszewo and Emilia Potworowska, the voivod of Poznań between 1923–1929, who acquired Gułtowy after Seweryn Bniński's death in 1909[3].

The residence of the Bniński family in Gułtowy, built

Salon, fot. R.S. Ulatowski przed 1939 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | A drawing room, *photo R.S. Ulatowski (before 1939); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

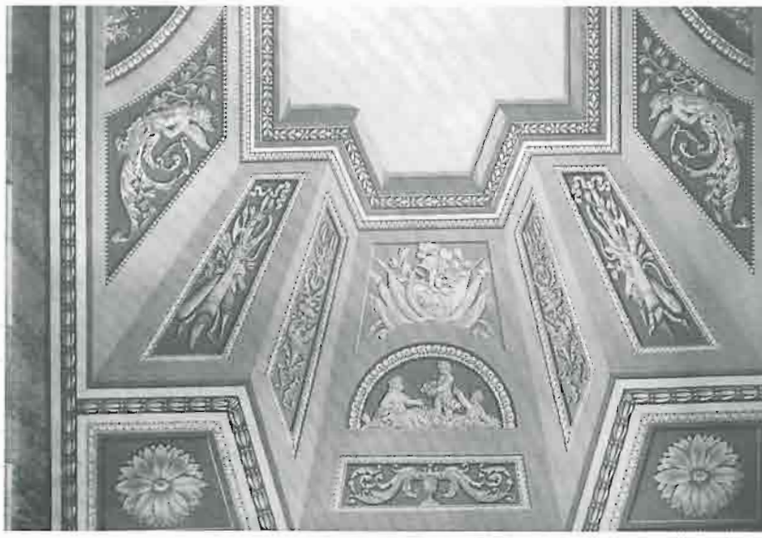

Plafon w sali stołowej, fot. R.S. Ulatowski przed 1932 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | A plafond in the dining room; *photo R.S. Ulatowski (before 1932); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

usytuowana jest na pograniczu dwu epok – prezentując architekturę o cechach barokowych ma już jednak pewien odcień klasycyzmu. Nie jest w pełni ani budynkiem dworskim, ani pałacowym, przez co umieścić ją należy również na pograniczu dwu typów rezydencji.

fot. A. Jabłońska

Prace przy jej budowie podjęte zostały w 1779 r. przez Seweryna Bnińskiego. Zatrudnił do nich starszego cechu murarskiego w Poznaniu, Wawrzyńca Richtera, który miał je wykonywać według projektu architekta nieznanego dziś z nazwiska. Rozpoczęte prace zapewne nie satysfakcjonowały fundatora, ponieważ już w roku następnym powierzył ich kontynuację Ignacemu Graffowi, nadwornemu architektowi Sułkowskich z Rydzyny, działającemu od pewnego czasu na terenie Wielkopolski. To jemu należy przypisać ostateczny kształt barokowej jeszcze rezydencji. Po wyjeździe Graffa prace doprowadził do końca budowniczy Jan Richter z Poznania i architekt Józef Rossa z Gniezna, a do dekoracji sztukatorskiej wnętrza zatrudniono Karola Brożyńskiego ze Środy[4].

Nowa siedziba Bnińskich, elewacją frontową zwrócona na południe, zlokalizowana została przy brzegu niewielkiego stawu, pozbawiona tym samym honorowego dziedzińca będącego nieodzownym elementem składowym dawnej osiowej kompozycji przestrzeni barokowego założenia. Odstępstwo od dawnych zasad widoczne jest również w funkcji i kompozycji przestrzennej wnętrza pałacu z reprezentacyjną kondygnacją na poziomie parteru (wysokiego wprawdzie), z jednoczesnym wprowadzeniem na tej kondygnacji apartamentów prywatnych właścicieli.

Pałac wzniesiony został jako dwukondygnacyjna budowla na wysokich sklepionych piwnicach, z wyższą reprezentacyjną kondygnacją parteru i niskim piętrem. Prostokątną w rzucie, zwieńczoną czterospadowymi dachami bryłę kształtują trójosiowe ryzality wysunięte bardziej w partiach bocznych budynku oraz ryzalit środkowy, który wydzielony jest jedynie niewielkim uskokiem muru, lecz zaakcentowany formą wysuniętego mansardowego dachu nad nim i trójkątnym naczółkiem – umieszczono w nim herb Łodzia Bnińskich w otoczeniu panoplii.

Elewacje, pokryte tynkiem, z prostokątnymi na parterze i kwadratowymi na piętrze oknami o regularnym osiowym układzie, ozdobione zostały na wszystkich narożach boniowaniem. Elewacja frontowa poprzedzona została wysokim podmurowanym podjazdem umożliwiającym dostęp na poziom parteru, posadowionego na sklepionych piwnicach, czy raczej suterenach, mieszczących dawniej kuchnię pałacową oraz całe zaplecze magazynowo-gospodarcze. Na parterze, o dwutraktowym układzie wnętrza w partii środkowej, z sienią i salonem na osi, zaprojektowano w ryzalicie zachodnim dwukondygnacyjną salę balową. W przeciwległym ryzalicie wschodnim usytuowano zespół apartamentów prywatnych właścicieli z okazałą sypialnią z alkową. Wnętrza te miały niegdyś bardzo bogaty wystrój i wyposażenie, ozdobione były sztukateriami i polichromiami, dekoracyjnymi posadzkami, piecami, kominkami i stolarką drzwiową. Przetrwały tylko nieliczne pozostałości, wśród których na uwagę zasługuje, między innymi, stiukowa, utrzymana w tonacjach szarości, okładzina ścian tzw. saloniku marmurowego.

Na terenie założenia parkowego w niewielkiej odległości od pałacu zachowała się interesująca oficyna zbudowana około 1780 r. według projektu zatrudnionego przy budowie rezydencji architekta, Ignacego Graffa.

Sala stolowa, fot. R.S. Ulatowski przed 1939 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | A dining room, *photo R.S. Ulatowski (before 1939); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Klatka schodowa, fot. R.S. Ulatowski przed 1939 r. ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | A stairway, *photo R.S. Ulatowski (before 1939); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

Palac przez wodę, fot. R.S. Ulatowski przed 1932 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | A palace across the water, *photo R.S. Ulatowski (before 1932); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

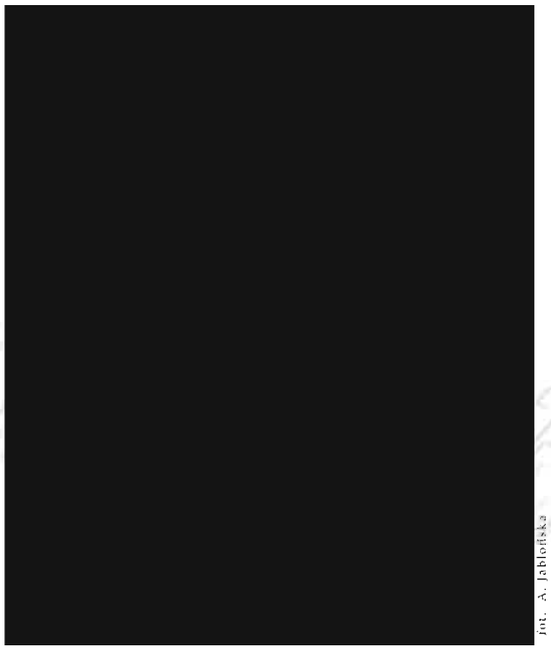

fot. A. Jabłońska

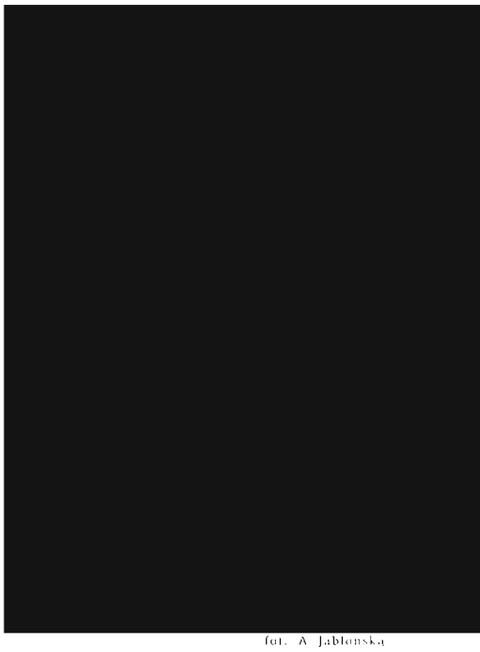

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

between 1779–1785, borders on two styles; although it is predominantly Baroque, it has some features of classicism. Furthermore, it is neither a complete manor house nor a complete palace.

Work on the building started in 1779 by Seweryn Bniński, who employed Wawrzyniec Richter, a senior building master from Poznań. Richter used the plans of an architect, whose name is unknown. The way the work proceeded was probably not approved by the founder as in the following year he terminated the contract with Richter and commissioned Ignacy Graff, the chief architect of the Sułkowski family of Rydzyna. When Graff left Wielkopolska, the work was completed by Jan Richter of Poznań, a builder, and Józef Rossa of Gniezno, an architect. Karol Brożyński of Środa was employed to do the stuccowork in the interiors[4].

The new residence of the Bniński family, with the front elevation facing south, was located by the bank of a small pond. For this reason it does not feature a front courtyard, which was the necessary element of the old axial layout of the Baroque space. Deviation from these principles can also be detected in the function and spatial layout of the interior, which featured a representative ground floor with the private quarters of the owners.

The palace was built as a two-storey high structure over tall vaulted basements, with an elevated representative upper floor and a low ground floor. The rectangular structure topped with a hip roof, is made up of three-axis risalits, more jutting out in the sides of the building, and the central risalit, which is highlighted by a mansard roof and a triangular jerkin head roof, which features the Łodzia coat of arms of the Bniński family, surrounded by war trophies.

The plastered elevations, with rectangular windows on the ground floor and square windows on the upper floor, with a regular axial layout, feature rusticated corners. In front of the front elevation there is an elevated forecourt, providing access to the ground floor level, built over the vaulted basements, which in the past housed the palace kitchen, warehouses and utility rooms. On the ground floor, with a bi-sectional layout of the interior in the centre, with a hall and a living room in the axis, there is a two-storey high ballroom in the western risalit. In the opposite eastern risalit there are the private rooms of the owners with a grand bedroom and a bedchamber. In the past these interiors were richly decorated with stuccowork and polychromes, ornamental floors, stoves, fireplaces and wooden doors. Only some of these decorations have remained to the present times, among them the wall cladding of the so-called marble living room, featuring grey stuccowork.

In the park located close to the palace, an interesting outhouse built around 1780 to the design of the architect Ignacy Graff, has remained until today.

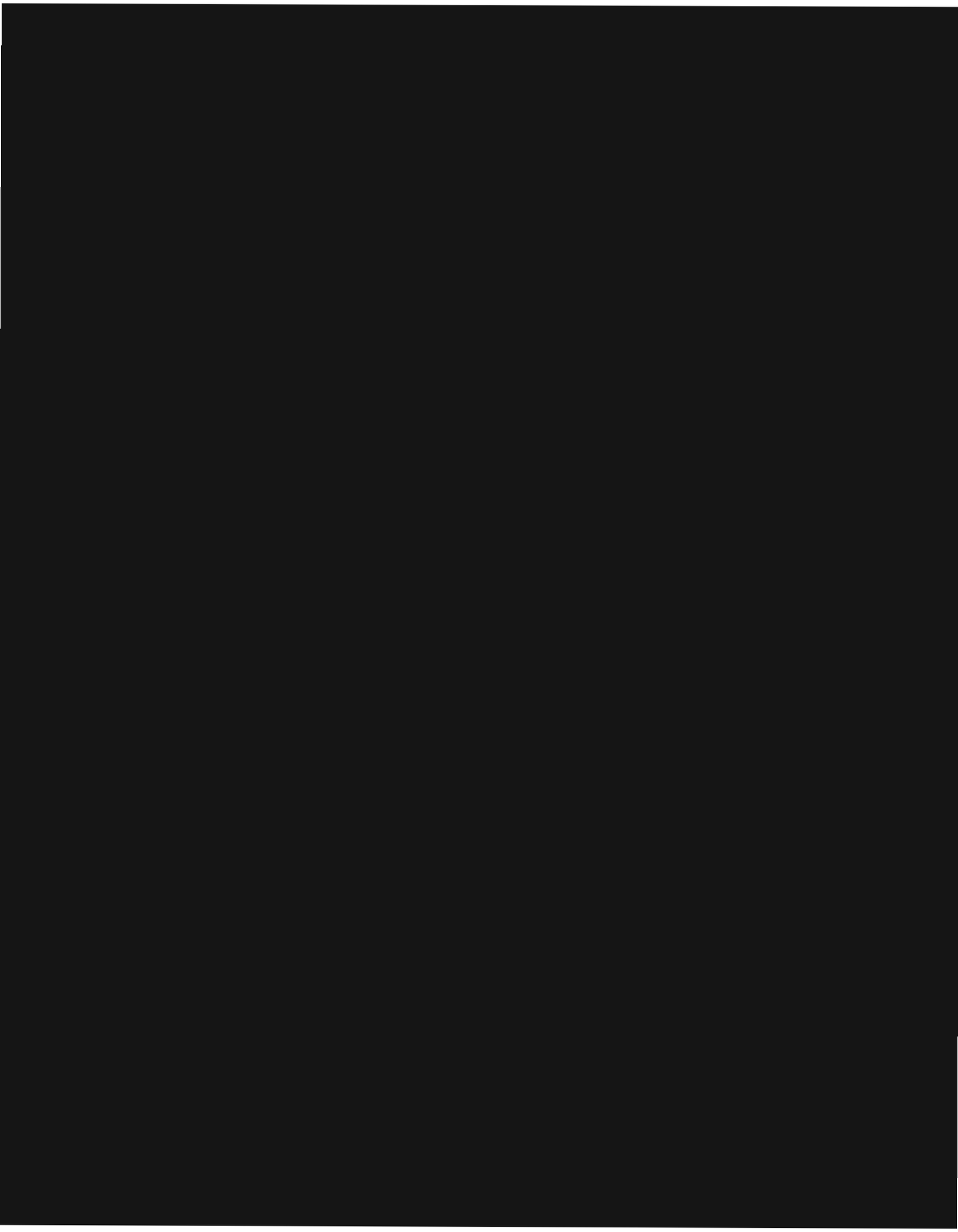

fot. A. Jabłońska

Jeziory Wielkie

Niewielka wieś o średniowiecznej metryce, położona w powiecie średzkim w gminie Zaniemyśl, w malowniczej okolicy wśród lasów i jezior, około 7 km na południe od Kórnika, przy szosie prowadzącej do Zaniemyśla, na przesmyku pomiędzy dwoma jeziorami – Bnińskim i Wielkie Jeziory.

Nowina

Łodzia

W średniowieczu znajdujące się tutaj tereny były dziedzictwem rycerskiego rodu Nałęczów i Doliwów. Od schyłku XV w. należały do Jezierskich herbu Nowina, którzy wzmiankowani są w przekazach jako właściciele dóbr do końca XVII w. Przez nich zbudowany został tu – około połowy XVII w. wczesnobarokowy murowany dwór – zachowany do naszych czasów w niezmienionej niemal formie.

Na początku XVIII w. majątek przeszedł w ręce Ponińskich herbu Łodzia i jego właścicielem przez kolejnych kilkadziesiąt lat był Adam Poniński, kasztelan gnieźnieński, ożeniony z Ludwiką z Mielżyńskich herbu Nowina. Po nim, w latach 40. XVIII w., posiadłość odziedziczył syn, Maciej Poniński i zamieszkał w niej wraz z żoną Apolinarą z Jaraczewskich. W latach 80. XVIII w. w Jeziorach Wielkich pojawiają się Skórzewscy herbu Drogosław, a na początku XIX w. zarządca komisaryczny majątku, Bonawentura Berwiński.

Zapewne po uregulowaniu spraw majątkowych dobra powróciły do Skórzewskich i w połowie XIX w. jako ich właścicielka występuje Ofelia ze Skórzewskich, żona Józefa hr. Potulickiego. W końcu XIX w. Jeziory należały do Czarneckich, później do Zakrzewskich[1].

Architektura dworu, który przetrwał do naszych czasów w niezmienionym niemal kształcie, forma sklepień i konstrukcja niezwykle grubych, wspartych na narożach przyporami murów, pozwala datować tę budowlę na połowę XVII w.

W następnych latach pewnym zmianom i uproszczeniom uległy elewacje. Zasadniczo zmieniło się natomiast otoczenie dworu usytuowanego dziś na skraju malowniczego krajobrazowego założenia parkowego, które rozplanowano w miejscu dawnego dziedzińca oraz regularnego ogrodu. Dwór jest niewielkim parterowym obiektem założonym na prostokątnym rzucie, z wystawką w dolnej połaci niezwykle wysokiego mansardowego dachu (od strony elewacji tylnej) oraz piętrowym jednoosiowym ryzalitem w środkowej partii elewacji frontowej zwróconej na południowy wschód. Ryzalit zwieńczony jest oddzielnym dwuspadowym daszkiem oraz trójkątnym naczółkiem, a w jego przyziemiu półkoliście zamknięta arkada tworzy rodzaj ganku poprzedzającego główne wejście. Prowadzi ono do dwutraktowego wnętrza z zachowanymi sklepieniami w części pomieszczeń.

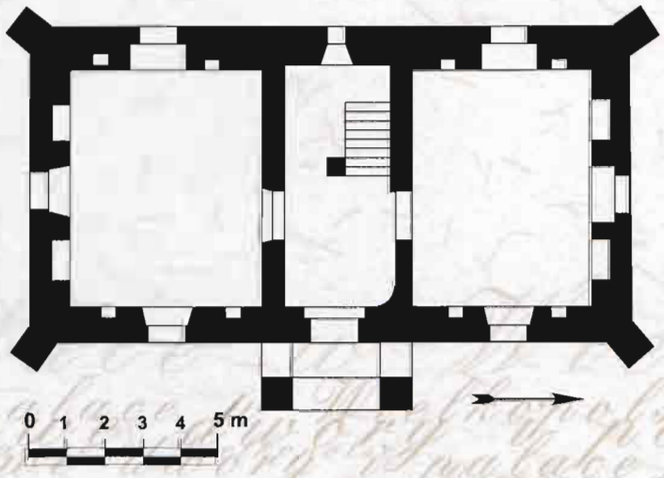

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. A. Jabłońska

A small medieval village, located in the Śrem region, commune of Zaniemyśl, in a picturesque area with forests and lakes, about 7 km south of Kórnik, by the road to Zaniemyśl, on a narrow strip of land between two lakes, Lake Bnińskie and Lake Wielkie Jeziory.

In the Middle Ages the lands were owned by the knightly families of Nałęcz and Doliwa. At the turn of the 15th c. they belonged to the Jezierski family, Nowina coat of arms, who owned the landed estate until the mid 17th c. The early-Baroque brick manor house, which has remained until today in an almost unchanged form, was built by them in the mid 17th c.

At the beginning of the 18th c. the estate was acquired by the Poniński family, Łodzia coat of arms, and was their property in the following years. One of its owners was Adam Poniński, the *castellan* of Gniezno, married to Ludwika née Mielżyńska, Nowina coat of arms. In the 1740s he was succeeded by his son, Maciej Poniński, who lived here with his wife Apolinara née Jaraczewska. In the 1780s the estate in Jeziory Wielkie was acquired by the Skórzewski family, Drogosław coat of arms, and at the beginning of the 19th c. the estate was administered by Bonawentura Berwiński.

The estate returned to the family of Skórzewski in the mid 19th c. It was owned by Ofelia Skórzewska, the wife of Józef Count Potulicki. At the end of the 19th c. Jeziory belonged to the Czarniecki family and later to the Zakrzewski family[1].

The architecture of the manor house, which was preserved almost unchanged until the present times, the form of the vaults and the structure of exceptionally thick walls, supported with buttresses at the corners, suggest that it was built in the mid 17th c.

In the following years the elevations were slightly changed and simplified. Today, the manor house is located next to a picturesque landscaped park, in the place of the former courtyard and a regular garden. The manor house is a small single-storey high structure on a rectangular plan, with a fronton in the bottom part of an exceptionally tall mansard roof and a two-level single axis risalit in the central part of the front elevation, facing south east. The risalit is topped with a separate gable roof and a triangular jerkin head roof. In its bottom part a semi-circularly closed arcade forms a hall in front of the main entrance. It leads to a bi-sectional interior with vaults in some of the rooms.

Kobylniki

Zaremba

Szreniawa

W powiecie kościańskim w gminie Kościan, w połowie drogi prowadzącej z Kościana do Śmigla (po jej zachodniej stronie) znajduje się wieś Kobylniki o ulicowej zabudowie ciągnącej się wzdłuż odgałęzienia drogi, z założeniem dworskim na zachodnim krańcu.

Od średniowiecza aż po XVII w. ziemie te stanowiły dziedzictwo rodziny Kobylnickich herbu Łodzia. W 1680 r. Adam Kobylnicki, syn Andrzeja, sprzedał posiadłość Cerekwickim herbu Zaremba. Od nich, około 1780 r. Kobylniki kupił Adam Mąkowski i sprzedał w 1788 r. Ignacemu Zakrzewskiemu z Białcza, a on w 1791 r. Janowi Szlichtyngowi. W jego posiadaniu majątek również nie pozostawał długo, w 1795 r. kupił go Wincenty Zbijewski herbu Rola i w tym samym roku sprzedał Potworowskim herbu Dębno. W 1806 r. majętność kobylnicka wykupiona została od Potworowskich przez Jana Nepomucena Kwileckiego herbu Szreniawa, sędziego sądu apelacyjnego w Poznaniu, i w posiadaniu tej rodziny pozostawała do XX w[1].

Wielokrotne przebudowy i modernizacje kobylnickiego dworu, jak również brak jednoznacznych przekazów, niezwykle utrudniają dokładniejsze określenie czasu jego powstania. Należy przyjąć, że wzniesiony był w czasach Cerekwickich herbu Zaremba (a więc przed 1780 r.) w 2 połowie XVIII w. Wskazuje na to z jednej strony architektura budynku, forma murów czy kolebkowych sklepień w kondygnacji piwnic, z drugiej historia majętności i zmieniający się w końcu XVIII w. co parę lat właściciele – co z pewnością nie sprzyjało podejmowaniu poważniejszych prac budowlanych.

Dwór, elewacją frontową zwrócony na południowy wschód, zlokalizowany został pomiędzy honorowym dziedzińcem od frontu, a regularnym ogrodem rozciągającym się dawniej przy elewacji tylnej. Ogród został powiększony i przekształcony w założenie krajobrazowe w czasach Kwileckich, lecz pozostałości dawnego regularnego układu widoczne są jeszcze na mapach z końca XIX w.

Dwór jest murowaną, założoną na prostokątnym rzucie, parterową budowlą przykrytą wysokim mansardowym dachem z trójosiowymi wystawkami w środkowej partii elewacji frontowej i tylnej zwieńczonymi szczytami o barokowych wprawdzie formach, lecz przetworzonych już w XIX w. W szczycie frontowym umieszczony został w XIX w. herb Szreniawa Kwileckich. Późniejszy jest również, chociaż być może nawiązujący do poprzedniego, ganek – o dwu parach smukłych kolumn wspierających balkon o kutej balustradzie w kondygnacji poddasza – poprzedzający główne wejście na osi elewacji frontowej.

Jak można domniemywać, reminiscencją dawnych alkierzy mogą być parterowe aneksy przylegające do elewacji bocznych dworu, wysunięte nieznacznie przed lico elewacji frontowej i nakryte dziś płaskimi dachami otoczonymi balustradą znajdujących się tu tarasów. Elewacje dworu i aneksów pokryte są gładkim tynkiem, z prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym układzie ujętymi w późniejsze obramienia.

Wnętrze dworu zachowało zasadnicze zarysy dawnego regularnego rozplanowania, z sienią i salonem na osi oraz zespołem bocznych pomieszczeń w dwutraktowym układzie. Zachowane pozostałości wystroju i wyposażenia pochodzą już z XIX w.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

The village of Kobylniki is located in the Kościan region, commune of Kościan, half way between the Kościan–Śmigiel road (on its western part). Its streets were laid out alongside the road and the manor house is at the western end of the road.

From the Middle Ages until the 17th c. the lands belonged to the Kobylnicki family, Łodzia coat of arms. In 1680 Adam Kobylnicki, the son of Andrzej, sold the estate to the Cerekwicki family, Zaremba coat of arms. About 1780 Kobylniki was bought by Adam Mąkowski, who sold it to Ignacy Zakrzewski of Białcz in 1788, who, in turn, sold it in 1791 to Jan Szlichtyng. The estate was in his hands for a few years only; in 1795 it was bought by Wincenty Zbijewski, Rola coat of arms, who sold it in the same year to the Potworowski family, Dębno coat of arms. In 1806 the Kobylniki estate was bought by Jan Nepomucen Kwilecki, Szreniawa coat of arms, the judge of the appeals court in Poznań; it remained the property of this family until the 20th c.[1]

The frequent reconstructions and rebuilding of the Kobylniki manor house, as well as the lack of unambiguous written sources, make it difficult to precisely determine the time of its erection. It should be assumed that it was built at the times of the Cerekwicki family, Zaremba coat of arms (i.e. before 1780), in the second half of the 18th c. This time is suggested by the architecture of the building. Moreover, as there were many owners of the manor house, any major construction work was not really possible.

The manor house with its front elevation facing south east is located between the representative courtyard in the front and a regular garden, formerly by the back elevation. The garden was enlarged and transformed into a landscaped park by the Kwilecki family, but the remains of the regular layout can still be seen on maps dating back to the end of the 19th c.

The manor house is a brick single-storey high structure, covered with a tall mansard roof with three-axis frontons in the central part of the front and back elevations, with tops, which are a Baroque form, but which were changed in the 19th c. The front top features the Szreniawa coat of arms of the Kwilecki family, placed there in the 19th c. The hall also dates back to a later period, although it has some features of the previous period; it features two tall columns, which support the balcony with a wrought iron balustrade at the attic level. The hall is in front of the main entrance, on the axis of the front elevation.

As can be guessed, the corner annexes adjacent to the side elevations of the manor house, are reminiscences of the former annexes. Today, they are covered with flat roofs surrounded by the balustrade of the terraces. The elevations of the manor house and annexes are plastered. They feature rectangular windows with a regular layout, which were framed at a later period.

The interior of the manor house retained the former regular layout, with the hall and living room on the axis and with rooms on both sides. The furnishings and remains of the interior, which have survived until today, date back to the 19th c.

Konarzewo

fot. Z. Szmidt

Wieś w powiecie poznańskim w gminie Dopiewo, położona około 18 km na południowy zachód od Poznania, przy bocznej drodze prowadzącej ze Szreniawy do Dopiewa.

Pałac w Konarzewie należy bez wątpienia do najcenniejszych i najbardziej interesujących rezydencji o XVII-wiecznej jeszcze metryce, które przetrwały do naszych czasów w stosunkowo mało zmienionej formie.

Potwierdzone źródłowo wzmianki o miejscowości pochodzą z XIV w., a najwcześniejsza informacja o istniejącej tu budowli dworskiej datowana jest na 1429 r. W tym okresie, jak również w ciągu następnego stulecia, posiadłość należała do Konarzewskich, zapewne herbu Wręby, chociaż pojawiają się tu również przedstawiciele rycerskiego rodu Porajów. W 1591 r. właścicielami byli bracia Andrzej i Stanisław Konarzewscy, od których majątek przeszedł w ręce Ostaszewskich herbu Ostoja. W latach 1647–1649, od Jerzego, Mikołaja i Gabriela Ostaszewskich, Konarzewo wykupione zostało przez Hieronima Radomickiego herbu Kotwicz, wojewodę inowrocławskiego, ożenionego z Zofią z Ujejskich. Po nim odziedziczył syn Kazimierz, ożeniony z Zofią z Ostaszewskich, który w 1682 r. przekazał majątek synowi Andrzejowi.

Kotwicz

W świetle zachowanych dokumentów i form architektury konarzewskiego pałacu przyjąć można, że to Andrzej Radomicki, kasztelan gnieźnieński, wojewoda kaliski a następnie poznański, a ponadto starosta osiecki i mosiński, ożeniony z Franciszką z Czarnkowskich herbu Nałęcz, był inicjatorem i realizatorem nowej, niezwykle okazałej rezydencji[1].

Budowa rozpoczęta została z pewnością przed 1690 r. Z tego czasu pochodzi bowiem zapis w testamencie Andrzeja Konarzewskiego sporządzonym przed udaniem się na wyprawę wojenną. Czytamy w nim: *O conservatią także proszę i upominam żony mey Dworca w Konarzewie, wszak wie jakimż kosztem i staraniem mi przyszedł, aby dziatki moje do lat przyszedłszy miały się czym cieszyć*[2].

Prace trwały do ostatnich lat XVII w., a pewne działania mające na celu przyozdobienie wnętrza jeszcze w pierwszych latach XVIII stulecia. W pierwszym etapie powstała założona na prostokątnym rzucie, dwukondygnacyjna budowla na sklepionych piwnicach, zwieńczona zapewne wysokim czterospadowym dachem. Od frontu poprzedzał ją obszerny dziedziniec, na tyłach założono regularny kwaterowy ogród włoski.

Elewacje pałacu, pokryte gładkim tynkiem z pasami boniowania akcentującego naroża budynku, przeprute zostały prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym osiowym układzie ujętymi w obramienia z uszakami. W skrajnych osiach elewacji frontowej i bocznych umieszczono półkoliste, konchowo zamknięte wnęki przewidziane być może na rzeźby. W połowie wysokości elewacji wprowadzono szeroki pas fryzu ujętego profilowanymi gzymsami, na którym wsparte zostały okna piętra, ozdobione dodatkowo trójkątnymi i zamkniętymi łukiem odcinkowym nadokiennikami umieszczonymi na przemian. Całość zwieńczono konsolkowym profilowanym gzymsem podokapowym, a nad głównym wejściem w osi elewacji frontowej umieszczona została tablica inskrypcyjna z datą *1697* (zapewne w tym czasie zakończono budowę) ozdobiona maszkaronami i puttami.

W 1699 r. zmieniona została koncepcja architektoniczna zakończonego już niemal obiektu. W środkowej części elewacji tylnej, ogrodowej, dobudowany został wydłużony ryzalit z przylegającym do niego od zachodu aneksem klatki schodowej[3]. Spowodowało to, że prostokątny dotychczas plan pałacu uzyskał kształt zbliżony do litery „T". Rozbudowa ta podyktowana była zapewne przede wszystkim względami użytkowymi, chęcią powiększenia wnętrza i urządzenia w nim obszernej sieni oraz wielkiej sali na piętrze, niezbędnymi z uwagi na wymogi zmieniającego się stylu życia i rosnącej pozycji Anrzeja Radomickiego.

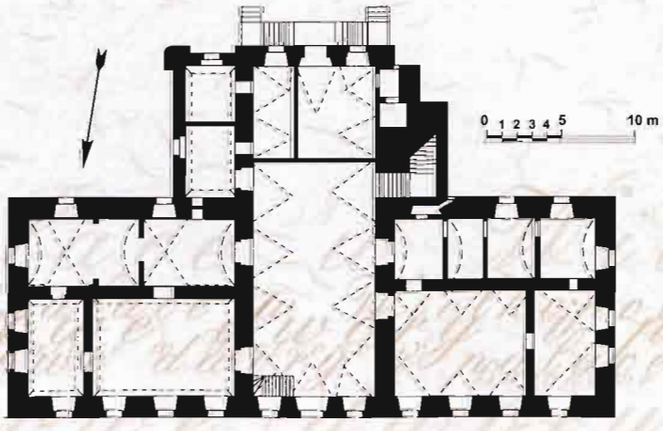

Rzut wg: ***Katalog zabytków sztuki w Polsce*****, t. V, z. 20 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 20***

Rozbudowa ta nadała nowy, w pełni już barokowy, kształt oglądanej od tej strony rezydencji. Środkową część kondygnacji parteru wypełniła niemal w całości, zachowana do naszych czasów, wielka sień przykryta sklepieniem kolebkowym z lunetami. Z niej prowadziło wejście do okazałej klatki schodowej oraz do bocznych pomieszczeń w dwu-

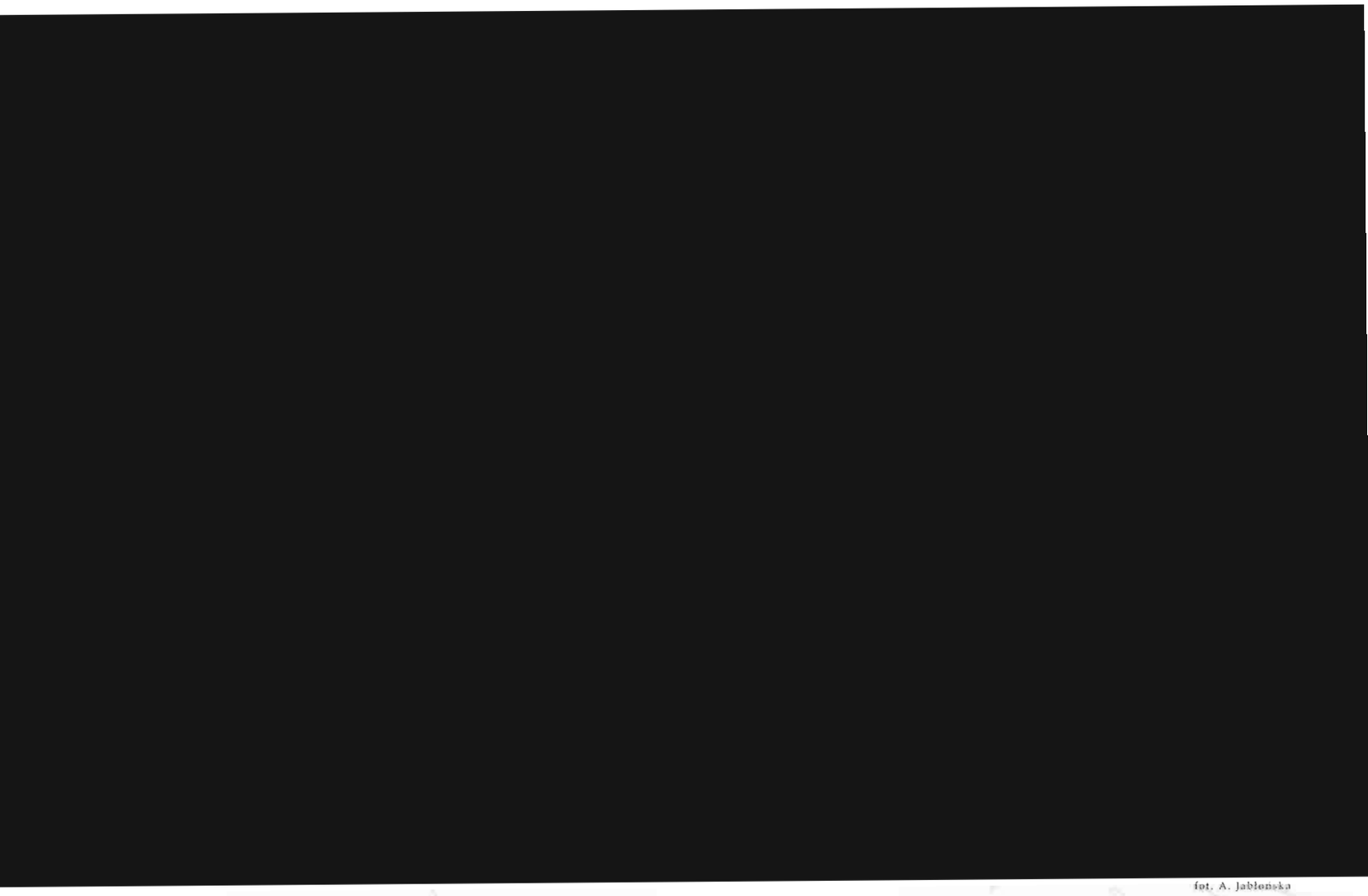

fot. A. Jabłońska

A village in the Poznań conurbation, commune of Dopiewo, about 18 km south west of Poznań, by the side road from Szreniawa to Dopiewo.

The palace in Konarzewo is undoubtedly one of the most precious and interesting residences built in the 17th c., which has been preserved till today with few structural changes.

Written sources date the village to the 14th c. – the earliest information about a manor house in Konarzewo dates back to 1429. At this time, as well as in the next century, the estate belonged to the Konarzewski family, probably of the Wręby coat of arms, although sources also speak of representatives of the knightly family of Poraj. In 1591 the estate belonged to brothers Andrzej and Stanisław Konarzewski, and then it was inherited by the Ostaszewski family, Ostoja coat of arms. Between 1647–1649, Konarzewo was bought from Jerzy, Mikołaj and Gabriel Ostaszewski by Hieronim Radomicki, Kotwicz coat of arms, the voivod of Inowrocław, married to Zofia née Ujejska. It was then inherited by their son Kazimierz, who was married to Zofia Ostaszewska. In 1682 Kazimierz Radomicki bequeathed the estate to his son, Andrzej.

In light of the documents and architectural form of the palace in Konarzewo, it can be assumed that it was Andrzej Radomicki, the *castellan* of Gniezno, the voivod of Kalisz and then voivod of Poznań, and also the *starost* of Osieck and Mosina, married to Franciszka Czarnkowska, Nałęcz coat of arms, who built a new, extremely impressive residence[1].

Construction must have started before 1690. In the will made by Andrzej Konarzewski the year before he went to a war we read: *I beg for conservatia and I urge my wife to (take care of) the estate in Konarzewo – she knows at what cost and effort I built it – so that my children could have something to enjoy when they grow older*[2].

The work continued until the end of the 17th c., some interiors were completed in the first years of the 18th c. In the first stage a two-storey high structure over vaulted cellars was built on a rectangular plan, which featured a tall hip roof. In the front there was a large yard, in the back – a regular Italian garden.

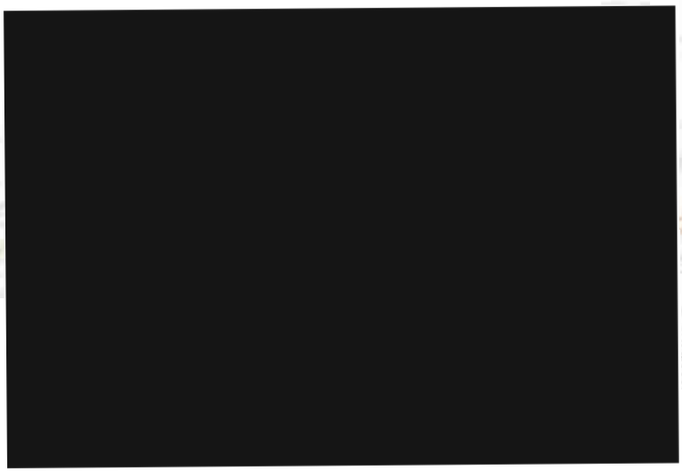

fot. A. Jabłońska

The elevations of the palace, covered with smooth plaster with rusticated stripes on the corners, were broken with framed rectangular windows. At the ends of the front and side elevations, semicircular bays were made, probably for sculptures. At half the height of the elevation there is a wide frieze in profiled cornices, which supported the windows, decorated with triangular label moulds or arch-closed label moulds. Over the main entrance, in the axis of

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

traktowym układzie, z których część w tylnym trakcie została przesklepiona. Układ wnętrz na piętrze był niemal identyczny, a środkową część nad sienią zajmowała wielka sala oświetlona oknami umieszczonymi w ryzalicie elewacji ogrodowej.

Zachował się kontrakt ze sztukatorem Wojciechem Bianco (pochodzącym zapewne z rodziny znanych włoskich artystów) na wykonanie dekoracji wnętrza konarzewskiego pałacu, w tym między innymi dekoracji sufitów w czterech pokojach na piętrze oraz postumentów pod rzeźby w sali jadalnej. Nie zachowały się natomiast nazwiska działających tu malarzy. Można jedynie przypuszczać, że jednym z nich był współpracujący z Wojciechem Bianco, Karol Dankwart, twórca między innymi polichromii w poznańskiej farze.

Zachowała się część dekoracji sztukatorskiej wnętrz, zdobiącej zwieńczenia ścian i obrzeża sufitów, prezentującej różną klasę i styl wykonania, co pozwala sądzić, że działało tu kilku artystów. Przetrwały również w dużej części, pod późniejszymi przemalowaniami, polichromie zdobiące stropy, odkryte w czasie prac konserwatorskich prowadzonych w pierwszej połowie lat 90. XX w. W dawnej sali jadalnej, wypełniającej pierwotnie w całości przestrzeń zachodniej części frontowego traktu w kondygnacji parteru, nakrytej sklepieniem kolebkowym z lunetami, namalowana została scena odwiedzin św. Antoniego Pustelnika u św. Pawła, z unoszącym się ponad tymi postaciami krukiem przynoszącym podwójną porcję chleba. W salonie przylegającym z przeciwległej strony do sieni, w sztukatorskich ramach ujmujących pole sufitu alegoriami czterech żywiołów w narożach, namalowana została scena mito-

fot. A. Jabłońska

fot. K. Budziński

the front elevation, there is an inscription plaque with the date *1697* (probably the year in which the construction was completed), decorated with mascarons and puttoes.

In 1699 the architectural concept of the building was changed. In the central part of the back side, a garden, elevation, and an elongated projection were built, with an adjacent stairway annexe on the western side[3]. As a result, the rectangular plan was reshaped to the letter "T". This expansion was probably motivated by the need to have larger interiors, where a much bigger hall could be built on the ground floor and a large vestibule on the upper floor to mark the growing importance of Andrzej Radomicki.

Following the expansion, the residence got its Baroque shape. Almost all of the central part of the ground floor was taken by a large hall, covered by a cradle vault with lunettes. From the hall there was an entrance to the large stairway and to the rooms on both sides, some of which were vaulted. The layout of the interiors on the upper floor was almost identical. In the central part over the hall there was a grand room and other rooms in the projection of the garden elevation.

There is a contract with Wojciech Bianco, a stuccoist (who probably belonged to the family of well-known Italian artists), commissioning him to decorate the interiors of the Konarzewo palace, including the ceilings in the four rooms on the upper floor and pedestals for monuments in the dining room. The names of the painters have not been preserved. Probably one of them was Karol Dankwart, who collaborated with Wojciech Bianco, known as the author of the polychrome in the Poznań parish church.

Some of the stuccowork that decorated the walls and ceiling edges has been preserved – it presents a different class and style of workmanship, which lends itself to a suggestion that many different artists were employed. The polychromes on the ceilings were uncovered during conservation work carried out in the first half of the 1990s. In the former dining room, which originally filled almost the entire space of the western part of the front section at ground level, covered with a cradle vault with lunettes, there is a scene depicting the visit paid by St. Anthony the Hermit to St. Paul, with a crow hovering above their heads, bringing a double ration of bread. In the living room opposite the hall, a mythological scene depicting the musical contest between Apollo and Mars was painted in stuccowork frames comprising the ceiling with the allegories of the four elements in the corners. The polychrome on the ceiling in the corner room adjacent to the living room on the ground floor depicts a young woman kneeling in the middle of a large interior with marble walls, who sees a demon with the wings of the bat, the head

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

logiczna obrazująca zawody muzyczne Apollina z Marsjaszem. Bardziej tajemnicza jest polichromia zdobiąca sufit w przyległym do salonu pokoju narożnym frontowego traktu parteru. Przedstawia młodą kobietę klęcząca w środku bogato rozbudowanego wnętrza o marmurowych ścianach, której objawia się demon ze skrzydłami nietoperza, głową psa i szponami krogulca wyłaniający się z kłębów dymu. To prawdopodobnie scena kuszenia św. Teresy z Avilla według spisanej przez nią relacji ukazania się jej szatana podczas modlitwy w kaplicy[4].

Wysokiej klasy sztukaterie i polichromie zachowały się również w dwu wnętrzach na piętrze pałacu. W salonie wschodniej części frontowego traktu, gdzie – na tle wysokiej fasety pokrytej dekoracją sztukatorską o motywach liści akantu, z wkomponowanymi w nią parami amorków – umieszczone zostały eliptyczne płyciny z malowanymi personifikacjami czterech cnót kardynalnych: Męstwa, Sprawiedliwości, Umiarkowania i Roztropności. Polichromia wypełniała też pierwotnie środkowe zasadnicze pole sufitu, o czym świadczą nieliczne jej pozostałości, zbyt małe jednak, aby odczytać treść i kompozycję. Zniszczona została podczas wadliwie prowadzonych remontów w ostatnich czasach.

Polichromie o treści mitologicznej, wkomponowane w niezwykle bogatą dekorację sztukatorską o motywach roślinnych, przetrwały również, pod późniejszymi przemalowaniami, w niewielkim sklepionym wnętrzu w południowo-zachodnim narożu piętra pałacu. W polu środkowym widnieje ciągnięty przez lecące gołębie rydwan z Jowiszem i Wenus, w bocznych znajdują się przedstawienia Marsa, Heliosa, Saturna i Merkurego.

Całości niezwykle bogatego wystroju i wyposażenia wnętrza konarzewskiej rezydencji dopełniały znajdujące się tu sprzęty, meble, zwierciadła, liczne obrazy i portrety w złoconych ramach oraz adamaszkowe, kurdybanowe lub malowane obicia ścian. Ich opisy przetrwały w *Inwentarzach* z 1739 i 1745 r.[5]

Po Andrzeju Radomickim majątek odziedziczył syn Jan Antoni, a po jego przedwczesnej śmierci w 1728 r. dobrami zarządzała wdowa, Dorota z Broniszów herbu Wieniawa. Następnie Konarzewo przypadło w dziale jednej z córek, Annie z Radomickich, od 1737 r. żonie Augustyna Działyńskiego herbu Ogończyk. W tym czasie pałac i majątek konarzewski przeżywały okres rozkwitu. Świadczą o tym zapisy na temat wyposażenia, odbywających się różnego typu spotkań i uroczystości. Utrzymywana była nawet własna kapela.

Po śmierci Augustyna Działyńskiego Anna z Radomickich wyszła powtórnie za mąż za Władysława Gurowskiego herbu Wczele, który zarządzał majątkiem do śmierci w 1790 r. Po nim majątek objął syn, Ksawery Działyński, ożeniony z Justyną z Dzieduszyckich herbu Sas. Na mocy spisanego w 1837 r. testamentu, dobra konarzewskie otrzymała następnie córka, Paulina Dzieduszycka, żona Józefa Dzieduszyckiego, a po jej śmierci w 1859 r. syn Włodzimierz Dzieduszycki ożeniony z Alfonsyną Miączyńską. Ostatnimi właścicielami Konarzewa byli Czartoryscy, którzy weszli w posiadanie majątku poprzez małżeństwo Jadwigi z Dzieduszyckich z Witoldem Czartoryskim[6].

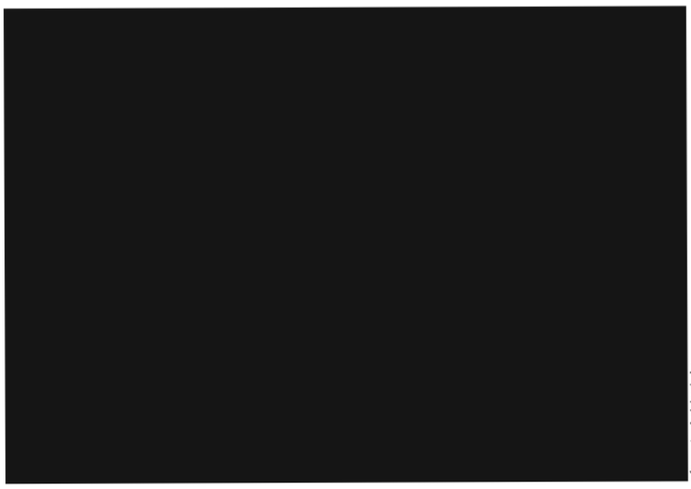
fot. A. Jabłońska

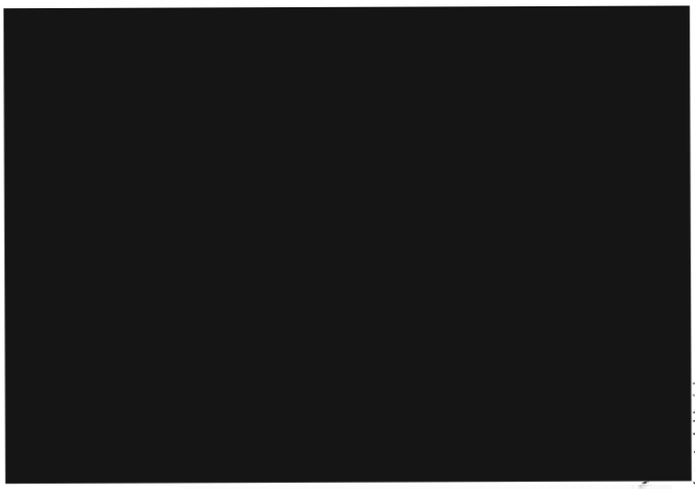
fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

of a dog and the claws of a sparrow hawk appearing from behind thick smoke. Probably it is the scene of the temptation of St. Therese of Avilla based on her account of the revelation of Satan when she was praying in a chapel[3].

High-class stuccowork and polychromes have also been preserved in two interiors on the upper floor. In the living room of the eastern part of the front section, where, against the background of a tall bed-moulding with stuccowork featuring the motifs of the acanthus leaf, with embedded pairs of cupids, there are elliptical panels featuring personifications of the four cardinal virtues: Courage, Justice, Temperance and Prudence. Probably a polychrome originally filled the central ceiling area; some of it remained, but it is too small to read its meaning. It was destroyed during the repairs carried out in recent years.

Polychromes with mythological elements, embedded into an exceptionally rich stuccowork with plant motifs, have been preserved in a small vaulted interior in the south western corner on the upper floor. The central polychrome features a chariot with Jupiter and Venus pulled by flying pigeons, the side ones – Mars, Helios, Saturn and Mercury.

There were many interesting artefacts in the manor house in Konarzewo – furniture, mirrors, many paintings and portraits in gold-plated frames and damask, cordovan or painted wall coverings. Their descriptions can be found in the *Inventories* dating back to 1739 and 1745[5].

When Andrzej Radomicki died, the estate was inherited by his son Jan Antoni. When Jan Antoni died prematurely in 1728, the estate was administered by his widowed wife, Dorota née Bronisz, Wieniawa coat of arms. Later Konarzewo was acquired by one of their daughters, Anna Radomicka, from 1737 the wife of Augustyn Działyński, Ogończyk coat of arms. At the time the palace and the estate were in full bloom, which is evidenced by information about the furnishing, different meetings and celebrations held there. The family even maintained their own musical band.

After Augustyn Działyński's death Anna née Radomicka married Władysław Gurowski, Wczele coat of arms, who administered the estate until his death in 1790. The estate was inherited by Augustyn Działyński's son, Ksawery Działyński, who was married to Justyna Dzieduszycka, Sas coat of arms. Under the will made in 1837 the estate in Konarzewo was inherited by their daughter, Paulina Dzieduszycka, the wife of Józef Dzieduszycki, and, after her death in 1859, their son Włodzimierz Dzieduszycki, married to Alfonsyna Miączyńska. The last owners of Konarzewo were the Czartoryski family, who acquired the estate through the marriage of Jadwiga Dzieduszycka and Witold Czartoryski[6].

fot. Z. Szmidt

fot. A. Jabłuńska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. Z. Szmidt

fot. K. Budziński

fot. Z. Szmidt

fot. A. Jabłońska

fot. K. Bułdziński

Such manor houses were built at the time by owners of medium sized landed property in Wielkopolska. Most of them have not lasted until today; we know what they looked like only from descriptions. And this is why the manor house in Koszuty is so valuable.

The manor house has remained today unchanged; however, its surroundings were changed dramatically. The representative courtyard before the front elevation, probably with outhouses on the sides, and a regular garden in front of the back elevation, were replaced with a picturesque English landscaped park. The manor house with skeleton walls filled with clay and brick, plastered, is a small single-storey high structure on a rectangular plan, with a protruding semi-circular risalit in the central part of the back elevation and a wooden hall in the front, which is linked to the three-axis fronton in the tall shingle roof. The fronton features a top, surrounded with a profiled strip. In the corners, there are small annexes, covered with hip roofs shaped like bulbous helmets.

The layout of the manor house replicated the most frequent bi-sectional layout, with a large hall on the axis of the front section and a representative living room in the back elevation. The back section featured a kitchen. The other rooms on the ground floor and on the residential attic level served as the private quarters of the inhabitants.

Presently, the manor house in Koszuty houses the Museum of the Środa Land.

Koźminek

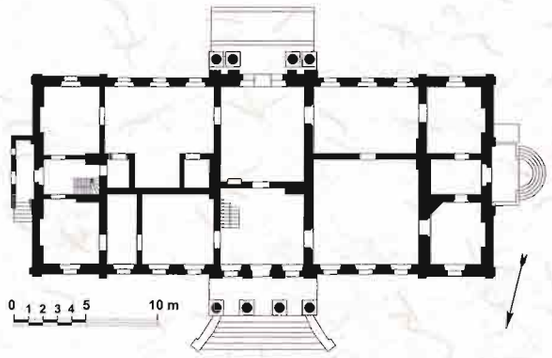

Rzut wg: S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, Szreniawa 2000 | *Layout after: S. Małyszko*, Majątki wielkopolskie, *vol. VI:* Powiat kaliski, *Szreniawa 2000*

W powiecie kaliskim, około 17 km na wschód od Kalisza, przy drodze biegnącej z Opatówka w kierunku Turku, znajduje się wieś Koźminek, położona na lewym brzegu rzeki o nazwie Swędrnia.

Miejscowość była wzmiankowana w przekazach od początku XV w. Należała wtedy, z nadania króla Kazimierza Wielkiego, do Bartosza Wezenborga – w późniejszym okresie do jego spadkobierców. W XVI w. istniejące tu dobra ziemskie były własnością znanego i możnego wielkopolskiego rodu Ostrorogów herbu Nałęcz. Ostatni ich właściciel, kasztelan międzyrzecki Sędzimir Ostroróg, sprzedał je w 1614 r. Janowi z Oporowa Grocholskiemu herbu Tur. W 1629 r. posiadłość, początkowo jej część, a następnie całość, przeszła w ręce Łętkowskich herbu Jastrzębiec i pozostawała ich własnością do 2 połowy XVIII w.[1]

Siedzibą Łętkowskich był barokowy dwór zbudowany zapewne około połowy XVIII w. przez Ludwika Łętkowskiego, opisany w dokumencie sporządzonym po śmierci właściciela w 1759 r. Czytamy tam: *Wchodząc do dworu wystawka na dwu słupach, na której izdebka mała bez okna, dach na niej stary, zły. Sień kamieniami brukowana, drzwi do niej podwójne, stare, na zawiasach żelaznych. Z której sieni po prawej ręce izba stołowa, okien w tej izbie pięć* [...] *na drugiej stronie po lewej ręce pokój* [...] *okien w nim trzy, w których szyb potłuczonych 23, z piecem dwa pokoje grzejącym. Z tego idąc dalej pokój z podwójnymi drzwiami* [...] *z niego pokój na boku trzeci po prawej ręce, ciemny* [...] *sień przegradzająca, z której pokój z piecem starym* [...] *kuchnia z izdebkami dwoma, do której wchodząc drzwi na zawiasach żelaznych*[2].

Analizując przytoczony opis dworu, strukturę rozplanowania i organizację wnętrza, jak również rozmieszczenie otworów okiennych, drzwiowych oraz pieców i kominów, można zakładać, że opisywana w dokumencie z 1759 r. budowla jest, w zasadniczym swym kształcie, tym samym obiektem, który – chociaż znacznie przebudowany – przetrwał do naszych czasów.

W dworze zamieszkał następny po Łętkowskich właściciel Koźminka, Jakub Kiełczewski herbu Pomian, a w 1770 r. jego syn i spadkobierca, Józef Kiełczewski ożeniony z Salomeą z Walewskich. W ich czasach z pewnością prowadzone były jakieś prace we wnętrzu, o czym świadczą pozostałości klasycystycznych polichromii odkrytych podczas prowadzonego w latach 80. XX w. remontu[3].

W drugim dziesięcioleciu XIX w. Koźminek odziedziczyli spadkobiercy, syn Feliks ożeniony z Józefą z Radońskich, a następnie ich córka Antonina. Majątek był przez nich dzierżawiony i pozostawać musiał w nie najlepszej kondycji, bowiem w 1838 r. wystawiony został na przymusową licytację. Kupił go wtedy Antoni Biernawski herbu Korczak, z żoną Emilią z Cieleckich, po których w 2 połowie XIX w. koźmińskie dobra ziemskie z przyległościami przeszły na córkę Laurę, żonę Tertuliana Mielęckiego herbu własnego. W posiadaniu Mielęcklich pozostawały przez najbliższych kilkadziesiąt lat.

Z inicjatywy Biernawskich i Mielęckich przeprowadzone zostały dosyć szeroko zakrojone prace remontowe i modernizacyjne siedziby, które zmieniły nieco kształt i charakter barokowej budowli. Niezmieniona pozostała, założona na prostokątnym rzucie, parterowa bryła zwieńczona wysokim mansardowym dachem z ozdobnymi, eliptycznymi lukarnami oświetlającymi kondygnacje użytkowego poddasza. Pozostawiono również zasadniczy układ i artykulację otynkowanych elewacji – z prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym osiowym układzie ujętymi w obramienia z uszakami – zaakcentowanych w skrajnych osiach elewacji frontowej i tylnej pilastrami, w czym dopatrywać się można nawiązania do alkierzy narożnych.

Zasadnicze działania związane były z nową kompozycją przestrzenną założenia i zamianą dotychczasowej elewacji tylnej (północnej) na frontową, co pociągnęło za sobą przekształcenie otoczenia dworu oraz jego wnętrza. Nie wiadomo czy nastąpiło to w 2 połowie XIX w., czy już na początku XX stulecia, kiedy – z inicjatywy Mielęckich – na osi elewacji frontowej i tylnej dworu dobudowane zostały kolumnowe portyki, zrealizowane w latach 1906–1907 według projektu architekta Jana Heuricha Młodszego[4]. We wnętrzu dworu bez zmian zachowało się tylko jedno pomieszczenie, zapewne dawna kuchnia przykryta sklepieniem kolebkowym.

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

The village of Koźminek is located in the Kalisz region, about 17 km east of Kalisz, by the road from Opatówek to Turek, on the left bank of the river Swędrnia.

The village was first mentioned in written documents, which date back to the beginning of the 15th c., when it belonged to Bartosz Wezenborg, who got it from King Casimir the Great. It was then owned by his heirs. In the 16th c. the lands were owned by the wealthy Ostroróg family of Wielkopolska, Nałęcz coat of arms. Their last owner, Sędzimir Ostroróg, the *castellan* of Międzyrzecz, sold it in 1614 to Jan Grocholski of Oporów, Tur coat of arms. In 1629 the estate, first a part of it, and later all of it, was acquired by the Łętkowski family, Jastrzębiec coat of arms and was their property until the second half of the 18th c.[1]

Jastrzębiec

Pomian

The Łętkowski family lived in a Baroque manor house, probably built around the mid 18th c. by Ludwik Łętkowski, described in a document made after the owner's death in 1759: *Upon entering the manor, you see a fronton on two columns, a small windowless room, with an old roof in a bad condition. A hall, paved with stones, a double door to it, old, on iron hinges. From that hall, on the right hand side, a dining room, with five windows in this room* [...] *on the other side, on the left hand side, a room* [...] *with three windows, in which 23 broken panes, with a stove to heat two rooms. Next, a room with a double door* [...] *then a third room on the right hand side, dark* [...] *a vestibule from which entrance to a room with an old stove* [...] *a kitchen with two small rooms, which are entered through a door on iron hinges*[2].

Based on an analysis of this description, the layout and organization of the interior, as well as the layout of the windows, doors and stoves and chimneys, we can assume that the structure described in the document from 1759 is the same structure, which, although rebuilt considerably, has remained until the present times.

The manor house was inhabited by the next owner of Koźminek, Jakub Kiełczewski, Pomian coat of arms, and in 1770 by his son and heir, Józef Kiełczewski, who was married to Salomea Walewska. In their times some work must have been carried out inside the manor house, which is evidenced by the remains of classicistic polychromes uncovered during house repairs in the 1980s.

In the second decade of the 19th c. Koźminek was inherited by Kiełczewski's heirs, his son Feliks, who was married to Józefa Radońska, and then by his daughter Antonina. They leased the estate and probably its condition was very bad as in 1838 it was put up for auction and bought by Antoni Biernawski, Korczak coat of arms, and his wife Emilia née Cielecka. In the second half of the 19th c. the landed property in Koźminek was acquired by their daughter Laura, the wife of Tertulian Mielęcki, Mielęcki coat of arms. It remained the property of the Mielęcki family for the next few decades.

At the initiative of the Biernawski and Mielęcki families the estate was extensively repaired. The repair changed the shape and character of the Baroque structure. The ground level with a tall mansard roof featuring decorative elliptical dormers, which illuminated the attic, was not changed. The basic layout of the plastered elevations, with rectangular framed windows, highlighted with pilasters in the most extreme axes of the front and back elevations, was also left unchanged.

The basic reconstruction work was focused on the spatial layout and the change of the back (northern) elevation to the front elevation, which involved the transformation of the manor house, surroundings and its interior. It is not known whether this was done in the second half of the 19th c. or at the beginning of the 20th c. when, at the initiative of the Mielęcki family, columnar porticos were built on the front and back elevations of the manor house between 1906–1907 to the design of architect Jan Heurich the Younger[3]. Only one interior inside the manor house has not been changed, probably the former kitchen with a cradle vault.

Kruchowo

Bończa

Wieś w powiecie gnieźnieńskim w gminie Trzemeszno, oddalona około 5 km na północ od Trzemeszna, rozlokowana przy północno-wschodnim brzegu Jeziora Kruchowskiego, sięga historią czasów wczesnego średniowiecza, o czym przekonują dokonane tutaj już w XIX w. odkrycia archeologiczne.

Rozciągające się tu ziemie pozostawały wtedy własnością rycerskiego rodu Sulimów Kruchowskich, po których przejęli je Mielińscy herbu Wczele. W 1582 r. Aleksander Mieliński, *Dworzanin Zygmunta Augusta i od niego używany do poselstw zagranicznych, opat trzemeszeński 1577 r.*[1] wzniósł tutaj, być może w miejscu wcześniejszej, nową okazałą renesansową budowlę o grubych ceglanych murach, w partii sklepionych piwnic zbudowaną z użyciem kamienia polnego, o dwukondygnacyjnej bryle założonej na prostokątnym rzucie, zwieńczonej wysokim dachem i zaakcentowanej przy dwu przynajmniej narożach basztami. Jej wygląd znany jest ze znacznie późniejszych opisów[2], sporządzonych jednak przed barokową przebudową.

Przebudowa ta, w czasie której renesansowej siedzibie nadano kształt barokowej rezydencji, nastąpiła około połowy XVIII w. z inicjatywy ówczesnego właściciela majątku. Był nim Adam Rosen herbu Gryf, syn Franciszka i Konstancji z Błociszewskich, ożeniony z Apolinarą z Przespolewskich[3]. Wykorzystanie starych murów zdeterminowało w znacznej mierze kształt nowej rezydencji, lecz poprzez nakrycie jej wysokim mansardowym dachem oraz opracowanie i artykulację elewacji nadano jej odmienne, barokowe już wartości stylowe.

Zachowany został zasadniczy dwutraktowy układ wnętrza z sienią na osi, której nadano jednak bardziej okazały charakter. Wprowadzono nowe schody wiodące na reprezentacyjne piętro, gdzie znajdowała się wielka sala nad sienią oraz zespół pomieszczeń bocznych. Zlikwidowano część dawnych sklepień i belkowych stropów, zastępując je, stosownie do wzorów z epoki, sufitami z fasetami. Wnętrza uzyskały nowy barokowy wystrój zniszczony później w trakcie przebudowy przeprowadzonej w końcu XIX w. oraz w ostatnich czasach.

Wygląd kruchowskiej budowli w końcu XVIII w. opisuje *Inwentarz Wsi Kruchowo* z 1786 r., w którym czytamy: *Pałac murowany cały dachówką pokryty, pod którym sklepów murowanych pięć, w sieni lampa duża wisząca. Pokoi na pierwszym piętrze trzy, spiżarnia i kuchnia. W pierwszym pokoju kredens wielki do szkła* [...] *w drugim pokoju szafa mała we framudze, za którym garderoba o dwu schowaniach z przegrodami z tarcic stojących prostą robotą, w której znajduje się szafa wielka z szufladami na zamek francuski zamykana, także mała szafka w framudze* [...] *w spiżarni statki różne drewniane, jako to skrzynie wielkie do mąki, kasz różnych zamykane, szafa wielka, szufladki dwie* [...]. *Na drugim piętrze pokoi trzy, przy jednym alkierz, między którymi w środku sala wielka, w którym miejsce tylko do pieca, kominek szafiasty dobry. Posowa gipsem wyrzucona, miejscami wypada znacznie. W tych wszystkich pokojach tak dolnych jako i górnych sufity gipsem wyrzucane oprócz sieni dolnej i górnej, garderobki, spiżarni i alkierza przy górnym pokoju, w którym posowa z tarcic. Podłoga w garderobie i spiżarni potrzebuje reperacji, także piece niektóre na górnych pokojach* [...]. *Ten pałac w drzwiach, zamkach, oknach i podłogach niezły oprócz gzemsów, które znacznej potrzebują reperacji, przed którym słup z wieszką odkrytą, w tej dzwonek na zawołanie ludzi*[4].

Utworzenie nowej barokowej rezydencji wymagało również nowej organizacji otoczenia. Przed zwróconą ku wschodowi elewacją frontową utworzono honorowy dziedziniec z podjazdem, a z drugiej strony ogród włoski, zaprojektowany ze wszystkimi nieodzownymi dla barokowej kompozycji elementami układu. Znalazł się tam między innymi kanał wodny czy „bindaż", czyli rodzaj tunelu utworzonego ze specjalnie ukształtowanych drzew lub krzewów.

W 1786 r., kiedy sporządzano opis założenia, ogrody były nieco zaniedbane, lecz z zachowanymi zasadniczymi składnikami kompozycji. W dokumencie z tego czasu napisano: *Przy pałacu bindażyk ziołami i winno gronem wysadzony, w koło którego opasanie z płatów łupanych* [...] *poniżej którego ogród włoski, w którym drzewa różne* [...] *środek tego kanał przegradza* [...] *na środku którego most* [...]. *W koło tego ogrodu w trzech częściach parchanem, w czwartej od pałacu sztachetami opasanie* [...] *za którym z jednej strony sad, w którym drzewa stare, wielkie i figarnia zrujnowana, w drugiej chmielnik*[5].

Po Adamie Rosenie posiadłość odziedziczył i zamieszkał w niej, jeden z dwu synów i spadkobierców, Józef Rosen herbu Gryf, generał adiutant Wojsk Koronnych, żupnik generalny województwa poznańskiego i poseł na sejm z województwa kaliskiego, ożeniony z Ewą z Kossowskich. Po jego śmierci w 1785 r. posiadłość przeszła na syna Mateusza, a następnie została sprzedana.

Właścicielami majątku i pałacu od początku XIX w. do lat 60. tego stulecia byli Malczewscy herbu Habdank. W ich czasach w miejscu dawnych ogrodów utworzone zostało krajobrazowe założenie parkowe. Natomiast wnętrza rezydencji ozdobiono polichromiami usuniętymi jednak w trakcie przebudowy na końcu XIX w.

Przebudowę tę przeprowadzili kolejni właściciele Kruchowa, rodzina von Poncet, a dokonane wtedy przekształcenia zmieniły przede wszystkim układ piętra. W miejscu dawnej wielkiej sali utworzono obszerny hall otwierający się do korytarza zamkniętymi półkoliście prześwitami.

Wysmukły portyk wsparty na dwu parach kolumn, dostawiony na osi wschodniej elewacji budynku, powstał natomiast w latach 20. XX w. z inicjatywy ówczesnych właścicieli, rodziny Jankowskich, których herb – Sokola – umieszczony został w środkowym polu trójkątnego naczółka.

Inne zmiany we wnętrzach, jak również elewacjach oraz otoczeniu pałacu pochodzą już z ostatnich czasów, kiedy budynek użytkowało Państwowe Gospodarstwo Rolne.

A village in the Gniezno region, commune of Trzemeszno, located by the northeastern bank of Lake Kruchowskie. Its history dates back to early Middle Ages, which is substantiated by the archaeological excavations made here in the 19th c.

fot. K. Budziński

The local lands were then owned by the knightly family of Sulima of Kruchowo. They were acquired by the Mieliński family, Wczele coat of arms. In 1582 Aleksander Mieliński, *the courtier of King Sigismund Augustus, whom the king used as a deputy on foreign missions, the abbot of Trzemeszno 1577*[1], built here an impressive Renaissance house, perhaps in the place of an earlier structure. It had thick brick walls and vaulted cellars made of fieldstone. It was a two-storey high structure on a rectangular plan, with a tall roof and two corner towers. Its shape is known from much later descriptions[2]; however, all of the descriptions were made before the Baroque reconstruction.

The reconstruction, during which the Renaissance style was transformed into the Baroque style, took place in the mid 18th c. at the initiative of the estate owner, Adam Rosen, Gryf coat of arms, the son of Franciszek and Konstancja née Błociszewska, married to Apolinara Przespolewska[3]. The use of the old walls determined to a large extent the shape of the new residence. However, as it was covered with a tall mansard roof and its elevations were changed, it was given a Baroque style.

Gryf

The basic bi-sectional layout of the interior with a hall on the axis has been preserved. A new stairway was put in, leading to the representative upper floor, which featured a grand room over the hallway and a few side rooms. Some of the old vaults and beam ceilings were eliminated. The latter were replaced with facetted ceilings. The interiors were remodelled in the Baroque style, but were destroyed during the reconstruction at the end of the 19th c. and in the recent years.

The manor house in Kruchowo at the end of the 18th c. is described in the *Inventory of the Village of Kruchowo* from 1786: *A brick palace with a tiled roof, with five brick walled cellars. In the hall a large lamp. Three rooms on the upper floor, a pantry and a kitchen. In the first room, a large sideboard for the glassware* [...] *in the second room a small dressing room with two compartments with a partition wall of timber, featuring a large wardrobe with drawers, with a French lock, also a small unit in a frame* [...] *in the pantry different wooden utensils, like large flour chests, groats chests, a great cupboard, two small drawers* [...]. *On the upper floor - three rooms, a bedchamber next to one of them, good. The walls in gypsum, sometimes with cracks. In all these rooms, at both the ground and upper levels, gypsum covered ceilings, apart from those in the halls on the ground and upper floors, dressing room, pantry and bedchamber by the room on the upper floor, where the floor is made of timber. The floor in the dressing room and pantry needs repair; the stoves in the rooms on the upper floor also need to be repaired* [...]. *This palace is good when it comes to doors, locks, windows and floors, except for the cornices, which need to be repaired. In its front a column, in the column a bell*[4].

The construction of a new Baroque residence required a new organization of the surroundings. A representative courtyard was built in front of the front elevation that faced east, and an Italian garden was landscaped on the other side. It featured all the elements necessary in the Baroque layout – even a water canal, i.e. a kind of a tunnel made of specially arranged trees or bushes.

In 1786, when a description of the estate was made, the gardens were untended, although they did feature the basic components of the layout. They are described in a document from those times as follows: *By the palace a small plot with herbs and vine grapes* [...] *below which an Italian garden with different trees* [...] *a canal in the middle* [...] *with a bridge in the centre* [...]. *A fence around three parts of the garden, and wooden boards around the fourth part* [...] *behind which an orchard with old, large trees and ruined fig trees in one part and hops in the other part*[5].

When Adam Rosen died, the estate was inherited by one of his two sons and heirs, Józef Rosen, Gryf coat of arms, a general adjutant of the Polish Army, the salt mine owner of the Poznań province and deputy to the parliament from the Kalisz province, married to Ewa née Kossowska. After his death in 1785 the estate was inherited by his son Mateusz and then sold.

From the beginnings of the 19th c. the estate and the palace belonged to the Malczewski family, Habdank coat of arms. In their times, a landscaped park was made in the place of the former gardens. The interiors of the residence were decorated with polychromes, which, however, were removed during the reconstruction at the end of the 19th c.

The reconstruction was completed by the next owners of Kruchowo, the von Poncet family; the layout of the upper floor was changed. In the place of the grand room, a spacious hall was made, which was opened to the corridor with semicircular spans.

A lofty portico, supported on two pairs of columns, added to the eastern axis of the elevation, was built in the 1920s at the initiative of the Jankowski family, whose coat of arms, Sokół, was placed in the central field of the triangular jerkin head roof.

Other changes in the interiors as well as of the elevations and in the surroundings of the palace date back to more recent times, when the building was the property of the State Farm.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

Krzycko Wielkie

Kotwicz

W powiecie leszczyńskim w gminie Włoszakowice, około 10 km na północny zachód od Leszna, przy bocznej drodze prowadzącej ze Śmigla w kierunku Wschowy, położona jest wieś Krzycko Wielkie, rozlokowana przy północnym brzegu jeziora o tej samej nazwie.

Najwcześniejsze wzmianki pochodzące z początku XV w. pozwalają przyjąć, że wieś od jakiegoś czasu już istniała, stanowiąc własność rycerskiego rodu Kotwiczów, którzy od posiadanych tutaj dóbr ziemskich przyjęli nazwisko Krzyckich. Wśród nich w latach 1496–1519 w dokumentach odnotowany jest Jan Krzycki herbu Kotwicz, około połowy XVI w. Mikołaj, a w 1555 r. bracia Ludwik, Wolfgang, Krzysztof, Andrzej, Stanisław i Mikołaj Krzycy.

Przeprowadzane w tym czasie liczne działy majątkowe doprowadziły do znacznego rozdrobnienia posiadłości, a w efekcie utworzenia dwu niezależnych wsi oraz majątków, Krzycka Małego oraz Wielkiego. Właścicielami Krzycka Wielkiego do około połowy XVII w. pozostawali Nieżychowscy herbu Pomian. Mieli tu swoją siedzibę, w której w 1680 r. spisany został inwentarz majątku po śmierci właściciela, Piotra Nieżychowskiego. Posiadłość po nim objął syn Mikołaj, który w 1727 r. podpisał zobowiązanie sprzedaży dóbr Krzycko Wielkie z przyległościami za 200 tys. złotych. Nabywcą był Władysław Krzycki, który z kolei zobowiązał się, że zapisze na tych dobrach 170 tys. złotych posagu przyszłej żonie, Teresie z Nieżychowskich. W ten sposób dobra ziemskie powróciły do Krzyckich i pozostawały w ich rękach do XIX w.

Po śmierci Władysława Krzyckiego w 1757 r. jego synowie i spadkobiercy podzielili odziedziczone majątki. Część z Krzyckiem Wielkim przypadła Stanisławowi, ożenionemu z Weroniką z Nieżychowskich, późniejszemu podkomorzemu królewskiemu i chorążemu wschowskiemu odznaczonemu orderem św. Stanisława. Z jego inicjatywy wzniesiony został w Krzycku Wielkim nowy barokowy dwór zachowany do naszych czasów. Zamieszkał w nim następnie, po śmierci Stanisława w 1793 r., jego syn Ignacy Krzycki, współwłaściciel majątku obok siostry Ludwiki, żony Piotra Łukasza Skórzewskiego herbu Drogosław, wzmiankowanego następnie jako dziedzic dóbr[1].

Rezydencja wzniesiona około połowy XVIII w. przez Stanisława Krzyckiego jest jednym z nielicznych, zachowanych do naszych czasów, przykładów barokowego alkierzowego dworu. Usytuowany w centrum założenia, na południowo-zachodnim skraju wsi, jest niewielką, obecnie murowaną z cegły budowlą (pierwotnie zapewne o ścianach konstrukcji szkieletowej, zastąpionej ceglanymi w czasie kapitalnego remontu przeprowadzonego w 1960 r.[2]). Charakterystyczna, parterowa, zakomponowana horyzontalnie bryła budynku złożona jest z trzech integralnie powiązanych ze sobą części: głównego korpusu założonego na prostokątnym rzucie i zwieńczonego wysokim łamanym dachem oraz przylegających do niego po bokach alkierzy wysuniętych znacznie przed lico elewacji północnej, cofniętych w stosunku do elewacji południowej, nakrytych oddzielnymi łamanymi czterospadowymi dachami pokrytymi gontem (podobnie jak dach głównego korpusu dworu).

W środkowej części obu dłuższych kalenicowych elewacji dworu, północnej i południowej, umieszczono wejście, a w jego osi wystawkę w dachu ujętą, uproszczonymi dziś, wolutowymi spływami. W szczycie jednego z nich znajdował się niegdyś barokowy kartusz z herbami Kotwicz Krzyckich i Pomian Nieżychowskich, przeniesiony w końcu XIX w. do Krzycka Małego i wmurowany w ścianę tamtejszego dworu[3]. Wejście prowadziło do przelotowej zapewne sieni, z której przechodziło się do przyległych pomieszczeń o dwutraktowym układzie.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

The village of Krzycko Wielkie is located in the Leszno region, commune of Włoszakowice, about 10 km north west of Leszno, by the side road from Śmigiel to Wschowa, by the northern bank of Lake Krzycko Wielkie.

The earliest mention of the village dates back to the beginning of the 15th c., when it belonged to the knightly family of Kotwicz, who adopted the name of Krzycki. Between 1496–1519 the estate was owned by Jan Krzycki, Kotwicz coat of arms, at about the mid 16th c. by Mikołaj and in 1555 by brothers Ludwik, Wolfgang, Krzysztof, Andrzej, Stanisław and Mikołaj Krzycki.

As a result of many divisions, the estate was fragmented, and eventually two separate villages and estates were established, e.g. Krzycko Małe and Krzycko Wielkie. Until about the mid 17th c. Krzycko Wielkie was owned by the Nieżychowski family, Pomin coat of arms. They had their house there where in 1680 an inventory of the estate was taken after Piotr Nieżychowski's death. The estate was inherited by his son Mikołaj, who in 1727 signed a pledge to sell the estate of Krzycko Wielkie with lands for 200,000 zloty. The estate was bought by Władysław Krzycki, who committed himself to dower 170,000 zloty worth of the estate to his future wife, Teresa Nieżychowska. In this way the estate returned to the Krzycki family, who owned it until the 19th c.

After Władysław Krzycki's death in 1757 his sons and heirs divided the estates bequeathed to them. One part, with Krzycko Wielkie, was inherited by Stanisław, who was married to Weronika née Nieżychowska, later the king's chamberlain and state official in Wschowa, decorated with the Order of St. Stanislaus. A new Baroque manor house, which has been preserved until the present times, was built at his initiative. When Stanisław Krzycki died in 1793, the manor house was inhabited by his son, Ignacy Krzycki, co-owner of the estate with his sister Ludwika, the wife of Piotr Łukasz Skórzewski, Drogosław coat of arms, who was later the heir to the estate.

The manor house, built in the mid 18th c. by Stanisław Krzycki, is one of the few examples of Baroque manor houses with corner annexes. Located on the southwestern edge of the village, it is a small structure, presently a brick structure (originally the walls were probably made in the skeleton system, and were replaced with bricks during the general refurbishment in 1960[2]). The characteristic, single-storey high structure consists of three integrated parts: the main body on a rectangular plan with a tall roof and corner annexes on both sides, some distance in front of the face of the northern elevation, and some distance back with respect to the southern elevation, covered with separate hip shingle roofs (like the roof of the main manor house structure).

In the central part of both longer elevations of the manor house, the northern and the southern ones, there is an entrance. In the axis of the entrance there is a fronton. At the top there once was a cartouche with the Kotwicz (Krzycki family) and Pomian (Nieżychowski family) coats of arms, moved at the end of the 19th c. to Krzycko Małe and set in the wall of the manor house[3]. The entrance led to the entrance hall, from which the adjacent rooms could be accessed.

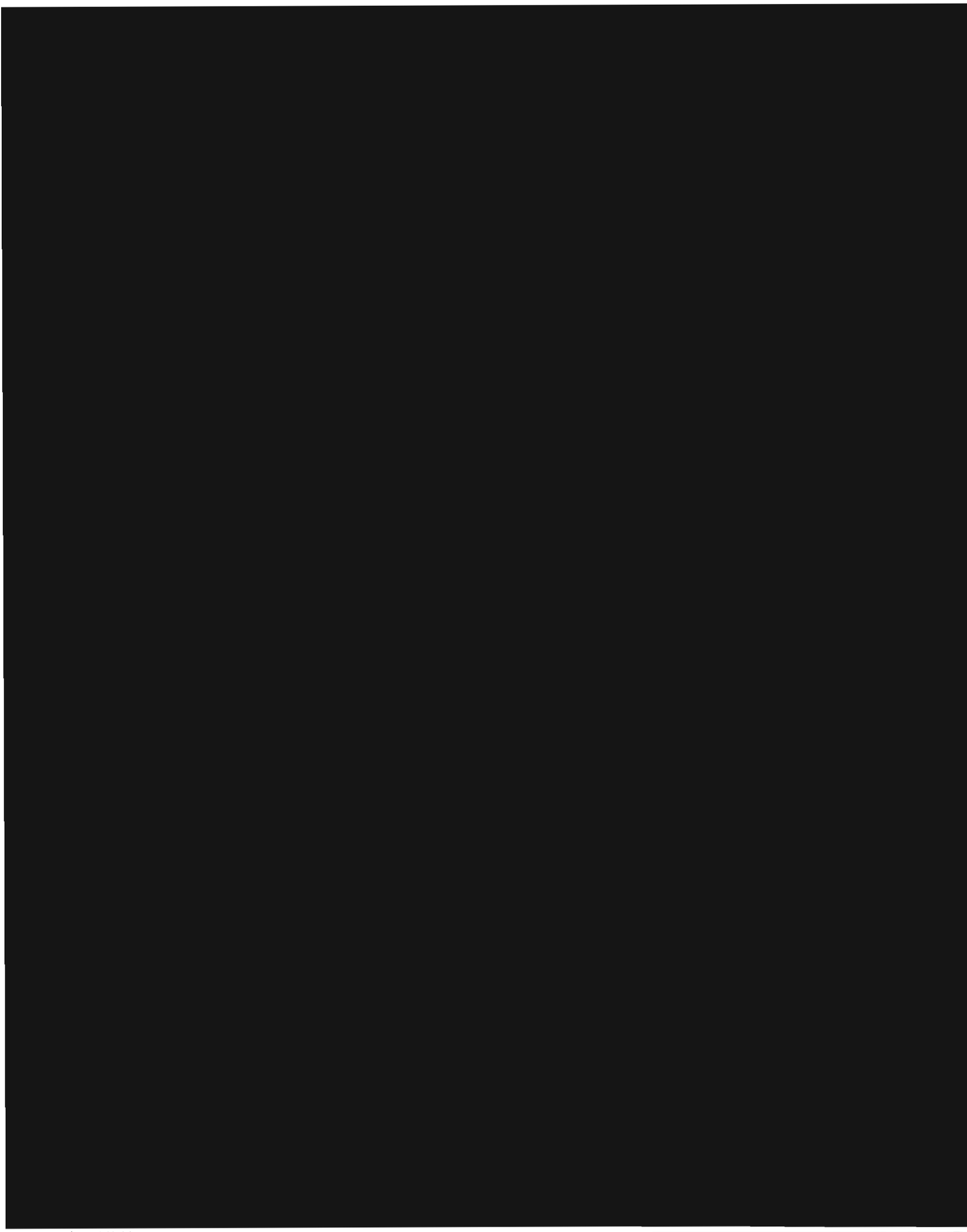

fot. A. Jabłońska

Leszno

Średniowieczna siedziba Leszczyńskich w Lesznie, a być może nawet dwie obronne budowle należące do dwu braci, Jana i Rafała Leszczyńskich z rycerskiego rodu Wieniawitów, istniały już w XV w. W miejscu jednej z nich, a zapewne również obecnego pałacu, ówczesny właściciel Leszna, Rafał Leszczyński, starosta radziejowski i kasztelan śremski, a zarazem przedstawiciel jednej z najbogatszych rodzin tego czasu w Wielkopolsce, zbudował w XVI w. nową i niezwykle okazałą renesansową rezydencję[1]. Jej wygląd opisany został w 1643 r. w panegiryku pióra Samuela ze Skrzypny Twardowskiego i jeżeli nawet był nieco przesadzony, daje obraz prawdziwie wspaniałej siedziby magnackiej:

Wieniawa

Sulima

Tu sława... kosztowny pałac zbudowała
Jest z marmuru czarnego w kwadrat zbudowany
Alabastrem tak ślicznie biało przeplatany
Zaraz a jego arei z marmurów mienionych
Podawa się fontanna na czterech złoconych
Lwach stojącą, odlanych z korynckiej miedzi
W górze ganki około, wszystkie marmurowe...
A takimiż kolory świecą się i wieże,
których cztery – a każda rogu swego strzeże
I kwadratu pałacu...
A na srebrnych podstawkach nimfy złotolite
Głowy żubrze trzymają w dyjamencie ryte...
To jest dom, to i z wielu dziedziczna Wieniawa
Leszczyńskiego na Lesznie Hrabie Bogusława[2]

Rezydencja musiała być godna znakomitego rodu, a zarazem wspaniale rozwijającego się miasta, lokowanego w 1547 r. Jego rozkwit został przerwany zniszczeniami podczas wojen szwedzkich, kiedy zamek został zrujnowany (lub znacznie uszkodzony). Prace przy jego odbudowie i przebudowie podjęte zostały na przełomie XVII i XVIII w. przez Rafała Leszczńskiego, starostę generalnego wielkopolskiego, bądź jego syna, króla Stanisława Leszczyńskiego. Zaangażowano do nich przybyłego z Włoch architekta, Pompeo Ferrariego, który – jak się przypuszcza – pozostawił jedno skrzydło dawnego zamku nieco je rozbudowując, zaś pozostałe rozebrał.

Prace zakończone zostały z pewnością przed 1738 r., kiedy to Leszno wraz z zamkiem przeszło w posiadanie księcia Aleksandra Józefa Sułkowskiego herbu Sulima[3]. Wzniesiona wtedy barokowa trójkondygnacyjna budowla założona została na rzucie wydłużonego prostokąta (o dwudziestopięcioosiowej elewacji frontowej zwróconej na południowy zachód, z siedmioosiową, nieznacznie zryzalitowaną, częścią środkową tej elewacji) zwieńczona wysokim czterospadowym dachem. Rytm podziału elewacji, z wyodrębnioną partią cokołową przyziemia, wyznaczają regularnie rozmieszczone osie prostokątnych okien ujętych w architektoniczne obramienia z nadokiennikami.

Na osi zaprojektowana została przelotowa pierwotnie sień otwierająca się niegdyś trzema arkadami, flankowana po bokach dwoma wartowniami i łącząca się ze schodami. Schody zostały przebudowane – zamienione na znacznie bardziej reprezentacyjną klatkę schodową – w czasie przeprowadzonych tu prac budowlanych około 1760 r. przez nadwornego architekta Sułkowskich, Karola Marcina Frantza.

Do naszych czasów zachowały się tylko nieliczne pozostałości niezwykle bogatego niegdyś wystroju i wyposażenia wnętrza o dwutraktowym dziś układzie, z międzytraktowym korytarzem przebiegającym wzdłuż budynku. Pierwotnie układ ten był z pewnością nieco inny – znajdowała się tu wielka, zapewne dwukondygnacyjna, sala balowa na piętrze, w której odbywały się liczne przyjęcia.

Zachowane pozostałości dekoracji pochodzą już z czasu prac budowlanych i remontowych prowadzonych w leszczyńskiej rezydencji po pożarze w 1767 r., do których zatrudniony był Ignacy Graff, nadworny architekt i dekorator księcia Augusta Sułkowskiego. Wnętrze pałacu przebudowano w ciągu XIX w., kiedy budynek wykupiony został przez miasto i przeznaczony na szkołę. W ostatnich czasach jest siedzibą urzędu.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

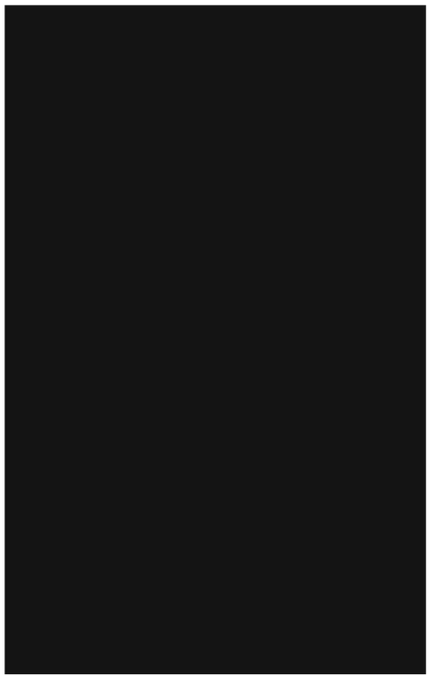

fot. A. Jabłońska

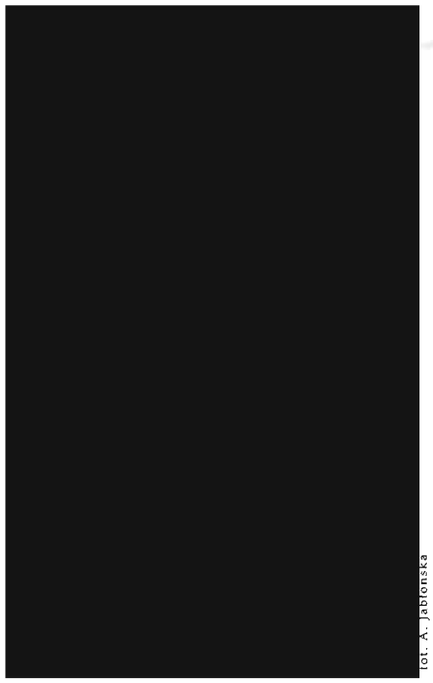

fot. A. Jabłońska

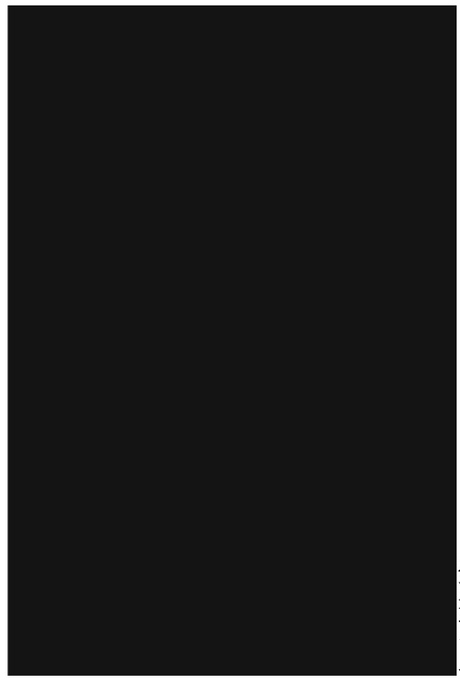

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

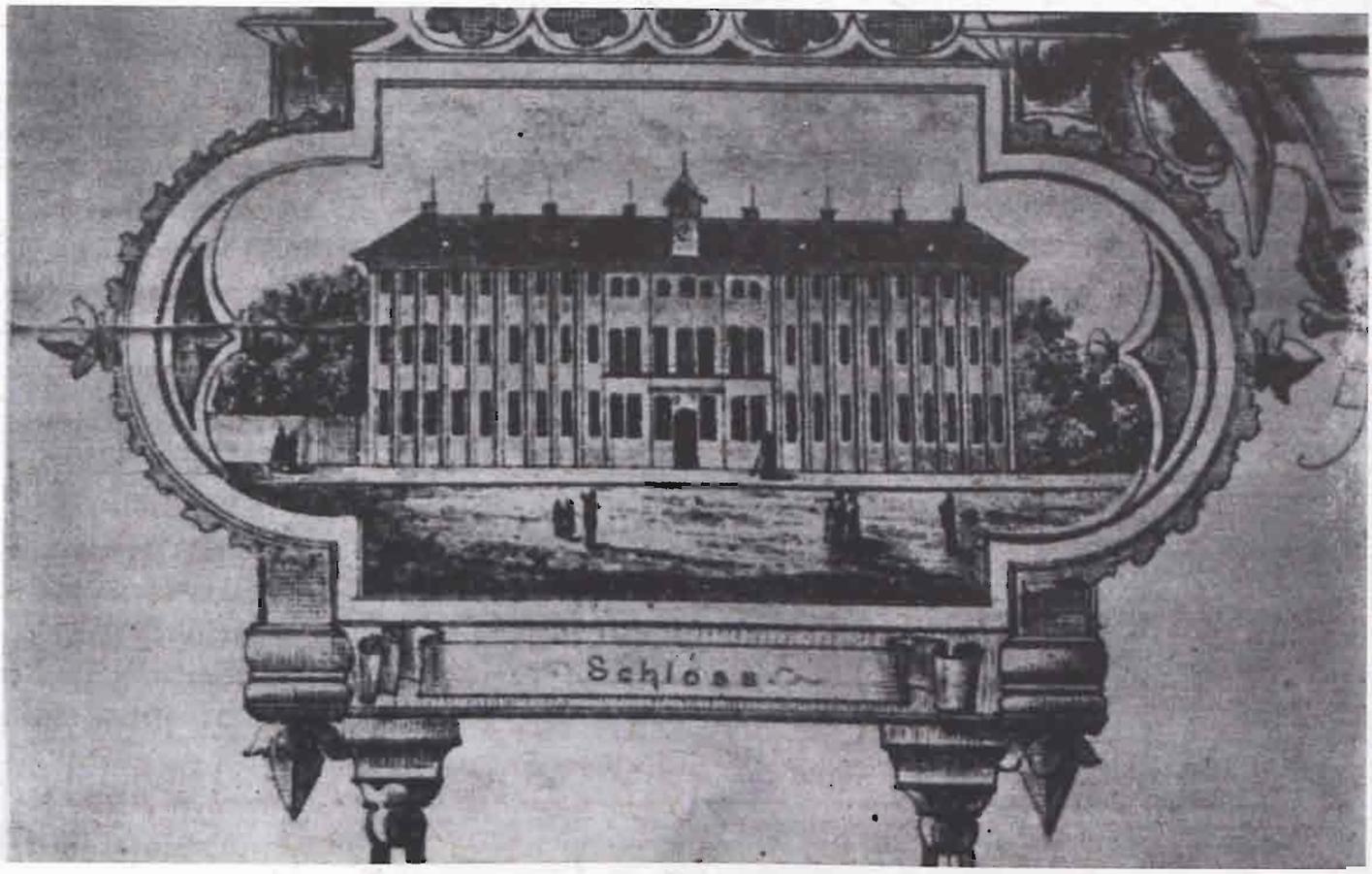

Pałac Sułkowskich w Lesznie wg litografii na listowniku z końca XIX w.; repr. za: E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, Poznań 1982 | *The Sułkowski Palace in Leszno; based on the lithography on the stationery from the end of the 19th c.; reproduced after: E. Kręglewska-Foksowicz*, Barokowe rezydencje w Wielkopolsce [Baroque mansions in Wielkopolska], *Poznań 1982*

The medieval seat of the Leszczyński family in Leszno, or perhaps two defensive buildings that belonged to two brothers, Jan and Rafał Leszczyński of the knightly family Wieniawita, existed here as early as the 15th c. In the place of one of them, and perhaps also in the place of the present palace, Rafał Leszczyński, then the owner of Leszno, the *starost* of Radziejów and *castellan* of Śrem, and at the same time a representative of one of the wealthiest families of the time in Wielkopolska, built a new and extremely impressive Renaissance residence in the 16th c.[1] Its appearance was described in 1643 in a panegyric written by Samuel Twardowski of Skrzypna, and even if it was slightly exaggerated, it paints the picture of a truly magnificent aristocratic seat.

A costly palace was built here by ... fame
It is square, made of black marble,
and beautiful white alabaster
Close nearby there is a fountain
of glittering marbles on four gold-plated
lions supported, cast from Corinthian copper
Further up alleys, all marble paved...
the colours truly eye-catching, and the towers
of which there are four – and each guards
its corner and the square of the palace...
And on silver bases golden nymphs
Holding bison heads engraved in the diamond...
This is the house, one of many houses of
Bogusław Wieniawa Leszczyński,
the Count of Leszno[2]

The residence must have been worthy of such a great family and, at the same time, of a developing town, which was established in 1547. Its development was broken by the destruction during the Swedish wars, when the castle was ruined (or considerably damaged). Reconstruction work started at the turn of the 17th c. by Rafał Leszczyński, the *starost* of Wielkopolska, or by his son, King Stanisław Leszczyński. The work was entrusted to Pompeo Ferrari, an Italian architect, who, it is believed, had one wing of the former castle demolished and slightly expanded the other wing.

The work was completed before 1738, when Leszno, together with the castle, was acquired by Duke Aleksander Józef Sułkowski, Sulima coat of arms[3]. A three-storey high Baroque structure was built on the plan of an elongated rectangle, featuring a twenty-five axis front elevation facing southwest, seven-axis central part, covered with a tall hip roof. The division of the elevation is determined by the regularly positioned axes of rectangular windows in frames.

The hallway, which formerly was opened with three galleries, flanked on both sides with two guardhouses, was connected to the stairways. The stairs were redesigned and replaced with a much more representative stairway during construction work around 1760 carried out by Karol Marcin Frantz, the chief architect of the Sułkowski family.

Only some elements of the formerly rich interior design have remained until today. Originally, the layout of the interior was probably different – there was a large, probably a two-storey high ballroom on the upper level, which was the place of many receptions.

Whatever remained of the original decoration dates back to the time of the construction and repair work carried out after the fire in 1767 by Ignacy Graff, the chief architect and decorator of Duke August Sułkowski. The interior of the palace was redesigned in the 19th c., when the building was acquired by the town and a school was opened there. In recent times, it has been the seat of the local authorities.

Lipnica

Wieś w powiecie szamotulskim w gminie Szamotuły, położona około 10 km na południowy zachód od Szamotuł, przy drodze prowadzącej do Pniew.

Według tradycji w 1187 r. nadana została przez Mieszka Starego zakonowi Joannitów. Od początku XIV w. stanowiła własność szlachecką, a jej właściciele pisali się „z Lipnicy", później zaczęli używać nazwisko Lipniccy. W ich posiadaniu wieś pozostawała do 2 połowy XVI w., kiedy część ziem przeszła w ręce Otorowskich z pobliskiego Otorowa. W 1582 r., od Wojciecha Lipnickiego, majątek kupił Jan Jaskólecki, a w połowie XVII w. przeszedł on w ręce Twardowskich ze Skrzypny herbu Ogończyk i jako jego właściciel wzmiankowany jest w dokumentach Zygmunt ze Skrzypny Twardowski, następnie jego syn Wacław, który w 1711 r. sprzedał Lipnicę Franciszkowi Mańkowskiemu herbu Zaremba. Syn i dziedzic Franciszka, Jan Zaremba Mańkowski ożeniony z Anną z Romantowskich, zmarł w 1782 r. i posiadłość została wkrótce sprzedana Cieleckim herbu Zaremba. Zamieszkali oni w zbudowanym być może jeszcze przez Mańkowskich dworze i pozostawali tutaj do XIX w. W 2 połowie tego stulecia jako właściciele dóbr występują Mierzyńscy. W 1912 r. właścicielką Lipnicy była Konstancja z Mierzyńskich Łącka, która ofiarowała ją zgromadzeniu Sióstr Urszulanek[1].

Zaremba

Znacznie obecnie przebudowany i rozbudowany o boczne skrzydła barokowy dwór w Lipnicy powstał z pewnością w 2 połowie XVIII w., chociaż nie sposób dziś ustalić czy wzniesiono go jeszcze w czasach Mańkowskich, czy inicjatorami budowy nowej siedziby byli już Cieleccy herbu Zaremba.

Założony na rzucie prostokąta był pierwotnie niewielką murowaną parterową budowlą nakrytą wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalną kondygnację poddasza. W środkowej partii elewacji frontowej zaprojektowany został płytki piętrowy ryzalit ozdobiony przechodzącymi przez całą jego wysokość pilastrami wielkiego porządku, zwieńczony trójkątnym naczółkiem.

Główne wejście na osi ryzalitu, ujęte w architektoniczne obramienie, prowadziło do wnętrza, dziś niemal całkowicie przekształconego. Dobudowane przypuszczalnie na końcu XIX w. piętrowe skrzydła, ujmujące z obu stron główny korpus dworu, wysuwające się nieco przed jego frontową elewację, powstały być może w miejscu dawnych alkierzy. Dwór poprzedzony był dziedzińcem, a za nim znajdował się regularny ogród, którego pozostałości widoczne są jeszcze w kompozycji zieleni obecnego parku.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

A village in the Szamotuły region, commune of Szamotuły, about 10 km south west of Szamotuły, by the road to Pniewy.

Tradition has it that in 1187 the village was granted by King Mieszko the Old to the order of St. John of Jerusalem. From the beginning of the 14th c. it was the property of landed gentry; its owners called themselves as residents "of Lipnica", later they started to use the name of Lipnicki. They owned the village until the second half of the 16th c., when some lands were acquired by the Otorowski family from nearby Otorowo. In 1582, the estate was bought from Wojciech Lipnicki by Jan Jaskólecki, and in the mid 17th c. it was acquired by the Twardowski family of Skrzypna, Ogończyk coat of arms, and Zygmunt Twardowski of Skrzypna was its first owner, followed by his son Wacław, who in 1711 sold Lipnica to Franciszek Mańkowski, Zaremba coat of arms. The son and heir of Franciszek, Jan Zaremba Mańkowski, married to Anna Romantowska, died in 1782 and the estate was soon sold to the Cielecki family, Zaremba coat of arms, who lived in a manor house, which was probably built by the Mańkowski family, until the 19th c. In the second half of the 19th c. the estate belonged to the Mierzyński family. In 1912 it was acquired by Konstancja Łącka née Mierzyńska, who donated it to the Order of Ursuline Sisters[1].

The Baroque manor house in Lipnica, presently greatly reconstructed and expanded, must have been built in the second half of the 18th c., although it is impossible to decide today whether it was built at the times of the Mańkowski family or whether the construction was initiated by the Cielecki family, Zaremba coat of arms.

Originally, the manor house was a small brick single-storey high structure with a tall mansard roof with dormers, which illuminated the residential part of the attic. In the central part of the front elevation a shallow one-storey high risalit was designed, decorated with pilasters and topped with a triangular jerkin head roof.

The main entrance in an architectural frame led to the interior, which today is completely changed. Two-storey high wings, added probably at the end of the 19th c., comprise the main structure of the manor house, which were probably built in the place of the former corner annexes. In front of the manor house there was a regular garden, the remains of which can still be admired in the park today.

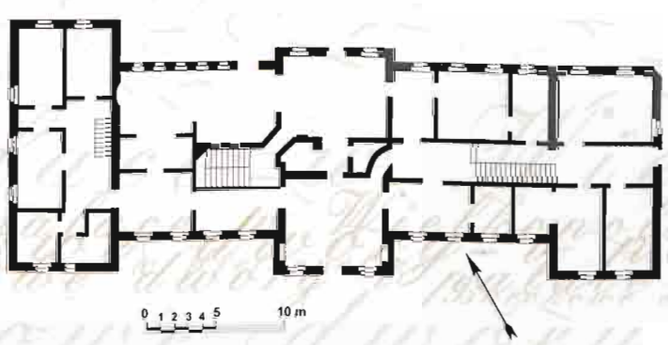

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

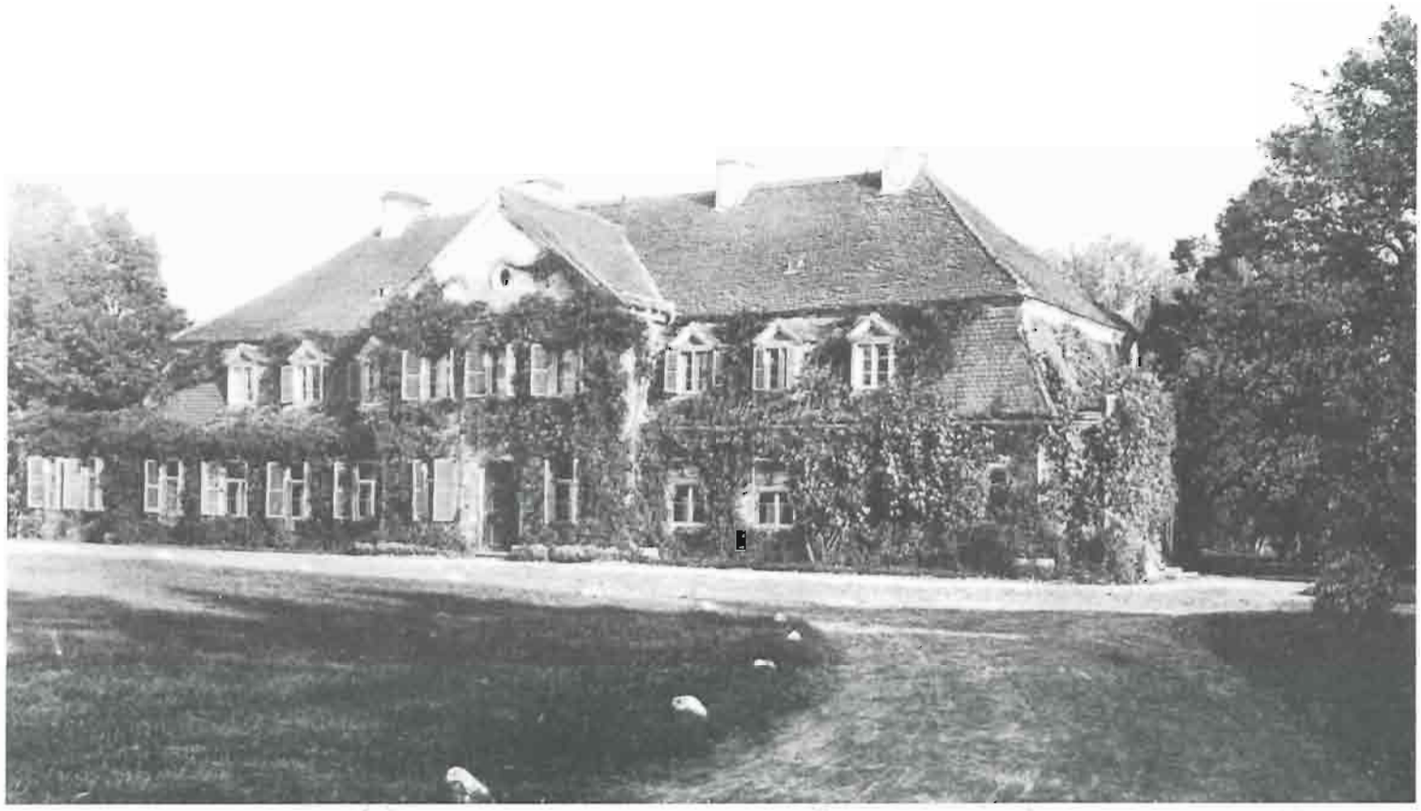

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

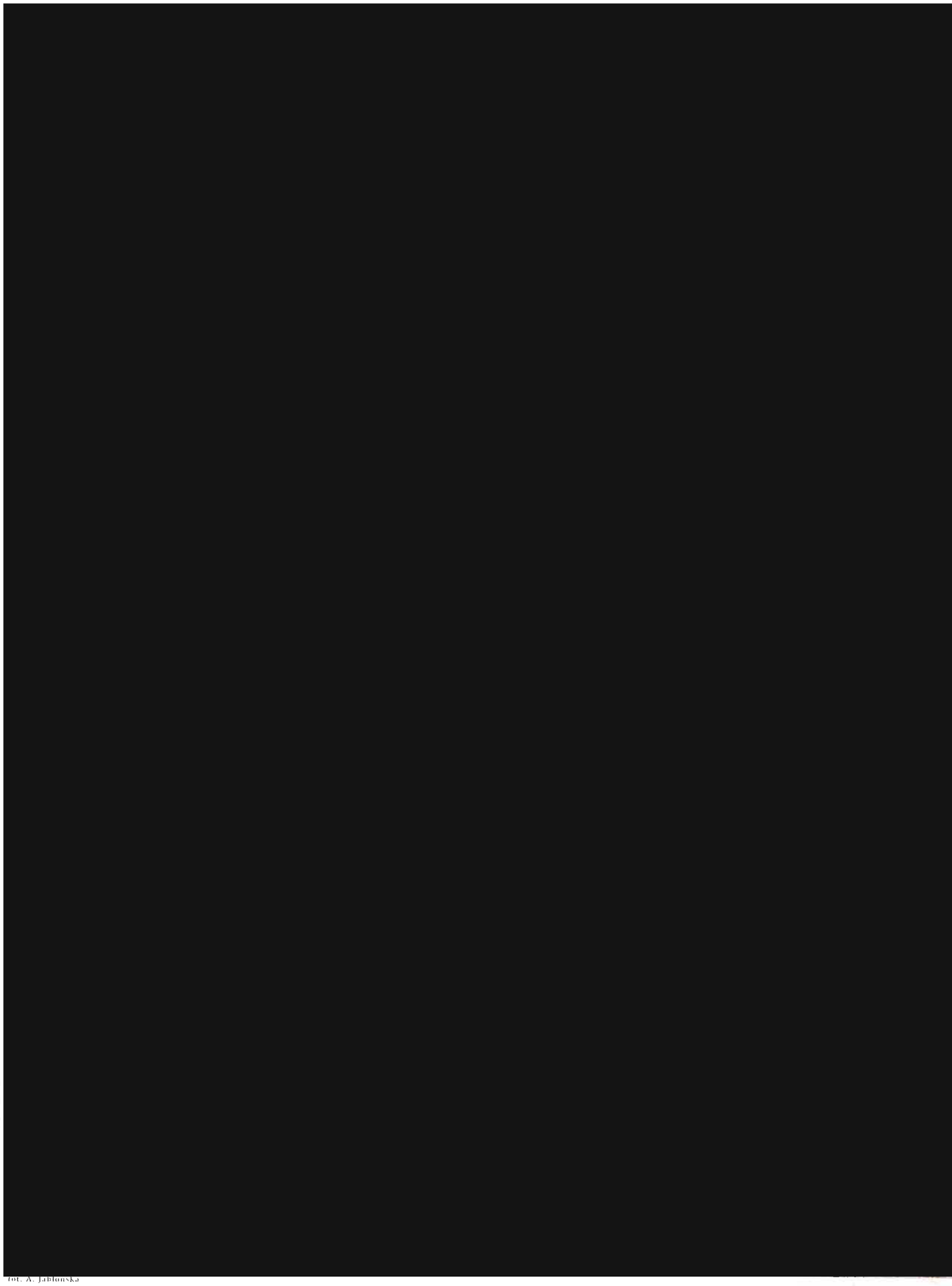

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Lubosina

Unrug

Miejscowość w powiecie szamotulskim w gminie Pniewy, położona około 20 km na południowy zachód od Szamotuł i około 8 km na wschód od Pniew, przy zachodnim brzegu Jeziora Lubosińskiego.

Barokowy dwór znajduje się dzisiaj nieomal w ruinie, lecz mimo to zachował formy barokowej architektury wyróżniającej się znakomitymi proporcjami bryły. Zbudowany został zapewne przez Unrugów herbu własnego, którzy kupili posiadłość lubosińską w 1 połowie XVIII w. od Konarskich herbu Gryf. W 1751 r. urodziła się tutaj córka Aleksandra Unruga i Elżbiety z Bukowieckich, a w następnych latach ich kolejne dzieci, co świadczy jednoznacznie o tym, że budynek dworski był już wtedy ukończony i pełnił funkcję siedziby właścicieli majątku.

Posiadłość przejął i zamieszkał tu syn Aleksandra i Elżbiety, Aleksander Samuel Unrug, kapitan wojsk saskich, a w 1788 r. jego syn Konstanty, major Wojsk Koronnych. Lubosina pozostawała w rękach Unrugów do 1 połowy XIX w. W 1833 r. przeszła na własność Goślinowskich, a następnie niemieckiej rodziny de Rege[1].

Historia własności majątku lubosińskiego, jak również architektura dworu, proporcje bryły i relikty dawnego opracowania elewacji, pozwalają datować jego powstanie na lata około połowy XVIII w. lub nawet 1 połowy tego stulecia.

Dwór zbudowano na planie prostokąta zbliżonego do kwadratu, o murach konstrukcji szkieletowej wypełnianych cegłą (obecnie w większości ceglane) i otynkowanych. Przysadzista parterowa bryła nakryta została bardzo wysokim łamanym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalne pomieszczenia w kondygnacji poddasza. Elewacje dworu ozdobione były niegdyś, charakterystyczną dla tego okresu, ramową dekoracją wykonaną w dwu skontrastowanych ze sobą fakturach tynku: chropowatym w płaszczyznach ścian i gładkim w skromnych detalach dekoracji architektonicznej. W środkowej części siedmioosiowej elewacji frontowej umieszczono główne wejście, a oś symetrii tej elewacji podkreślono dwuokienną wystawką w dachu zamkniętą trójkątnym naczółkiem.

Wnętrze, obecnie przekształcone i zdewastowane, było z pewnością niegdyś dwu- i trzytraktowe, z obszerną sienią w środkowej części frontowego traktu i położoną za nią kuchnią. Po bokach znajdowały się wnętrza mieszkalne i reprezentacyjne, na poddaszu zaś pokoje prywatne i gościnne.

Na wschód od dworu, na cyplu jeziora, rozciągało się niegdyś malownicze krajobrazowe założenie parkowe rozplanowane już w XIX w.

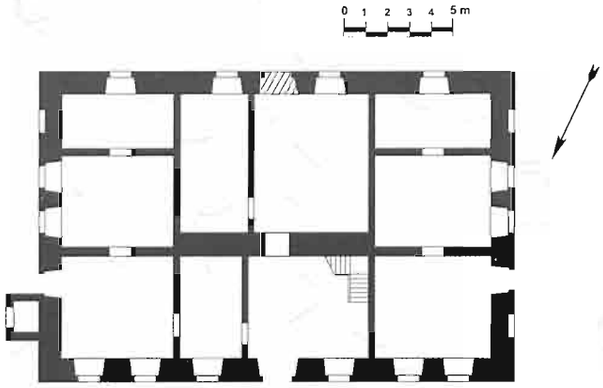

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. K. Rudziński

A village in the Szamotuły region, commune of Pniewy, located about 20 km southwest of Szamotuły and about 8 km east of Pniewy, by the western bank of Lake Lubosińskie.

The Baroque manor house is today in ruins, nevertheless it has retained the features of Baroque architecture with excellent proportions. It was probably built by the Unrug family, Unrug coat of arms, who bought the Lubosina estate in the first half of the 18th c. from the Konarski family, Gryf coat of arms. In 1751 the daughter of Aleksander Unrug and Elżbieta née Bukowiecka was born here. In the following years, their other children were born here as well, which means that the manor house had been completed by then and it served as the seat of the estate's owners.

The estate was acquired by the son of Aleksander and Elżbieta Unrug, Aleksander Samuel Unrug, a captain in the Saxon army, and in 1788 by his son, Konstanty, a major in the Polish army. Lubosina belonged to the Unrug family until the first half of the 19th c. In 1833 it was acquired by the Goślinowski family, and then by the German family of de Rege[3].

The history of the ownership of the Lubosina estate, the architecture of the manor house, its proportions and the remains of the original elevation are indicative of it having been built around the mid 18th c. or even in the first half of the 18th c.

The manor house was built on the plan of a rectangle; the walls have a skeleton structure and are filled with brick and are plastered. The squat single-storey high structure was covered with a tall roof with dormers, which illuminated the residential interiors of the attic floor. The elevations were decorated with a frame ornamentation made of two contrasted plaster textures: rough plaster on the walls and smooth plaster in the architectural decorations. The central part of the seven-axis front elevation features the main entrance and the symmetry axis of this elevation is highlighted with a two-window fronton in the roof closed with a triangular jerkin head.

fot. A. Jakubiak

The interior, presently devastated, was formerly bi- and tri-sectional, with a large hallway in the central part of the front section and the kitchen past it. On the sides there were residential and representative quarters, whereas the attic featured private and guest rooms.

East of the manor house, by the lake, there once was a picturesque park laid out as early as the 19th c.

fot. K. Budziński

Łaszczyn

Wzmiankowana w przekazach od połowy XIII w. wieś Łaszczyn, w powiecie rawickim w gminie Rawicz, położona około 4 km na północ od Rawicza, przy drodze prowadzącej w kierunku Ponieca, stanowiła wtedy własność Sarnowskich z pobliskiej Sarnowy.

W XV w. występują tu Iłowieccy, a od XVI w. Zakrzewscy herbu Wyskota. W ciągu XVII w. dobra były podzielone. Jedna ich część należała do Cieleckich herbu Zaremba, druga do Wyssogota Zakrzewskich, którzy – jak się wydaje – pozostawali właścicielami większości ziem i mieli tu swoją siedzibę. W tejże siedzibie, w 1652 r. spisany został kontrakt, na mocy którego Andrzej Wyssogota Zakrzewski wykupił działy pozostałych współwłaścicieli. Po jego śmierci w 1681 r. majątek odziedziczyli synowie i po przeprowadzonych działach spadkowych sprzedali w 1700 r.

Nowina

Nabywcą został Stanisław Wierusz Walknowski, wojski wieluński, ożeniony z Dorotą Korzbok Zawadzką. Właściciel ten nie przebywał w swoich dobrach, a posiadłością w Łaszczynie zarządzał jego syn Andrzej, ożeniony z Urszulą z Mielżyńskich, który sprzedał majątek po przejęciu spadku w 1719 r. Krzysztofowi z Brudzewa Mielżeńskiemu herbu Nowina, ożenionemu z Anną z Bnińskich herbu Łodzia.

Na podstawie zapisów w księgach metrykalnych z tego czasu, odnotowujących ważniejsze wydarzenia rodzinne (narodziny, zgony, śluby), przyjąć można, że Mielżyńscy osiedlili się w Łaszczynie. Początkowo zamieszkali prawdopodobnie w istniejącym starym dworze, a około połowy XVIII w. przystąpili do budowy nowej siedziby, zachowanej do naszych czasów, chociaż w zmienionej nieco formie.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Repr. za: *Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska*, Stanisław Sas-Lityński (red.), 1929; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from* Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska [The Golden Book of Polish landed gentry describing agricultural culture and farming. Wielkopolska], *Stanisław Sas-Lityński (ed.), 1929; collections of the University Library in Poznań*

Repr. za: *Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska*, Stanisław Sas-Lityński (red.), 1929; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from* Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska [The Golden Book of Polish landed gentry describing agricultural culture and farming. Wielkopolska], *Stanisław Sas-Lityński (ed.), 1929; collections of the University Library in Poznań*

Około 1830 r., zapewne przez małżeństwo, majątek w Łaszczynie stał się własnością Ignacego Sczanieckiego herbu Ossorya, ożenionego z Filipiną z Mielżyńskich, i w rękach tej rodziny pozostawał do lat 30. XX w.[1]

fot. Z. Szmidt

Barokowy dwór Mielżyńskich wzniesiony został jako niewielka parterowa budowla nakryta wysokim mansardowym dachem z lukarnami i siedmioosiową elewacją frontową zwróconą na południe. W środkowej części elewacji zaprojektowano ganek poprzedzający główne wejście, łączący się z dwuokienną pierwotnie wystawką w dachu zwieńczoną barokowym falistym szczytem ze spływami.

Gruntowny remont, przebudowa i rozbudowa dworu przeprowadzone w latach 20. XX w. przez architekta Stanisława Mieczkowskiego, dokonane zostały w duchu i formach stosowanego w tym okresie tzw. stylu dworkowego, nawiązującego wprost do rozwiązań i form barokowego polskiego dworu. Pozostawiono więc niemal bez zmian istniejącą budowlę i dobudowano do niej po bokach, charakterystyczne dla architektury barokowych dworów, kwadratowe w rzucie alkierze nakryte czterospadowymi dachami, wysunięte nieco przed linię fasady głównego korpusu. Ramowa dekoracja architektoniczna elewacji, również charakterystyczna dla baroku forma opracowania powierzchni ścian, jest być może powtórzeniem istniejącej tu wcześniej, aczkolwiek w zmodernizowanej nieco formie. Zachowano również zasadniczy schemat układu dwutraktowego dworu z sienią na osi.

Przekształcenia nastąpiły tutaj w ostatnich latach i objęły także otoczenie dworu, dawniej usytuowanego w krajobrazowym parku z pozostałościami wcześniejszego, regularnego założenia.

fot. Z. Szmidt

The village of Łaszczyn in the Rawicz region, commune of Rawicz, mentioned in written sources as early as the mid 13th c., is located about 4 km north of Rawicz, by the road to Poniec. In the 13th c. it was owned by the Sarnowski family, who lived in nearby Sarnowa.

fot. Z. Szmidt

In the 15th the estate belonged to the Iłowiecki family, and at the beginning of the 16th c. it was acquired by the Zakrzewski family, Wyskota coat of arms. In the 17th c. the estate was divided. One part of it belonged to the Cielecki family, Zaremba coat of arms, the other to the Wyssogota Zakrzewski family, who, it seems, were the owners of most of the lands; they also owned a manor house in Łaszczyn. In 1652 a contract was made under which Andrzej Wyssogota Zakrzewski bought parts of the estate from the other owners. After his death in 1681 the estate was inherited by his sons, who sold it in 1700.

The estate was bought by Stanisław Wierusz Walknowski, the *wojski* of Wieluń (wojski – officer in medieval Poland), married to Dorota Korzbok Zawadzka. The owner did not live in the estate; it was administered in his name by his son Andrzej, married to Urszula née Mielżyńska, who sold the estate in 1719 to Krzysztof Mielżyński of Brudzewo, Nowina coat of arms, married to Anna née Bnińska, Łodzia coat of arms.

Based on registry documents of the time, where most important family events were recorded (births, deaths, marriages), it can be assumed that the Mielżyński family settled in Łaszczyn. Initially they probably lived in the old manor house, and in the mid 18th c. they started to build a new manor house, which has lasted to the present times, although in a slightly changed form.

About 1839, probably through marriage, the Łaszczyn estate became the property of Ignacy Sczaniecki, Ossorya coat of arms, married to Filipina née Mielżyńska, who owned it until the 1930s[1].

The Baroque manor house was built as a small single-storey structure covered with a tall mansard roof with dormers and a seven-axis front elevation facing south. In the central part of the elevation a hallway to the main entrance was designed, which is connected to a two-window jerkin head roof covered with a wavy Baroque roof.

A complete refurbishment, reconstruction and expansion of the manor house was made in the 1920s by architect Stanisław Mieczkowski, in the spirit of the so-called manor style, directly modelled on the solutions and forms of the Baroque Polish manor house. The existing structure was left intact and square corner annexes, covered with hip roofs, characteristic of the architecture of Baroque manor houses, were moved slightly before the façade line of the main structure. The framed architectural decoration of the elevation, also characteristic of the Baroque style, is perhaps a repetition of the existing decoration, although in a slightly changed form. The basic bisectional layout of the interior, with the hallway in the axis, was also preserved.

In recent years there were further changes, which also comprised the surroundings of the manor house, formerly located in the landscaped park, with the remains of the earlier regular layout.

Majków

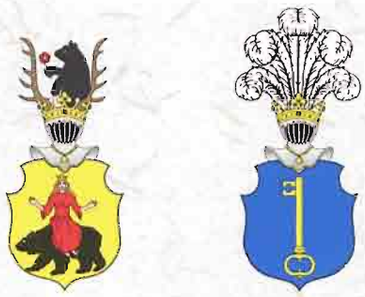

Rawicz Jasieńczyk

Niegdyś była to samodzielna miejscowość położona w niewielkiej odległości na północny wschód od Kalisza, obecnie włączona jest w granice miasta. Rozlokowana na prawym brzegu odnogi Prosny o nazwie Bernardynka bądź Kanał Bernardyński.

Wieś wzmiankowana była już w 1283 r. w dokumencie wydanym przez księcia Przemysła II oddającym ją pod jurysdykcję sądu w Kaliszu. W późniejszym okresie stanowiła własność Rusockich oraz Zarembów. W 1690 r. Stanisław Zaremba sprzedał posiadłość Maciejowi Konstantemu Waliszewskiemu herbu Leszczyc, który zmarł wkrótce po kupieniu majątku, a wdowa po nim, Helena z Zaleskich, sprzedała dobra Radońskim[1]. W sporządzonym z tej okazji w 1695 r. *Inwentarzu Dóbr* opisany został istniejący już wtedy, wzniesiony z pewnością jeszcze przez Zarembów, okazały dwór, którego pozostałości tkwią jeszcze w fundamentach dzisiejszej budowli.

Dwór krzyżową robotą. Ten dwór z włoska budowany o jednym kominie, stolec tylko murowany i na wierzchu nadmurowany. Dach z włoska guntami pobity, w dachu cztery okna, w każdym oknie po 4 kwatery w ołów oprawne, dobre. Na tym dachu gałki miedziane pozłociste [...]. *Ten dwór w koło oblepiony gliną i wapnem otrynkowany, okiennice z tarcic do wszystkich okien na hakach* [...]. *Ogród włoski niedawno założony, w którym ogrodzie kwater jest 12, niektóre osadzone agrestem i porzeczkami i bzem, drzewami różnemi, niektóre zasadzone także ziółkami, niektóre pospolitem wysadzone*[2].

W opisanym dworze zamieszkali nowi właściciele posiadłości, Radońscy herbu Jasieńczyk. Najpierw Adam Radoński, później jego syn Aleksander, starosta inowłodzki. Po jego śmierci w 1761 r. pozostałe po nim majątki podzielono pomiędzy dwie córki. Majków odziedziczyła Rozalia z Radońskich, żona Michała Dembińskiego herbu Rawicz, kapitana Wojsk Koronnych[3]. Należy sądzić, że z ich inicjatywy przeprowadzony został gruntowny remont i modernizacja istniejącego XVII-wiecznego dworu – bądź w miejscu starej budowli wzniesiono nową, zachowaną do naszych czasów.

Jest mało prawdopodobne, aby prace te podjął dopiero kolejny posiadacz majątku, którym od 1783 r. został Wojciech Lipski herbu Grabie (właściciel Lewkowa, gdzie miał swoją rezydencję), gdyż budowla majkowska była zbyt okazała jak na mieszkanie zarządcy lub dzierżawcy.

W latach 30. XIX w. spadkobiercy Wojciecha Lipskiego sprzedali majątek Gutowskim, nieco później przeszedł w ręce Karśnickich. Obie te rodziny prowadziły w majątku prace budowlane, w trakcie których również dwór został nieco przekształcony – dodano mu kolumnowy portyk oraz boczne aneksy.

Majkowski dwór znajduje się dziś w zurbanizowanej przestrzeni dawnej wsi włączonej w organizm miejski. Stoi przy ulicy Tuwima przecinającej teren dawnego założenia, z którego poza dworem zachowała się część parku rozplanowanego w miejscu dawnego włoskiego ogrodu przed elewacją tylną, przy wysokim brzegu szerokiej doliny Prosny.

Mimo przebudów i modernizacji dwór zachował charakterystyczne cechy barokowej architektury 2 połowy XVIII w. Jest budowlą o ceglanych murach i konstrukcji szkieletowej, o parterowej bryle zakomponowanej horyzontalnie zwieńczonej wysokim pokrytym dachówką mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalną kondygnację poddasza. Pod częścią pomieszczeń zachowały się sklepione kolebkowo piwnice.

Wygląd elewacji, otynkowanych, z regularnie rozmieszczonymi prostokątnymi otworami okiennymi, jest już w znacznej mierze wynikiem późniejszych prac budowlanych. Z późniejszego okresu pochodzi również portyk poprzedzający główne wejście na osi fasady, prowadzące do dwutraktowego dawniej wnętrza z sienią w środkowej partii frontowego traktu. W elewacji tylnej, ogrodowej, dawny kształt zachowała wystawka w dachu zwieńczona szczytem o falistych liniach spływów.

Wnętrza zniszczone zostały w ostatnich czasach. Zrujnowany niemal budynek odrestaurowano w końcu lat 90. XX w. i zaadaptowano na potrzeby Delegatury Urzędu Konserwatorskiego.

fot. Z. Szmidt

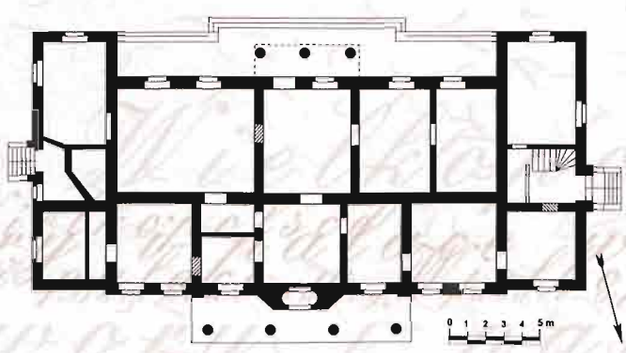

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | ***Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań***

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Majków was once an autonomous village located some distance north east of Kalisz, presently it is part of the town. It is located on the right bank of the Bernardynka Rivulet (a branch of the river Prosna), also called the Bernardyński Canal.

The first document, which mentions the name Majków, dates back to 1283. It was issued by Duke Przemysł II. Later the estate belonged to the Rusicki and Zaremba families. In 1690 Stanisław Zaremba sold it to Maciej Konstanty Waliszewski, Leszczyc coat of arms, who died shortly after the purchase. The widow, Helena née Zaleska, sold the estate to the Radoński family[1]. In the *Inventory* made in 1695 prior to the sale, an impressive manor house was described, which probably was built by the Zaremba family.

The manor house, was built in the Italian style, with a single chimney, partly made of brick. A shingle roof, four windows in the roof, each window made of four parts, framed in lead. On the roof there are copper gold plated elements [...] *This manor house is plastered with lime, there are window shutters on all the windows* [...]. *An Italian garden, recently landscaped, with 12 sections, some with gooseberry and currants and lilacs, different trees, some with herbs, some with weeds*[2].

The manor house described above became home to the new owners, the Radoński family, Jasieńczyk coat of arms. Its first resident was Adam Radoński, followed by his son Aleksander, the starost of Inowłódź. After his death in 1761, the estate was divided between his two daughters. Majków was inherited by Rozalia née Radońska, the wife of Michał Dembiński, Rawicz coat of arms, a captain in the Polish Army[3]. Probably at their initiative the 17th c. manor house was completely refurbished; alternatively, a new manor house was built in the place of the old structure.

It is unlikely that the refurbishment work was initiated by the next owner of the estate, i.e. Wojciech Lipski, Grabie coat of arms, the owner of Lewkowo, where he had his residence, since the Majków estate was too impressive to be the residence of an administrator or leaseholder.

In the 1830s the heirs of Wojciech Lipski sold the estate to the Gutowski family. Later, it was acquired by the Karśnicki family. Both families did some construction work on the estate, as a result of which the manor house was slightly changed – a columnar portico and side annexes were added.

Today, the manor house in Majków is located in Tuwima Street in the urbanized part of the former village, which was incorporated into the town. Apart from the manor house, a park landscaped in the place of the former Italian garden in front of the back elevation, by the high banks of the wide Prosna valley, has remained till today.

Despite various reconstruction work and modernization, the manor house retained the characteristic features of the Baroque architecture of the second half of the 18th c. It is a brick, skeleton, single-storey high structure, with a tall mansard roof with dormers, which illuminate the residential attic. Cradle vaulted basements under some of the interiors have been preserved to the present time.

The plastered elevations, with regularly laid out rectangular windows, are the result of the construction work carried out later. The portico in front of the main entrance, on the axis of the façade, leading to the formerly bi-sectional interior with the hallway in the central part of the front section also comes from a later period. In the back, the jerkin head roof has retained its former shape.

The interiors were destroyed in recent years. The building was rebuilt at the end of the 1990s and today is home to the Conservation Office.

Mieszków

Wieś w powiecie jarocińskim w gminie Jarocin – dawniej przez pewien czas miasto – położona przy szosie prowadzącej z Poznania do Jarocina, nad rzeczką Lubieszką.

Mieszków był niegdyś dziedzictwem osiadłej na tych terenach rodziny Mieszkowskich wywodzących się z rycerskiego rodu Odrowążów i pieczętujących się tym herbem. Zamieszkiwali tu do około 1650 r., kiedy Krzysztof Mieszkowski, ożeniony z Anną z Dzwonowa Rogalińską herbu Łodzia, sprzedał majątek Manieckim. Początkowo właścicielem był Maciej z Pigłowic Maniecki, później jego syn Jerzy. Około połowy XVIII w. dobra ziemskie w Mieszkowie z przyległościami kupił Piotr hr. na Lachowicach i Sapieżynie Sapieha, wojewoda i generał ziemi smoleńskiej, kawaler orderu św. Andrzeja i św. Aleksandra, syn Jana i Ludwiki z Bnina Opalińskiej.

Nałęcz

W 1760 r., na mocy kontraktu spisanego na zamku w Koźminie, majątek kupiony został przez Herstopskich herbu Nałęcz, wcześniejszych jego dzierżawców. Właścicielem został wtedy Ludwik Herstopski, ożeniony z Marcjanną z Grabskich, który w 1777 r. uzyskał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przywilej na lokację miasta i zbudował tutaj swoją siedzibę. Był to skromny barokowy dwór, który przetrwał do naszych czasów.

Po śmierci Ludwika w 1795 r. zamieszkał w nim jego syn, Józef Herstopski ożeniony z Konstancją z Malczewskich, który przejął majątek. Mieszków pozostawał w posiadaniu Herstopskich do około połowy XIX w. Następnie przeszedł w ręce Taczanowskich herbu Jastrzębiec, którzy pozostawali tutaj do lat 30. XX w.[1]

Założenie dworskie z zachowanym do dzisiaj dworem i zlokalizowanymi za nim zabudowaniami gospodarczymi i ogrodami zajmowało dawniej dosyć duży teren na zachodnim skraju miasta po północnej stronie drogi.

Dwór zbudowany został około połowy XVIII w. przez Herstopskich. Przebudowany później zachował jednak formy barokowej bryły, charakterystycznej dla niewielkiej siedziby szlacheckiej tamtych czasów. Zważywszy na ambicje właściciela (chociażby uzyskanie dokumentu lokacyjnego, na podstawie którego Mieszków został miastem) można zakładać, że planowana była w przyszłości budowa jakiejś okazalszej rezydencji. Zamysł ten jednak nie został zrealizowany.

Dwór – pierwotnie z pewnością o murach konstrukcji szkieletowej wypełnianych gliną, w następnych latach przemurowanych cegłą – jest skromną, założoną na prostokątnym rzucie, parterową budowlą nakrytą wysokim mansardowym dachem, pokrytym obecnie dachówką, dawniej przypuszczalnie gontem. Gładko tynkowane elewacje mają prostokątne rozmieszczone regularnie otwory okienne o ośmiopolowej stolarce. W środkowej partii siedmioosiowej elewacji frontowej, zwróconej na południe, umieszczono główne wejście. Ponad nim, w dolnej połaci dachu, jednookienną wystawkę akcentującą zarówno wejście, jak i oś symetrii fasady. Wnętrze dworu, obecnie przebudowane, było niegdyś z pewnością dwutraktowe z sienią na osi frontowego traktu.

fot. K. Radziński

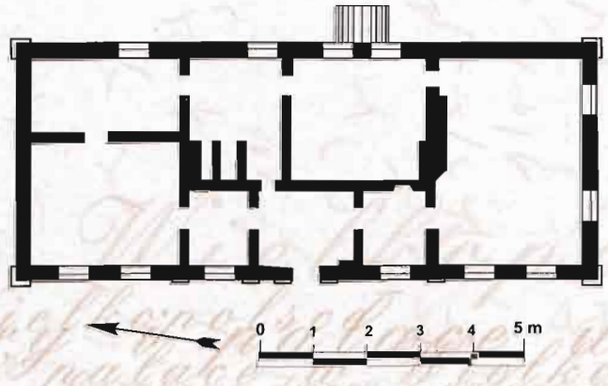

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu || *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. K. Budziński

A village in the Jarocin region, commune of Jarocin, formerly probably a town for some time, by the Poznań-Jarocin road, on the river Lubieszka .

Mieszków was once the estate of the Mieszkowski family, the descendants of the Odrowąż family, Odrowąż coat of arms. They came to Mieszków around 1650, when Krzysztof Mieszkowski, married to Anna Rogalińska of Dzwonowo, Łodzia coat of arms, sold the estate to the Maniecki family. Initially the estate was in the hands of Maciej Maniecki of Pigłowice, and later his son, Jerzy. At about the mid 18th c. the landed estate in Mieszkowo was bought by Piotr Sapieha, the Count of Lachowice and Sapieżyn, the voivod and general of Smoleńsko, a knight of the Order of St. Andrew and St. Alexander, the son of Jan Sapieha and Ludwika née Opalińska of Bnin.

In 1760, under a contract executed at the castle in Koźmin, the estate was bought by the Herstopski family, Nałęcz coat of arms, who had been its leaseholders. The first owner of the estate was then Ludwik Herstopski, married to Marcjanna Grabska, to whom in 1777 King Stanislaus August Poniatowski gave his consent to establish a town and who built his residence here. It was a modest Baroque manor house, which has been preserved to the present times.

After Ludwik Herstopski's death in 1795, the estate was inherited by his son, Józef Herstopski, who was married to Konstancja Malczewska. Mieszków remained the property of the Herstopski family till about the mid 19th c., when it was acquired by the Tomaszewski family, Jastrzębiec coat of arms. The Tomaszewski family lived here until the 1930s[1].

The estate with the manor house, farm buildings and gardens once occupied a large area on the western side of the town, on the northern side of the road.

The manor house was built in the mid 18th c. by the Herstopski family. Although reconstructed later, it retained the form of a Baroque structure, characteristic of a small residence of the landed gentry of the time. Taking into account the ambitions of the owners (e.g. foundation documents, which he managed to obtain, on the basis of which the status of Mieszków was changed from that of a village to that of a town), we can assume that construction of a more impressive residence was planned. However, the plans were never finalized.

The manor house, originally probably with skeleton walls filled with clay, then rebuilt with bricks, is a modest single-storey high structure on a rectangular plan, with a tiled roof, formerly a shingle roof. Finely plastered elevations feature regularly placed rectangular windows in eight-field frames. The main entrance is in the central part of the seven-axis front elevation, facing south. Over the entrance, in the bottom part of the roof, there is a single window fronton that highlights both the entrance as well as the symmetry axis of the façade. The interior, presently rebuilt, in the past was a bi-sectional interior with the hallway on the axis of the front section.

Mikoszki

Niewielka wieś w powiecie kościańskim w gminie Kościan, zlokalizowana około 7 km na północny wschód od Kościana, położona po zachodniej stronie drogi biegnącej w kierunku Głuchowa.

Wzmiankowana była w przekazach od czasów średniowiecza, początkowo jako własność Mikoszewskich i Jarogniewskich z pobliskich Jarogniewic, później wielu innych, wśród których wymienić należy w XVII w. Ponińskich herbu Łodzia, w 1 połowie XVIII w. Zakrzewskich, a od połowy XVIII stulecia Święcickich herbu Jastrzębiec, którzy zamieszkali tutaj w nowym, bądź gruntownie wyremontowanym starym dworze.

Jastrzębiec

W 1752 r., w Inwentarzu sporządzonym przy zakupie majątku, budynek ten określono jako *Dwór niedobry, w którym żadnej szlacheckiej wygody nie masz*, a dalej pisano: *Dwór w Mikoszkach, do którego wchodząc drzwi* [...] *sionka mała z posową niedobrą i ściany polepić trzeba* [...] *z której sionki idą drzwi do izby taszarską robotą lisztwowane na zawiasach żelaznych* [...]. *W tej izbie okna dwa w tafle w ołów oprawne* [...] *piec zielony, który z izby pokoik ogrzewa, kominek murowany wytrynkowany* [...] *z tej izby idąc pokoik, do którego drzwi taszarską robotą lisztwowane* [...] *w tym pokoiku okna dwa w tafle w ołów oprawne* [...] *kominek murowany. Z tego pokoiku komórka do schowania* [...]. *Z izby idąc drzwi stare do komory* [...] *w tej komorze komórka mała do schowania. Zaś idąc z izby po prawej ręce drzwi stare na zawiasach do kuchni, tam komin murowany, w której okienko jedno nadrujnowane* [...]. *Ten dwór snopkami poszyty, nad siennymi drzwiami mały kawałek szkudłami pobity* [...] *ściany miejscami się wywalają* [...] *zgoła cały ten dwór nie dobry*[1].

fot. Z. Szmidt

Następnie w dworze zamieszkali Dramińscy, od których w 1825 r. posiadłość kupili Koczorowscy herbu Rogala, a od nich w 2 połowie XIX w. Chłapowscy herbu Drya, w których posiadaniu Mikoszki pozostawały do XX w.

Nie sposób dzisiaj ustalić, w związku z XIX-wiecznymi i XX-wiecznymi przekształceniami, czy zachowana do naszych czasów, przebudowana barokowa budowla jest gruntownie wyremontowanym dworem opisanym w przytoczonym wcześniej dokumencie, czy też nowym obiektem wzniesionym w jego miejscu i zachowującym charakterystyczne proporcje bryły oraz rozplanowania.

Zachowany do naszych czasów dwór, zbudowany w 1 lub 2 połowie XVIII w., prezentuje (mimo późniejszych przekształceń) charakterystyczne dla tego okresu formy i utrzymany jest w tradycji staropolskiego alkierzowego dworu. Należy tu nadmienić, że tego typu budowle stały się inspiracją dla modnego na początku XX w. tzw. stylu dworkowego.

Mikoszewski dwór jest murowaną parterową budowlą o rozłożystej, horyzontalnie zakomponowanej bryle z założoną na prostokątnym rzucie środkową partią flankowaną dwoma zbliżonymi formą do kwadratu narożnymi alkierzami wysuniętymi znacznie przed lico elewacji południowej (dawniej z pewnością frontowej). Wszystkie części budynku zwieńczone są wysokimi mansardowymi dachami pokrytymi przypuszczalnie dawniej gontem (dziś eternitem). Elewacje dworu, otynkowane i pozbawione obecnie niemal dawnej dekoracji architektonicznej, mają prostokątne otwory okienne o regularnym układzie. Na osi elewacji południowej zaprojektowano płaski pozorny ryzalit, wydzielony jedynie niewielkim uskokiem muru, zwieńczony trójkątnym naczółkiem. W środkowej partii elewacji północnej znajduje się późniejsza trójosiowa wystawka w dachu nad wejściem poprzedzonym również późniejszym czterokolumnowym gankiem.

Przeprowadzane w ciągu XIX i XX w. przebudowy i modernizacje w niewielkim stopniu zmieniły architekturę dworu (przede wszystkim wnętrze). Przekształceniu uległa natomiast kompozycja i organizacja otoczenia. Zbudowano nowy folwark, a w miejscu dawnych regularnych ogrodów rozplanowano krajobrazowe założenie parkowe, zamieniając jednocześnie dawną elewację ogrodową dworu na frontową. Dwór pierwotnie prawdopodobnie był zwrócony elewacją frontową na południe. Poza ugruntowaną tradycją lokalizacji tego typu budowli, przemawia za tym fakt, że od tej strony wiódł główny dojazd drogą z Jarogniewic, a od północy znajdowały się wspomniane ogrody.

fot. Z. Szmidt

A small village in the Kościan region, commune of Kościan, located about 7 km north east of Kościan, on the western side of the road to Głuchowo.

The history of the village dates back to the Middle Ages. Initially, it was the property of the Mikoszewski and Jarogniewski families of the nearby Jarogniewice, later of many other families, among them the Poniński family, Łodzia coat of arms, in the 17th c., the Zakrzewski family in the first half of the 18th c., and the Święcicki family, Jastrzębiec coat of arms, in the first half of the 18th c., who lived in the new, or completely refurbished old manor house.

In 1752, in the *Inventory* made when purchasing the estate, the manor house was described as a *Bad manor house, with no conveniences becoming landed gentry*, and later: *The manor house in Mikoszki, with a door* [...] *and a small hallway with a bad floor, the walls need refurbishment* [...] *a door to the room, on iron hinges* [...]. *In this room two windows in lead frames* [...] *a green stove, which heats the room, a fireplace* [...] *from this room you can enter a small chamber, where there are two windows in lead frames* [...] *and a brick fireplace. From this room* [there is] *an entrance to a cubby-hole* [...]. *From the room, an old door to the chamber with a cubby-hole. And on the right hand side, an old door on hinges to the kitchen, with a brick chimney, and a small window in a dilapidated state* [...]. *The manor house covered in thatch, over the hallway door, a small shingle type roof* [...] *some walls almost collapsing* [...] *the entire manor house not in a good condition*[1].

The next residents of the manor house were the Dramiński family, from whom in 1825 it was bought by the Koczorowski family, Rogala coat of arms, and from them in the second half of the 19th c. the manor house was bought by the Chłapowski family, Drya coat of arms, who owned Mikoszki until the 20th c.

It is not possible to determine today, in view of the 19th and 20th c. alterations, whether the reconstructed Baroque structure, which has remained until today, is a completely refurbished manor house described in the document cited above, or a new structure built in its place.

The manor house, which has been preserved until today, was built in the first or second half of the 18th c. Despite recent changes, it has the form characteristic of the period, namely that of an Old Polish manor house with corner annexes. It should be mentioned that these buildings were the inspirations for the so-called manor house style, fashionable at the beginning of the 20th c.

The manor house in Mikoszki is a brick single-storey high structure on a rectangular plan, flanked with two square-like corner annexes. All the parts of the building are covered with tall mansard roofs, probably shingle roofs in the past, today covered with asbestos roofing. The elevations of the manor house, plastered and almost without the former architectural decorations, feature rectangular windows. On the axis of the southern elevation a flat risalit was designed, covered with a triangular jerkin head roof. In the central part of the northern elevation there is a three-axis fronton in the roof over the entrance, in front of which there is a four-column gallery.

The reconstruction and modernization work in the 19th and 20th c. changed the architecture of the manor house insignificantly. However, the surroundings were changed considerably. A new manor farm was built, and in the place of the former regular gardens there is a landscaped park, which automatically changed the former garden elevation to a front elevation. Originally the front elevation of the manor house faced south. The manor house was accessed by the main forecourt built in the road to Jarogniewice; the gardens were landscaped in the northern part.

Morasko

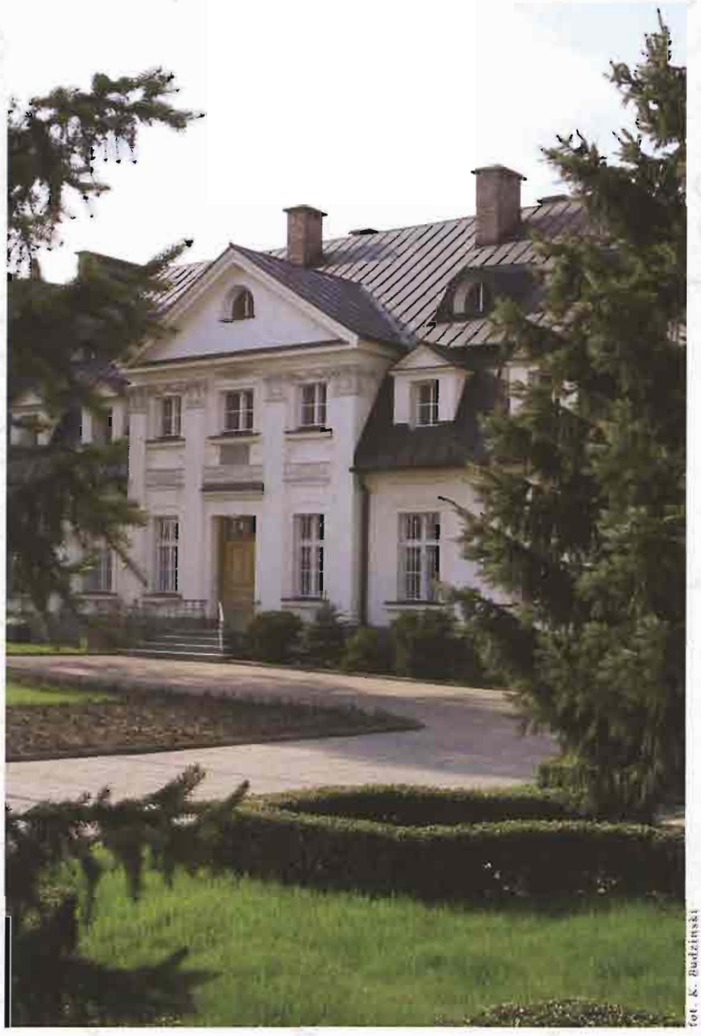

fot. K. Budziński

W odległości kilku kilometrów na północ od Poznania znajdowała się niegdyś wieś Morasko. W ostatnich latach została włączona w granice miasta – leży na jego północnych krańcach, po wschodniej stronie trasy obornickiej.

Historia Moraska sięga XIV w. W XV i XVI w. znajdujące się tu dobra ziemskie stanowiły własność rodziny Moraskich *vel* Morawskich i podzielone były na kilka części. W jednej z nich już w 1523 r. odnotowane zostało istnienie dworu[1]. Na początku XVII w. wieś należała do Nowowiejskich i Proskich, od których wykupił ją w 1673 r. Krzysztof Unrug i sprzedał w następnym roku Miaskowskim herbu Bończa. Od nich, w 1721 r. Morasko przeszło w ręce Kosickich, a w 1735 r. Bieńkowskich herbu Korwin.

Od połowy XVIII w. właścicielem dóbr i wsi był Ignacy Korwin Bieńkowski, kanonik i scholastyk krakowski, który w 1786 r. wzniósł tu nową okazałą barokową rezydencję. Od początku XIX w. właścicielem majątku był Franciszek Douchy, Francuz przybyły do Polski w czasie wojen napoleońskich, który osiedlił się początkowo w Poznaniu, a następnie w Morasku. Po nim dobra odziedziczył syn Constantin, sprzedał on majątek rodzinie von Treskow, w której posiadaniu pozostawały w tym czasie rozległe dobra pocystereskie. Na początku XX w. ziemie wykupiła Komisja Kolonizacyjna i majątek rozparcelowano. Dwór przez pewien czas pełnił funkcję pastorówki, obecnie jest własnością Zgromadzenia Sióstr Misjonarek[2].

Korwin

Zrealizowane w 1786 r. dla Ignacego Korwin Bieńkowskiego założenie dworskie spełniało bez wątpienia wszelkie wymogi okazałej barokowej rezydencji. Dwór elewacją frontową zwrócony był na południe w stronę podjazdu i honorowego dziedzińca ujętego po bokach dwoma oficynami. Układ ten został w znacznej mierze zatarty wprowadzanymi tu w późniejszym okresie zmianami. Obok innych działań, w 2 połowie XIX w. do istniejącego dworu dobudowano od strony zachodniej nowy neorenesansowy pałac, który w zasadniczy sposób wpłynął na kompozycję przestrzeni.

Dwór, o barokowych formach bryły i dekoracji elewacji, jest murowaną parterową budowlą na kolebkowo sklepionych piwnicach zwieńczoną wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalną kondygnację poddasza. Partię środkową fasady oraz elewacji tylnej zaakcentowano wprowadzeniem w nich piętrowego trójosiowego płytkiego ryzalitu zwieńczonego trójkątnym naczółkiem.

W elewacji frontowej wprowadzono dodatkowo płaskie jednoosiowe pozorne ryzality boczne, które odczytywać można jako reminiscencje narożnych alkierzy, elementu architektury charakterystycznego dla barokowych dworów z wcześniejszego nieco okresu. Elewacje, pokryte gładkim tynkiem, z prostokątnymi oknami o regularnym osiowym układzie, zdobiła niegdyś bez wątpienia bogata dekoracja architektoniczna, której pozostałości przetrwały w ryzalicie frontowym. Zdobią go pilastry wielkiego porządku o kompozytowych kapitelach akcentujące naroża oraz oś środkową z głównym wejściem, nad którym umieszczona została kamienna tablica fundacyjna z datą budowy.

Otwory okienne, ujęte w uszakowe obramienia, zwieńczone są w kondygnacji piętra dekoracyjnymi płycinami z motywem podwieszonej girlandy. Analogiczna lub zbliżona dekoracja znajdowała się niegdyś również w gładkich dziś płycinach nad oknami parteru (na ryzalicie) oraz w bocznych partiach elewacji[3].

Główne wejście prowadziło do obszernej reprezentacyjnej sieni z trójbiegowymi schodami prowadzącymi na piętro. W jej osi znajdował się salon o ściętych wewnętrznych narożach, po bokach zespół pomieszczeń o dwutraktowym układzie. Obecnie pierwotna kompozycja wnętrza jest znacznie przekształcona, lecz czytelne są jeszcze jej zasadnicze zarysy.

fot. K. Budziński

Morasko, once a village, is located a few kilometres north of Poznań. Recently it has been incorporated into the Poznań agglomeration – it is located on the northern outskirts, on the eastern side of the Poznań–Oborniki road.

This history of Morasko dates back to the 14th c. In the 15th and 16th centuries the landed estate belonged to the Moraski or Morawski family and was divided into several parts. A manor house was built on one of them[1]. At the beginning of the 17th c. the village belonged to the Nowowiejski and Proski families, from whom it was bought in 1673 by Krzysztof Unrug, who sold it in the following year to the Miaskowski family, Bończa coat of arms. In 1721 Morasko was acquired by the Kosicki family and in 1735 by the Bieńkowski family, Korwin coat of arms.

Since the mid 18th c. the estate and the village were owned by Ignacy Korwin Bieńkowski, the canon and schoolmaster of Cracow, who in 1786 built a new impressive Baroque residence here. From the beginning of the 19th c. the estate was in the hands of Franciszek Douchy, a Frenchman who came to Poland during the Napoleonic wars, and who first settled in Poznań and then moved to Morasko. The estate was inherited by his son Constantin, who sold it to the von Treskow family, who owned extensive lands and estates that formerly belonged to the Cistercian order. At the beginning of the 20th c. the lands were bought by the Colonization Commission and the estate was divided. For some time the manor house was home of the local pastor, presently it is home of the Order of Missionary Sisters[2].

The manor house, built in 1786 for Ignacy Korwin Bieńkowski, was an impressive Baroque residence. The front elevation faced south. The forecourt and a representative courtyard were flanked by two outhouses. This layout was considerably changed later. In the second half of the 19th c. a new neo-Renaissance palace was added to the western side, which greatly affected the layout of the entire space.

The manor house, with Baroque features and decorations in the elevations, is a brick single-storey building with cradle-vaulted basements and a tall mansard roof with dormers, which illuminated the residential attic. The central part of the façade and the back elevation were highlighted with a three-axis shallow risalit with a triangular jerkin head roof.

The front elevation also features flat single-axis lateral risalits, which can be interpreted as reminiscences of the corner annexes, an element of architecture characteristic of Baroque manor houses from an earlier period. The smoothly plastered elevations, with rectangular windows in a regular axial layout, were once richly decorated; some of this decoration can still be seen in the front risalit, which features pilasters with capitals highlighting the corners and the central axis with the main entrance, over which there is a stone foundation plaque with date stone.

The framed windows at the upper floor level feature decorative panels with garland motifs. In the past there was an analogous or similar decoration of the panels over the windows on the ground floor level and in the lateral parts of the elevation[3].

The main entrance led to a large representative hallway with three flights of stairs to the upper floor. In its axis there was a drawing room with truncated internal corners, and a few rooms on both sides. Presently, the original layout of the interior has been transformed considerably, but its basic outline can still be detected.

Myszkowo

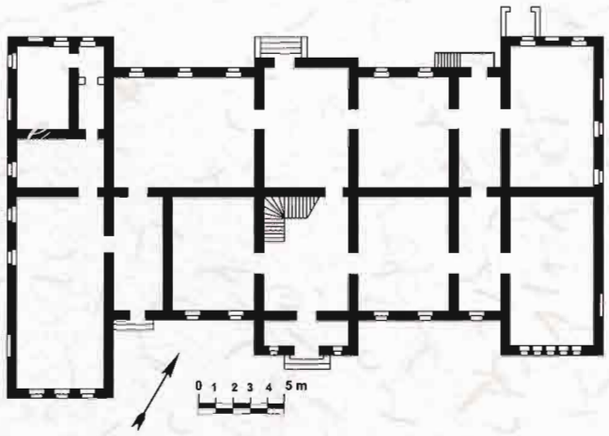

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Miejscowość w powiecie szamotulskim w gminie Szamotuły, położona nad rzeką Samą, około 7 km na południe od Szamotuł, przy lokalnej drodze prowadzącej do Kaźmierza.

Wieś wzmiankowana w przekazach od średniowiecza stanowiła w XV w. własność Myszkowskich wywodzących się zapewne z rycerskiego rodu Jastrzębców. W XVI w. należała do rodziny Roszwarowskich, zapewne tożsamych z późniejszymi Rostworowskimi herbu Nałęcz, występującymi tu do XVII w. Poprzez małżeństwo Marianny Rostworowskiej, jedynej spadkobierczyni Jana Rostworowskiego i Zofii z Baranowskich, ze Stefanem Glińskim, posiadłość w końcu XVII stulecia przeszła w posiadanie Glińskich i pozostawała ich własnością do około połowy XVIII w.

W latach 60.-70. tego stulecia majętność myszkowską kupili Nieżychowscy herbu Pomian i osiedlili się tutaj w nowo zbudowanym dworze. Po Mikołaju Nieżychowskim, ożenionym z Marianną z Zaydliców, w 1773 r. majątek odziedziczyli synowie: Jan, Karol, Michał i Zygmunt. Przeprowadzili działy spadkowe i przypadające braciom części wykupił Zygmunt Nieżychowski, ożeniony z Jadwigą ze Sczanieckich herbu Ossorya, stając się w 1778 r. właścicielem całej posiadłości.

Z nim, jak się wydaje, łączyć należy budowę nowego barokowego dworu w Myszkowie, w którym zamieszkał następ-

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań*], Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Budziński

A town in the Szamotuły region, commune of Szamotuły, on the river Sama, about 7 km south of Szamotuły, by the local road to Kaźmierz.

The history of the town dates back to the Middle Ages. In the 15th c. it belonged to the Myszkowski family, probably deriving from the knightly family of Jastrzębiec. In the 16th c. its owners were the Roszwarowski (Rostworowski) family, Nałęcz coat of arms, who lived here until the 17th c. Through the marriage between Marianna Rostworowska, the only heiress of Jan Rostworowski and Zofia Rostworowska née Baranowska, and Stefan Gliński, at the end of the 17th c. the estate was inherited by the Gliński family, who were its owners until about the mid 18th c.

Pomian

In the 1860s and 1870s the estate in Myszkowo was bought by the Nieżychowski family, Pomian coat of arms, who settled here in a newly built manor house. From Mikołaj Nieżychowski, who was married to Marianna Zaydlic, the estate was inherited in 1773 by their sons, Jan, Karol, Michał and Zygmunt, who divided it. The parts inherited by the brothers were bought by Zygmunt Nieżychowski, married to Jadwiga Sczaniecka, Ossorya coat of arms, who became the owner of the entire estate in 1778.

Zygmunt Nieżychowski built a new Baroque manor house in Myszkowo, which was later inhabited by his son and heir, Michał Nieżychowski of Nieżychowo, Pomian coat of arms, lieutenant-colonel in the Polish Army, the owner of the estate since 1788. In the first half of the 19th c. Myszkowo was leased by the Lossow family, and later sold. In 1875 it was bought by the Żółtowski family, Ogończyk coat of arms[1].

In the 1880s Edmund Żółtowski, then owner of Myszkowo, rebuilt and expanded the existing manor house of the Nieżychowski family, adding two single-storey high wings on both sides, which were probably erected in the place of the original corner annexes. This also resulted in some alterations to the interiors (recently considerably damaged).

The surroundings of the manor house were also considerably changed. A landscaped park took the place of the former regular garden and a representative courtyard was built in front of the manor house, of which only the forecourt to the residence has been preserved.

The manor house was built on a small hill, sloping down in the direction of the river and the pond. The front elevation faces south. The manor house was built as a small single-storey high structure on a rectangular plan, formerly perhaps with corner annexes, and with a tall roof. The central part features a two-window fronton with a triangular roof. It is connected to a slightly protruding part of the elevation, which features the main entrance with the hallway. The single-storey high building is flanked by two wings with gable roofs, perpendicular to the roof ridge of the main body, with triangular jerkin head roofs in the front.

Today, hardly anything can be said about the interior of the manor house of the Nieżychowski family and later Żółtowski family, as it has been transformed considerably. Past the centrally located hallway, there used to be a drawing room with a door to the garden and to the rooms located on both sides of the hallway.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

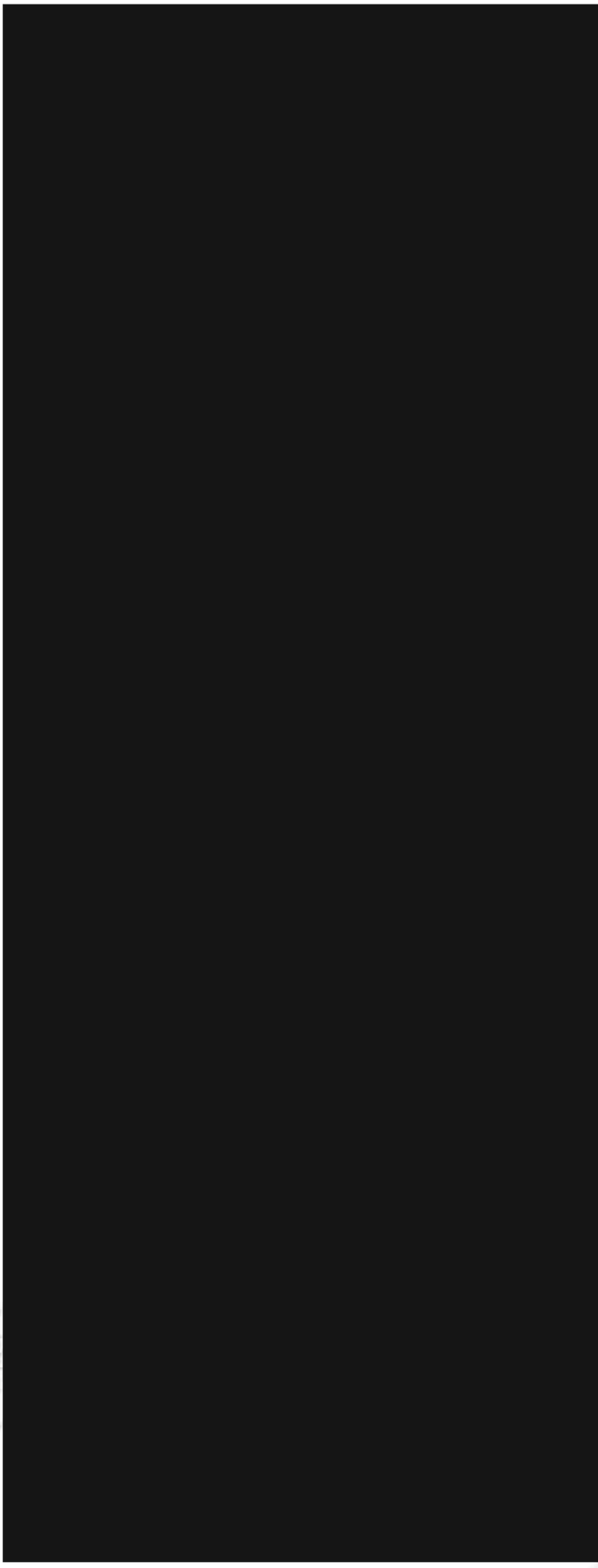

nie jego syn i dziedzic, Michał z Nieżychowa Nieżychowski herbu Pomian, podpułkownik Wojsk Koronnych, występujący jako właściciel dóbr od 1788 r. W 1 połowie XIX w. Myszkowo było dzierżawione przez Lossowów, a następnie sprzedane. W 1875 r. kupili je Żółtowscy herbu Ogończyk[1].

W latach 80. XIX w. Edmund Żółtowski, ówczesny właściciel Myszkowa, przebudował i rozbudował istniejący tu barokowy dwór Nieżychowskich, dodając do niego po bokach dwa piętrowe skrzydła, wzniesione być może w miejscu wcześniejszych alkierzy. Pociągnęło to za sobą pewne przekształcenia we wnętrzach (zniszczonych w ostatnich latach).

W czasach Żółtowskich zmianie uległo również otoczenie dworu. Utworzone tutaj krajobrazowe założenie parkowe zajęło miejsce dawnego regularnego ogrodu oraz honorowego dziedzińca przed elewacją frontową dworu, z którego zachowano jedynie podjazd przed rezydencją.

Dwór jest usytuowany na niewielkim wzniesieniu, opadającym stromą skarpą ku dolinie przepływającej tędy rzeki i znajdującego się tu dawniej stawu (obecnie zalewu). Elewacją frontową zwrócony na południowy wschód, zbudowany został jako niewielka, założona na prostokątnym rzucie, parterowa budowla, być może niegdyś z narożnymi alkierzami, zwieńczona wysokim łamanym dachem. W jego partii środkowej od frontu umieszczono dwuokienną wystawkę zamkniętą trójkątnym szczytem. Łączy się ona z wysuniętą nieco w tym miejscu częścią elewacji, mieszczącą główne wejście poprzedzone przebudowanym dziś gankiem. Parterową bryłę dworu ujmują po bokach dwa, późniejsze, dwukondygnacyjne skrzydła nakryte dwuspadowymi dachami, ustawionymi prostopadle do linii kalenicy głównego korpusu dworu i zwieńczone od frontu trójkątnymi naczółkami.

Niewiele dziś można powiedzieć o przekształconym znacznie wnętrzu dawnej siedziby Nieżychowskich, a następnie Żółtowskich. Za centralnie usytuowaną sienią znajdował się dawniej salon z drzwiami na osi prowadzącymi do ogrodu, w bocznych partiach były pomieszczenia w dwutraktowym układzie.

fot. A. Jabłońska

Niechanowo

Niechanowo w powiecie gnieźnieńskim położone jest około 10 km na południowy wschód od Gniezna i w takiej samej odległości na południowy zachód od Witkowa, na płaskowyżu otoczonym przepływającą tędy dawniej rzeką Unia i jej dopływem o nazwie Mokownica.

Wieś i dobra ziemskie, wzmiankowane w przekazach już od czasów średniowiecza, pozostawały w ciągu następnych stuleci w posiadaniu wielu znaczących w Wielkopolsce rodzin. Spośród nich, poza Niechanowskimi, wymienić należy Iwieńskich, Działyńskich czy Malechowskich.

W 1757 r. posiadłość kupił Franciszek Skórzewski herbu Drogosław, generał Wojsk Koronnych,

Drogosław

ożeniony z Marią z Ciecierskich, który zamieszkał w istniejącym już od jakiegoś czasu drewnianym dworze i być może przystąpił do budowy nowej rezydencji. W 1782 r., po jego śmierci, spadkobiercy sprzedali majątek. Nabywcą był Stefan Garczyński herbu Albrecht, syn Edwarda i Katarzyny z Radolińskich, rotmistrz Kawalerii Narodowej, ożeniony z Anną ze Skórzewskich, córką poprzednich właścicieli[1].

Z nim wiąże się budowę nowego dworu, czy raczej pałacu, w Niechanowie, chociaż nie można wykluczyć, że prace przy tej realizacji podjęto już w czasach Skórzewskich, którzy pozostawali właścicielami dóbr przez 25 lat i zamieszkiwali tu na stałe.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. Z. Szmidt

Niechanowo in the Gniezno region is located about 10 km south east of Gniezno and 10 km south west of Witkowo, on a plateau surrounded by the river Unia and its tributary, Mokownica.

The history of the village and the landed estate dates back to the Middle Ages. In the following centuries they belonged to many families. Apart from the Niechanowski family, the village and the estate belonged to the families of Iwieński, Działyński and Malechowski.

In 1757 the estate was bought by Franciszek Skórzewski, Drogosław coat of arms, a general in the Polish Army, married to Maria Ciecierska, who lived in a wooden manor house and who probably started to build a new residence. In 1782, after his death, the heirs sold the estate to Stefan Garczyński, Albrecht coat of arms, the son of Edward and Katarzyna née Radolińska, cavalry captain in the Polish Cavalry, married to Anna Skórzewska, the daughter of the former owners[1].

The construction of a new manor house, or rather a palace, in Niechanowo, is attributed to Stefan Garczyński, although the work could have been started by the Skórzewski family, who owned the estate for 25 years and who also lived there.

The Garczyński family also settled in Niechanowo. Here, starting in 1783, their children were born and other family events took place[2]. In 1895 the estate was acquired by Prokop Mielżyński, Nowina coat of arms, the owner of Woźniki and Chobienice, a cavalry captain in the Polish Cavalry, married to Katarzyna Mielżyńska of the Pawłowice line of this family. Niechanowo was the dowry of their daughter Teresa Konstancja Seweryna, the wife of Kasper Potulicki, Grzymała coat of arms; from 1816 it was owned for some time by that family and served as the family residence[3].

In 1846 Niechanowo was bought by Jan Nepomucen Żółtowski, Ogończyk coat of arms, the lord of Ujazd and many estates in the Kościan area, a hereditary Prussian count, married to Józefa née Zbijewska, Rola coat of arms, the father of four sons, who inherited the estate and landed property.

Niechanowo was inherited by Franciszek Żółtowski, married to Zofia Zamoyska, who started the Niechanowo line of the family[4]. After his death in 1894, the estate was inherited by his son Stanisław, married to Maria Sapieha, who is remembered as an excellent lord and farmer, the inheritor of the idea of Dezydery Chłapowski[5]. Of the two sons of Stanisław and Maria Żółkowski, Adam was a philosophy professor, lecturer at Poznań University and a politician, and Leon, married to Anna Mężyńska, inherited Niechanowo, where he lived until 1939.

A wooden manor house, with the surrounding buildings, existed in Niechanowo as early as the 17th c. and the first half of the 18th c.[6] A new manor house was built in the 1780s in the Baroque style.

W Niechanowie osiedlili się również Garczyńscy. Tutaj, począwszy od 1783 r., przychodziły na świat ich kolejne dzieci i rozgrywały się inne wydarzenia rodzinne[2]. W 1805 r. majętność przeszła w ręce Prokopa Mielżyńskiego herbu Nowina, właściciela Woźnik i Chobienic, rotmistrza Kawalerii Narodowej, ożenionego z Katarzyną Mielżyńską z pawłowickiej linii tej rodziny. Niechanowo stanowiło wiano ich córki Teresy Konstancji Seweryny, od 1816 r. żony Kaspra Potulickiego herbu Grzymała i na pewien czas przeszło w posiadanie tej rodziny, pełniąc również funkcję ich siedziby[3].

W 1846 r. właścicielem Niechanowa został Jan Nepomucen Żółtowski herbu Ogończyk, dziedzic Ujazdu i rozległych majątków w kościańskim, dziedziczny hrabia pruski, ożeniony z Józefą ze Zbijewskich herbu Rola, ojciec czterech synów, którzy odziedziczyli po nim majątki.

Niechanowo otrzymał Franciszek Żółtowski, ożeniony z Zofią z Zamoyskich, który zapoczątkował niechanowską linię tej rodziny[4]. Po jego śmierci w 1894 r. posiadłość odziedziczył jego syn Stanisław, ożeniony z Marią z książąt Sapiehów, który zapisał się w historii regionu jako znakomity gospodarz i rolnik, spadkobierca idei Dezyderego Chłapowskiego[5]. Z dwu synów Stanisława i Marii Żółtowskich, Adam był profesorem filozofii, wykładowcą na Uniwersytecie Poznańskim oraz politykiem, natomiast Leon, ożeniony z Anną z Mężyńskich, objął Niechanowo i pozostawał tu do 1939 r.

Drewniany dwór, z zespołem towarzyszących mu zabudowań, istniał w Niechanowie już w XVII i 1 połowie XVIII w.[6] Nowe założenie pałacowe zrealizowane zostało w latach 80. XVIII w. z uwzględnieniem wszelkich wymogów epoki baroku. Zlokalizowane na południowo zachodnim krańcu wsi, w zamknięciu przebiegającej przez nią drogi, gdzie znajdowała się reprezentacyjna brama wjazdowa ustawiona w osi elewacji frontowej pałacu. Za bramą mieścił się honorowy dziedziniec, ujęty po bokach oficynami, oraz podjazd przed głównym wejściem do rezydencji. W tylnej części założenia rozplanowano ogrody.

Układ ten został w pewnym stopniu zatarty wprowadzanymi później zmianami, podobnie jak wygląd elewacji frontowej pałacu, do której na przełomie XVIII i XIX w. dostawiono monumentalny kolumnowy portyk nadający budowli pewne cechy następnej już epoki, klasycyzmu[7].

Pałac zrealizowano jako murowaną otynkowaną budowlę o zwartej dwukondygnacyjnej bryle założonej na prostokątnym rzucie. Przyziemie wykonano znacznie niższe niż piętro, które zgodnie z barokowymi zasadami pełniło funkcję reprezentacyjnego *piano nobile*. Elewacje, pokryte dziś gładkim tynkiem, po kolejnych przeprowadzanych wadliwie remontach pozbawione są niemal detalu dekoracji architektonicznej. Pierwotnie zaakcentowane zostały przy zaokrąglonych nieco narożach pasami boniowania, przeprute prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym osiowym układzie (ujętymi w gładkie obramienia) z płycinowymi podokiennikami na piętrze oddzielonym pasem kordonowego fryzu.

Elewację frontową kształtowały pierwotnie trzy płytkie ryzality o zaokrąglonych narożach; środkowy z nich mieszczący główne wejście, został w późniejszym okresie przebudowany – przesłonięty wspomnianym portykiem. Zachowane są dwa boczne, trójosiowe, zwieńczone niskimi attykowymi szczytami o falisto-uskokowej linii spływów, z eliptycznym otworem w partii centralnej.

Wnętrza pałacu zostały całkowicie niemal przekształcone oraz pozbawione wystroju i wyposażenia podczas prac remontowych i adaptacyjnych przeprowadzonych tu w latach 1965–1966. Pierwotny układ prezentował charakterystyczny dla baroku dwutraktowy typ rozplanowania, z obszernym westybulem na osi, mieszczącym schody prowadzące na reprezentacyjną kondygnację piętra. Tam, w części środkowej, znajdował się wielki salon zajmujący znaczną część tylnego traktu, skomunikowany przypuszczalnie z tarasem przy elewacji ogrodowej. Po bokach rozmieszczono ciąg amfiladowo połączonych pomieszczeń. Całości wystroju dopełniały sztukaterie i być może polichromie oraz meble i obrazy. Pomieszczenia dolnej kondygnacji pałacu pełniły funkcje bardziej użytkowe.

Pałac był wielokrotnie remontowany, przebudowywany i adaptowany do nowych, zmieniających się celów, co nie zawsze miało korzystny wpływ na jego wygląd. Zmieniło się również otoczenie. Pierwotny honorowy dziedziniec przed elewacją frontową włączony został w XIX w. do nowo zakomponowanego krajobrazowego założenia parkowego, które zastąpiło dawne regularne barokowe ogrody.

fot. Z. Schmidt

fot. Z. Szmidt

It was located on the south western part of the village, in a closure of the road, where a representative entrance in the axis of the front elevation of the palace was built. Past the gate, there was a representative courtyard, flanked with outhouses, and a forecourt in front of the main entrance to the residence. In the back part there were gardens.

This layout has been, to some extent, obliterated by the changes introduced later. The same is true of the appearance of the front elevation, to which a monumental columnar portico was added at the turn of the 18th c., giving the building features of the next epoch, i.e. classicism[7].

The palace was built as a brick, plastered, two-storey high structure on a rectangular plan. The ground floor was much lower than the upper floor, which, in line with Baroque principles, served as a representative *piano nobile*. The elevations, today plastered, are almost devoid of any elements of architectural decoration. Originally, they featured rusticated corners, with rectangular windows in a regular axial layout (in frames), with panelled windowsills on the upper floor, separated with a frieze.

The front elevation originally featured three shallow risalits with rounded corners. The central risalit, with the main entrance, was later rebuilt and now features a portico. Two lateral, three-axis risalits, with low attic roofs and elliptical windows in the central part, have remained until today.

The interiors of the palace have been almost completely transformed during repair and adaptation work carried out between 1965-1966. The original layout was bi-sectional, with a large vestibule on the axis, comprising a stairway to the representative upper floor. On the upper floor, in the central part, there was a grand living room, probably connected to the porch by the garden elevation. On the sides, there was a suite of connecting rooms. The interiors were decorated with stuccowork and polychromes, furniture and paintings. The rooms on the ground floor of the palace were not as representative and served as ordinary quarters.

The palace has been repaired and rebuilt several times and adapted to serve new functions, which not always was beneficial to its appearance. Its surroundings have also been changed. In the 19th c. the original representative courtyard in front of the front elevation became part of the new landscape park, which replaced the former regular Baroque gardens.

fot. Z. Szmidt

Niemieczkowo

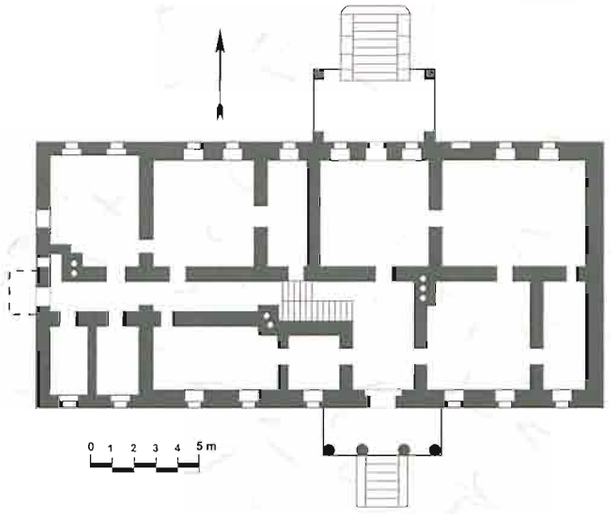

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu ¦ *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Niemieczkowo, w powiecie obornickim w gminie Oborniki, położone jest około 8 km na zachód od Obornik, na skraju lasów, po północnej stronie drogi prowadzącej z Obornik do Szamotuł.

Późnobarokowy dwór, pozbawiony dzisiaj wyraźniejszych cech stylowych, usytuowany jest na niewielkim wzniesieniu otoczonym pozostałościami fosy, co jednoznacznie wskazuje, że w miejscu tym istniała niegdyś znacznie starsza, zapewne średniowieczna budowla, której pozostałości być może znajdują się w warstwie archeologicznej.

Nałęcz

Najwcześniejsza wzmianka o niej pochodzi z 1561 r., kiedy bracia Krzysztof i Bartosz Niemieczkowscy, potomkowie osiadłego tutaj na początku XV w. rodu, dokonali podziału majątku odziedziczonego po ojcu. Niemieczkowo z dworem i folwarkiem otrzymał Bartosz Niemieczkowski, a jego potomkowie pozostawali tutaj do połowy XVII w.

W 1649 r. jako właściciele ziem odnotowani są Rosnowscy, około połowy XVIII w. Tomiccy herbu Łodzia, od których w 1763 r. posiadłość kupił Wojciech Sławiński herbu Nałęcz, chorąży dobrzyński, syn Adama i Konstancji z Rogozińskich, właściciel Niemieczkowa do 1787 r. Następnie majątek kupiony został przez Raczyńskich z Obrzycka i pozostawał ich własnością do XX w.

Nie wiadomo czy skromny parterowy dwór niemieczkowski zbudowany został przez Sławińskich, czy już przez Raczyńskich jako siedziba osadzonego tutaj dzierżawcy lub zarządcy. Jest to niewielka budowla, założona na prostokątnym rzucie, o konstrukcji szkieletowej i ceglanych murach, wspartych na kamiennych fundamentach, przykryta wysokim naczółkowym dachem.

Otynkowane elewacje dworu, z prostokątnymi oknami o regularnym układzie, pozbawione są dzisiaj jakiejkolwiek dekoracji architektonicznej. Znajdujący się w osi elewacji frontowej czterokolumnowy ganek dobudowany został tutaj w ostatnich latach. We wnętrzu, o dwutraktowym układzie, zachowały się pozostałości XIX-wiecznego wystroju.

fot. A. Jabłoński

fot. K. Budziński

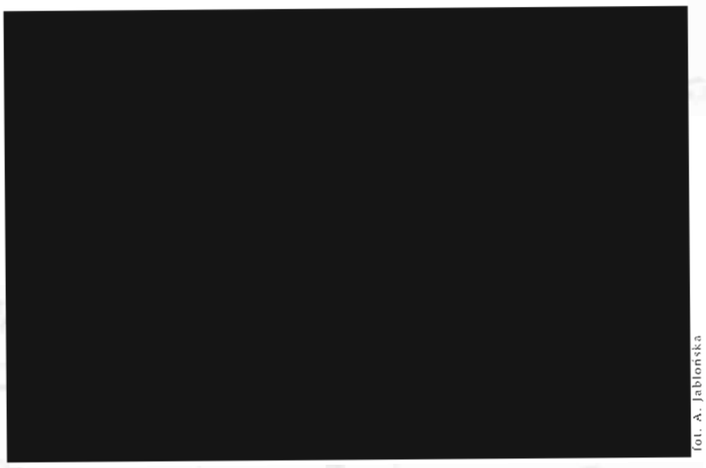

fot. A. Jabłońska

fot. K. Budziński

Niemieczkowo, a village in the Oborniki region, commune of Oborniki, is located about 8 km west of Oborniki, by a forest, on the northern side of the Oborniki–Szamotuły road.

The late-Baroque manor house, today without Baroque features, is located on a small hill, surrounded by the remains of the moat, which is an indication that in the past there was an older, probably medieval structure here, the remains of which can probably be excavated.

The history of the village dates back to 1561, when brothers Krzysztof and Bartosz Niemieczkowski, the descendants of the family, who settled here at the beginning of the 15th c., divided the estate inherited from their father. Niemieczkowo with the manor house and the manor farm was inherited by Bartosz Niemieczkowski; his descendants lived here until the mid 17th c.

In 1649 the estate was acquired by the Rosnowski family, in the mid 18th c. by the Tomicki family, Łodzia coat of arms, from whom it was bought in 1763 by Wojciech Sławiński, Nałęcz coat of arms, the son of Adam and Konstancja née Rogozińska, who owned it until 1787, when the estate was bought by the Raczyński family of Obrzycko; it was in their hands until the 20th c.

It is not known whether a modest single-storey high manor house in Niemieczkowo was built by the Sławiński family or by the Raczyński family as the residence of the leaseholder or administrator. It is a small structure on a rectangular plan, with brick walls, supported on stone foundations and covered with a jerkin head roof.

The plastered elevations of the manor house, with regularly laid out rectangular windows, today feature no architectural decoration. A four-columnar porch in the axis of the front elevation was added in recent years. The bi-sectional interior features some remains of the 19th c. furnishings.

fot. A. Jabłonska

Ocieszyn

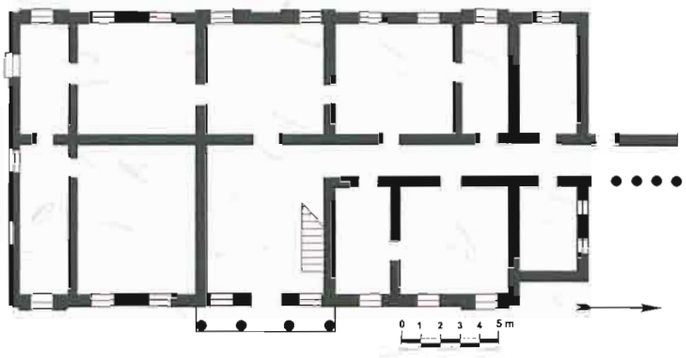

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Dobra ziemskie w Ocieszynie, w powiecie obornickim w gminie Oborniki, rozciągały się na terenach położonych około 5 km na południe od Obornik, przy trasie wiodącej do Poznania.

Ocieszyn stanowił w średniowieczu dziedzictwo rycerskiego rodu Jastrzębców, którego przedstawiciele pisali się początkowo „z Ocieszyna", później przyjęli nazwisko Ocieszyńskich lub Ocieskich. Jako pierwszy z nich, w dokumentach z 1337 r., wzmiankowany jest Namysław z Ocieszyna. Ociescy pozostawali tu do około 1580 r. Wtedy w przekazach odnoszących się do posiadłości pojawiają się Objezierscy herbu Nałęcz z pobliskiego Objezierza. W 1687 r. Joanna ze Skrzypny Twardowska, wdowa po Rafale Objezierskim, sprzedała majętność ocieszyńską (wraz z należącym do niej folwarkiem Gołębowo) Janowi Olbrachowi Cieleckiemu herbu Zaremba.

Dobra powróciły do Objezierskich około 1720 r. i znów zostały sprzedane. Kupił je około 1740 r. Józef z Kotulina Grodzicki, który dokonał następnie ich wymiany[1]. W 1777 r. spisany został kontrakt *Między JM Panem Józefem z Kotulina Grodzickim z jednej a Jaśnie Wielmożnym Imć Mości Państwem Henrykiem hrabią z Oieszyna Brühlem Generałem Artyleryi Koronnej Najpierwszym Jego Królewskiej Mości Ministrem i Maryanną* [...] *Małżonkami* [...] *z drugiej strony stawa wiecznemi czasy w niczym niezmieniony Kontrakt iż ponieważ pomieniony JMci Pan Józef Grodzicki Dóbr Ocieszyna i Gołębowa* [...] *Dziedzic zważając lepszą dla siebie Fortuny Dyspozycyą Dobrami Niechanowem* [...] *sobie przez przerzeczonych Jaśnie Wielmożnych Imć Państwo Hrabiów Brühlów* [...] *za te Dobra Ocieszyn i Gołębowo* [...] *rezygnuje*[2].

W sporządzonym z tej okazji inwentarzu majątku napisano między innymi: *Dwór z gruntu spustoszały do pomięszkania niezdatny. Obok tego dworu officyna, do której wchodząc drzwi pojedyncze na zawiasach żelaznych* [...]. *Komin w tej officynie na dach wywiedziony niezły, ściana na okoł w strychulec gliną oblepiona* [...] *dach szkudłami pobity* [...]. *Obok tej officyny mielcuch* [...] *stodoły dwie* [...] *owczarnia także w strychulec* [...] *stajnie i obory w strychulec*[3].

fot. A. Jakubowski

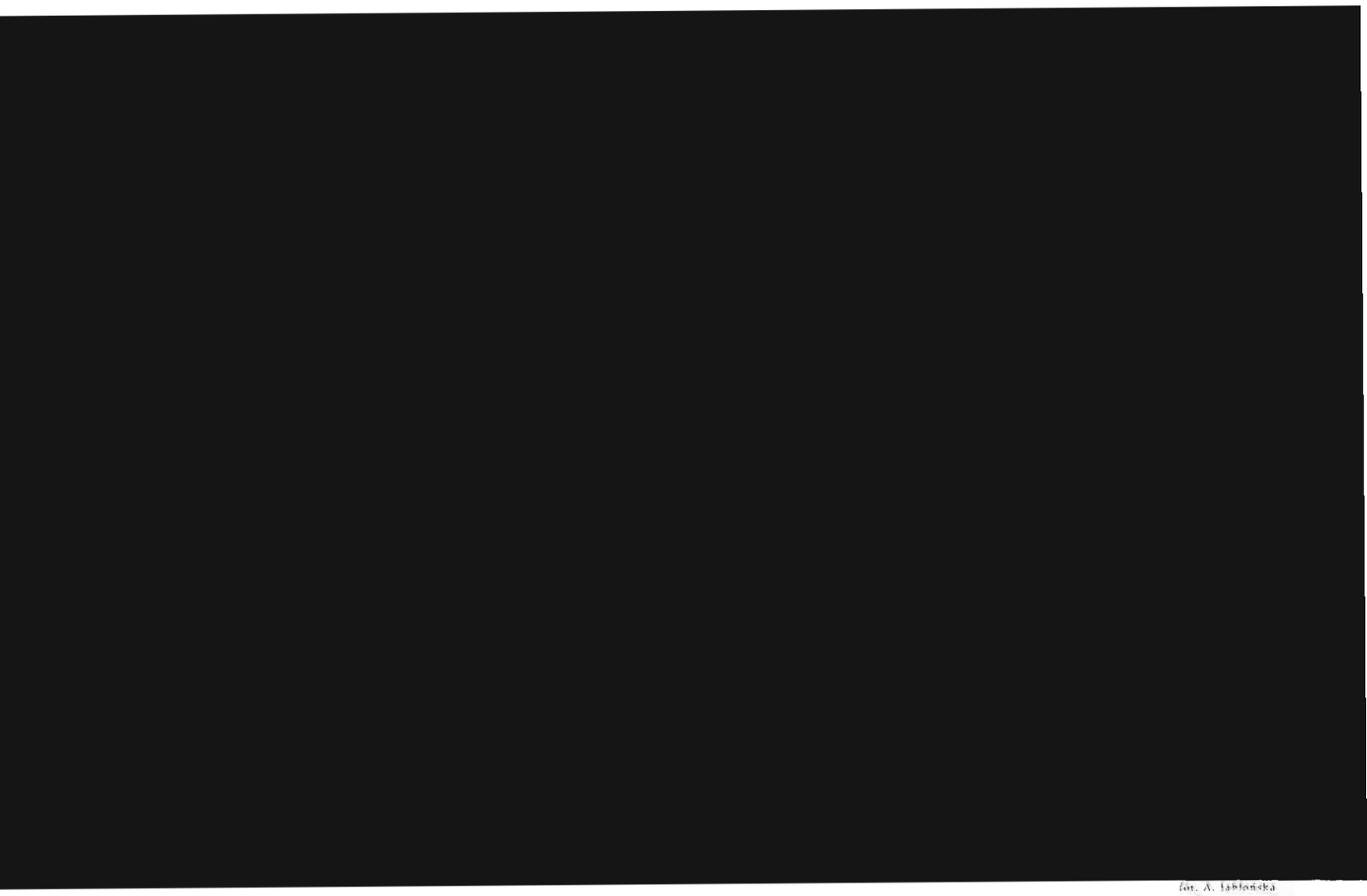

fot. A. Jabłońska

The landed estate in Ocieszyn in the Oborniki region, commune of Oborniki, extended over an area about 5 km south of Oborniki, by the road to Poznań.

In the Middle Ages Ocieszyn was the property of the knightly family of Jastrzębiec, whose representatives first called themselves "of Ocieszyn" and later adopted the name of Ocieszyński or Ocieski. Documentation from 1337 mentions Namysław of Ocieszyn. The Ocieski family lived here until about 1580, when the land was bought by the Objezierski family, Nałęcz coat of arms, residents of the nearby Objezierze. In 1687 Joanna Twardowska of Skrzypno, Rafał Objezierski's widow, sold the Ocieszyn estate (with the Gołębowo manor farm) to Jan Olbrach Cielecki, Zaremba coat of arms.

The estate returned to the Objezierski family in about 1720, but was soon sold again. In about 1740 it was bought by Józef Grodzicki of Kotulin, who then exchanged it[1]. In 1777 a contract was executed *between Józef Grodzicki of Kotulin, party of the first part, and Henryk Brühl, Count of Ocieszyn, artillery general, and Maryanna, his wife* [...], *party of the other part* [which stipulated that] *Józef Grodzicki, the lord of the Ocieszyn and Gołębowo estates, gives the Ocieszyn and Gołębowo estates to the Brühl family* [...] *in exchange for the Niechanowo estate*[2].

fot. A. Jabłońska

In an inventory of the estate made on this occasion, the manor house was described as follows: *The manor house is unfit for inhabitation. Next to it, an outhouse, with a single door on iron hinges* [...]. *The chimney in the outhouse to the roof, good, the wall plastered with clay* [...] *a shingle roof* [...]. *Next to the outhouse two barns* [...], *a sheep pen, stables and cowshed*[3].

The Brühls probably had no intention of settling in Ocieszyn and it is unlikely that they started any construction work. They sold the estate to the Granowski family, who were its leaseholders, at the end of the 1770s. In 1796 the estate was inherited by Chryzostom Granowski, the son of Jan Granowski and Franciszka née Domachowska. In 1824, through the marriage between Teresa Granowska and Józef Czachórski, the estate in Ocieszyn became the property of the Czachórski family, who sold it in the mid 19th c. The new owners, the Watta Skrzydlewski family, Samson coat of arms, resided in Ocieszyn until the 20th c.

The Baroque manor house dating back to the Granowski family was probably built in the place of an earlier manor house, described in the document cited above. It

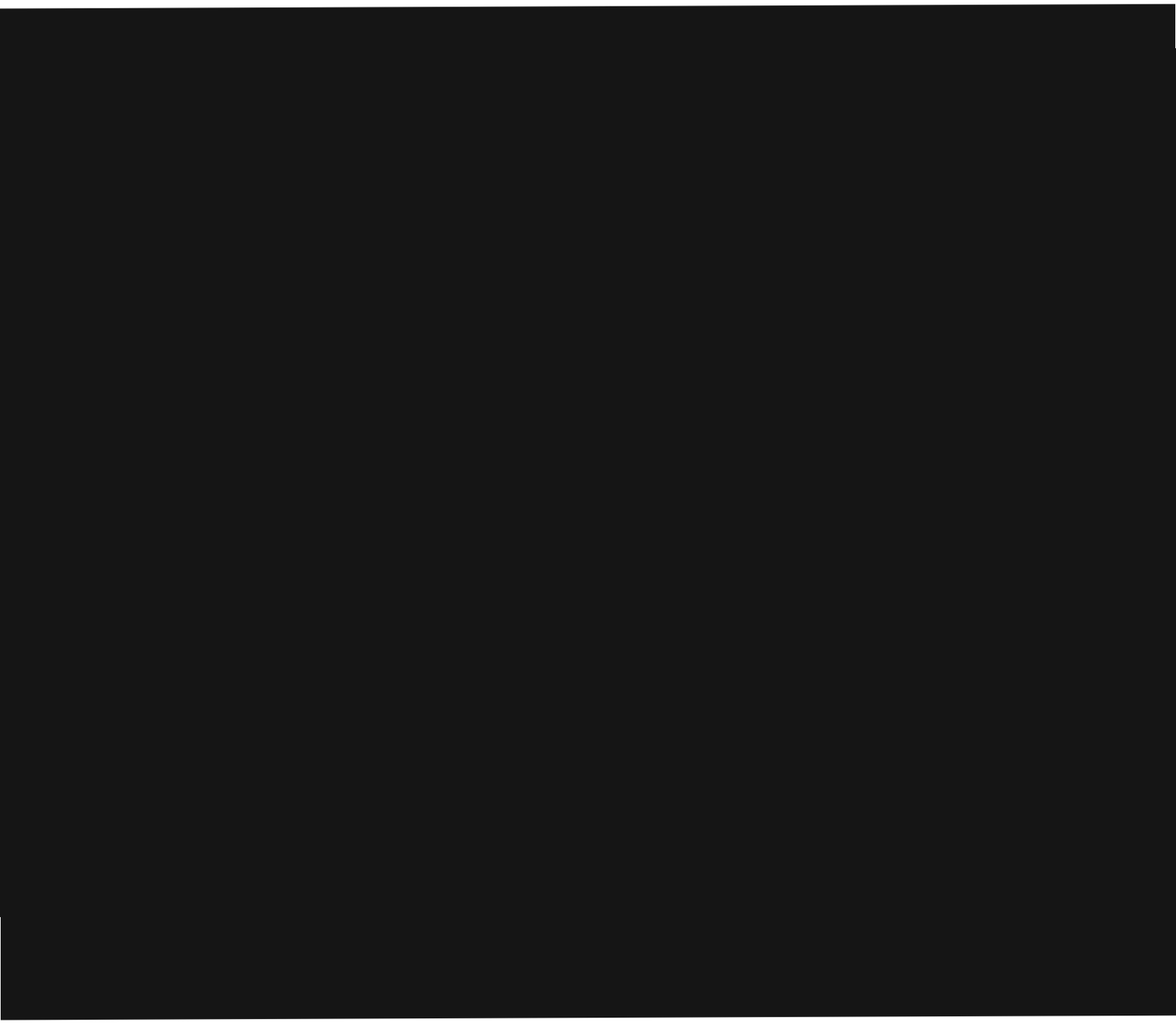

Brühlowie z pewnością nie zamierzali osiedlić się w Ocieszynie, stąd też mało prawdopodobne, aby podejmowali tutaj jakieś większe prace budowlane. Majątek został zresztą wkrótce przez nich sprzedany Granowskim, wzmiankowanym tutaj, początkowo jako dzierżawcy, od końca lat 70. XVIII w. W 1796 r. dobra odziedziczył po ojcu Chryzostom Granowski, syn Jana i Franciszki z Domachowskich. Po nim, w 1824 r., poprzez małżeństwo Teresy z Granowskich z Józefem Czachórskim, rodzina Czachórskich weszła na pewien czas w posiadanie Ocieszyna i sprzedała go około połowy XIX w. Nowi właściciele, Watta-Skrzydlewscy herbu Samson, pozostawali w Ocieszynie do XX w.

Barokowe założenie dworskie z czasów Granowskich powstało z pewnością w miejscu wcześniejszego, opisanego w zacytowanym wyżej dokumencie. Zlokalizowane zostało w osi prowadzącej do wsi drogi, w zamknięciu której ustawiono dwór elewacją frontową zwrócony ku wschodowi. Poprzedzony on został obszernym dziedzińcem z usytuowanymi po obu stronach zabudowaniami gospodarczymi. Za dworem znajdowało się regularne kwaterowe założenie ogrodowe z główną aleją wytyczoną w osi elewacji tylnej dworu. Obecnie układ ten nie istnieje. Przekształcony został i zniszczony w ostatnich czasach. Widoczny jest jeszcze na archiwalnych mapach z końca XIX i początku XX w.

Przebudowany i częściowo zdewastowany został również dwór, który zachował jednak zasadniczy kształt barokowej, horyzontalnie zaprojektowanej, parterowej bryły nakrytej wysokim czterospadowym dachem z lukarnami, wkomponowanej dawniej harmonijnie w otaczający krajobraz i zabudowania wsi.

Główne wejście do dworu, niegdyś w osi drogi i bramy wjazdowej, poprzedzone i zaakcentowane zostało kolumnowym gankiem zwieńczonym barokowym szczytem. Wejście to prowadziło do przestronnej sieni, a poprzez nią do pozostałych pomieszczeń o dwutraktowym układzie. W sieni również znajdowały się schody na poziom mieszkalnego w części poddasza.

fot. A. Jabłońska

was laid out in an axis of the road to the village, in the closure of which the manor house was built, with the front elevation facing east. A large courtyard with outhouses on both sides was built in front of the manor house. Behind the manor house there was a regular garden with the main alley laid out in the axis of the back elevation of the manor house. This original layout was destroyed in recent times. It can still be seen on archival maps from the end of the 19th c. and the beginning of the 20th c.

The manor house was also rebuilt and partly destroyed. However, the basic Baroque structure has been preserved. It is a single-storey high structure with a hip roof with dormers. Originally, the building was the central element of the surrounding landscape and village houses.

The main entrance to the manor house, originally in the axis of the road and entrance gate, features a hallway with a Baroque roof. The entrance led to a large vestibule, and through vestibule to the other rooms. The vestibule also featured stairs to the residential quarters at the level of the attic.

Oleśnica

Wieś w powiecie chodzieskim w gminie Chodzież, położona około 5 km na zachód od Chodzieży, w obniżeniu terenu pomiędzy niewielkimi wzgórzami, nad rzeczką o nazwie Struga Oleśnicka.

Dojazd do wsi prowadzi drogą stanowiącą odgałęzienie trasy z Chodzieży do Ujścia, która biegnąc ku południowemu zachodowi rozwidla się, przechodząc w aleję parkową, doprowadzającą do założenia dworskiego, oraz w drogę na dawny folwark.

Grzymała

Rozległe dobra ziemskie rozciągające się dawniej w okolicach Chodzieży i Ujścia pozostawały od średniowiecza w posiadaniu rycerskiego rodu Grzymalitów, którego część, osiadła w Oleśnicy, przyjęła z czasem nazwisko Oleskich herbu Grzymała. Pozostawali oni właścicielami tych ziem do schyłku XVII w., a ich siedzibą był okazały renesansowy dwór, nieistniejący dziś, lecz opisany w zachowanych dokumentach[1].

Na końcu XVII w. majątek przeszedł w ręce rodziny Brezów, a w latach 40. XVIII w. Grudzińskich herbu Grzymała. Nowi właściciele oleśnickiego majątku nie kupili go, by osiąść w nim na stałe, mieli swą rezydencję w Chodzieży, a Oleśnica stanowić miała dopełnienie ich rozległych dóbr. Stąd, wzniesiony przez nich w 2 połowie XVIII w. budynek dworski, który zastąpił zrujnowaną wcześniejsza siedzibę, nie był budowlą zbyt okazałą. Przeznaczony na czasowe jedynie pobyty właścicieli, lub mieszkanie zarządcy bądź dzierżawcy, prezentował formy skromnego barokowego dworu, charakterystyczne dla wznoszonych w tym okresie obiektów w średniej wielkości majątku ziemskim.

W 1830 r. majątek został sprzedany Ferdynandowi von Zacha, który zbudował tu nową okazałą neorenesansową rezydencję (dziś znacznie przebudowaną), a dawny dwór zamieniony został na oficynę i przetrwał, chociaż nieco przebudowany, do naszych czasów[2].

Dwór, usytuowany w południowej części założenia, jest murowaną, otynkowaną, założoną na prostokątnym rzucie budowlą o parterowej bryle, zakomponowanej horyzontalnie, zwieńczonej wysokim łamanym dachem z lukarnami pokrytym dachówką.

Elewacje dworu wsparte są na niskim cokole, pokryte gładkim tynkiem i zwieńczone profilowanym podokapowym gzymsem obiegającym budynek dookoła. Przepruwają je duże, prostokątne otwory okienne ujęte w architektoniczne obramienia schodzące poniżej dolnej krawędzi okien i obejmujące utworzone w ten sposób prostokątne płyciny podokienne. W środkowej części siedmioosiowej elewacji frontowej, zwróconej na południowy wschód, utworzono pozorny ryzalit wydzielony z płaszczyny ściany niewielkim uskokiem muru, mieszczący główne wejście do budynku i łączący się kompozycyjnie z umieszczoną powyżej dwuokienną wystawką w dachu. Elewacja tylna dworu była niegdyś sześcioosiowa, z trzema parami ugrupowanych bliżej siebie okien ujętych w architektoniczne obramienia. Elewacje boczne były trójokienne.

Wnętrze dworu zostało w ostatnich czasach dość gruntownie przekształcone. Sądząc na podstawie zachowanych fragmentów, form architektury oraz analogii z podobnymi obiektami, było dwutraktowe z sienią na osi, za którą znajdowała się zapewne kuchnia. Wskazywałyby na to pozostałości dwu potężnych, butlowych kominów usytuowanych po obu stronach sieni, w środkowej części dworu.

fot. Z. Szmidt

A village in the Chodzież region, commune of Chodzież, located about 5 km west of Chodzież, in a land depression between small hills on the Struga Oleśnicka Rivulet.

The village can be accessed by a road, which branches off the Chodzież–Ujście road, and changes into a park alley leading to the manor house and the estate and to the former manor farm.

The landed property, formerly extending around Chodzież and Ujście, was the property of the knightly family of Grzymalita since the Middle Ages. Some members of the family settled in Oleśnica and adopted the name of Oleski, Grzymała coat of arms. They owned the land until the end of the 17th c. and lived in a large Renaissance manor house, today completely destroyed, but described in documents[1].

At the end of the 17th c. the estate was acquired by the Breza family, and in the 1740s by the Grudziński family, Grzymała coat of arms. The new owners of the Oleśnica estate did not buy it to live there for good; they had their own residence in Chodzież. Oleśnica was an addition to their extensive lands. For this reason, the manor house, which was built by them in the second half of the 18th c. and which replaced the former house, was not very impressive. It was a modest Baroque manor house, characteristic of the houses built at the time, intended as a place of abode for a leaseholder or administrator.

In 1830 the estate was sold to Ferdynand von Zacha, who built a new neo-Renaissance residence (today considerably reconstructed). The former manor house was turned into an outhouse and has remained, although slightly rebuilt, until the present times[2].

The manor house, located in the southern part of the layout, is a brick, single storey high building on a rectangular plan, with a tall tiled roof with dormers.

The elevations are supported on a low base, covered with smooth plaster and topped with a profiled cornice around the building. There are large rectangular windows in architectural frames below the bottom edge of the windows, comprising rectangular panels under the windows. In the central part of the seven-axis front elevation, facing south east, there is a risalit separated from the wall plane with a small wall protrusion, which features the main entrance to the building. The back elevation originally had six axis, with three pairs of windows in architectural frames. The lateral elevations featured three windows.

The interior has recently been considerably transformed. Judging by the fragments that have remained until today, architectural forms and analogy to similar buildings, it was a bi-sectional interior with the hallway in the axis, behind which there probably was a kitchen, which is substantiated by the remains of two large bottle chimneys on both sides of the hallway, in the central part of the manor house.

Osowiec

Wieś w powiecie słupeckim w gminie Orchowo, położona około 20 km na południowy zachód od Strzelna i około 2 km na wschód od Orchowa.

Wzmiankowana była w przekazach od XV w. Stanowiła wtedy własność rodziny Osowskich herbu Dołęga, którzy występują tu do XVI w. Około 1600 r. wieś odziedziczyli Dobrosołowscy herbu Różyc, po nich Koczorowscy herbu Rogala, a od 1677 r. Mycielscy herbu Dołęga, którzy sprzedali posiadłość Wolskim. W 1 połowie XVIII w. właścicielem majętności był Franciszek Wolski herbu Rola, skarbnik bydgoski. Sprzedał ją w 1745 r. Janowi Mlickiemu herbu Dołęga, kanonikowi gnieźnieńskiemu i płockiemu oraz archidiakonowi uniejowskiemu[1]. Na końcu XVIII w. posiadłość należała do Kajetana Mlickiego[2], a od 2 połowy XIX w. do Frazerów herbu Alabanda[3].

Dołęga

Barokowy, pierwotnie drewniany, dwór zbudowany został zapewne w 1 połowie XVIII w. jako niewielka parterowa budowla zwieńczona wtedy wysokim, z pewnością łamanym, dachem. W 2 połowie XVIII w. dobudowane zostały (lub przebudowane) narożne alkierze ujmujące po bokach elewację frontową, wysunięte znacznie przed jej linię. Kolejne przebudowy nastąpiły w XIX w., kiedy do elewacji tylnej dworu dobudowano nową część budynku.

Obecny wygląd dworu jest wynikiem gruntownej renowacji przeprowadzonej w latach 80. XX w., w czasie której zrujnowane drewniane ściany wymienione zostały na ceglane. Dawny wygląd zachowały jedynie oszalowane deskami szczyty w piętrowym ryzalicie elewacji frontowej oraz tylnej, o falistych liniach spływów obwiedzionych profilowaną listwą. Również faliste szczyty o uproszczonej linii (lecz z pewnością znacznie późniejsze i otynkowane) wieńczą dziś frontowe ściany alkierzy. Pokryte gładkim tynkiem elewacje z prostokątnymi oknami pozbawione są niemal detali dekoracji architektonicznej z wyjątkiem pilastrów akcentujących naroża alkierzy.

Również znacznie przekształcone jest wnętrze. Dawniej dwutraktowe w obszerną sienią w środkowej części frontowego traktu, do której prowadziły drzwi w osi frontowego ryzalitu, poprzedzone drewnianym, kolumnowym gankiem.

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

A village in the Słupca region, commune of Orchowo, located about 20 km south west of Strzelno and about 2 km east of Orchowo.

The history of the village dates back to the 15th c. It was then owned by the Osowski family, Dołęga coat of arms, who lived here until the 16th c. At around the 16th c. the village was inherited by the Dobrosołowski family, Różyc coat of arms, then by the Koczorowski family, Rogala coat of arms, and from 1677 by the Mycielski family, Dołęga coat of arms, who sold the estate to the Wolski family. In the first half of the 18th c. the estate's owner was Franciszek Wolski, Rola coat of arms, the treasurer of Bydgoszcz. He sold it in 1745 to Jan Mlicki, Dołęga coat of arms, the canon of Gniezno and Płock and archdeacon of Uniejów[1]. At the end of the 18th c. the estate belonged to Kajetan Mlicki[2], and from the second half of the 19th to the Frazer family, Alabanda coat of arms[3].

The Baroque, originally wooden, manor house was probably built in the first half of the 18th c. as a small single storey high building with a tall roof. In the second half of the 18th c. corner annexes were built or rebuilt. The next reconstruction work dates back to the 19th c., when a new part of the building was added to the back of the manor house.

The present appearance of the manor house is the result of major refurbishment work carried out in the 1980s, during which the ruined wooden walls were replaced with brick walls. Only the tops in the upper floor risalit of the front and back elevations have retained their original appearance. Today, the front walls of the corner annexes are also covered with wavy roofs. The elevations, covered with smooth plaster, featuring rectangular windows, are deprived of detailed architectural decoration, except for the pilasters that highlight the corner annexes.

The interior has also been considerably changed. In front of the original bi-sectional layout with a large hallway in the central part of the front section there is a wooden, columnar porch.

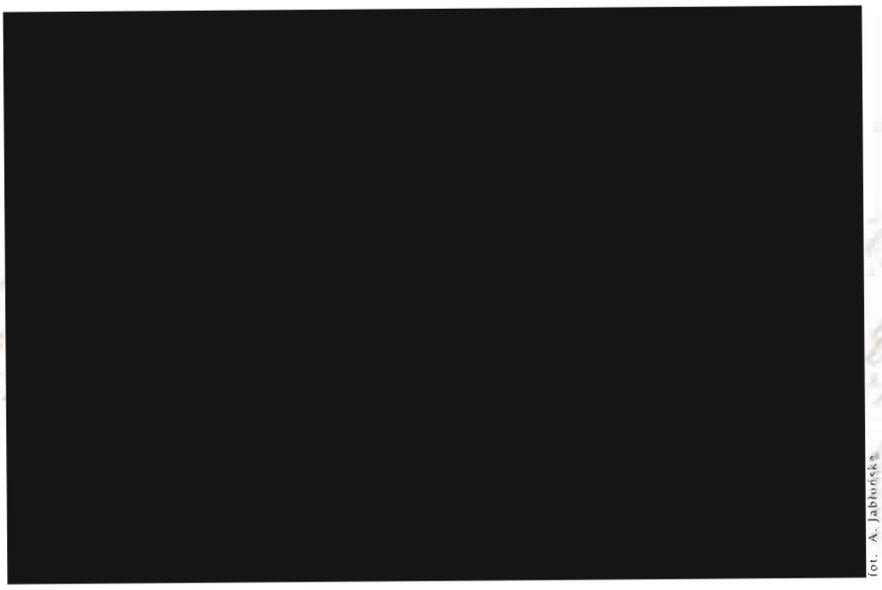

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Otorowo

W powiecie szamotulskim w gminie Szamotuły w połowie drogi prowadzącej z Pniew do Szamotuł znajduje się Otorowo – wieś o średniowiecznej metryce.

Wzmiankowana w przekazach pisanych od XIII w. W XIV i XV w. jej właścicielami byli Otorowscy. Część dóbr posiadał też Jan Świdwa z Szamotuł i w 1580 r. sprzedał je Januszowi Budziszewskiemu herbu Grzymała. Od tego czasu, aż do początku XVII w., dobra ziemskie, zapewne podzielone, pozostawały w posiadaniu tych dwu rodzin – Otorowskich i Budziszewskich.

Około 1626 r. jako dziedzice majątku pojawiają się w dokumentach Ponińscy herbu Łodzia, występujący w przekazach odnoszących się do Otorowa do schyłku XVII w. Majątek kupiony został wtedy przez Aleksandra Skrzetuskiego, starostę żytomierskiego, a w latach 30. XVIII w. przez Józefa Bronikowskiego herbu własnego, któremu przypisywana jest budowa nowego barokowego dworu pełniącego przez następne lata funkcję rezydencji rodziny Bronikowskich.

Około połowy XVIII w. odziedziczyli ją synowie, Piotr oraz Jan Bronikowscy, i po przeprowadzonych podziałach spadkowych właścicielem majątku w Otorowie został Jan, ożeniony z Barbarą z Rogowskich. W 1784 r., wobec jego bezpotomnej śmierci, dziedzictwo przeszło na bratanków, Karola i Mikołaja Bronikowskich, synów Piotra i Teresy z Rydzyńskich, którzy w tym samym jeszcze roku sprzedali tę posiadłość.

Kupił ją Józef Moszczeński herbu Nałęcz, kasztelan lędzki i kawaler orderów św. Stanisława i Orła Białego. Pozostawał właścicielem Otorowa i zamieszkiwał tu do śmierci w 1800 r., kiedy dobra przeszły na jego syna, Stanisława Moszczeńskiego, ożenionego z Wiktoryną z Moszczeńskich, i pozostawały w ich posiadaniu do schyłku XIX w.[1]

Na przełomie XIX i XX w. właścicielem był Ernest książę Sachsen Altenburg[2]. W 1922 r. dwór i część ziem przeszły na własność Zgromadzenia Sióstr Urszulanek, które założyły tu dom dziecka funkcjonujący do naszych czasów.

Barokowe osiowe i symetryczne założenie, z usytuowanym centralnie dworem poprzedzonym podjazdem i dziedzińcem flankowanym dwoma oficynami, powstało – jak należy wnosić z daty umieszczonej w szczycie frontowej wystawki – w 1738 r., zrealizowane zapewne przez Bronikowskich. Przebudowy dworu, przeprowadzane w ciągu XIX i XX w., zmieniły w znacznym stopniu jego otoczenie, wnętrze i częściowo elewacje, które zachowały jednak dawną artykulację oraz rytm otworów okiennych i drzwiowych.

Zachował się jednak niemal bez zmian zasadniczy kształt barokowej parterowej częściowo podpiwniczonej bryły, założonej na prostokątnym rzucie, z niewielkim ryzalitem w środkowej partii elewacji tylnej, zwieńczonej wysokim mansardowym dachem. Zachowała się również trzyokienna wystawka na osi elewacji frontowej zamknięta szczytem o falistych liniach spływów. W szczycie tym, obok dekoracji roślinnej ze wstęgami, umieszczona została wspomniana data *1738* oraz *1912* – zapewne czas przebudowy dworu bądź przejęcia go przez nowych właścicieli. Dwa boczne pozorne dwuosiowe ryzality tej elewacji, zwieńczone również szczytami o wolutowych spływach, pochodzą już z późniejszego okresu, lecz są być może nawiązaniem do istniejących tam wcześniej alkierzy.

W przekształconym znacznie wnętrzu zachowała się sień w środkowej części frontowego traktu oraz położony za nią salon, wysunięty ryzalitem w stronę regularnego dawniej ogrodu. Ogród ten zastąpiło w XIX w. krajobrazowe założenie parkowe.

fot. K. Budziński

fot. A. Jabłońska

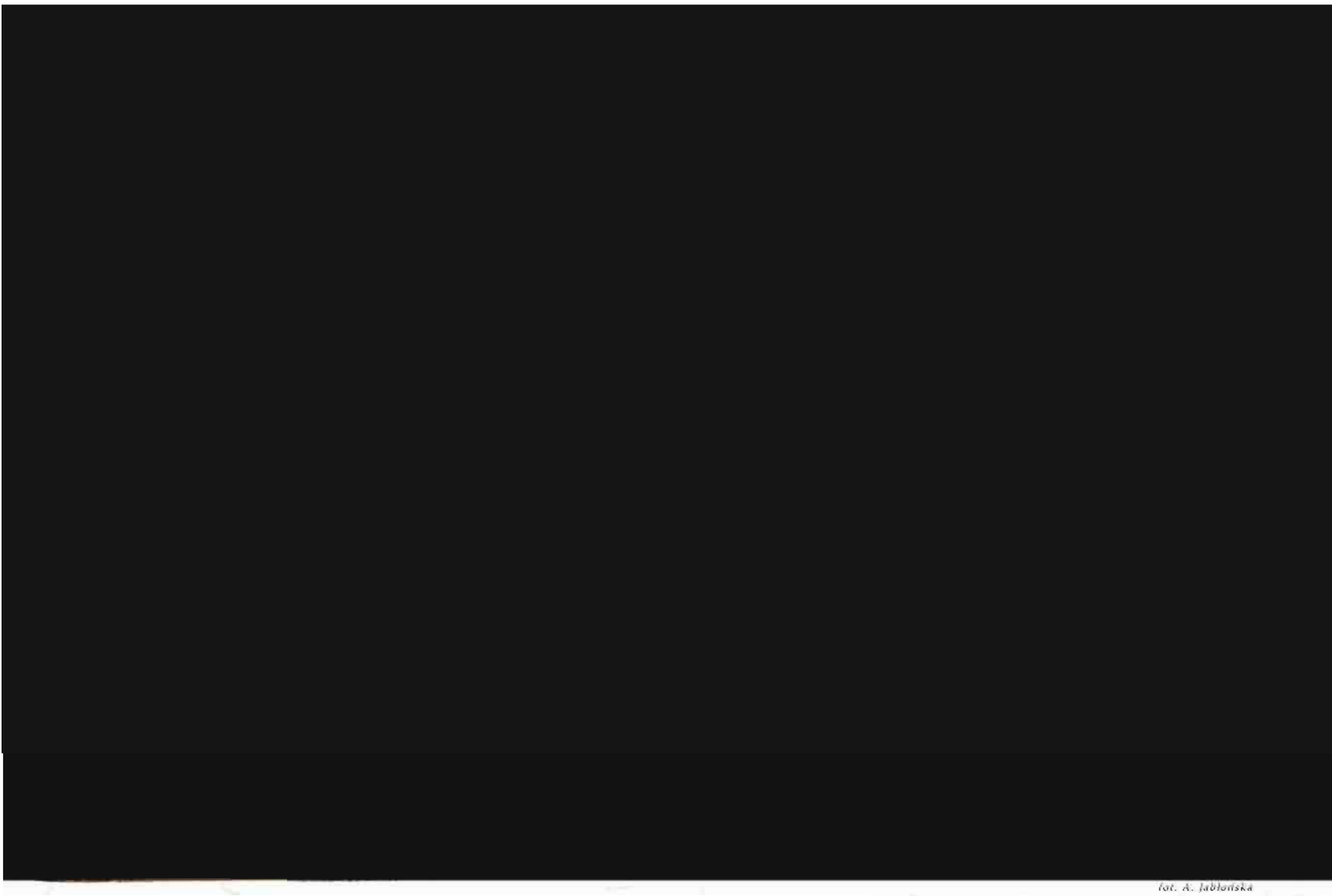

fot. A. Jabłońska

Otorowo in the Szamotuły region, commune of Szamotuły, is a small village half way between Pniewy and Szamotuły. Its history dates back to the Middle Ages.

In the 14th and 15th c. the village belonged to the Otorowski family. Some land was owned by Jan Świdwa of Szamotuły, who sold it in 1580 to Janusz Budziszewski, Grzymała coat of arms. From that time, until the beginning of the 17th c., the landed estate, probably divided, was in the hands of two families – the Otorowski family and the Budziszewski family.

In about 1626 the landed estate was owned by the Poniński family, Łodzia coat of arms, who lived there until the end of the 17th c., when it was bought by Aleksander Skrzetuski, the *starost* of Żytomierz, and in the 1730s by Józef Bronikowski, Bronikowski coat of arms, who probably built the manor house that later served as the family residence.

At about the mid 18th c. the estate was inherited by Józef Bronikowski's sons, Piotr and Jan Bronikowski. The estate in Otorowo was inherited by Jan Bronikowski, who was married to Barbara Rogowska. In 1784, when Jan Bronikowski died heirless, the estate was inherited by his brother's sons, Karol and Mikołaj Bronikowski, the sons of Piotr and Teresa née Rydzyńska, who sold it in the same year.

Otorowo was bought by Józef Moszczeński, Nałęcz coat of arms, the *castellan* of Ląd and the knight of the orders of St. Stanisław and the White Eagle. He lived in Otorowo until his death in 1800, when the estate was inherited by his son, Stanisław Moszczeński, married to Wiktoryna Moszczeńska, who lived there until the end of the 19th c.[1]

At the turn of the 19th c. Otorowo was acquired by Ernest Duke Sachsen Altenburg[2]. In 1922 the manor house and some of the lands were acquired by the Order of Ursuline Sisters, who established a children's home in the manor house, which is still functioning in the same way today.

The Baroque axial and symmetrical layout, with the centrally placed manor house, a forecourt in the front and a courtyard flanked by two corner annexes, was built in 1738, probably by the Bronikowski family. The reconstructions in the 19th and 20th c. changed the surroundings considerably; the interiors were changed completely and the elevations were changed partially – they retained the former style and the rhythm of windows and doors.

The basic shape of the Baroque single-storey high building, with basements under it, has been preserved. The plan is rectangular, there is a small risalit in the central part of the back elevation, covered with a tall mansard roof. The three-window fronton in the axis of the front elevation, closed with a roof, has also been preserved. The roof, in addition to plant decorations with ribbons, features the date *1738* and *1912* – probably the latter date denoting the year of its reconstruction or acquisition by the new owners. The two lateral two-axis risalits of this elevation, also covered with a roof, come from a later period, but probably relate to the earlier corner annexes.

In the interior, which has been considerably changed, a hallway in the central part of the front section and a living room past it have been preserved. The garden in the back was replaced with a landscaped park in the 19th c.

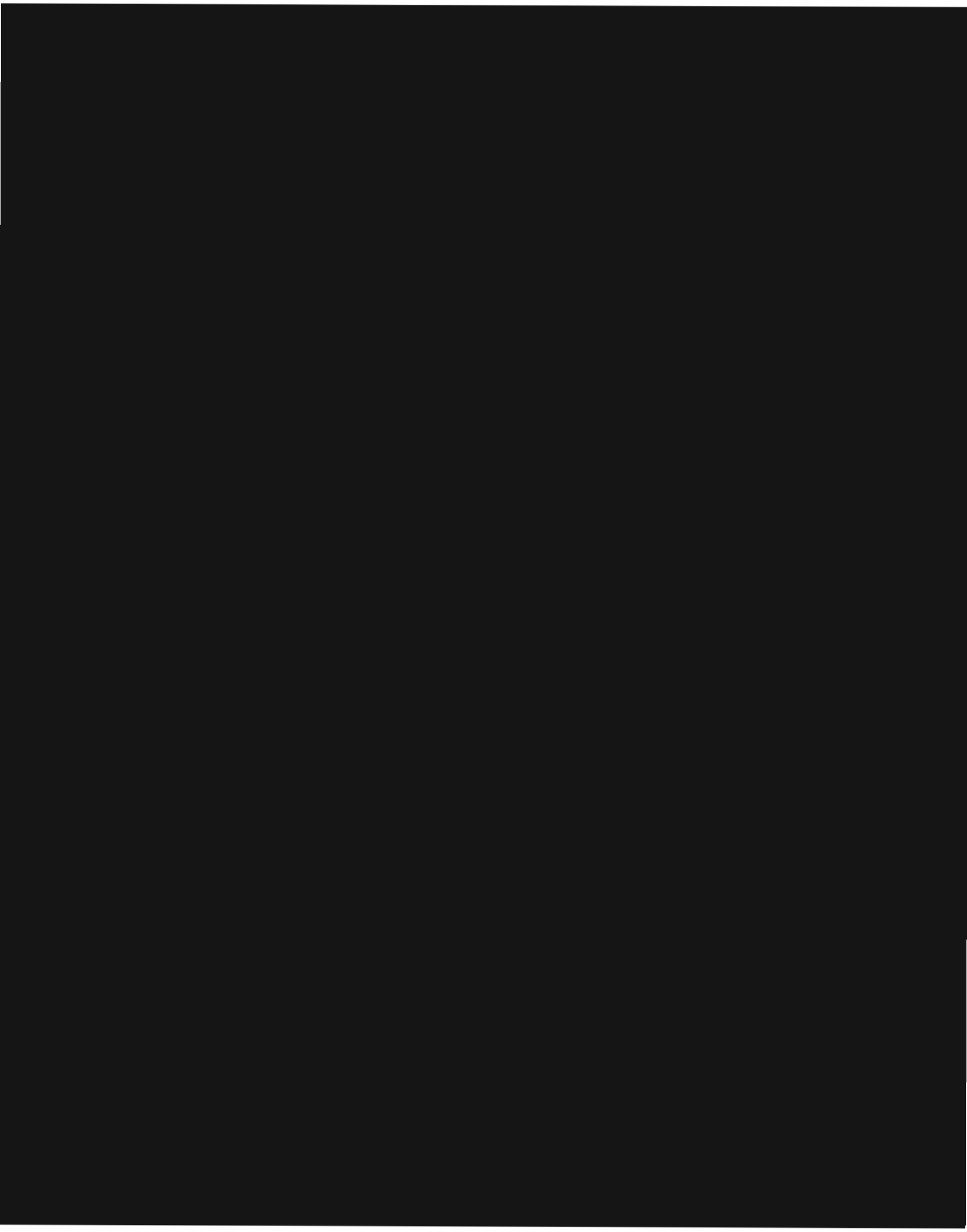

fot. A. Jabłonska

Pępowo

Wieś Pępowo w powiecie gostyńskim położona jest na uboczu, z dala od głównych tras komunikacyjnych, nad niewielką rzeczką, dopływem Orli o nazwie Dąbroczna, około 15 km na południowy wschód od Gostynia, przy drodze biegnącej w kierunku Kobylina.

Wzmiankowana od 1357 r., obejmowała część ziem należących do miejscowości Chociszewice i występowała następnie pod tą nazwą. Należała wtedy do rycerskiego rodu Chociszewskich herbu Junosza, którzy zbudowali tu obronny dwór lub zamek określony w dokumencie z 1592 r. jako *fortalicja*. Jej pozostałością jest kopiec na wyspie dawnego stawu, połączonego z brzegiem groblą.

Nowa siedziba Chociszewskich zbudowana została w XVI w., w pewnym oddaleniu od zrujnowanego już wtedy zamku. Około połowy tego stulecia przeszła, wraz z majątkiem, w ręce Siedleckich herbu Odrowąż, a u schyłku XVI w., zapewne poprzez małżeństwo z Anną Siedlecką, właścicielem majątku został Melchior z Konarzewa Konarzewski herbu Wręby. Po nim odziedziczył jego syn Andrzej, a następnie jego syn, Adam Florian Konarzewski ożeniony z Zofią z Opalińskich herbu Łodzia, znany jako fundator kościoła i klasztoru Filipinów na Świętej Górze pod Gostyniem. W Pępowie wzniósł nową okazałą barokową rezydencję, która istniała już i była wzmiankowana w 1676 r.[1] Po jego śmierci i powtórnym małżeństwie Zofii z Opalińskich z Wacławem Leszczyńskim, posiadłość z pałacem objął w 1695 r. syn, Filip Konarzewski ożeniony z Teofilą Leszczyńską, który zmarł w 1703 r.

Zbudowana u schyłku XVII w. barokowa rezydencja Konarzewskich przetrwała w zasadniczym kształcie do naszych czasów, mimo XVIII-wiecznej przebudowy, która zmieniła nieco wyraz stylistyczny jej architektury. Była to murowana otynkowana dwukondygnacyjna budowla z kondygnacją piętra wyższą niż przyziemie, zwieńczona zapewne wysokim dachem. W głównej bryle założona na rzucie prostokąta z nieznacznie zryzalitowaną środkową partią elewacji frontowej i tylnej oraz przylegającymi po bokach dwukondygnacyjnymi pierwotnie alkierzami – skrzydłami wysuniętymi znacznie przed lico elewacji frontowej i sprawiającymi nieomal wrażenie wież dawnej budowli zamkowej.

Charakterystyczny dla budowli tego czasu był zgeometryzowany i symetryczny układ oraz kompozycja przestrzenna wnętrza pałacu, z sienią i salonem na osi w kondygnacji przyziemia oraz wielką, wyższą od pozostałych wnętrz, salą balową na piętrze wypełniającą w całości przestrzeń ryzalitów. Przed elewacją frontową znajdował się obszerny dziedziniec z podjazdem. Za pałacem rozplanowano regularne założenie ogrodowe, z włączoną w jego kompozycję wodą w postaci przecinających go kanałów, z których jeden przepływał wzdłuż elewacji ogrodowej, a przerzucony przez niego mostek prowadził wprost do zlokalizowanego w przyziemiu ryzalitu wejścia do salonu.

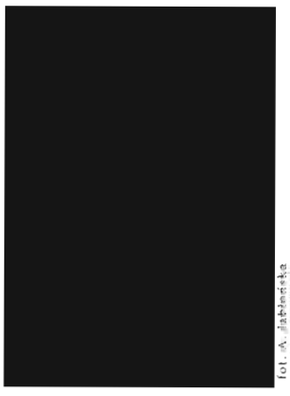

fot. A. Jabłońska

Na podstawie analizy form architektury rezydencji Konarzewskich w Pępowie, a ponadto koligacji tej rodziny, spokrewnionej z Leszczyńskimi, Ewa Kręglewska-Foksowicz, zakłada tu możliwość autorstwa Tylmana z Gameren lub współpracującego z nim architekta królewskiego Józefa Szymona Belottiego[2].

Córka Filipa, Weronika Konarzewska, wyszła za mąż za Macieja Mycielskiego herbu Dołęga, chorążego poznańskiego, wnosząc mu majętność

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Pępowo, a village in the Gostyń region, is located away from the main road, on the small river Dąbroczna, the tributary of the river Orla, about 15 km south east of Gostyń, by the road to Kobylin.

The history of Pępowo dates back to 1357. It comprised some of the land that belonged to the town of Chociszewice, and then was called Chociszewice. At the time it was the property of the knightly family of Chociszewski, Junosza coat of arms, who built a defensive manor house or a castle here, which in a document from 1592 is referred to as *fortalicjum*. What remained of it is a mould on the island of the former pond, which is connected with the land by a causeway.

The new residence of the Chodziszewski family was built in the 16th c., at some distance from the castle, then in ruins. At about the mid 16th c. it was acquired by the Siedlecki family, Odrowąż coat of arms, and at the end of the 16th c., probably through marriage with Anna Siedlecka, the estate was acquired by Melchior Konarzewski of Konarzewo, Wręby coat of arms. It was then inherited by his son, Andrzej, and subsequently by Andrzej's son, Adam Florian Konarzewski, married to Zofia Opalińska, Łodzia coat of arms, who is remembered as the founder of the church and monastery of the Oratorian monks in Święta Góra near Gostyń. Adam Florian Konarzewski built a new large Baroque residence in Pępowo, which, as written documents have it, dates back to 1676[1]. After his death his widow Zofia née Opalińska married Wacław Leszczyński and in 1695 the estate with the palace was acquired by her son, Filip Konarzewski, who was married to Teofila Leszczyńska; Filip Konarzewski died in 1703.

Wręby

Dołęga

The Baroque residence of the Konarzewski family built at the end of the 17th c. has been preserved until today. Its style and architecture were slightly changed during the 18th c. reconstruction. It was a brick, plastered, two-storey high building, with the upper floor higher than the ground floor, probably covered with a tall roof. The residence was built on a rectangular plan, with a slightly protruding central part of the front and back elevations and two-storey high corner annexes on the sides, moved to the front of the elevation, which look almost like the towers of the former castle.

The geometrical and symmetrical layout and the spatial layout of the interior, with the hallway and living room in the axis at ground floor level and a large ballroom, taller than other rooms, on the upper floor, was characteristic of the buildings erected at the time. There was a large courtyard with a driveway in front of the elevation. Behind the palace, a regular garden was landscaped, featuring canals, of which one flowed along the garden elevation and the bridge over it led directly to the entrance to the living room located on the ground floor.

fot. A. Jabłońska

chociszewicką w posagu. Odziedziczył ją następnie ich syn, Józef Mycielski, starosta koniński, ożeniony z Franciszką z Koźmińskich herbu Poraj, dziedziczką znacznej fortuny.

W końcu lat 60. XVIII w. Józef Mycielski podjął prace przy przebudowie rezydencji, trwały one przez następnych kilkanaście lat i nadały budowli nieco inny wyraz. Objęły nie tylko sam budynek, ale również organizację i kompozycję jego otoczenia, które ukształtowano w oparciu o obowiązującą wtedy zasadę *entre cour et jardin* – z dwoma dziedzińcami poprzedzającymi pałac. Pierwszy z nich, *avant cour*, flankowany po bokach budynkami stajni, wozowni i mieszkań dla służby, oddzielony był ogrodzeniem z trzema bramami od honorowego dziedzińca – *cour d'honneur*, ujętego symetrycznie ustawionymi i analogicznie opracowanymi oficynami. Oficyny połączono, skośnie ustawionymi murami z półkolistymi prześwitami, z narożami alkierzy, które zostały obniżone do wysokości jednej kondygnacji, zwieńczone wysokimi czterospadowymi i podwójnie łamanymi dachami.

Nie wiadomo na ile, w stosunku do poprzedniego, zmienione zostało opracowanie i artykulacja elewacji pałacu. Charakteryzowała się ona gzymsem kordonowym oddzielającym kondygnacje, rozczłonkowanymi pilastrami o kompozytowych kapitelach ujmującymi prostokątne otwory okienne, o regularnym osiowym układzie, ujęte w architektoniczne obramienia. Półkoliście zamknięte zostały jedynie większe od pozostałych okna piętra ryzalitów, oświetlające wnętrze sali balowej.

Z pewnością wtedy natomiast wprowadzono drugi, górny rząd niewielkich eliptycznych okienek wzorowanych, jak się wydaje, na tego typu rozwiązaniu zastosowanym w Rogalinie. Ryzalit frontowy zwieńczony został trójkątnym naczółkiem, ryzalit elewacji tylnej rodzajem attyki, w którą wkomponowano rokokowy kartusz. Ponad nimi zaprojektowana została, jako główna dominanta, kopułowa nadbudowa mansardowego dachu z lukarnami. Główne wejście na osi elewacji frontowej poprzedzone zostało gankiem wspartym na czterech filarach, w których tle umieszczono rzeźby atlantów.

Jest prawdopodobne, że przy wykonywaniu tych prac zatrudniony był Ignacy Graff, który mógł być również autorem modernizacji wnętrza. Przebudowano tam schody, tworząc bardziej reprezentacyjną dwubiegowa klatkę schodową[3]. Przy dekorowaniu wnętrz pałacu zatrudniony był sztukator Merck ze Żmigrodu oraz malarze Gottlieb Kutscher ze Wschowy i Zeyfryd. Posągi ogrodowe wykonał w 1778 r. Jan Rympler z Rydzyny[1].

W tak okazałej i reprezentacyjnej budowli utrzymywał Józef Mycielski dwór składający się z 90 osób, w tym jedenastoosobową orkiestrę. Zastawę stołową wykonywał dla niego znany złotnik z Wrocławia Plachwitz[2].

Pępowo pozostawało w posiadaniu Mycielskich do około 1880 r. Później na krótko majątek przeszedł w ręce Radziwiłłów, od których kupił go Adolf Hansemann. W jego czasach przebudowane zostało częściowo wnętrze pałacu. Przedzielona i obniżona została sala balowa, a nowy salon ozdobiono wykonanymi na płótnie malowidłami przedstawiającymi pejzaże włoskie, sygnowanymi C. v. Hafften 1880, wypełniającymi całe niemal powierzchnie ścian.

fot. A. Jabłońska

Based on the analysis of the architecture of the residence in Pępowo, and the relations of the family of Konarzewski, who were related to the Leszczyński family, Ewa Kręglewska-Foksowicz assumes that the manor house could have been designed by Tylman of Gameren or Józef Szymon Belotti, the chief architect of the king, who closely cooperated with Tylman[2].

The daughter of Filip Konarzewski, Weronika Konarzewska, married Maciej Mycielski, Dołęga coat of arms, a state official in Poznań, whom she dowered the Chocieszów estate. It was later inherited by their son, Józef Mycielski, the *starost* of Konin, married to Franciszka née Koźmińska, Poraj coat of arms, the heiress of a substantial fortune.

At the end of the 1760s, Józef Mycielski started to reconstruct the residence. The work continued in the following years and upon its completion the residence was slightly transformed. The work comprised the building as well as the layout of the surroundings, which were shaped in line with the principle of *entre cour et jardin*, prevalent at the time, with two courtyards in front of the palace. The first courtyard, *avant cour*, flanked with the buildings of the stable, coach house and residential quarters for the servants, was separated from the representative courtyard (*cour d'honneur*) by a fence with three gates, with symmetrically placed outhouses. The outhouses were connected with walls featuring semicircular windows, corner annexes, which were lowered to the height of one storey, covered with tall hip roofs.

It is not known how much the elevation of the palace was changed. The original elevation featured a cornice separating the individual floors, with pilasters and rectangular windows, in architectural frames. Only the windows on the upper floor, larger than others, which illuminated the interior of the ballroom, featured semicircular closures.

It is absolutely certain that a second row of small elliptical windows, modelled on the windows in Rogalin, was added during the reconstruction. The front risalit was covered with a triangular jerkin head roof, the risalit of the back elevation with a kind of attic with a rococo cartouche. A dome was built over the mansard roof with dormers. In front of the main entrance there was a porch supported on four columns featuring sculptures of telamons.

It is probable that the telamons were sculpted by Ignacy Graff, who could have also authored the modernization of the interior. In the interior the stairway was redesigned to form a more representative double stairway[3]. The interior decoration is the work of Merck of Żmigród and painters Gottlieb Kutscher of Wschowa and Zeyfryd. The garden statutes were made by Jan Rympler of Rydzyna in 1778[4].

This impressive and representative building was home to 90 people, including an 11-person orchestra. The crockery was designed by Plachwitz, a goldsmith from Wrocław[5].

Pępowo was in the hands of the Mycielski family until about 1880, when it was acquired by the Radziwiłł family, from whom it was bought by Adolf Hansemann. During his times a part of the interior was rebuilt. The ballroom was divided and its ceiling lowered, and a new living room was decorated with canvas paintings depicting Italian landscapes, painted by C. v. Hafften in 1880, which filled almost the entire wall space.

fot. A. Jabłońska

Pniewy

Łodzia

Nowina

Pniewy w powiecie szamotulskim są miastem położonym około 40 km na zachód od Poznania, dziś przy głównej trasie komunikacyjnej w kierunku Świecka, dawniej na skrzyżowaniu traktów handlowych do Poznania i Międzyrzecza, co bez wątpienia wpłynęło na szybki rozwój niewielkiej pierwotnie osady.

Wzmiankowane w źródłach od 1256 r. Nazwa miejscowości utworzona została od słowa „pniak", co oznaczało miejsce niewykarczowane[1]. W XIV w. Pniewy uzyskały prawa miejskie, w tym czasie również istniał tu zamek określony w dokumencie z 1327 r. jako *castrum*. Jego pozostałości, w formie niewielkiego pagórka, zachowały się do naszych czasów nad brzegiem jeziora w dawnym parku dworskim, a obecnie miejskim. Była to siedziba Nałęczów Pniewskich występujących tu do XVI w.

Później miasto i dobra ziemskie należały do Potulickich, Ostrorogów i Rydzyńskich[2]. W 1745 r. kupił je Ludwik Szołdrski herbu Łodzia z Czempinia, wojewoda inowrocławski i poznański oraz generał wielkopolski, ożeniony z Marianną z Unrugów herbu własnego. Stał wtedy w Pniewach stary i zniszczony znacznie dwór z oficynami zajmowany przez dzierżawców, który został częściowo wyremontowany.

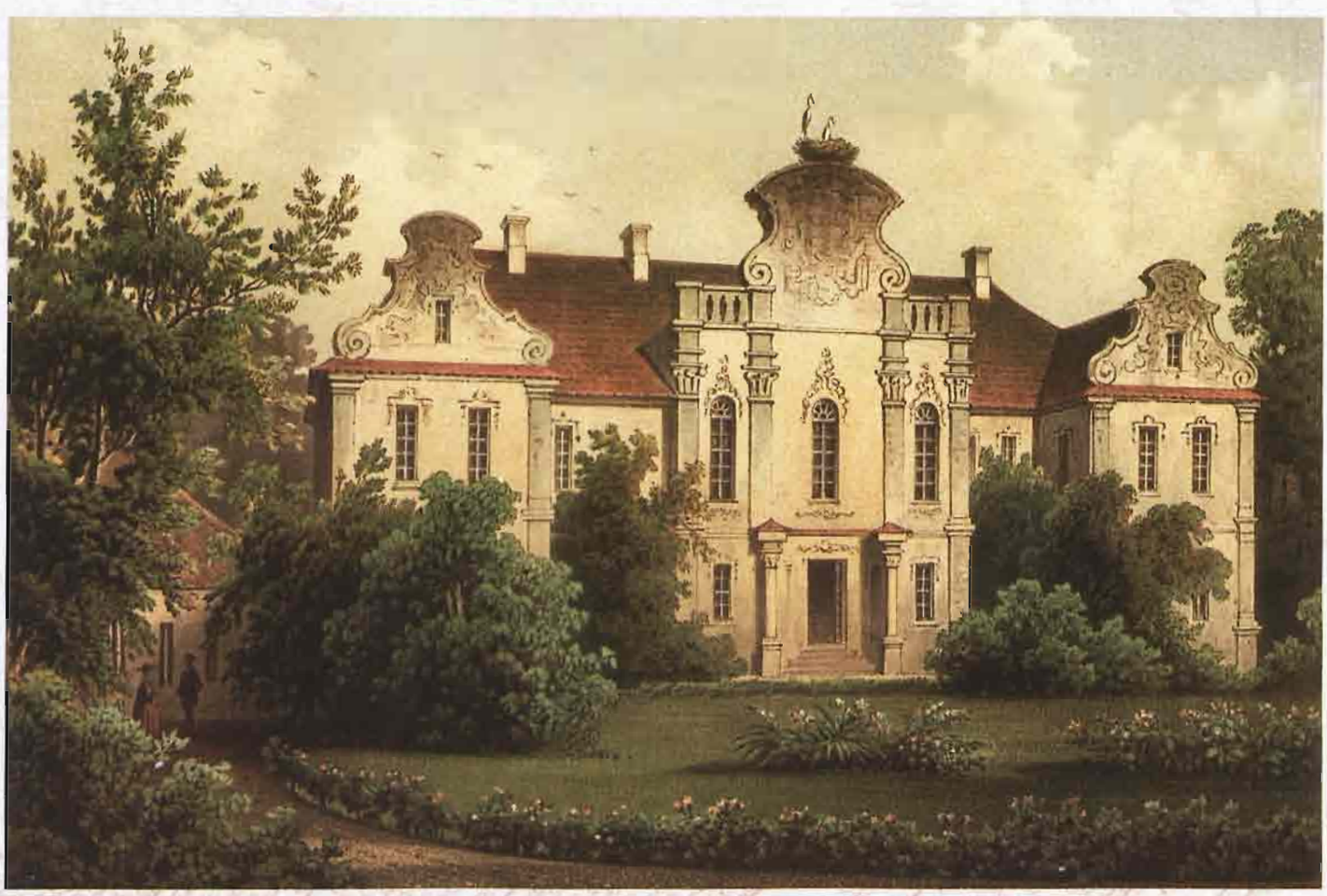

Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text*, współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Budziński

Pniewy in the Szamotuły region is a town located about 40 km west of Poznań, today by the main Poznań–Świecko road, formerly at the intersection of trade routes to Poznań and Międzyrzecz, which definitely contributed to the fast development of this once small settlement.

The history of the town dates back to 1256. Its name derives from the word "pniak" [stump], which formerly denoted a place with dug out trees[1]. In the 14th c. Pniewy was granted city rights. There was a castle here, which in a document from 1327 was referred to as *castrum*. What remained of it is a small hill on the bank of the lake in the former manor park, today a city park. It was the residence of the Nałęczów family of Pniewy, who lived here until the 16th c.

In the following years the town and the landed estate belonged to the families of Potulicki, Ostrorog and Rydzyński[2]. In 1745 the estate was bought by Ludwik Szołdrski of Czempiń, Łodzia coat of arms, the voivod of Inowrocław and Poznań, married to Marianna Unrug, Unrug coat of arms. At that time the manor house in Pniewy was old, dilapidated and with outhouses; it was inhabited by the leaseholders.

The construction of a new residence was started by Ludwik Szołdrski's son, Władysław Szołdrski, married to Franciszka Radomicka of Konarzewo. This decision was probably motivated by the division of the estate left by Ludwik Szołdrski after his death in 1749, who deprived Władysław of the family estate and the palace in Czempiń, which was bequeathed to his brother's son, Feliks. All this definitely affected the shape of the new residence in Pniewy, which is an exact replica of the palace in Czempiń.

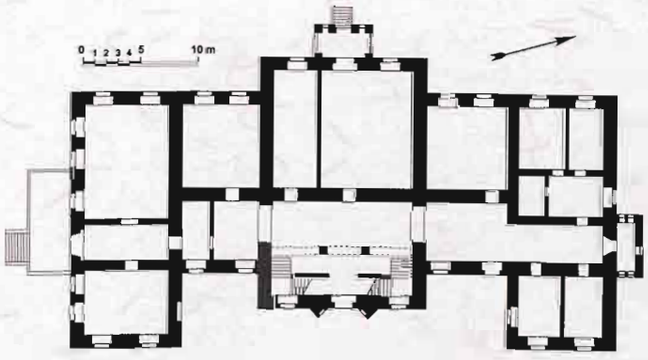

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

In 1754 a contract was concluded with Frantz Hanck, a builder from Leszno, commissioning him to build the foundations for the palace before the beginning of winter[3]. In this context it is difficult to understand why the date *1739* was inscribed on the façade of the palace in Pniewy, as it does not reflect the actual time of the construction work.

The residence of the Szołdrski family was built in the western part of the town, by the southern bank of Lake Pniewskie. The palace is in the centre, with the front elevation facing south east, with a courtyard flanked by outhouses, which, like in Czempiń, are connected with quartercircular galleries. As mentioned above, the building was an exact replica of the residence in Czempiń: it was a brick, two-storey high building with a basement, covered with hip roofs, on a rectangular plan, with three characteristic, protruding

Budowę nowej rezydencji podjął dopiero syn Ludwika, Władysław Szołdrski, ożeniony z Franciszką z Radomickich z Konarzewa. Decyzję tę przyspieszył zapewne, niekorzystny dla Władysława, przeprowadzony w 1754 r. podział masy spadkowej po zmarłym w 1749 r. Ludwiku Szołdrskim, który pozbawił go rodzinnego majątku i pałacu w Czempiniu na rzecz bratanka Feliksa. Okoliczności te wpłynęły również bez wątpienia na kształt nowej rezydencji w Pniewach, która jest niemal dokładną kopią pałacu w Czempiniu.

W 1754 r. zawarty został kontrakt z Frantzem Hanckem, budowniczym z Leszna, w którym zobowiązany on został do wyprowadzenia fundamentów nowo wznoszonego pałacu jeszcze przed zimą[3]. Wobec tego faktu jednak mało zrozumiałe jest umieszczenie na fasadzie pniewskiego pałacu (analogicznie jak w Czempiniu) daty *1739* stojącej w sprzeczności z rzeczywistym czasem podjęcia prac budowlanych.

Założenie rezydencjonalne Szołdrskich zlokalizowane zostało w zachodniej części miasta, przy południowym brzegu Jeziora Pniewskiego. W centrum usytuowany został pałac elewacją frontową zwrócony na południowy wschód i poprzedzony dziedzińcem ujętym oficynami, które – tak jak w Czempiniu – połączone z nim były ćwierćkolistymi galeriami. Budowla, jak wspomniano, była niemal dokładną kopią rezydencji czempińskiej: murowana, podpiwniczona, dwukondygnacyjna bryła zwieńczona czterospadowymi dachami, założona na planie prostokąta z charakterystycznymi silnie wysuniętymi trzema ryzalitami od frontu i ryzalitem środkowym w elewacji tylnej. Ryzality, tak samo jak w Czempiniu, zwieńczone zostały falistymi szczytami ujętymi wolutowymi spływami z bocznymi murkami attyk.

Nieco inna jest w nich dekoracja sztukatorska i rzeźbiarska o motywach i formach już rokokowych. Rokokowe elementy dekoracyjne zastosowane zostały również w kapitelach pilastrów zdobiących elewacje ryzalitów i ujmujących osie prostokątnych w większości okien, ujętych w uszakowe obramienia z dekoracyjnymi dawniej zwieńczeniami. Również nieco inaczej niż w Czempiniu opracowane zostały okna oświetlające dwukondygnacyjną salę wypełniającą w całości przestrzeń piętra środkowego ryzalitu – wydłużone i zamknięte łukiem półkolistym, bez podziału na dwie strefy.

Należy zakładać, że podobnie jak wygląd zewnętrzyny, również wnętrze pałacu w Pniewach rozplanowane było i zakomponowane analogicznie jak w Czempiniu. Ustalenie tego z całą pewnością utrudniają jednak przebudowy. W szczycie wieńczącym środkowy ryzalit elewacji frontowej umieszczono herb Łodzia Szołdrskich oraz daty *1739* i *1782*. Ta ostatnia odnosi się do prac remontowych przeprowadzonych przez nowych właścicieli majątku, Mielżyńskich herbu Nowina, którzy w 1782 r. kupili Pniewy od spadkobierców Władysława Szołdrskiego. Należy sądzić, że w ich czasach rozebrane zostały galerie i przekształcone otoczenie rezydencji. Dalsze zmiany nastąpiły w XIX i XX w., kiedy właścicielami dóbr i rezydencji została rodzina von Messenbach – ich herby umieszczone zostały w szczytach bocznych ryzalitów. Po 1945 r. pałac zaadaptowano na szkołę.

fot. Z. Szmidt

risalits in the front and the central risalit in the back elevation. The risalits, like in Czempiń, are covered with volute roofs and side attics.

The stuccowork and sculptures with rococo motifs and forms are different in the palaces of Pniewy and Czempiń. Rococo decorative elements were also used in the capitals of the pilasters that decorate the elevations of the risalits and which comprise the axes of the rectangular framed windows, formerly with decorative tops. The two windows which illuminate the two-storey high chamber that occupies the entire space of the central risalit on the upper floor are laid out differently than in Czempiń. This room was designed as an elongated room, closed with a semicircular arch, and was not divided into two zones.

It should be assumed that like the exterior, also the interior of the palace in Pniewy was laid out like the one in Czempiń. However, because of many reconstructions this hypothesis cannot be easily proved. In the roof over the central risalit of the front elevation there is the Łodzia coat of arms of the Szołdrski family with the dates *1739* and *1782*. The latter refers to the repair work carried out by the new owners of the estate, the Mielżyński family, Nowina coat of arms, who bought Pniewy in 1782 from the heirs of Władysław Szołdrski. Probably the galleries were pulled down then and the surroundings of the residence were transformed. Further changes took place in the 19th and 20th c., when the estate and the manor house was owned by the von Messenbach family – their coats of arms are placed in the roofs of the lateral risalits. Since 1945 the palace has been used as a school.

Prusim

Unrug

Wieś w powiecie międzychodzkim w gminie Kwilcz, rozlokowana przy wschodnim brzegu Jeziora Kuchennego, położona w paśmie wzgórz morenowych i jezior Pojezierza Międzychodzko-Sierakowskiego, około 8 km na południowy wschód od Międzychodu.

Znajdujące się tutaj ziemie stanowiły od średniowiecza własność szeroko rozgałęzionego rodu Prusimskich herbu Nałęcz i pozostawały w całości w ich rękach do schyłku XVII w. W tym czasie jeden z działów majątku został sprzedany Manieckim, po których dziedziczyli Bieganowscy, a następnie Chlebowscy. Zasadnicza część dóbr pozostawała jednak nadal w posiadaniu Prusimskich.

W połowie XVIII w. majętność wykupiona została przez Unrugów herbu własnego, właścicieli Międzychodu i okolicznych ziem. W 1754 r. Krzysztof na Międzychodzie Unrug, syn Bogusława i Anny Konstancji z Żychlińskich, generał Wojsk Królewskich, nabył za 89 tys. złotych część dóbr należącą do Prusimskich, a w następnym roku, za 33 tys. złotych, pozostałą ich część należącą wtedy do Chlebowskich. Posiadłość przeznaczona była dla jego syna Piotra Unruga, późniejszego dziedzica, ożenionego z Fryderyką z Brudzewskich[1]. Dla niego też, zapewne w latach 50. lub 60. XVIII w., zbudowany został zachowany do naszych czasów dwór, na tyle okazały, że w dokumentach z tamtej epoki nazywany jest pałacem.

W *Inwentarzu* majątku sporządzonym po śmierci Piotra Unruga w 1779 r. opisano pozostałe po nim sprzęty i różnego typu wyposażenie, wśród nich, między innymi, znajdowały się: *Zwierciadło wielkie* [...] *stolik do niego marmurowy z nogą pozłacaną* [...] *dwa mniejsze zwierciadła z ramą pozłacaną* [...] *obrazy* [...] *dwadzieścia cztery małe sztuki tak kopersztychy jako i malowane* [...] *dwadzieścia jeden portretów familijnych*[2].

Budynek dworski opisany został w późniejszym nieco dokumencie sporządzonym w 1788 r., przy przejmowaniu majątku przez nowego właściciela, Andrzeja Wilkońskiego. Czytamy tam: *W tej wsi Prusim jest pałac, którego ściany z wierzchu*

fot. K. Budziński

fot. K. Buczyński

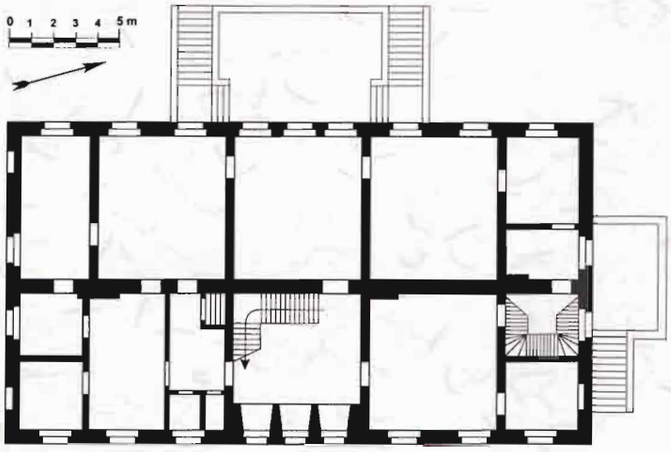

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. K. Budziński

w massiff i kominy z cegły nad dach wyciągnięte murowane [...] *dachówką pokryty, dobry miejscami jednak tak w ścianach przy fundamentach jako i gzemsach wapno poodpadało* [...]. *Wchodząc do sieni tego pałacu są drzwi podwójne na zawiasach* [...] *posadzka gliniana wybrukowana, sufit z gliny równo z balkami dawany, wapnem wyrzucony. Sień cała wybielona. W tej sieni znajduje się troje drzwi podwoynych do pokojów. Udając się do pierwszego pokoju na lewą rękę, to jest stołowej izby, są drzwi na zawiasach żelaznych z zamkiem mosiężnym dobre* [...] *podłoga dobra, sufit biały* [...] *ściany malowane. W tej stołowej izbie jest komin murowany dobry, zasłona do niego na płótnie czerwono malowana* [...] *piec biały w trzy kondygnacje z kachli ordynaryjnych* [...] *okien w tym pokoju jest pięć, każde w cztery kwatery* [...]. *Z sieni schodząc pod pałac są drzwi, które zamykają wnijście* [...]. *Z sieni pałacu idąc do górnych pokoi są schody drewniane z poręczami wyrzynanymi, górą około tych schodów ganeczek stolarską robotą.* W dalszym ciągu dokumentu opisane są wszystkie kolejne pomieszczenia dworu, w tym między innymi: *Do piątego pokoju wchodząc są drzwi malowane z futrowaniem, na zawiasach* [...] *w tym pokoju jest podłoga dobra i sufit biało wytrynkowany* [...] *obiciem w kwiateczki zielone meblowana, w tym pokoju okna dwa w ramy także zielono malowane* [...] *kominek murowany* [...] *piec na zielonym postumencie w białe kachle jak inne piece stawiany.* W następnym pokoju – sypialnym – był: *Sufit biało trynkowany* [...] *w środku malowany* [...]. *Pokój ten meblowany obiciem siarczystym, lamperie biało malowane lisztwami malowanemi obwiedzione, kominek murowany, piec z białych kachli na postumencie* [...]. *W tym pokoju jest nisza sypialna także z obiciem* [...] *lamperiami ozdobiona* [...] *w tym pokoju jest okien trzy* [...] *po prawej ręce z tej sypialni jest gabinecik*[3].

Nie wiadomo czy nowy właściciel Prusimia, Andrzej Wilkoński herbu Odrowąż, ożeniony z Kunegundą ze Zbijewskich, zamieszkał w tym majątku, ponieważ już w 1790 r. sprzedał go za 205 tys. złotych Robertowi Taylerowi, synowi Roberta i Elżbiety z Forsettów, generałowi Wojsk Koronnych. W posiadaniu jego spadkobierców pozostawał Prusim do XX w.[4]

Przebudowy i adaptacje późniejszych właścicieli majątku nieznacznie tylko zmieniły kształt barokowej architektury rezydencji Unrugów – murowanej, parterowej budowli na sklepionych piwnicach, nakrytej wysokim mansardowym dachem z lukarnami okien poddasza, z piętrowym trójosiowym ryzalitem w środkowej partii elewacji frontowej, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem.

Posadowienie dworu na zboczu niewielkiego wzniesienia spowodowało, że sklepiona kondygnacja piwnic od strony elewacji tylnej miała charakter niskiego przyziemia, w którym zlokalizowane zostało zaplecze kuchenne z towarzyszącymi pomieszczeniami magazynowymi i urządzeniami gospodarczymi, spiżarnią, piecem chlebowym itp. Na parterze znajdowały się wnętrza reprezentacyjne i prywatne właścicieli majątku, z opisaną w cytowanym *Inwentarzu* izba stołową, sypialnią z alkową czy salonem na osi sieni, który – po dobudowaniu w XIX w. tarasu przed elewacją tylną dworu – uzyskał bezpośrednie połączenie z ogrodem.

Zachował się w zasadniczych zarysach dawny dwutraktowy układ wnętrza z sienią w środkowej części frontowego traktu, do której prowadziło główne wejście w osi frontowego ryzalitu. Nie przetrwało natomiast niemal nic z dawnego wystroju i wyposażenia wnętrza. Zniszczeniu uległa również dekoracja architektoniczna elewacji (pokrytych dziś gładkim tynkiem) z prostokątnymi otworami okiennymi o regularnym układzie.

A village in the Międzychód region, commune of Kwilcz, by the eastern bank of Lake Kuchenne, in the zone of the moraine hills and lakes of the Międzychodzkie-Sierakowskie Lakeland, about 8 km south east of Międzychód.

Since the Middle Ages the lands belonged to the Prusimski family, Nałęcz coat of arms, who owned them until the end of the 17th c. At this time one part of the estate was sold to the Maniecki family, from whom it was inherited by the Bieganowski family, and later by the Chlebowski family. However, the major part of the estate was owned by the Prusimski family.

In the middle of the 18th c. the estate was bought by the Unrug family, Unrug coat of arms, the owners of Międzychód and the surrounding lands. In 1754 Krzysztof Unrug of Międzychód, son of Bogusław and Anna Konstancja née Żychlińska, a general in the Polish Army, bought a part of the estate from the Prusiński family for 89,000 zloty. In the following year another part of the estate, which then belonged to the Chlebowski family, was bought for 33,000 zloty. The estate was bought for his son, Piotr Unrug, who was married to Fryderyka Brudzewska[1]. The manor house was probably built for him in the 1750s or 1760s. It was very large and in documents it is described as a palace.

In the *Inventory* made after Piotr Unrug's death in 1779 there is a description of different furnishings in the manor, among them: *A large mirror* [...] *a small marble table with a gilt leg* [...] *two smaller mirrors in a gilt frame* [...] *paintings* [...] *twenty four small paintings* [...] *twenty one family portraits*[2].

The manor house was described in another document, which dates back to 1788, when the estate was acquired by the new owner, Andrzej Wilkoński. It reads: *In this village of Prusim there is a palace, with brick walls and chimneys* [...] *tiled roofs; good but in many places lime fell off the cornices* [...]. *Entering the hallway of the palace* (you see) *a double door on hinges* [...], *a clay floor, a clay ceiling with beams. The entire hallway painted white. In this hallway there are three doors to the rooms. Go into the first room on the left, i.e. to the dining room, you see a door on iron hinges with a brass lock* [...] *a good floor, a white ceiling* [...] *painted walls. In this dining room there is a brick chimney, a red curtain for it* [...] *a white stove of ordinary tiles* [...] *there are five windows in this room, each divided into four parts* [...]. *Going down the hallway, there is a door* [...]. *From the hallway to the rooms on the upper floor take the wooden stairs with railings, at the top, around the stairs, a porch.* The document carries descriptions of all the other rooms in the manor house, for example: *You enter the fifth room through a painted framed door, on hinges* [...] *in this room there is a good floor and a white painted ceiling* [...] *furniture painted in green flowers, two windows in frames, also painted green* [...] *a brick fireplace* [...] *a stove on a green pedestal of white tiles.* The bedroom: *White plastered ceiling* [...] *its central part painted* [...]. *Upholstered furniture, white dado surrounded by painted strips, a brick fireplace, a stove of white tiles on a pedestal* [...]. *A sleeping niche in this room* [...] *decorated with dado* [...] *there are three windows in this room* [...] *on the right hand side of this bedroom there is a study*[3].

It is not known whether the new owner of Prusim, Andrzej Wilkoński, Odrowąż coat of arms, married to Kunegunda née Zbijewska, lived in the estate, as in 1790 he sold it for 205,000 zloty

fot. K. Budziński

to Robert Tayler, the son of Robert and Elżbieta née Forsett, a general in the Polish Army. Prusim remained the property of his heirs until the 20th c.[4]

Reconstruction work and adaptations carried out by the future owners changed the shape of the Baroque building only slightly. It was a brick single-storey high building over vaulted basements, with a single-storey high three-axis risalit in the central part of the front elevation and a triangular jerkin head roof.

As the manor house was built on the slope of a small hill, the vaulted basements on the back elevation side housed the kitchen and a warehouse as well as utility rooms, a pantry, bread stove, etc. On the ground floor there were the representative rooms and private quarters of the owners, including the dining room, bedroom with a bedchamber or the living room described in the *Inventory*. When in the 19th a porch was built in front of the back elevation of the manor house, the living room was directly connected with the garden.

The basic outline of the original bi-sectional layout of the interior with the hallway in the central part of the front section has been preserved until today. Nothing has remained, however, of the original interior and furnishings. The architectural decoration of the elevations with rectangular windows has been damaged (today it is covered with smooth plaster).

Radzewo

Ogończyk

Niewielka wieś Radzewo w powiecie poznańskim w gminie Kórnik, położona jest około 6 km na południowy zachód od Kórnika, przy lokalnej bocznej drodze prowadzącej do Rogalina.

Wzmiankowana w przekazach od XV w., stanowiła wtedy własność szeroko rozgałęzionej rodziny Radzewskich wywodzących się z rycerskiego rodu Łodziów i pieczętujących się tym herbem. U schyłku XVI w. wykupiona została przez Górków herbu Łodzia, włączona do dóbr kórnickich, w których pozostawała do schyłku XVIII lub początku XIX w. W 1 połowie XIX w. jako właściciele Radzewa wzmiankowani są w przekazach Grodzieccy, później Żółtowscy, a u schyłku XIX w. Żurawscy[1].

Dwór radzewski zachowany nieomal w ruinie, lecz mimo to niezwykle malowniczej. W ostatnich latach był w niewłaściwy, a wręcz barbarzyński sposób remontowany. W trakcie prac zniszczone zostały partie boczne jego elewacji.

Wzniesiony został około połowy XVIII w. zapewne jako siedziba zarządcy lub dzierżawcy posiadłości należącej do klucza kórnickiego. Zaniedbanie dworu i brak poważniejszych remontów doprowadziło budynek do zniszczenia. Jednocześnie przetrwał on w niemal niezmienionej formie, prezentując do niedawna cechy architektury charakterystyczne dla niewielkiej siedziby ziemiańskiej tamtych czasów.

Zbudowany został w konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną (częściowo uzupełnianej cegłą), na podmurówce z kamieni polnych, założony na rzucie prostokąta, z niską kondygnacją parteru przykrytą bardzo wysokim tzw. polskim łamanym dachem pokrytym dachówką (pierwotnie być może gontem). Środkowa partia siedmioosiowej elewacji frontowej opracowana została w formie piętrowego ryzalitu mieszczącego główne wejście, zaakcentowanego na narożach boniowaniem i zwieńczonego trójkątnym naczółkiem obwiedzionym profilowaniem.

We wnętrzu, w części środkowej znajdowała się sień, za nią kuchnia, a po bokach zespół pokoi w dwutraktowym układzie. Obecnie zachowany jest jedynie kształt barokowej bryły oraz, częściowo elewacja ryzalitu.

fot. A. Jabłonska

fot. Z. Szmidt

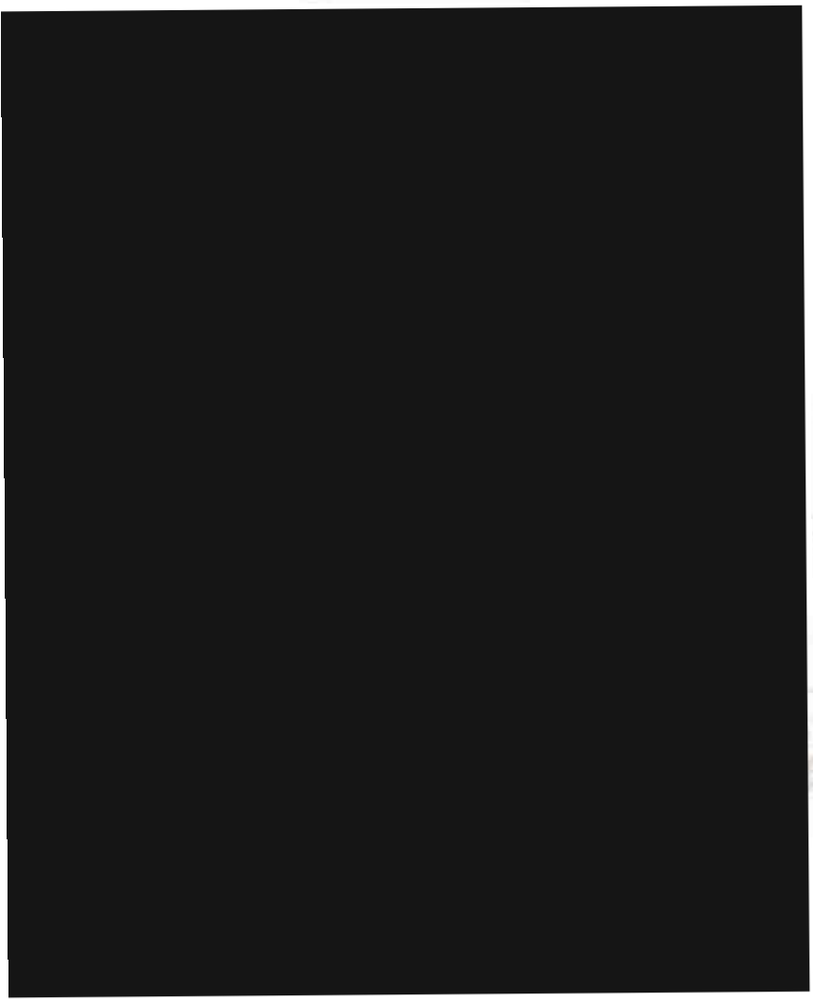

fot. A. Jabłońska

The small village of Radzewo, in the Poznań region, commune of Kórnik, is located about 6 km south west of Kórnik, by the local side road to Rogalin.

The history of the village dates back to the 15th c. when it was the property of the Radzewski family from the knightly family of Łodzia, Łodzia coat of arms. At the end of the 16th c. it was bought by the Górka family, Łodzia coat of arms, and incorporated into the Kórnik estate. In the first half of the 19th c. it was acquired by the Grodziecki family, later by the Żółtowski family and at the end of the 19th c. by the Żurawski family[1].

The manor house in Radzewo, although a complete ruin, is very picturesque. In the last years repair work was very inefficient, and the lateral parts of the elevation were completely destroyed.

Erected in the mid 18th c., it was probably a residence of the administrator or leaseholder of the estate that belonged to the Kórnik landed property. As the manor house was not repaired, it soon fell into ruin. What has remained until today is its form and its architecture typical of a small residence of the landed gentry of the time.

It was built in a skeleton structure, filled with clay (partly with brick), on a fieldstone foundation, on a rectangular plan, with a low ground floor covered with a very tall tiled roof (originally probably a shingle roof). The central part of the seven-axis front elevation was laid out as a two-storey high risalit, comprising mainly the entrance, highlighted with rusticated edges and covered with a triangular jerkin head roof.

The interior featured a hallway, a kitchen and a suite of rooms in a bi-sectional layout. Only the shape of the Baroque building and the elevation of the risalit have survived until today.

fot. A. Jabłonska

Rogalin

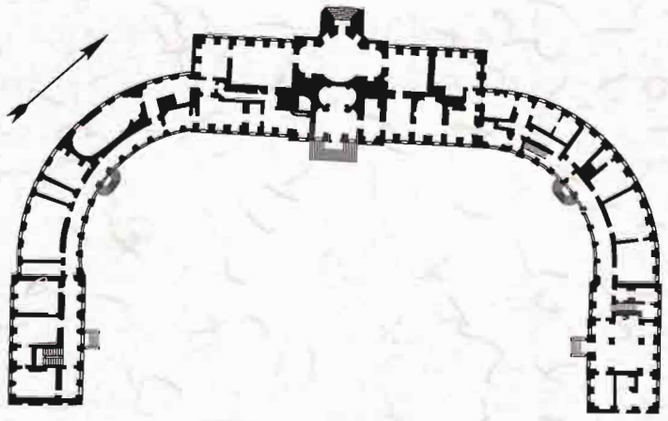

Rzut wg: *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. V, z. 20 | *Layout after:* Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, *vol. V, folio 20*

Rogalin w powiecie poznańskim w gminie Mosina jest wsią położoną na prawym brzegu Warty, w oddaleniu około 20 km na południe od Poznania.

Wzmiankowana po raz pierwszy w 1247 r., kiedy książę Przemysł I nadał ją jako uposażenie kościoła katedralnego w Poznaniu, w końcu XIII w. stanowiła już dobra rycerskie pozostając własnością Łodziów Rogalińskich. W ich posiadaniu znajdował się majątek do 2 połowy XVI w. U schyłku tego stulecia wieś należała do Arciszewskich herbu Prawdzic i, co warte odnotowania, urodził się tutaj w 1592 r., jako syn Eliasza i Heleny z Zakrzewskich, Krzysztof Arciszewski – późniejszy słynny admirał floty holenderskiej, generał artylerii koronnej króla Władysława IV i organizator floty polskiej w przededniu wojen szwedzkich[1].

Nałęcz

W ciągu XVII i 1 połowy XVIII w. dobra rogalińskie miały wielu, zmieniających się dość często właścicieli, wśród których wymienić należy między innymi Baranowskich, Konarskich, Małachowskich i Zakrzewskich, a później Unrugów i Szlichtyngów. W 1768 r. Rogalin kupiony został przez Kazimierza Raczyńskiego herbu Nałęcz, ożenionego z Teresą z Moszczeńskich, późniejszego starostę generalnego Wielkopolski, który początkowo zamierzał osiedlić się w dobrach żony, Białośliwiu nad Notecią. Zmienił tę decyzję powodowany ówczesnymi wydarzeniami historycznymi i – jak napisała Wirydianna Kwilecka Fiszerowa w swoich pamiętnikach – *Kupił więc lichą wioskę* – Rogalin – *położoną blisko Poznania, ważnego ośrodka spraw krajowych. Postawił okazałą rezydencję i, rozwijając stamtąd swoją działalność, objął przywódcze stanowisko w swojej dzielnicy* – i dalej: *Wuj*

Pałac, litografia wg N. Ordy; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | The palace, *N. Orda's lithography; collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. Z. Szmidt

fot. K. Budzinski

fot. A. Jabłońska

fot. Z. Szmidt

fot. J. Miecznikowski

fot. Z. Szmidt

fot. J. Miecznikowski

fot. Z. Szmidt

fot. J. Miecznikowski

fot. Z. Szmidt

Zbrojownia, fot. R.S. Ulatowski przed 1932 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *The armoury, photo R.S. Ulatowski (before 1932); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Sień schodowa pierwszego piętra, fot. R.S. Ulatowski przed 1932 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *A stairway hallway, first floor, photo R.S. Ulatowski (before 1932); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Kazimierz [...] *zbudował pospiesznie pałac i otoczył go pięknym ogrodem. Droga do pałacu wiodła przez dwa dziedzińce, poprzedzające dziedziniec trzeci, gdzie stał główny gmach, połączony otwartym gankiem z dwoma flankującymi go pawilonami. Rozkład wewnętrzny, uszeregowanie pokoi, ich ilość i pojemność, wszystko to było obliczone tak, by dom mógł pomieścić wszystkich napływających gości, nie krępując właściciela i bez narażania go na niewygodę. Dwa pierwsze dziedzińce mieściły stajnie, wozownie, mieszkania oficjalistów; oba były brukowane, miały bramy wjazdowe i mostki przerzucone przez dzielące je rowy*[2].

Było to więc okazałe w pełni barokowe założenie pałacowe o charakterystycznym rozplanowaniu *entre cour et jardin*, z budowlą pałacową usytuowaną w centralnej części, poprzedzoną honorowym dziedzińcem z ustawionymi po bokach oficynami. Dziedzieniec ten oddzielony był od poprzedzającego go drugiego dziedzińca ogrodzeniem z reprezentacyjną, opracowaną rzeźbiarsko bramą ustawioną w osi elewacji frontowej rezydencji. Ów drugi dziedziniec flankowany był zabudowaniami stajni i wozowni. Trzeci, najbardziej oddalony od pałacu i najobszerniejszy – *avant cour*, otaczały domy oficjalistów. W jego osi, w okresie późniejszym, na niewielkim wzniesieniu, zbudowana została kaplica – mauzoleum Raczyńskich.

Na tyłach pałacu rozplanowane zostało regularne francuskie założenie ogrodowe ze strzyżonymi kwaterami i szpalerami, ozdobione licznymi rzeźbami figuralnymi oraz rzeźbionymi z piaskowca wazonami. W XIX w. przekształcono je częściowo w założenie krajobrazowe i powiększono, przyłączając nadwarciańskie łęgi oraz przyległy las ze słynnymi dębami rogalińskimi.

Czas trwania budowy rogalińskiej rezydencji określany jest na lata 1768–1770. W następnych latach prowadzone były prace we wnętrzach, a około 1776 r. zrealizowano towarzyszące pałacowi zabudowania. W latach 1782–1784 dobudowane zostały ćwierćkoliste galerie, które połączyły pałac z oficynami[3]. Nie jest znane nazwisko zatrudnionego tu architekta (lub architektów). Wszystko wskazuje na to, że łączyć go należy z warszawsko-drezdeńskim środowiskiem architektonicznym[4].

Górujący nad całością założenia rogaliński pałac, o monumentalnej barokowej bryle, założony został na rzucie wydłużonego prostokąta, z nieznacznie zryzalitowanymi partiami bocznymi i środkową elewacji frontowej oraz wysuwającym się półkoliście ryzalitem elewacji tylnej, ogrodowej. Dwukondygnacyjna od frontu budowla, jest – dzięki znacznej różnicy poziomu terenu – trójkondygnacyjna od strony elewacji ogrodowej, gdzie partia piwnic posadowiona jest na poziomie przyziemia.

Formę bryły i elewacji pałacu kształtują zaprojektowane tu ryzality, podwyższone o niską kondygnację mezzanina, trójosiowe, nieznacznie wysunięte w partiach bocznych elewacji frontowej i tylnej, nakryte oddzielnymi dachami. Ryzalit środkowy elewacji frontowej, pięcioosiowy, ozdobiony pilastrami ujmującymi osie wysokich, zamkniętych półkoliście okien z umieszczonymi powyżej eliptycznymi okienkami, zwieńczony został trójkątnym naczółkiem, w którym umieszczono herb Nałęcz Raczyńskich. Ryzalit elewacji tylnej, również pięcioosiowy, wysunięty został półkoliście, poprzedzony

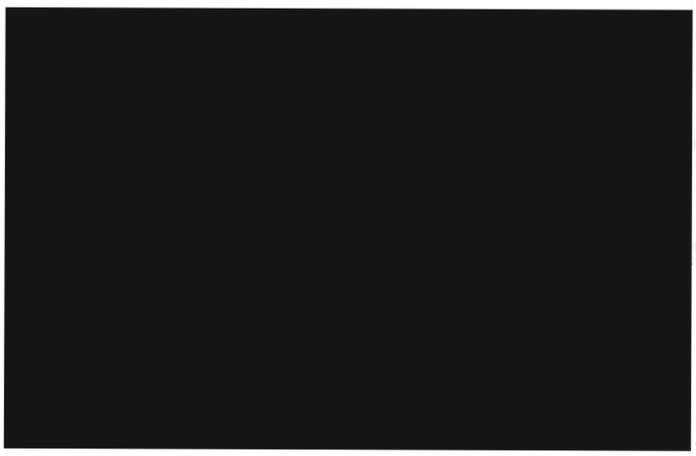

fot. A. Jabłońska

fot. Z. Szmidt

Rogalin on the outskirts of Poznań, commune of Mosina, is a village located on the right bank of the river Warta, about 20 km south of Poznań.

The history of the village dates back to 1247, when Prince Przemysł I granted it to the cathedral church in Poznań. At the end of the 13th c. it belonged to the Rogaliński family, Łodzia coat of arms. At the end of the 16th c. it was acquired by the Arciszewski family, Prawdzic coat of arms. It is worth mentioning that the estate was the birth place of Krzysztof Arciszewski, the son of Eliasz and Helena née Zakrzewska, the famous admiral of the Dutch fleet, artillery general in the army of King Ladislau IV and the organizer of the Polish fleet on the eve of the Swedish wars[1].

In the 17th and the first half of the 18th c. the Rogalin estate belonged to different owners, among them the families of Baranowski, Konarski, Małachowski and Zakrzewski, and later the families of Unrug and Szlichtyng. In 1768 Rogalin was bought by Kazimierz Raczyński, Nałęcz coat of arms, who was married to Teresa Moszczeńska, later the general starost of Wielkopolska, who initially wanted to settle in the estate of his wife, Białośliwie upon Noteć. But he changed his mind and, as Wirydianna Kwilecka Fiszer has written in her memoirs, *He bought a poor village, Rogalin, located close to Poznań, an important centre of the national cause, and assumed a leading position in his district. Uncle Kazimierz* [...] *quickly built a palace and surrounded it with a beautiful garden. The road to the palace went through two courtyards in front of a third courtyard, where the main building stood, connected with an open hallway to two pavilions on both sides. The interior layout, the arrangement of the rooms, their number - all this was designed so that the house could accommodate guests, without causing too much inconvenience to the hosts. The first two courtyards comprised stables, coach houses, quarters of officials; both were paved, featured entrance gates and bridges over the ditches*[2].

It was an impressive Baroque palace with the characteristic layout of *entre cour et jardin*, the palace located in the central part, with a representative courtyard in the front, flanked by outhouses. The courthouse was separated from the other courtyard with a fence that featured a gate in the axis of the front elevation. The other courtyard was flanked with stables and coach houses. The third courtyard, *avant cour*, was surrounded by the residential quarters of officials. In the following years a chapel was built on a small hill, which today is the mausoleum of the Raczyński family.

At the back of the palace there was a regular French garden with alleys, decorated with many figural sculptures and vases sculpted in sandstone. In the 19th c. it was partly transformed into a landscaped park and enlarged – the nearby wetlands and forest with three famous oaks have been incorporated into the park.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz*, Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

The residence in Rogalin was built between 1768-1770. In the following years the interior was developed and around 1776 the other buildings around the palace were built. Between 1782-1784 quartercircular galleries were built, which connected the palace to the outhouses[3]. The name of the architect (or architects) is not known. However, it is believed that the architect belonged to the Warsaw–Dresden group[4].

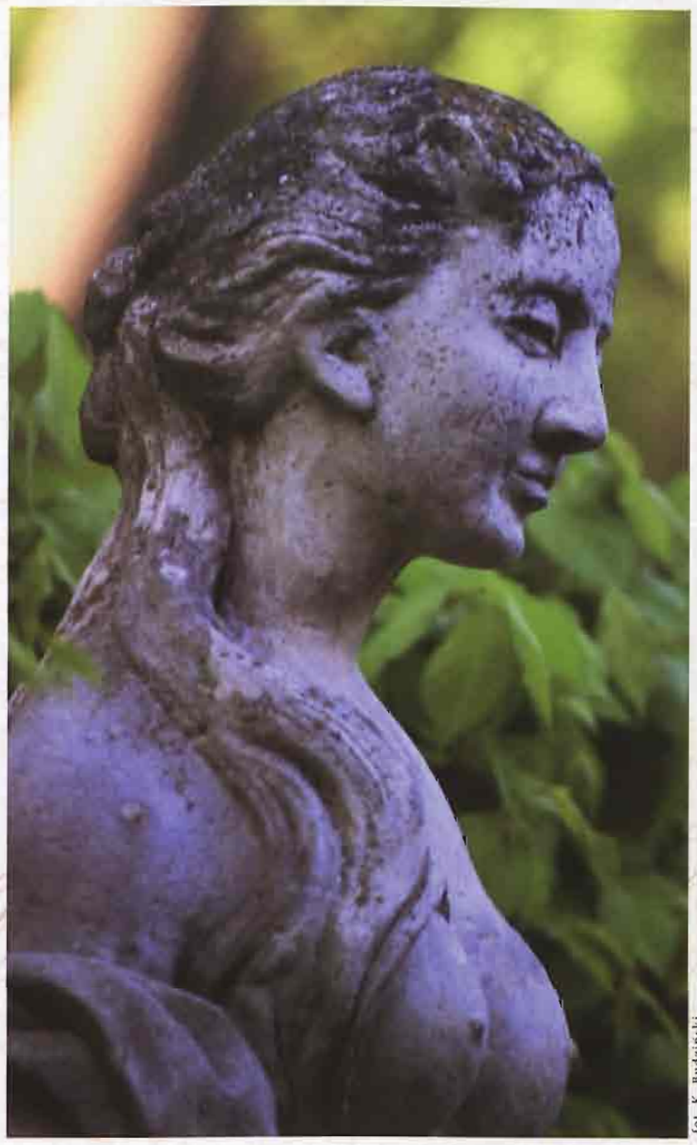

fot. K. Budziński

The palace in Rogalin, with a monumental Baroque structure, was built on an elongated rectangular plan, with slightly broken lateral and central parts of the front elevation and a slightly protruding semicircular risalit of the garden elevation. Because of the considerable difference in the land level, the building is two-storeys high in the front and three-storeys high in the back, where some of the cellars are built at the level of the ground floor.

The palace and its elevations are shaped by the risalits, elevated by a low floor of three-axis mezzanines, slightly protruding in the front and back elevations, covered with separate roofs. The five-axis central risalit of the front elevation is decorated with pilasters comprising tall windows and smaller elliptical windows above, and a triangular

fot. A. Jabłońska

fot. Z. Szmidt

jerkin head roof featuring the Nałęcz coat of arms of the Raczyński family. The five-axis risalit of the back elevation was moved to the front and features a semicircular porch with stairs in the front part. In the risalits at the basement level there is an entrance to the *sala terrena* in the form of a sea grotto.

A dome mansard over the central part of the palace, with a sculpture holding a shield with the initials "KR" denoting the founder, Kazimierz Raczyński, dominates the entire palace.

The interiors feature an elliptical vestibule on the ground floor and the former ballroom on the upper floor. The rooms on the ground floor served as reception and private quarters, whereas those on the upper floor were mainly used to receive and entertain guests. The central place was taken by a two-storey high ballroom, which Edward Raczyński changed into an armoury. It was designed on the plan of an ellipsis intersecting with a rectangle, and was illuminated with two rows of windows in the risalit of the garden elevation. The ballroom was flanked by side rooms. The space at the end of this storey was filled with a grand dining room with mezzanines, which made it look taller than the surrounding rooms.

The private quarters of the owners were located in the opposite, eastern risalit. The décor, stuccowork and paintings were probably the work of Jan Chrystian Kamzetzer. The decoration was later replaced with a new decoration and the remains of the latter were discovered during renovation and conservation work[5].

Kazimierz Raczyński did not have a male heir. The estate in Rogalin was inherited by his daughter, Michalina, who was married to Filip Raczyński, Kazimierz Raczyński's cousin, a general major in the Polish Army. They had two sons, Edward and Atanazy Raczyński. The estate was inherited by Edward Raczyński, an eminent figure, whose services for Poznań and Wielkopolska were truly great. Edward Raczyński initiated the renovation of the palace interiors – the ballroom was transformed into an armoury and got a new décor reminiscent of medieval forms.

At the initiative of Edward Raczyński a chapel-mausoleum was built, a replica of the ancient temple in Nimes (France). A library was organized in the place of the former palace chapel in the southern wing.

After Edward Raczyński's tragic death in 1845 the estate in Rogalin was inherited by his son Roger Edward and then his son, Edward Roger, patron of the arts and author of the collection of paintings in Rogalin. The last owner, Edward Raczyński (1881–1993), a politician, ambassador of Poland in London, and from 1936 President of Poland in Exile, created the Rogalin foundation and through the foundation donated all the possessions of the Raczyński family in Poland to the National Museum in Poznań.

fot. J. Miecznikowski

półkolistym tarasem ze schodami. W ryzalitach w przyziemiu umieszczone zostało wejście do zaprojektowanej tu sali terrena w formie morskiej groty.

Nad całością bryły pałacu dominuje – charakterystyczna dla sylwetki rogalińskiej rezydencji – wypiętrzona kopułowa mansarda wieńcząca środkową część, z ustawioną w jej szczycie rzeźbą trzymającą tarczę z inicjałami „KR" odnoszącymi się do fundatora, Kazimierza Raczyńskiego.

Wnętrza pałacu, z eliptycznym westybulem na parterze i dawną salą balową na piętrze, mają układ dwutraktowy. Na parterze miały charakter reprezentacyjno-prywatny, na piętrze przede wszystkim reprezentacyjny. Centralne miejsce zajmowała dwukondygnacyjna sala balowa, przekształcona później przez Edwarda Raczyńskiego w zbrojownię. Założona została ona na rzucie elipsy przenikającej się z prostokątem, oświetlona dwoma rzędami okien w ryzalicie elewacji ogrodowej. Towarzyszyły jej salony boczne. W skrajnej partii tej kondygnacji, wypełniając przestrzeń zachodniego ryzalitu, zlokalizowana została wielka sala jadalna, wyższa od przylegających wnętrz o wspomnianą kondygnację mezzanina.

W przeciwległym wschodnim ryzalicie znajdowały się apartamenty prywatne właścicieli. Wystrój, dekoracja sztukatorska i malarska wnętrza były pierwotnie zapewne dziełem działającego w Rogalinie Jana Chrystiana Kamzetzera. W późniejszych czasach dekoracja została przesłonięta i zastąpiona inną, a jej pozostałości odkryto w czasie prowadzonych tutaj prac renowacyjnych i konserwatorskich[5].

Kazimierz Raczyński nie miał męskiego potomka. Dobra rogalińskie odziedziczyła córka Michalina, wydana za mąż za stryjecznego brata, Filipa Raczyńskiego, generała majora wojsk polskich. Z dwojga ich synów, Edwarda i Atanazego Raczyńskich, dziedzicem rogalińskiego majątku został Edward Raczyński, postać wybitna, której zasług i znaczenia dla Poznania i Wielkopolski nie sposób przecenić. W jego czasach prowadzone były prace we wnętrzach pałacu, w tym wspomniana zmiana aranżacji i funkcji sali balowej, którą przerobiono na zbrojownię, nadając jej jednocześnie nową dekorację odwołującą się do form średniowiecznych.

Z inicjatywy Edwarda wzniesiona została ponadto kaplica-mauzoleum, kopia antycznej świątyni w Nimes we Francji, a w miejscu dawnej pałacowej kaplicy, znajdującej się w południowym łączniku, urządzona została biblioteka.

Po Edwardzie Raczyńskim, tragicznie zmarłym w 1845 r., majątek w Rogalinie odziedziczył syn Roger Edward, a następnie jego syn Edward Roger, mecenas sztuki i twórca kolekcji obrazów w Rogalinie. Ostatni właściciel, Edward Raczyński (1881–1993), polityk, ambasador Polski w Londynie, a od 1936 r. prezydent RP na uchodźstwie, utworzył fundację rogalińską, za pośrednictwem której przekazał cały majątek Raczyńskich w Polsce Muzeum Narodowemu w Poznaniu.

fot. A. Jabłońska

Rojęczyn

fot. Z. Szmidt

Rojęczyn w powiecie leszczyńskim w gminie Rydzyna położony jest na pograniczu Wielkopolski i Śląska, około 20 km na południe od Leszna, przy drodze prowadzącej z Rydzyny do Bojanowa.

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w przekazach w 1310 r., należała w XVI i XVII w. do Jabłońskich[1]. W XVIII w. pozostawała w posiadaniu rodziny von Lestwitz, właścicieli pobliskiej Czerniny. Z ich inicjatywy wzniesione zostało okazałe założenie dworskie z rezydencją[2], która mimo znacznej przebudowy przetrwała do naszych czasów, zachowując zasadnicze formy barokowej architektury.

Dwór jest murowaną budowlą o zwartej prostopadłościennej bryle założonej na prostokątnym rzucie, dwukondygnacyjną na sklepionych piwnicach, zwieńczoną wysokim mansardowym dachem pokrytym dachówką. Tynkowane elewacje, wsparte na cokole, zachowały jedynie rytm i układ prostokątnych otworów okiennych. Ich dekoracja i artykulacja pochodzi z późniejszego okresu.

Wnętrze, pierwotnie dwutraktowe, zachowało pozostałości dawnego rozplanowania z obszerną sienią na osi, w której umieszczono barokowy kominek oraz reprezentacyjne schody prowadzące na piętro. Nie zachowało się natomiast opracowanie głównego wejścia do rezydencji. Przekształcone zostało w XIX w. i poprzedzone gankiem z balkonem na piętrze.

Repr. za: *Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska*, Stanisław Sas-Lityński (red.), 1929; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from* Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska [The Golden Book of Polish landed gentry describing agricultural culture and farming. Wielkopolska], *Stanisław Sas-Lityński (ed.), 1929; collections of the University Library in Poznań*

fot. A. Jabłońska

Rojęczyn in the Leszno region, commune of Rydzyna, bordering on Wielkopolska and Silesia, is located about 20 km south of Leszno, by the Rydzyna-Bojanowo road.

The history of the village dates back to 1310. In the 16th and 17th c. it belonged to the Jabloński family[1]. In the 18th c. it was acquired by the von Lestwitz family, the owners of the nearby Czernina. A large manor house with a residence[2] was built at their initiative. Despite considerable reconstruction, its Baroque architecture has been preserved until today.

The manor house is a brick two-storey high building with a compact cuboid structure on a rectangular plan, with vaulted basements and a tall mansard tiled roof. Plastered elevations are supported on a pedestal and feature rectangular windows. Their decoration dates back to a later period.

The interior, originally bi-sectional, retained the former layout, with a large hallway featuring a Baroque fireplace, and representative stairway. The main entrance to the residence, however, has not been preserved. It was transformed in the 19th c., when a porch with a balcony on the upper floor was built.

Repr. za: *Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska*, Stanisław Sas-Lityński (red.), 1929; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from* Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska [The Golden Book of Polish landed gentry describing agricultural culture and farming. Wielkopolska], *Stanisław Sas-Lityński (ed.), 1929; collections of the University Library in Poznań*

fot. A. Jabłonska

Rojów

Wieś w powiecie ostrzeszowskim w gminie Ostrzeszów, położona jest na południowych krańcach Wielkopolski, około 3 km na południowy zachód od Ostrzeszowa, przy drodze biegnącej w kierunku Sycowa.

Występuje w źródłach pisanych od XIV w., kiedy to Władysław Opolczyk poświadczył, że Mikołaj z Katowic zastawił Rojów Janowi z Sieniawy[1]. W późniejszych czasach Rojów był ośrodkiem dóbr ziemskich i siedzibą jego właścicieli. Od 2 połowy XVI w. byli nimi Górscy herbu Nałęcz. Jan z Rojowa Górski w 1591 r. podarował wieś (wraz z istniejącym tu folwarkiem i należącymi do folwarku ziemiami oraz dworem) w dożywocie żonie, Annie z Radolińskich.

Nałęcz

Górscy pozostawali właścicielami majątku do 2 połowy XVIII w. i oni zapewne zbudowali tu nowy dwór, którego pozostałości, pozbawione niemal cech stylowych, przetrwały do naszych czasów. Parterowy, założony na rzucie wydłużonego prostokąta i nakryty naczółkowym dachem budynek miał jeszcze na początku XX w. (co ilustruje mapa z tego okresu) zryzalitowaną środkową część elewacji frontowej, zwróconej na południowy zachód. Zaznaczone na mapie partie boczne dworu, również zryzalitowane, sugerują pierwotne istnienie alkierzy, włączonych po kolejnych przebudowach do zasadniczej bryły budynku dworskiego. Tłumaczyłoby to jego niezwykle wydłużoną formę.

Po Górskich, od schyłku XVIII w., majątek należał do Psarskich herbu Dadźbóg, początkowo do Wojciecha Stefana, miecznika wieluńskiego, ożenionego z Marianną z Walewskich, a od 1817 r. do jego syna Tomasza Psarskiego z żoną Józefą z Daleszyńskich. Ich córka Justyna około 1840 r. wyszła za mąż za Franciszka Frezera, wnosząc mu Rojów w posagu. U schyłku XIX w. posiadłość kupił Bolesław Mieczysław z Okszy Wężyk herbu Wąż, który zmarł w 1900 r. a spadkobiercy posiadłość sprzedali[2].

fot. Z. Śmidt

fot. Z. Szmidt

Rojów is a village in the Ostrzeszów region, commune of Ostrzeszów, located about 3 km south west of Ostrzeszów, by the road to Syców.

The history of the village dates back to the 14th c., when Władysław Opolczyk confirmed the lien made on Rojów by Mikołaj of Katowice in favour of Jan of Sieniawa[1]. Later Rojów was the centre of landed property and the residence of its owners. From the second half of the 16th c. Rojów belonged to the Górski family, Nałęcz coat of arms. In 1591 Jan Górski of Rojów bequeathed the village and the manor farm, the lands and the manor house to his wife, Anna née Radolińska.

Rojów was the property of the Górski family until the second half of the 18th c. The Górski family built a new manor house here, the remains of which have survived until today. At the beginning of the 20th c. the central part of the front elevation of the single-storey high building on the plan of an elongated rectangle, covered with a jerkin head roof, faced south west. The lateral parts of the manor house suggest the existence of the original corner annexes, which were incorporated into the main structure of the manor house during the many reconstructions. This explains its exceptionally elongated form.

At the beginning of the 18th c. the estate was inherited by the Psarski family, Dadźbóg coat of arms, initially by Wojciech Stefan, the sword bearer of Wieluń, married to Marianna Walewska, and from 1817 to his son Tomasz Psarski and his wife, Józefa née Daleszyńska. At about 1840, their daughter, Justyna, married Franciszek Frezer and Rojów was a land dowry given by her parents to their new son-in-law. At the end of the 19th c. the estate was bought by Bolesław Mieczysław Wężyk of Oksza, Wąż coat of arms, who died in 1900; his heir sold the estate[2].

fot. Z. Szmidt

Rydzyna

Wieniawa

Sulima

Rydzyna w powiecie leszczyńskim jest niewielkim miastem położonym około 10 km na południowy wschód od Leszna, przy trasie do Wrocławia.

Prawa miejskie uzyskała już na początku XV w. Działania architektoniczno-urbanistyczne przeprowadzone w mieście w XVIII w. przez jej ówczesnych właścicieli sprawiły, że uznawana jest za klasyczny niemal przykład barokowego układu miejskiego sprzężonego z rezydencją.

Najwcześniejszym jej właścicielem był komes Jan z Czerniny, wywodzący się ze śląsko-czeskiego rycerskiego rodu Wierzbnów, który na początku XV w. przeniósł swoją siedzibę do Rydzyny i zbudował zamek usytuowany w pewnym oddaleniu na wschód od ówczesnej wsi. Jego staraniem Rydzyna uzyskała prawa miejskie, przyjmując jako herb miasta herb Wierzbna.

Potomkowie i spadkobiercy Jana z Czerniny, na mocy dwu kontraktów zawartych w 1682 i 1693 r., sprzedali posiadłość Rafałowi Leszczyńskiemu herbu Wieniawa, właścicielowi pobliskiego Leszna. Podjęte przez niego i przeprowadzone w latach 1690–1694 prace budowlane przekształciły średniowieczną budowlę zamkową w barokową rezydencję o czterech czterokondygnacyjnych skrzydłach, rozplanowanych wokół wewnętrznego dziedzińca, z czterema alkierzowymi basztami w narożach. Skrzydła były we wnętrzach jednotraktowe, a w przyziemiu zachodniego znajdowała się trójdzielna sień przelotowa połączona z korytarzem. Ponad nią, w kondygnacji piętra, znajdowała się wielka galeria oświetlona czterdziestoma oknami.

Do zaprojektowania i wykonania tych prac zatrudniony został architekt królewski Józef Szymon Belotti. Jego autorstwa była również kompozycja i wystrój wnętrza budowli, której przyziemie miało przede wszystkim charakter gospodarczy, pierwsze piętro mieściło apartamenty prywatne właścicieli, a na wnętrza reprezentacyjne przeznaczone zostało drugie piętro. Amfilada znajdujących się na tym poziomie pomieszczeń uzyskała wtedy niezwykle bogatą dekorację architektoniczną, sztukatorską i rzeźbiarską. Poszczególne wnętrza nazywane są w przekazach salą rycerską, morską, myśliwską, czterech pór roku i czterech kontynentów oraz gabinetem kryształowym. Na drugim piętrze znajdował się również reprezentacyjny westybul zwany salą posągową ze względu na ustawione w nim pełnoplastyczne rzeźby figuralne.

Około 1700 r. do zakończenia prac przy rezydencji zaangażowany został, zapewne po podróży Rafała i Stanisława Leszczyńskich do Rzymu w 1696 r., sprowadzony z Włoch architekt Pompeo Ferrari. Jego autorstwa jest przebudowa zachodniego skrzydła zamku, utworzenie w jego środkowej partii ryzalitu wysuniętego w linii odcinkowego łuku. W przyziemiu ryzalitu zaprojektowany został eliptyczny w rzucie westybul, a ponad nim dwukondygnacyjna sala balowa.

Zaprojektowane wtedy od wschodu regularne założenie ogrodowe połączone było kompozycyjnie z dawnymi fosami średniowiecznego zamki i miało symetryczny kwaterowy układ ze strzyżonymi szpalerami i innymi formami kompozycji ogrodowej charakterystycznymi dla tej epoki.

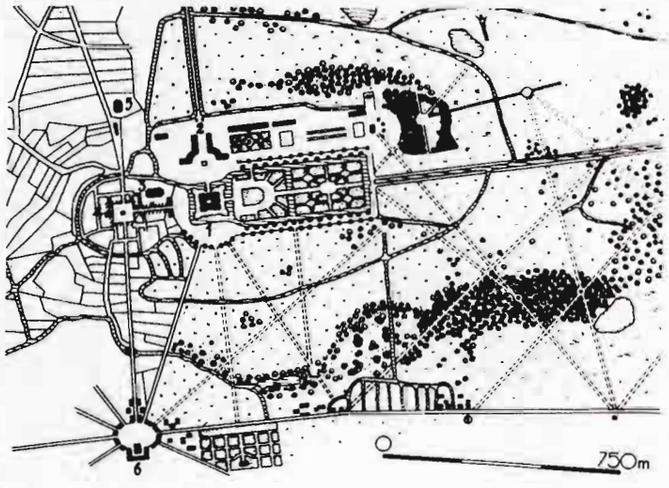

Plan założenia | *Layout*

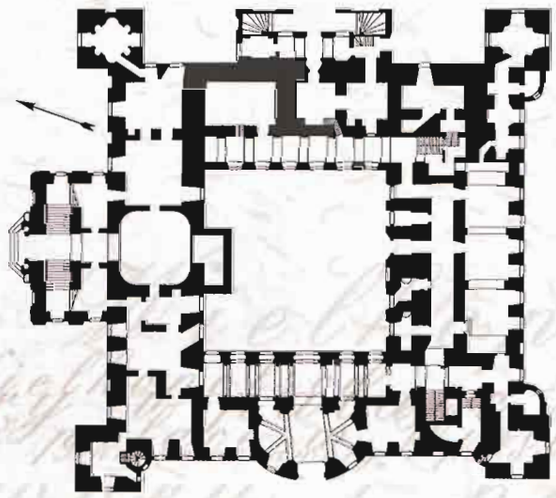

Rzut wg: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 12 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 12*

fot. J. Miecznikowski

Rydzyna is a small town in the Leszno region, about 10 km south east of Leszno, by the road to Wrocław.

Rydzyna was granted city rights at the beginning of the 15th c. Today, it is considered as a classic example of a Baroque town with a residence.

The first owner of Rydzyna was Jan of Czernina from the Silesian-Bohemian knightly family of Wierzbna, who at the beginning of the 15th c. moved his residence to Rydzyna and built a castle at some distance east of the former village. Soon Rydzyna was granted city rights and adopted the Wierzbna coat of arms.

Under two contracts concluded in 1682 and 1693, the descendants and heirs of Jan of Czernina sold Rydzyna to Rafał Leszczyński, Wieniawa coat of arms, the owner of nearby Leszno. As a result of the construction work conducted by Rafał Leszczyński between 1690–1694 the medieval castle was transformed into a Baroque residence with four four-storey high wings, laid out around the inner courtyard, and with four towers in the corners. In the cellar of the western wing there was a vestibule connected to a corridor. Above it, at the upper floor level, there was a large gallery illuminated with forty windows.

The design and construction work was entrusted to Józef Szymon Belotti, the royal architect. He also designed the layout and the interiors of the palace. The cellar housed utility quarters, the first floor – residential quarters of the owners and the second floor – rooms for guests and formal ceremonies. The suite of connecting rooms on this level was richly decorated with stuccowork and sculptures. The rooms were given unique names – the knights' room, the sea room, the hunter's room, the room of four seasons and four continents and the crystal room. On the second floor there was also a representative vestibule called the statute room because of the figural sculptures placed there.

fot. J. Miecznikowski

At around 1700 Pompeo Ferrari, an Italian architect, was employed by Rafał and Stanisław Leszczyński, probably after their trip to Rome in 1696, to complete the construction work on the castle in Rydzyna. Ferrari reconstructed the western wing of the castle and built a risalit in its central part. In the cellar of the risalit an elliptical vestibule was designed and above it – a two-storey high ballroom.

A regular garden designed on the eastern side was connected to the former moats of the medieval castle. Its layout was symmetrical, and it featured alleys and other garden forms characteristic of the period.

In 1704 Stanisław Leszczyński, the son and heir of Rafał Leszczyński, was elected king. During the civil war fought between Stanisław

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

W 1704 r. syn i dziedzic Rafała, Stanisław Leszczyński, został obrany królem. Podczas wojny domowej prowadzonej przez Stanisława ze stronnictwem saskim zamek w Rydzynie w 1707 r. został spalony. Dobra Leszczyńskich, w tym również Rydzyna, od 1709 r., pozostawały pod zarządem administracji saskiej, a Stanisław Leszczyński udał się na tułaczkę po Europie. W 1738 r. wielkopolskie posiadłości Leszczyńskich kupił Aleksander Józef Sułkowski herbu Sulima, minister dworu Augusta Mocnego, ożeniony z Marią Franciszką von Stein zu Jettingen, powtórnie z Anną z Przebendowskich. Około 1740 r. przystąpił do odbudowy i częściowej przebudowy rydzyńskiej rezydencji, zatrudniając do tych prac architekta ze Śląska, Karola Marcina Frantza, który nadał budowli w pełni już barokowy okazały kształt i charakter.

Jego dziełem jest monumentalna reprezentacyjna klatka schodowa usytuowana w dobudowanym wtedy ryzalicie północnego skrzydła, łącząca się na każdej kondygnacji z okazałym westybulem. W westybulu reprezentacyjnej kondygnacji drugiego piętra ustawione zostały rzeźby Marsa i Wenus. Dobudowa ryzalitu wymagała nowego opracowania elewacji, które – jak się wydaje – zostały wtedy ujednolicone, a zwieńczenia wież uzyskały nowe hełmy nawiązujące do wzorów saskich.

fot. J. Mieczkowski

We wnętrzu jedną z najważniejszych prac Frantza była odbudowa i przebudowa sali balowej w skrzydle zachodnim, której dekorację sztukatorską wykonał Jan Chrystian Grünewald z Legnicy. Polichromia stropu, przedstawiająca apoteozę rodu Sułkowskich ze sceną zaślubin Józefa Aleksandra Sułkowskiego z Anną z Przebendowskich, wykonana została przez znakomitego malarza ze Śląska Jerzego Neunhertza. Można domniemywać, że dziełem tego artysty były również polichromie zdobiące elewacje wewnętrznego dziedzińca zamku, których pozostałości odkryte zostały podczas prac remontowo-konserwatorskich prowadzonych w 70.–80. latach XX w.

Według projektów Karola Marcina Frantza przeprowadzone zostały też zmiany w najbliższym otoczeniu rezydencji. Powiększono wyspę zamkową i założono nowe fosy. Nowa organizacja przestrzeni objęła również teren przed północną elewacją zamkową z nowo dobudowanym ryzalitem. Założono tam półkolisty dziedziniec ujęty budynkami oficyn, stajni, wozowni i ujeżdżalni połączonych ze sobą galeriami.

Po śmierci Aleksandra Sułkowskiego w 1762 r. posiadłość rydzyńską odziedziczył jego syn, August Sułkowski. Kontynuował on dzieło ojca w odbudowie i przyozdabianiu rezydencji, która powiązana została w jego czasach osią kompozycyjną z miastem. Sprowadził w 1766 r. Ignacego Graffa,

Pałac, litografia wg N. Ordy; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *The palace, N. Orda's lithography; collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text,* współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem,* Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. J. Mieczníkowski

fot. A. Jabłońska

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. J. Mieczníkowski

fot. K. Rudzński

fot. J. Miecznikowski

geometrę, dekoratora i specjalistę od urządzeń wodnych, podejmującego się z czasem również prac architektonicznych. Według projektów Graffa wykonane zostały prace w założeniu ogrodowym. W miejscu kolistego dawniej gazonu z rozchodzącymi się promieniście alejkami, zaprojektował półkoliście zamknięty od wschodu basen otoczony kamiennymi rzeźbami dłuta współpracującego z nim rzeźbiarza, Jana Rimplera. Na terenie powiększonego ogrodu i przyległych terenach zaprojektował różnego rodzaju pawilony parkowe, w tym nowy budynek oranżerii, w której – wzorem Łazienek Królewskich w Warszawie – mieścił się teatr.

Graffowi przypisywana jest również przebudowa sali balowej i wprowadzenie do jej wnętrza monumentalnej dekoracji w postaci marmoryzowanej kolumnady. W czasach Augusta Sułkowskiego, który w dobrach rydzyńskich utworzył ordynację, zatwierdzoną przez sejm w 1775 r., rozkwit przeżywało również miasto, z jego inicjatywy i fundacji powstało wiele budowli, w tym kolegium pijarów sprowadzonych do Rydzyny w 1774 r.

Wiek XIX zapoczątkował powolny upadek posiadłości. August Sułkowski zmarł nagle i bezpotomnie w 1786 r. Zgodnie z przepisami ordynacji cały majątek, na który składało się w tym czasie kilkanaście dóbr ziemskich i kilkadziesiąt wsi, przejąć miał po nim kolejny z braci. Nie zdążył jednak objąć schedy, ponieważ zmarł w tym samym roku, a posiadłości przeszły na najmłodszego z braci Sułkowskich.

W czasach Antoniego Sułkowskiego pojawiły się pierwsze trudności finansowe, a jego śmierć w 1796 r. spowodowała nieomal katastrofę. Zapewne z powodu ogromnych długów obciążających majątek, a również przypuszczalnie ze względu na burzliwy okres historyczny, likwidacja masy spadkowej zakończyła się dopiero w 1830 r. Ordynatem był wtedy syn Antoniego, August Sułkowski, a zachowane z tego okresu dokumenty mówią o znacznym zaniedbaniu wnętrz rezydencji oraz towarzyszących zabudowań, z których część została rozebrana.

Po śmierci ostatniego ordynata na Rydzynie, Antoniego Sułkowskiego, w 1909 r. majątek wykupił rząd pruski, przeznaczając zabudowania zamkowe na pruskie kolegium szkolne. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. posiadłość rydzyńska z zamkiem przejęta została przez ministerstwo oświaty i funkcjonowało tu męskie liceum z internatem. W czasie wojny zamek zajmowany był przez Niemców, a w 1945 r. został niemal doszczętnie spalony. Prace remontowe, restauratorskie i konserwatorskie, wykonywane na podstawie zachowanych fragmentów i archiwalnych fotografii, podjęte zostały w latach 70. i zakończone w latach 80. XX w.[1]

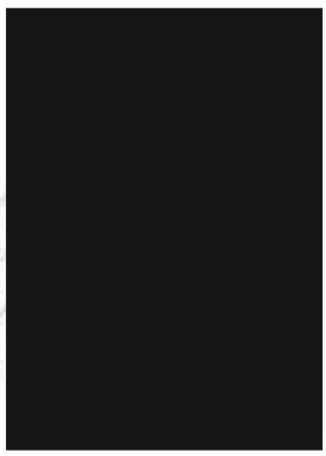

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. J. Mieczników ski

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. K. Rudziński

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

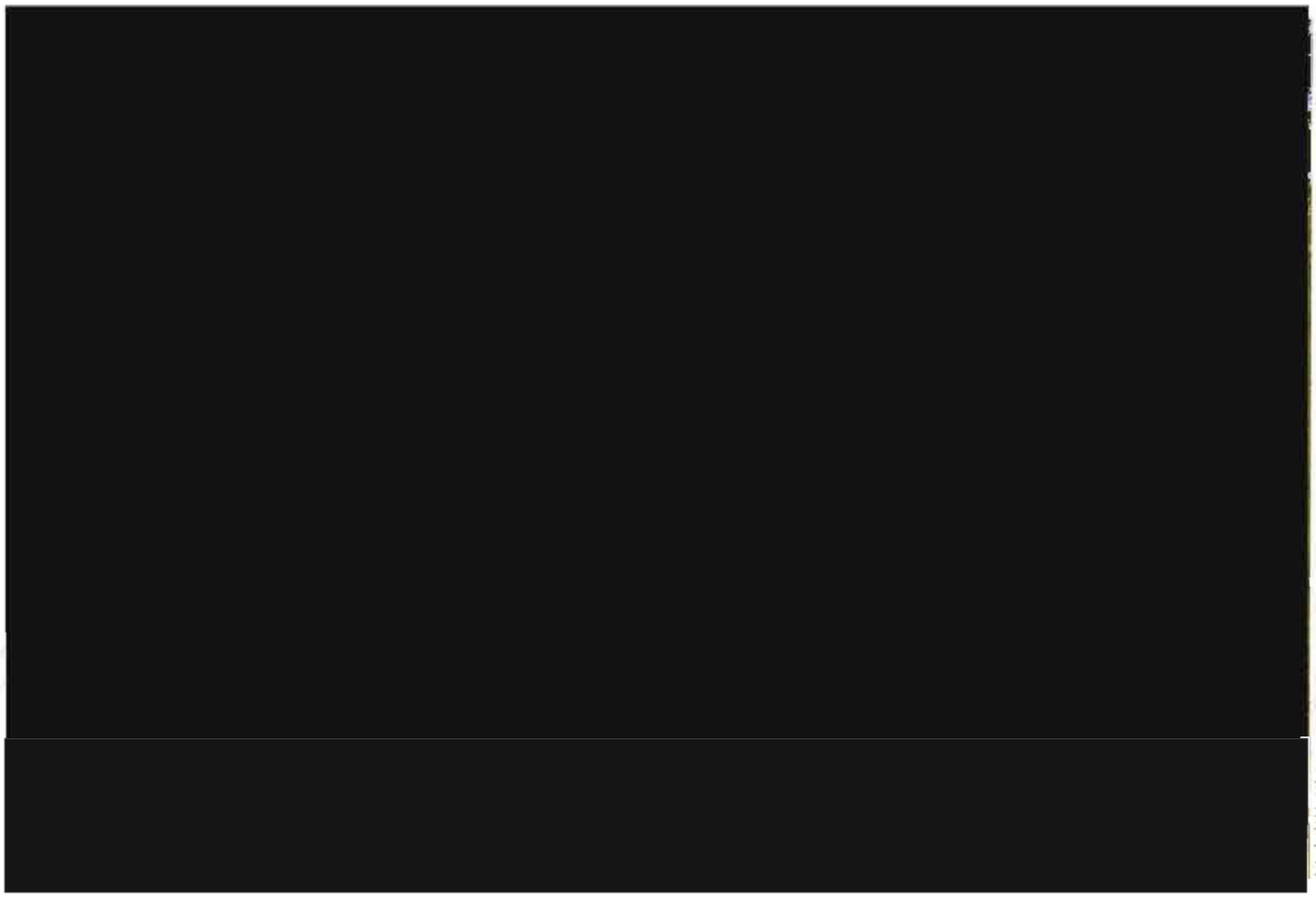

fot. A. Jabłońska

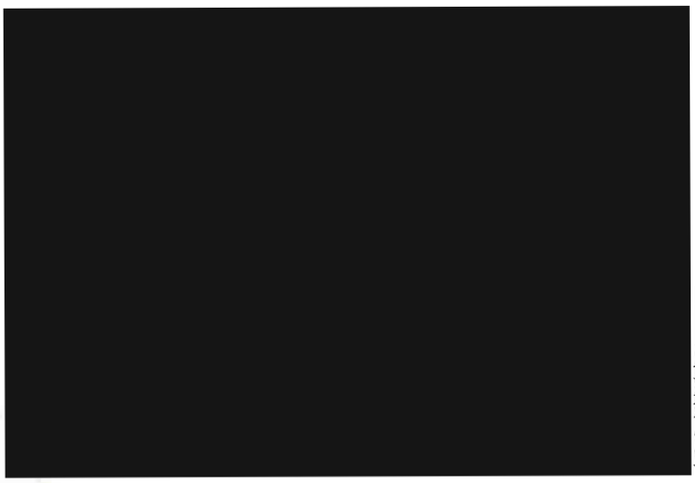

fot. A. Jabłońska

fot. J. Miecznikowski

Leszczyński with the Saxon faction the castle in Rydzyna was burnt down in 1707. Starting in 1709 the estate of the Leszczyński family, including Rydzyna, was administered by Saxons and Stanisław Leszczyński was condemned to a life of wandering around Europe.

In 1738 the estate of the Leszczyński family was bought by Aleksander Józef Sułkowski, Sulima coat of arms, a minister at the court of King Augustus the Strong, first married to Maria Franciszka von Stein zu Jettingen and then to Anna Przebendowska. At around 1740 he started to rebuild and reconstruct the Rydzyna residence and commissioned the work to Karol Marcin Frantz, an architect from Silesia, who gave the building its impressive Baroque shape and appearance.

Karol Marcin Frantz is the author of the monumental representative stairway in the risalit of the northern wing, connected on each floor to an impressive vestibule. The sculptures of Mars and Venus were put in the vestibule on the second floor. When the risalit was added, the elevations were adapted to the new style and standardized, and new cupolas modelled on Saxon ones were put atop the towers.

As regards to the interior, Frantz rebuilt and reconstructed the ballroom in the western wing; the stuccoes are the work of Jan Chrystian Grünewald of Legnica. The polychrome of the ceiling, depicting the apotheosis of the Sułkowski family with the scene of the marriage between Józef Aleksander Sułkowski and Anna Przebendowska, was painted by Jerzy Neunhertz, an eminent Silesian painter. The polychromes on the elevations of the internal courtyard of the castle were probably painted by Jerzy Neunhertz as well; what remained of them was uncovered during repair and conservation work in the 1970s and 1980.

Some changes designed by Karol Marcin Frantz were also introduced to the surroundings of the residence. The castle island was enlarged and new moats were built. The new organization of the space also comprised the area in front of the northern elevation of the castle with a newly built risalit. A semicircular yard flanked by outhouses, a stable, a coach house and a riding arena, connected by galleries, was built.

After Aleksander Sułkowski's death in 1762 the castle in Rydzyna was inherited by his son, August Sułkowski, who continued the reconstruction of the castle. During his times the castle was linked to the town. In 1766 he employed Ignacy Graff, a surveyor, decorator and specialist in water installations, who often tried his hand at architectural designs. The garden was landscaped to the design of Ignacy Graff. In the place of the former lawn with alleys, Graff designed a pool, surrounded by stone sculptures made by Jan Rimpler. He also designed different park pavilions, including the new orangery, which, like the Royal Baths in Warsaw, housed a theatre.

Graff is also believed to be the author of the reconstruction of the ballroom and introduction of a monumental decoration in the form of a colonnade. At the times of August Sułkowski, who established an *ordynacja* (entail – limited form of succession) on the Rydzyna estate, approved by parliament in 1775, the city also flourished – many buildings were erected at the initiative of August Sułkowski, including the college of the Piarist Fathers, who were brought to Rydzyna 1774.

The slow decline of the estate started in the 19th c. August Sułkowski died suddenly and without any heirs in 1786. As provided for in the entail regulations, the entire estate, which then comprised several landed estates and a few dozen villages, was to be taken over by August Sułkowski's eldest brother. However, the latter died in the same year and the estate was inherited by the younger of the Sułkowski brothers, Antoni.

At that time, however, the first financial problems appeared. Antoni Sulkowski's death in 1796 almost led to a catastrophe. Perhaps because of considerable debts and probably also because the times were very turbulent, liquidation of the estate was completed as late as 1830 when the estate was entailed on Antoni's son, August Sułkowski. In documents dating back to those times there is information about the considerable dilapidation of the interiors and the buildings around the castle; some of them were pulled down.

After the death of Antoni Sułkowski, the last entailer of Rydzyna, the estate was bought by the Prussian government in 1909 and a school was opened in the castle. When in 1918 Poland regained independence, the estate and castle in Rydzyna were acquired by the Ministry of Education, which opened a secondary school and a boarding house for men there. During the Second World War the castle was occupied by the Germans, and in 1945 it was almost completely burnt to nothing. Repair, restoration and conservation work, made to archival photographs, was started in the 1970s and completed in the 1980s[1].

fot. A. Jabłońska

Siedlec

Miejscowość w powiecie poznańskim w gminie Kostrzyn, położona około 5 km na wschód od Kostrzyna, około 30 km na wschód od Poznania, przy trasie prowadzącej do Warszawy.

Do późnobarokowych rezydencji wielkopolskich zaliczyć należy, mimo pewnych cech klasycystycznych nadanych w czasie przebudowy, również pałac w Siedlcu. W XIII w. znajdujące się tu ziemie należały do zakonu joannitów w Poznaniu. W XIV i XV w. były własnością rycerskiego rodu Grzymalitów Siedleckich, którzy zbudowali tutaj, na wyspie nieistniejącego dziś jeziora, murowany obronny dwór lub zamek wzmiankowany jeszcze na przełomie XVI i XVII w., kiedy dobra ziemskie w Siedlcu należały do Grudzińskich herbu Grzymała.

Od początków XVII w. właścicielami majątku byli Krzyccy herbu Kotwicz. Około 1770 r. Antoni Krzycki, kasztelan krzywiński, rozpoczął budowę nowej okazałej rezydencji, przebudowanej następnie około 1790 r. przez jego następcę, Onufrego Krzyckiego. W posiadaniu Krzyckich Siedlec pozostawał do początku XIX w. W 1814 r. przeszedł w ręce Józefa Grabowskiego herbu Oksza, po którym odziedziczyła córka, Izabela z Grabowskich hr. Tyszkiewiczowa i występowała jako jego właścicielka do schyłku XIX w. Przypuszczalnie w ich czasach rozplanowane zostało malownicze rozległe krajobrazowe założenie parkowe, które zajęło miejsce nie tylko dawnego regularnego ogrodu, lecz również honorowego dziedzińca od frontu. W XX stuleciu wzmiankowani są tu Potuliccy i Mielżyńscy[1].

Kotwicz

Pałac w Siedlcu, jak pisze w swej pracy Zofia Ostrowska-Kębłowska[2], należał – obok Rogalina – do najokazalszych siedzib ziemiańskich wzniesionych w tym czasie na terenie Wielkopolski. Na kształt i kompozycję przestrzenną barokowego jeszcze założenia składały się, poza rezydencją, towarzyszące jej zabudowania oraz honorowy dziedziniec ujęty dwoma oficynami flankującymi główną bramę usytuowaną w osi pałacu. Za nim rozplanowany był regularny ogród włoski, a w osi bramy wytyczona aleja lipowa biegnąca w stronę pobliskich Gułtów.

Pałac wzniesiony został jako murowana otynkowana budowla założona na prostokątnym rzucie z dwoma bocznymi ryzalitami od frontu, o dwu- i trójkondygnacyjnej bryle z niskim sklepionym w części przyziemiem i znacznie wyższą, reprezentacyjną, kondygnacją piętra. Wieńczą ją wysokie czterospadowe i naczółkowe dachy.

Barokowe jeszcze formy architektury kształtują dwa, wysunięte znacznie i wyższe, trójkondygnacyjne i trójosiowe ryzality boczne elewacji frontowej zwieńczone naczółkowymi dachami. Ujmują one cofniętą siedmioosiową środkową część budynku z pozornym trójosiowym ryzalitem środkowym zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Dekoracja tego ryzalitu, z rodzajem przyściennego czterokolumnowego portyku, ma już formy klasycystyczne i powstała w czasie przebudowy przeprowadzonej około 1790 r. przez zaangażowanego przez Onufrego Krzyckiego Jana Chrystiana Kamzetzera, jednego z najwybitniejszych architektów tamtych czasów[3].

W ukształtowaniu bryły pałacu wątpliwości budzi wysokość ryzalitów (być może podwyższonych w czasie przebudowy), a przede wszystkim brak centralnej dominanty. Może, podobnie jak w pałacach w Czerniejewie, Gułtowach i innych, istniał tu pierwotnie (bądź był projektowany, lecz nie został zrealizowany) rodzaj mansardowego wypiętrzenia dachu nad portykiem akcentującego oś środkową rezydencji. Elewacje pałacu pokryte zostały tynkiem – boniowanym w kondygnacji przyziemia, gładkim na piętrze, gdzie boniowaniem zaakcentowano tylko naroża. Zwieńczono je pasem gładkiego fryzu i konsolkowego gzymsu.

Zachował się zasadniczy układ i kompozycja przestrzenna wnętrz pałacu. W środkowej części przyziemia dwutraktowy z wąskim międzytraktowym korytarzem łączącym się z wnętrzami ryzalitów oraz sienią zajmującą centralną część frontowego traktu. Schody w sieni wiodły na poziom piętra łączącego funkcje zarówno reprezentacyjne, jak i prywatne, co było już wyraźnym odejściem od dawnej tradycji barokowego kształtowania i użytkowania wnętrza. Połączony amfiladowo ciąg salonów i gabinetów środkowej części piętra łączył się z dwukondygnacyjną salą balową w ryzalicie południowym oraz z zespołem apartamentów prywatnych w części północnej – sypialnią z alkową.

Wnętrza ozdobione były niegdyś polichromiami i sztukateriami, wyposażone w dekoracyjne posadzki, piece i kominki. Ich pozostałości pochodzą już z czasów przebudowy pałacu przez Jana Chrystiana Kamzetzera i wskazują na wysokiej klasy warsztat wykonawców, być może tych samych, którzy zatrudnieni byli w Pawłowicach. Zachowała się dekoracja sztukatorska ścian tzw. saloniku błękitnego, z ramowymi płycinowymi podziałami wypełnionymi motywem groteski z ornamentami roślinnymi, figuralnymi oraz girlandami owoców. Odkryte w czasie wykonywanych ostatnio prac remontowych pozostałości wcześniejszej polichromii i negatywów sztukaterii są zbyt małe, by na ich podstawie próbować określić ich dawny wygląd lub kompozycję.

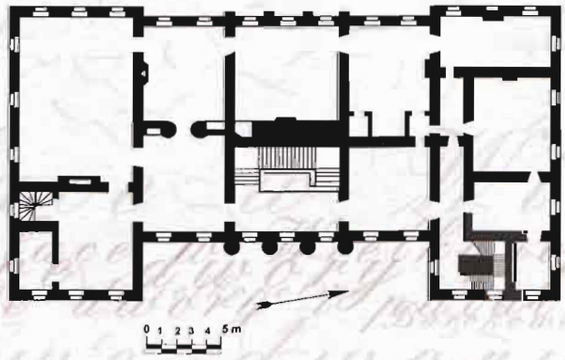

Rzut wg: ***Katalog zabytków sztuki w Polsce*****, t. V, z. 24 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 24***

fot. K. Budziński

A town not far from Poznań, commune of Kostrzyn, located about 5 km east of Kostrzyn, about 30 km east of Poznań, by the Poznań–Warsaw road.

The palace in Siedlec is one of the late Baroque residences in Wielkopolska. In the 13th c. the lands belonged to the Hospitaller Knights of St. John of Jerusalem in Poznań. In the 14th and 15th c. they belonged to the Grzymalita family of Siedlec, who built a brick defensive manor or castle on the island. It was recorded in documents dating back to the turn of the 16th c., when the landed estate in Siedlec belonged to the Grudziński family, Grzymała coat of arms.

From the beginning of the 17th c. the estate belonged to the Krzycki family, Kotwicz coat of arms. In about 1770 Antoni Krzycki, the *castellan* of Krzywiń, started the construction of a new large residence, which was later rebuilt in about 1790 by his successor, Onufry Krzycki. Siedlec was the property of the Krzycki family until the beginning of the 19th c. In 1814 it was acquired by Józef Grabowski, Oksza coat of arms, from whom it was inherited by Izabela Countess Tyszkiewicz née Grabowska, who lived there until the end of the 19th c. Probably in their times the picturesque landscaped park was laid out in the place of the former regular garden and the representative courtyard in the front. In the 20th c. the estate belonged to the Potulicki and Mielżyński families[1].

fot. Z. Szmidt

According to Zofia Ostrowska-Kębłowska[2], the palace in Siedlec, next to the one in Rogalin, was one of the most impressive residences of landed gentry built at the time in Wielkopolska. Apart from the residence, the Baroque spatial layout included the surrounding buildings and a representative courtyard with two outhouses flanking the main gate. Behind the palace there was a regular Italian garden, and, facing the gate – a linden tree alley going in the direction of nearby Gułtowy.

The palace was built as a brick, plastered structure on a rectangular plan with two lateral risalits in the front, with a low vaulted basement and a much taller, representative upper floor. They are covered by tall hip roofs and jerkin head roofs.

The Baroque forms of the architecture are accented by two three-storey high and three-axis lateral risalits in the front elevation with jerkin head roofs. They comprise the seven axis central part of the building with a central risalit covered with a triangular jerkin head roof. The decoration of the

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. Z. Szmidt

risalit, featuring a kind of a four-column portico, has classicistic features – it was made at around 1790 during the reconstruction work carried out by Jan Chrystian Kamzetzer, one of the best architects of the time, employed by Onufry Krzycki[3].

The height of the risalits (maybe raised during reconstruction work), and particularly the lack of a central dominant feature, raises some doubts about the shape of the palace. Perhaps, like in the case of the palaces in Czerniejewo, Gułtowy and others, originally there was a kind of a mansard roof over the portico, highlighting the central axis of the residence. The elevations of the palace were plastered; the plaster is rusticated at cellar level, smooth on the upper floor, where only the corners were rusticated. They are topped with a stripe of frieze and a cornice.

The basic spatial layout of the palace interiors has been preserved. In the central part of the basement level it is bi-sectional with a narrow corridor in-between the sections connecting the interiors of the risalits and the hallway that occupies the central part of the front section. The stairway in the hallway led to the upper floor level, where rooms for guests and private quarters were arranged, which was a clear departure from the Baroque tradition. A suite of living rooms and offices in the central part of the upper floor was connected by an enfilade to a two-storey high ballroom in the southern risalit and the private quarters in the northern part, with the bedroom and bedchamber.

The interiors were once decorated with polychromes and stuccowork, featured decorative floors, stoves and fireplaces. Whatever remained of them, dates back to the time of palace reconstruction by Jan Chrystian Kamzetzer and is testimony to the excellent skills of the artists, perhaps the same artists who were employed in Pawłowice. The stuccoes on the walls of the so-called blue room, with framed windows filled with the motifs of a grotesque and floral ornaments, figural ornaments and garlands of fruit, have remained until today. The remains of the earlier polychrome and stuccoes uncovered during recent repair work are too small to try to describe their original appearance or layout.

fot. K. Budziński

Siedmiorogów

Wieś w powiecie gostyńskim w gminie Borek Wielkopolski około 5 km na południe od Borku, przy drodze do Pogorzeli.

Wieś odnotowana w przekazach już w 1398 r. jako własność braci Jędrzeja i Pawła z Zimnej Wody[1]. W XVI w. należała do Siedmiorogowskich, później do Krzyckich herbu Kotwicz, od których wykupiona została w 1575 r. przez Macieja Szurkowskiego. W 1 połowie XVII w. właścicielami byli Przyjemscy herbu Rawicz, następnie Miaskowscy herbu Bończa, od których w 1709 r. posiadłość kupił Jan Tworzyański herbu Habdank, syn Rafała łowczego kaliskiego i Eleonory z Kręskich. W 1732 r. zbudował on w Siedmiorogowie swoją siedzibę – barokowy alkierzowy dwór, który mimo znacznych przebudów i zniszczeń przetrwał do naszych czasów.

Habdank

W posiadaniu Tworzyańskich wieś pozostawała do 2 połowy XVIII w.[2] W 1765 r. jako właściciel dóbr wymieniany jest Andrzej Szamocki, podczaszy warszawski i starosta mieściski, który sprowadził do Siedmiorogowa i osadził tu kilka rodzin olęderskich, tworząc osadę o nazwie Olędry Siedmiorogowskie[3]. Po nim, w 1787 r., dobra odziedziczył bratanek, kawaler maltański, Antoni Szamocki. Majątek został wydzierżawiony i jako jego posesorzy występowali przez kolejnych kilkadziesiąt lat Smitkowscy, od lat 40. XIX w. określani już w dokumentach jako właściciele. W 2 połowie XIX w. posiadłość przeszła w ręce Mycielskich herbu Dołęga.

Barokowa, utrzymana w charakterystycznych formach i tradycjach polskiego dworu, siedmiorogowska siedziba Tworzyańskich zbudowana została w 1732 r., o czym informuje data zachowana na jednej z belek pomieszczeń frontowego traktu. Jest to – dziś bardzo zniszczona – parterowa budowla założona na prostokątnym rzucie, zwieńczona wysokim łamanym gontowym dachem. Boczne alkierze nakryte są oddzielnymi łamanymi dachami. W dachu, w osi elewacji frontowej zwróconej na południe, zaprojektowana została zamknięta szczytem wystawka, łącząca się z pozornym ryzalitem parteru, mieszczącym główne wejście.

Przekształcone obecnie i zdewastowane wnętrze dworu, dawniej dwutraktowe z sienią na osi, przykryte było niegdyś belkowymi stropami, wyposażone w dekoracyjne posadzki i ozdobne obicia ścian, piece i kominki, z których przetrwały jedynie nieliczne fragmenty.

Całości założenia dopełniało jego otoczenie – honorowy dziedziniec od frontu oraz regularny włoski kwaterowy ogród ozdobiony dwunastoma rzeźbami i słonecznym zegarem, przecięty kanałem i stawem z wyspą, na którą prowadziły ozdobne mostki. Na terenie tego ogrodu znajdowała się ponadto przeszklona figarnia, w której hodowano i trzymano w okresie zimowym egzotyczne rośliny[4]. Układ ten przekształcony został w XIX w. w krajobrazowe założenie parkowe, które wypełniło również dawny honorowy dziedziniec. Obecnie zdewastowane.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

A village in the Gostyń region, commune of Borek Wielkopolski, about 5 km south of Borek, by the road to Pogorzela.

The history of the village dates back to 1398 when it was the property of brothers Jędrzej and Paweł of Zimna Woda[1]. In the 16th c. it belonged to the Siedmiorogowski family, later to the Krzycki family, Kotwicz coat of arms, from whom it was bought by Maciej Szurkowski in 1575. In the first half of the 17th c. the estate belonged to the Przyjemski family, Rawicz coat of arms, then to the Miaskowski family, Bończa coat of arms, from whom it was bought in 1709 by Jan Tworzyański, Habdank coat of arms, the son of Rafał, the master of the hunt in Kalisz, and Eleonora née Kręska. In 1732 he built his residence in Siedmiorogów, a Baroque annexed manor house, which, despite many reconstructions and devastation, has remained intact until today.

The village was in the hands of the Tworzyański family until the second half of the 18th c.[2] In 1765 it was acquired by Andrzej Szamocki, the cup bearer of Warsaw and the *starost* of Mieścisko, who brought a few Dutch families to Siedmiorogów and established a settlement for them by the name of Olędry Siedmiorogowskie[3]. In 1787 the estate was inherited by Antoni Szamocki, Andrzej Szamocki's nephew, a Maltese Knight. The estate was leased – its first holders were the Smitkowski family, who must have bought it as in documents from the 1840s they were referred to as owners. In the second half of the 19th c. the estate was acquired by the Mycielski family, Dołęga coat of arms.

fot. Z. Szmidt

The Baroque residence of the Tworzyański family in Siedmiorogów was built in 1732, as can be read on one of the beams of the front section that have remained until today. It is a single-storey high building on a rectangular plan with a tall shingle roof. The corner annexes are covered with separate roofs. In the roof, in the axis of the front elevation, which faces south, a fronton with a roof was designed, connected to the risalit on the ground floor, featuring the main entrance.

The interior, today devastated, formerly bi-sectional with a hallway in the axis, was once covered with beam ceilings and featured decorative floors and walls, stoves and fireplaces, of which only small fragments remain today.

The front of the estate featured a representative courtyard and the back a regular Italian garden with twelve sculptures and a sundial, which was crossed by a canal. There was a pond with an island, which could be accessed by ornamented bridges. In this garden there was a glazed fig house, where exotic plants were grown during winter[4]. This layout was changed in the 19th c. – a landscaped park was built, which extended to the former representative courtyard. Presently, it is in a poor condition.

Skoroszów

Na południowych krańcach Wielkopolski, w powiecie kępińskim w gminie Rychtal, oddalona około 20 km na południe od Kępna i około 3 km na południowy zachód od Rychtala, położona nad rzeczką o nazwie Smortawa, znajduje się wieś Skoroszów.

Wzmiankowana w źródłach pisanych od średniowiecza jako własność kościelna wchodząca w skład dóbr ziemskich biskupstwa wrocławskiego. Murowany dwór biskupi istniał tu już w XVI w., a jego pozostałości przetrwały wtopione w mury późniejszej barokowej budowli.

Nowa rezydencja biskupów wrocławskich wzniesiona została w 1700 r. i przetrwała do naszych czasów niestety nieomal w stanie ruiny. Była to okazała murowana dwukondygnacyjna budowla na sklepionych kolebkowo piwnicach znajdujących się pod jej częścią i pochodzących w większości z wcześniejszego okresu.

Opracowanie założonej na prostokątnym rzucie i oszczędnej w formach bryły zwieńczonej wysokim czterospadowym dachem, jak również elewacji z regularnym rytmem osi prostokątnych otworów okiennych z niewielką ilością detalu architektonicznego, było charakterystyczne dla jednego z nurtów architektury wczesnego baroku.

W osi środkowej dziewięcioosiowej pierwotnie elewacji frontowej, zwróconej na południowy wschód, umieszczony został główny portal wejściowy ujęty niegdyś architektonicznym obramieniem zwieńczonym płaskorzeźbionymi w kamieniu kartuszami z herbami biskupów wrocławskich. Wejście to prowadziło do obszernej reprezentacyjnej sieni usytuowanej w środkowej partii dwutraktowego wnętrza ze sklepionymi w znacznej części pomieszczeniami parteru (wśród nich znajdowała się kaplica nakryta sklepieniem krzyżowym). Na piętrze znajdowały się – zrujnowane dziś – wnętrza reprezentacyjne o bogatym niegdyś z pewnością wystroju.

Pałac poprzedzony był obszernym honorowym dziedzińcem ujętym po bokach oficynami, a na jego tyłach znajdowało się regularne założenie ogrodowe widoczne jeszcze na mapach z początku XX w.

fot. Z. Szmidt

fot Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

The village of Skoroszów is located in the southern part of Wielkopolska, in the Kępno region, commune of Rychtal, about 20 km south of Kępno and about 3 km south west of Rychtal, on the Smortawa Rivulet.

The history of the village dates back to the Middle Ages. It was then a church property, part of the landed estate of the Wrocław bishopric. A brick estate of the bishops was here at the end of the 16th c. and its remains were later incorporated into the walls of the future Baroque building.

A new residence of the Wrocław bishops was built in 1700; it has survived until today, although most of it is in ruins. It was an impressive brick two-storey high building on cradle-vaulted basements, most of them built much earlier.

The building on a rectangular plan and modest in form was covered with a hip roof. Its elevations featured regular axis of rectangular windows, which was characteristic of early Baroque architecture.

In the axes of the front elevation, originally featuring nine axis, facing south east, there is the main entrance portal, formally in an architectural frame, topped with stone cartouches featuring the coats of arms of the Wrocław bishops. This entrance led to a large representative hallway located in the central part of the bi-sectional interior with vaulted parts on the ground floor (among them there was a cross-vaulted chapel). On the upper floor there were representative interiors, probably richly decorated in the past.

In front of the palace there is an extensive representative courtyard flanked by outhouses. At the back – there was a regular garden, which was featured in maps from the beginning of the 20th c.

Stara Przysieka

fot. Z. Szmidt

W powiecie kościańskim w gminie Śmigiel, w oddaleniu około 5 km na południe od Kościana i w podobnej odległości na północny wschód od Śmigla, znajduje się wieś Stara Przysieka. Dawniej nazywana również Niemiecką, rozlokowana jest wzdłuż drogi prowadzącej do Wonieścia, z założeniem dworskim na jej wschodnim krańcu.

Wzmiankowana w przekazach już w 1278 r., nadana została wtedy jako uposażenie klasztoru Cystersów w Przemęcie. Pozostawała w dobrach klasztornych do czasu ich konfiskaty przez władze pruskie w 1797 r. Na początku XIX w., z nadania królewskiego, posiadłość przekazana została gen. von Zastrowowi, później, w ciągu XIX i XX w. stanowiła własność Potworowskich herbu Dębno i Kurnatowskich herbu Łodzia[1].

Późnobarokowy dwór, rezydencja opatów przemęckich, zbudowany został w 3 ćwierci XVIII w. Wtedy również z pewnością rozplanowane zostało całe założenie, z regularnym ogrodem od wschodu i obszernym dziedzińcem z podjazdem przed elewacją frontową zwróconą ku zachodowi. Na jego teren prowadziła niegdyś reprezentacyjna barokowa brama usytuowana w osi fasady dworu, zastąpiona w końcu XIX w. nową, neobarokową, ustawioną w tym samym miejscu i nawiązującą być może formą do poprzedniej. Tworzą ja cztery murowane otynkowane filary z dekoracją płycinową, z których dwa środkowe, ujmujące zasadniczy prześwit bramny, zwieńczone są rzeźbami lwów podtrzymujących tarcze herbowe z herbami Dębno Potworowskich i Łodzia Kurnatowskich.

Dwór, mimo zniszczeń i przekształceń zachował niemal wszystkie stylowe cechy charakterystyczne dla tego typu architektury. Jest murowaną parterową budowlą na sklepionych kolebkowo piwnicach zwieńczoną dziś wysokim naczółkowym dachem (pierwotnie z pewnością łamanym lub mansardowym), z piętrowymi trójosiowymi pozornymi ryzalitami w środkowej części elewacji frontowej i tylnej.

Ryzality zwieńczone zostały szczytami o falistych liniach spływów ujętych po bokach wolutami. Umieszczone w osiach obu ryzalitów wejścia poprzedzone zostały murowanymi gankami z balkonami w kondygnacji piętra. Balkony wsparte były na skośnie ustawionych filarach z prześwitami zamkniętymi łukiem koszowym i żaglastym sklepieniem w zwieńczeniu. Ganki takie – jak pisze Zofia Ostrowska-Kębłowska[2] – zwane również dawniej galeriami, stanowiły niezwykle charakterystyczny element architektury wielkopolskiego barokowego dworu występujący w wielu zachowanych budowlach z tego czasu i opisywany w XVIII-wiecznych *Wizytacjach* majątków.

Przylegające do elewacji bocznych dworu dwa aneksy, kwadratowe w rzucie, nakryte dziś płaskimi dachami, stanowić mogą pozostałość lub nawiązanie do dawnych narożnych alkierzy, innego charakterystycznego elementu architektury barokowej siedziby.

Elewacje, zaokrąglone przy narożach wszystkich części bryły dworu, pokryte są gładkim tynkiem. Ozdobione zostały toskańskimi pilastrami wydzielającymi osie regularnie rozmieszczonych otworów okiennych, zamkniętych łukiem odcinkowym i ujętych w dekoracyjne obramienia z przetworzonymi w duchu rokoka uszakami oraz klińcami ozdobionymi motywem kampanulli. Najbogatsze formy uzyskały one przy oknach piętra w ryzalitach, gdzie ich załamująca się linia wraz z gzymsami nadokienników tworzy dekoracyjne płyciny.

We wnętrzu dworu, z reprezentacyjną sienią i salonem na osi oraz zespołem bocznych pomieszczeń w dwutraktowym układzie, przetrwały pozostałości dawnego wystroju i wyposażenia. W salonie zachowały się dzielące ściany pilastry o rokokowych kapitelach oraz utrzymana w tym samym stylu dekoracja sztukatorska sufitu, rokokowy kominek w jednym z pokoi bocznych oraz pozostałości płycinowej stolarki drzwiowej dekorowanej rokokowymi motywami.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. Z. Szmidt

Stara Przysieka is a village in the Kościan region, commune of Śmigiel, about 5 km south of Kościan and 5 km north east of Śmigiel. Formerly also called Niemiecka Przysieka, it is located along the road to Wonieście, with the manor house on its eastern end.

The history of the village dates back to 1278, when it was granted to the Cistercian monks in Przemęt. It remained the property of the Cistercian monks until the order was dissolved by the Prussian authorities in 1797. At the beginning of the 19th c., the estate was granted by the king to general von Zastrow, and later, in the 19th and 20th c. it belonged to the Potworowski family, Dębno coat of arms, and the Kurnatowski family, Łodzia coat of arms[1].

The late Baroque manor house, the residence of the abbots of Przemęt, was built in the third quarter of the 18th c. At the same time the regular garden in the east and a large courtyard with a forecourt in front of the front elevation, facing west, were made. Formerly the manor house could be accessed by a representative Baroque gate in the axis of the façade, which at the end of the 19th c. was replaced with a new, neo-Baroque gate. It is made up of four brick plastered pillars with panel decorations, of which two central ones, comprising the basic gate span, were covered with lion sculptures supporting shields with the Dębno coat of arms of the Potworowski family and the Łodzia coat of arms of the Kurnatowski family.

The manor house, despite damage and changes, has retained almost all style features characteristic of this architecture type. It is a brick single-storey high building on cradle-vaulted basements, covered with a tall jerkin head roof (originally probably a mansard roof), with risalits in the central part of the front and back elevations.

The risalits feature gables. In front of the entrances in the axis of both risalits there are brick porches with balconies on the upper floor level. The balconies were supported on sloping pillars with spans closed by an arch and a sail vault in the finial. Such porches, according to Zofia Ostrowska-Kębłowska[2], also called galleries, were a very characteristic element of Baroque manor houses built in Wielkopolska.

The two square annexes, today covered with flat roofs, could be reminiscences of the former corner annexes, another characteristic element of Baroque architecture.

The elevations, rounded at all corners of the manor house, are plastered. They were decorated with pilasters that laid out the axis of regularly placed windows, closed with an arch and housed in decorative frames decorated with the motif of campanile.

The interior of the manor house features a representative hallway and living room and a suite of rooms on both sides. In the living room the pilasters with rococo capitals that separated the walls, as well as the rococo stuccoes on the ceiling, rococo fireplace in one of the side rooms and panelled doors decorated with rococo motifs have all survived to today.

fot. Z. Szmidt

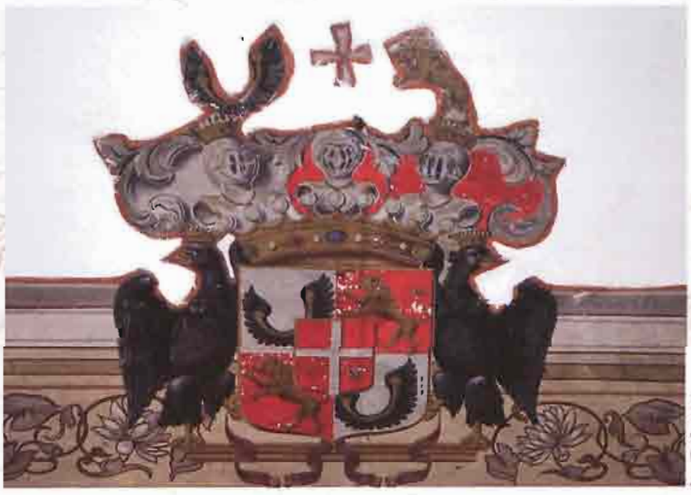

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

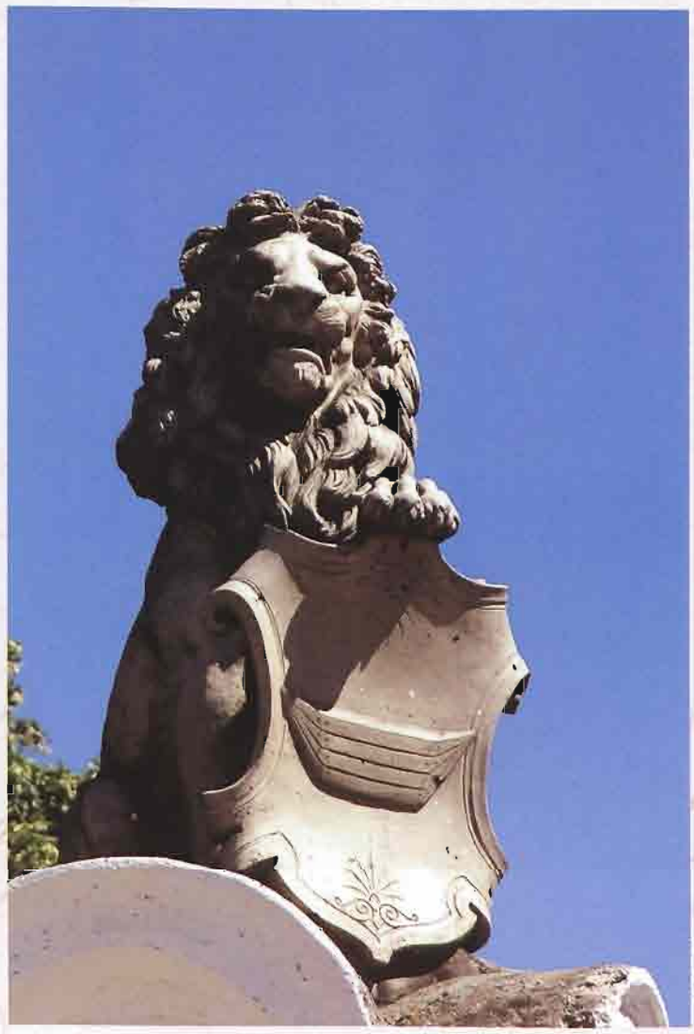

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Stare Popowo

Łodzia

Drya

Wieś w powiecie wolsztyńskim w gminie Przemęt, zlokalizowana około 7 km na zachód od Śmigla, przy drodze prowadzącej do Przemętu.

Wieś i należące do niej niegdyś dobra ziemskie występują w dokumentach od XIV w. W późniejszym czasie majątek należał do Popowskich, następnie Rozdrażewskich, Jeziorkowskich i Gawrońskich, a na przełomie XVII i XVIII w. był własnością Rogalińskich herbu Łodzia. Znajdował się tam wtedy *Dwór pod snopkami, w którym izba z oknami, z izby komora*, a wokół podwórza zamkniętego *wrotami wiejskimi* zabudowania gospodarcze, podobnie jak dwór drewniane i znacznie już zniszczone – jak napisano w dokumencie z 1712 r.[1]

W 1 połowie XVIII w. majątek został kupiony przez Szołdrskich herbu Łodzia i włączony do klucza dóbr w pobliskim Wilkowie. Właścicielem był wtedy Ludwik Szołdrski, wojewoda inowrocławski, a następnie poznański. Po jego śmierci w 1749 r., i po przeprowadzonych w 1754 r. podziałach spadkowych, Popowo znalazło się wśród majątków odziedziczonych przez jego syna Władysława Szołdrskiego, ożenionego z Franciszką z Radomickich z Konarzewa. Po nim odziedziczył jego syn Jakub ożeniony z Eufrozyną z Gajewskich z pobliskiego Czacza. W 1779 r. sprzedał dobra Józefowi Chłapowskiemu herbu Drya z Turwi, a on w następnym roku Ignacemu Szołdrskiemu, który podjął tutaj, bądź kontynuował rozpoczętą przez jego poprzedników, budowę nowego okazałego dworu. Prace kończone były po jego przedwczesnej śmierci w 1781 r. przez żonę, Balbinę z Suchorzewskich oraz przypuszczalnie przez brata, Andrzeja Szołdrskiego, opata przemęckiego, występującego w roli opiekuna nieletnich dzieci Ignacego[2].

Wzniesiony wtedy barokowy dwór w Starym Popowie zaliczyć należy bez wątpienia do najwybitniejszych realizacji architektury dworskiej 2 połowy XVIII w. na terenie Wielkopolski. Jego autorstwo przypisywane jest Ignacemu Graffowi, nadwornemu architektowi książąt Sułkowskich z Rydzyny[3]. Atrybucję tę potwierdza sposób opracowania i ukształtowania architektury, jak również dekoracji architektonicznej i sztukatorskiej, charakterystyczny dla tego artysty, bliski rozwiązaniom pewnych elementów w Rydzynie czy Pępowie, gdzie jego autorstwo potwierdzone jest źródłowo.

Dwór usytuowany został na skraju regularnego dawniej założenia ogrodowego, poprzedzony dziedzińcem, zbudowany jako murowana z cegły otynkowana parterowa budowla na sklepionych piwnicach, zwieńczona wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi pomieszczenia mieszkalnego poddasza.

O indywidualnym niepowtarzalnym charakterze architektury zadecydowała wypiętrzona w elewacji frontowej i tylnej, nieznacznie zryzalitowana, trójosiowa środkowa partia bryły. Zwieńczona została – w przeciwieństwie do większości tego typu realizacji – nie szczytami, lecz attykami ozdobionymi dodatkowo rzeźbionymi wazonami ustawionymi w osiach pilastrów zdobiących elewacje ryzalitów.

Pilastry te wyznaczają rytm osi okiennych z oknami mniejszymi i prostokątnymi w przyziemiu oraz wydłużonymi, zamkniętymi półkoliście, na piętrze, oświetlającymi wnętrze zlokalizowanej tam sali balowej. Ponad nimi, w drugim rzędzie, wprowadzono dodatkowo niewielkie eliptyczne okienka. Wszystkie otwory okienne ujęte zostały w dekoracyjne obramienia z elementami dekoracji sztukatorskiej.

Niepowtarzalna jest również kompozycja przestrzenna wnętrza dworu – bliższa budowli pałacowej niż dworskiej. Dwutraktowa w partiach bocznych, z sienią i salonem na osi na parterze oraz usytuowaną na piętrze salą wypełniającą całą szerokość dworu i przestrzeń ryzalitów, oświetloną z dwu stron dwoma rzędami okien.

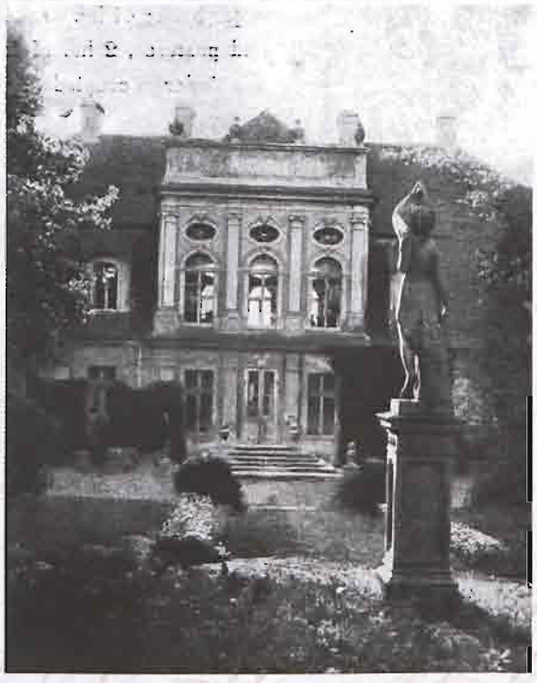

Repr. za: *Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska*, Stanisław Sas-Lityński (red.), 1929; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from* Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska [The Golden Book of Polish landed gentry describing agricultural culture and farming. Wielkopolska], *Stanisław Sas-Lityński (ed.), 1929; collections of the University Library in Poznań*

Niezwykłe bogactwo zdobiącej salę dekoracji sztukatorskiej utrzymanej w stylu Ludwika XVI, jak również jej klasa, kompozycja, sposób opracowania i ukształtowania detali, wiąże ją także z osobą wspomnianego Ignacego Graffa. Charakterystyczny dla tego twórcy jest sposób rozmieszczenia ornamentów sztukatorskich na ścianach podzielonych na prostokątne płyciny[4]. Na dłuższych ścianach sali, wprowadzona została dekoracja w formie zawieszonych na wstęgach i festonach bukietów kwiatowych oraz instrumentów muzycznych. Na ścianach między oknami umieszczone zostały koliste medaliony w przedstawieniami Jowisza i Minerwy na ścianie frontowej oraz Marsa i Wenus na przeciwległej. Całości dekoracji dopełniały sztukaterie fasety i stropu z motywem girland kwiatowych, a ponadto dwa stiukowe kominki w osi dłuższych ścian sali.

fot. K. Budziński

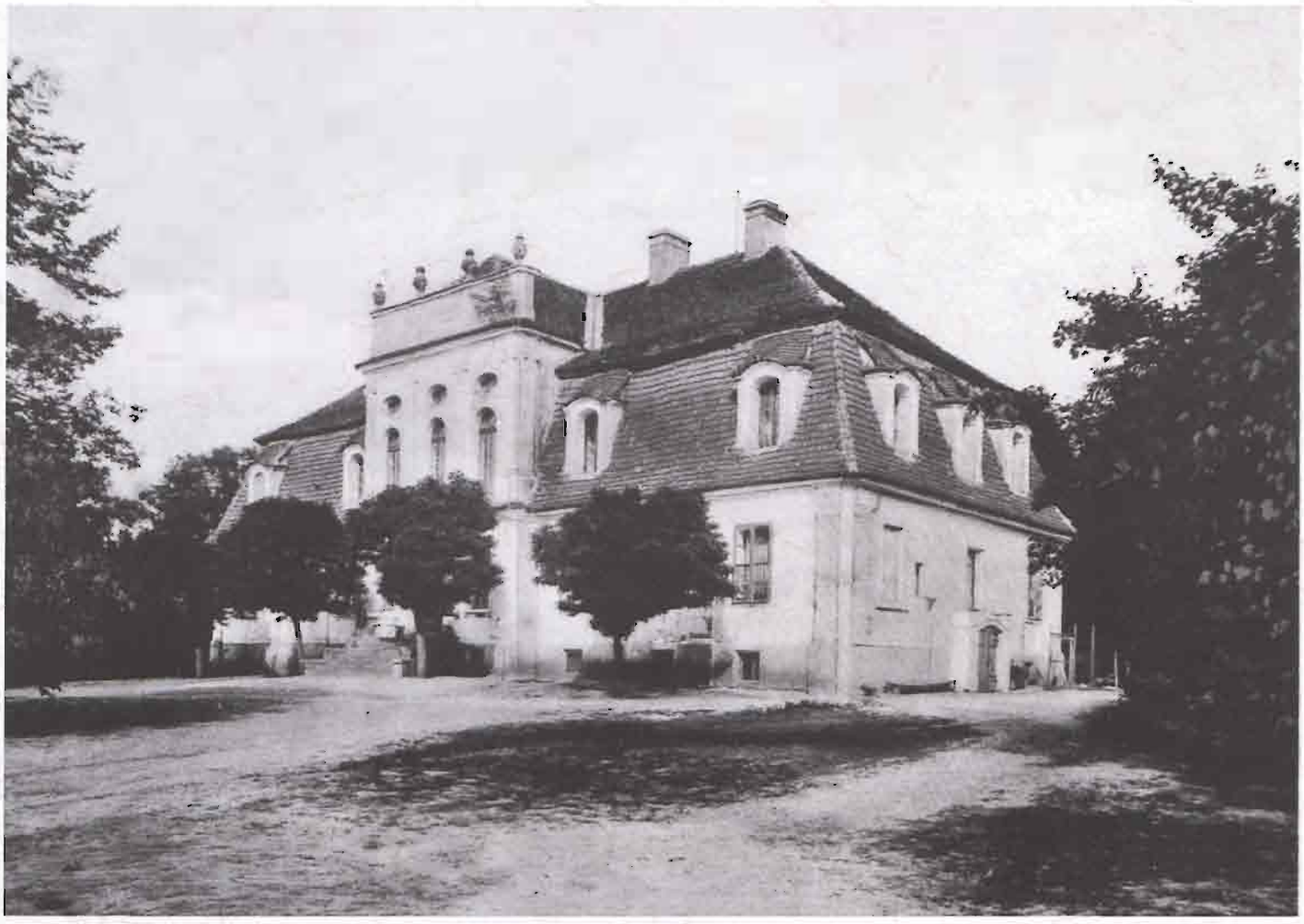

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Budziński

Repr. za: *Zlota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska*, Stanisław Sas-Lityński (red.), 1929; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from* Złota Księga ziemiaństwa polskiego poświęcona kulturze i wytwórczości rolnej. Wielkopolska [The Golden Book of Polish landed gentry describing agricultural culture and farming. Wielkopolska], *Stanisław Sas-Lityński (ed.), 1929; collections of the University Library in Poznań*

A village in the Wolsztyn region, commune of Przemęt, located about 7 km west of Śmigiel, by the road to Przemęt.

The history of the village and the landed estate dates back to the 14th c. In the following years the estate belonged to the Popowski family, then to the Rozdrażewski, Jeziorkowski and Gawroński families, and at the turn of the 17th c. it belonged to the Rogaliński family, Łodzia coat of arms. According to a document from 1712, there was *A thatched manor house here, with a room with windows inside, and a chamber accessed from the room.* Around the courtyard, which was closed by a gate, there were farm buildings, wooden and very shabby[1].

In the first half of the 18th c. the estate was bought by the Szołdrski family, Łodzia coat of arms, and made part of the estate in nearby Wilkowo, which was then owned by Ludwik Szołdrski, the voivod of Inowrocław and later the voivod of Poznań. After his death in 1749 and following divisions of the estate in 1754, Popowo became part of the estate inherited by his son, Władysław Szołdrski, married to Franciszka née Radomicka of Konarzewo. Subsequently the estate was inherited by his son Jakub, married to Eufrozyna Gajewska of nearby Czacz. In 1779 the estate was sold to Józef Chłapowski of Turew, Drya coat of arms, who sold it in the following year to Ignacy Szołdrski. The latter started or continued construction of a new large manor house. After his premature death in 1781 the work was completed by his wife, Balbina née Suchorzewska and probably by his brother, Andrzej Szołdrski, the abbot of Przemęt, who acted as the guardian of Ignacy's young children[2].

The Baroque manor house in Stare Popowo built then is one of the best examples of manor architecture of the second half of the 18th c. in Wielkopolska. It was probably designed by Ignacy Graff, the chief architect of the Sułkowski princes of Rydzyna[3], which is substantiated by the layout, architectural decoration and stuccoes characteristic of this artist, reminiscent of some elements present in the castle in Rydzyna or the palace in Pępowo.

The manor house was built on the edge of the former regular garden, with a courtyard in the front. It is a brick plastered single-storey high building on vaulted basements, covered with a tall mansard roof with dormers, which illuminated the residential quarters of the attic.

The individual unique character of the architecture is attributed to the three-axis central part, moved some distance to the front of both elevations. It was not topped with gables like most of such buildings, but with attics decorated with sculpted vases in the axes of the pilasters that decorated the elevations of the risalits.

The pilasters set the rhythm of window axes, which are smaller and rectangular on the ground floor, and elongated and semi circularly closed on the upper floor. They illuminate the ballroom on this floor. Over them, in the second row, there are additional, small elliptical windows. All the windows are housed in decorative frames with elements of stuccowork.

The spatial layout of the interior is also unique – it is closer to the palace than the manor house, bi-sectional in the lateral parts, with a hallway and living room on the ground floor, and a large room on the upper floor, illuminated on both sides by two rows of windows.

In view of the exceptionally rich stuccowork that decorates this room, made in the style of Luis XVII, as well as the class, arrangement and finishing of details, it is believed that they were all authored by Ignacy Graff. The distribution of stuccoes on the walls divided into rectangular panels[4], is characteristic of this artist. The longer walls feature decoration in the form of floral bouquets and musical instruments hung on ribbons and festoons. On the walls between the windows there are circular medallions depicting Jupiter and Minerva on the front wall and Mars and Venus on the opposite wall. The decoration also features stuccoes on the facettes and the ceiling, with the motif of floral garlands, and two fireplaces made of artificial marble in the axis of the longer walls.

Stary Tomyśl

Stary Tomyśl w powiecie nowotomyskim w gminie Nowy Tomyśl jest wsią oddaloną około 3 km na północ od Nowego Tomyśla, położoną w rozwidleniu dróg prowadzących do Dusznik i Lwówka.

Wieś znana była jako Tomyśl od czasów średniowiecza. Określenie „Stary" dodano jej po założeniu w 1778 r. Nowego Tomyśla. Założycielami miasta Nowy Tomyśl oraz właścicielami rozległych dóbr ziemskich obejmujących kilkanaście okolicznych wsi byli Szołdrscy herbu Łodzia. Weszli oni w posiadanie tego majątku około 1730 r. poprzez małżeństwo Ludwika Szołdrskiego, wojewody inowrocławskiego, z Marianną z Unrugów herbu własnego. Wcześniej należały one do Opalińskich, którzy kupili je od Ostrorogów Lwowskich.

Łodzia

Dwór w Starym Tomyślu wzmiankowany jest w przekazach od 1751 r.[1] i w tym czasie prawdopodobnie powstał. Nie był przeznaczony dla właścicieli. Wzniesiono go jako siedzibę zarządcy lub dzierżawcy i miało to bez wątpienia wpływ na jego formę i skalę.

W ostatnich czasach budynek przeszedł dość gruntowną i niezbyt poprawną renowację, w trakcie której przekształcone zostały częściowo wnętrza i zniszczone całkowicie pierwotne opracowanie elewacji. Zachował się natomiast kształt barokowej bryły założonej na prostokątnym rzucie, parterowej, zwieńczonej wysokim łamanym dachem z lukarnami oraz wystawką na osi elewacji frontowej. Zwieńczenie wystawki w formie szczytu o falistej linii krawędzi i wolutowych dawniej spływach widocznych na XIX-wiecznym przekazie ikonograficznym, pierwotnie oszalowane było być może deskami – obecnie pokryte jest gładkim tynkiem.

Dziś można się jedynie domyślać jak wyglądało dawniej otoczenie dworu. Przekształcone zostało gruntownie w XIX w., kiedy majątek przeszedł w ręce niemieckiej rodziny von Poncet, założony został park i zbudowany nowy pałac, również dziś całkowicie przebudowany.

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

Stary Tomyśl in the Nowy Tomyśl region is a village about 3 km north of Nowy Tomyśl, located in the bifurcation of roads to Duszniki and Lwówek.

The village was known as Tomyśl in the Middle Ages. The word "Stary" was added to the name when Nowy Tomyśl was established in 1778. Nowy Tomyśl was established by the Szołdrski family, Łodzia coat of arms, who owned extensive lands comprising several villages. They acquired Stary Tomyśl around 1730 through the marriage between Ludwik Szołdrski, the voivod of Inowrocław, and Marianna Unrug, Unrug coat of arms. Previously, the lands belonged to the Opaliński family, who bought them from the Ostroróg family of Lvov.

The manor house in Stary Tomyśl was first mentioned in written documents in 1751[1] and it was probably established then. It was not built for its owners but as a residence of the administrator or leaseholder, which affected its form and scale.

In recent years the building has been completely renovated. The interiors were partly changed, but the original elevations were completely damaged. Only the shape of the Baroque structure on a rectangular plan was preserved. It is a single-storey high building, with a tall roof with dormers and a fronton on the front elevation. The finial of the fronton in the form of a gable with wavy edges is today covered with smooth plaster.

Today, we can only guess what the original surroundings of the manor house looked like. They were completely transformed in the 19th c. when the estate was acquired by the German family of von Poncet. A park was landscaped and a new palace was built, today also completely rebuilt.

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text*, współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Brażiński

Studziniec

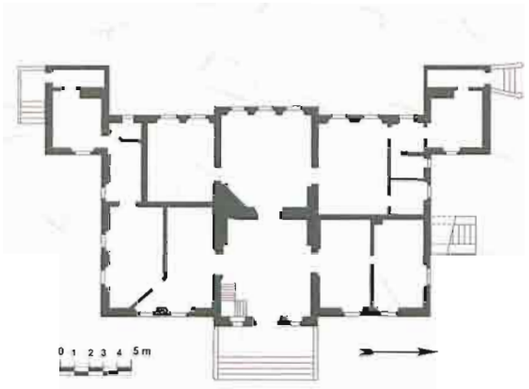

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu ¦ *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

W powiecie obornickim w gminie Rogoźno, przy drodze prowadzącej z Poznania do Rogoźna, znajduje się wieś Studzieniec, położona na skraju Pojezierza Gnieźnieńskiego.

Wzmiankowana w przekazach od 1365 r. Miejscowość i znajdujące się tam wtedy dobra ziemskie były gniazdem rodziny Studzieńskich, którzy zamieszkiwali tam do schyłku XVI w. Na początku XVII w. przeszły w posiadanie Bartłomieja Skrzetuskiego ożenionego z Ewą z Brodzkich. Po nim właścicielem był Mikołaj Skrzetuski, a od 1715 r. Adam Brodzki herbu Łodzia. Poprzez małżeństwo z Dorotą Brodzką właścicielem majątku został na pewien czas Karol Błeszyński, syn Jakuba, kasztelana międzyrzeckiego, który zastawił Studzieniec u Swinarskich.

W latach 40. XVIII w. majątek przejęli Żółtowscy herbu Ogończyk, od których około 1760 r. dobra przeszły w posiadanie Kierskich herbu Jastrzębiec. Początkowo wzmiankowany jest Kazimierz z Kiekrza Kierski, syn Stanisława i Marianny z Wietrzychowskich, a od 1776 r. zapewne jego syn Józef Kierski, podkomorzy JKM, ożeniony z Ludwiką z Zakrzewskich. Pozostawał on w Studzieńcu do śmierci w 1781 r., zamieszkując w zbudowanym tu przez siebie, bądź jego ojca dworze. Majątek po nim odziedziczyła córka, Józefa Kierska i wniosła go w posagu Antoniemu Swinarskiemu herbu Poraj[1]. W XIX w. posiadłość przeszła w ręce Raczyńskich z Obrzycka[2].

Barokowy alkierzowy dwór w Studzieńcu zbudowany został w latach 60. XVIII w. jako siedziba rodziny Kierskich herbu Jastrzębiec. Wzniesiono go jako niewielką parterową budowlę o murach konstrukcji szkieletowej wypełnianych pierwotnie gliną i otynkowanych, częściowo podpiwniczoną. Korpus środkowy dworu, założony na rzucie prostokąta, ze zryzalitowaną środkową częścią elewacji frontowej i tylnej zwieńczony został wysokim łamanym dachem o gontowym pokryciu. Piętrowe ryzality elewacji tylnej oraz frontowej, zwróconej ku wschodowi, przykrywały oddzielne dachy w zamknięciu wysokich trójkątnych naczółków wieńczących tę część budowli. Przy narożach elewacji tylnej postawiono dwa niewielkie parterowe alkierze decydujące w znacznym stopniu o niepowtarzalnym charakterze dworu, założone na rzucie zbliżonym kształtem do kwadratu, przykryte oddzielnymi wysokimi czterospadowymi łamanymi dachami.

Rozplanowanie wnętrza prezentowało najprostszy typ, z obszerną sienią w części środkowej, do której prowadziło wejście na osi ryzalitu elewacji frontowej oraz pomieszczeniami bocznymi w dwutraktowym układzie. Nie przetrwało niestety nic z dawnego wystroju wnętrz i dekoracji architektonicznej elewacji, ponieważ dwór, niemal zrujnowany w ostatnich czasach, przeszedł gruntowną renowację, która zmieniła nieco jego pierwotny wygląd. Mimo to jednak, zachowując dawne formy alkierzowej architektury, przybliża obraz XVIII-wiecznej siedziby szlacheckiej osadzonej w krajobrazie wielkopolskiej wsi.

fot. K. Budziński

Rekonstrukcja dworu w Wielkopolskim Parku Etnograficznym w Lednogórze ¦ *Reconstruction of the manor house in the Wielkopolska Ethnographic Park in Lednogóra*

fot. A. Jabłońska

fot. Z. Szmidt

The village of Studzieniec is located in the Oborniki region, commune of Rogoźno, by the Poznań–Rogoźno road, on the edge of the Gnieźnieńskie Lakeland.

The history of the village dates back to 1365 when, together with the landed estate, it belonged to the Studzieński family, who lived there until the end of the 16th c. At the beginning of the 17th c. the estate and the lands were acquired by Bartłomiej Skrzetuski, married to Ewa née Brodzka, and later by Mikołaj Skrzetuski. From 1715 they belonged to Adam Brodzki, Łodzia coat of arms. Through the marriage with Dorota Brodzka, the estate was inherited by Karol Błeszyński, the son of Jakub, the *castellan* of Międzyrzecz, who put Studzieniec in pledge of the Swinarski family.

In the 1740s the estate was acquired by the Żółtowski family, Ogończyk coat of arms, from whom it was bought in 1760 by the Kierski family, Jastrzębiec coat of arms. According to historical documents, the estate was first in the hands of Kazimierz Kierski of Kiekrz, the son of Stanisław and Marianna née Wietrzychowska, and then, from 1776, it was probably acquired by his son, Józef Kierski, the king's chamberlain, married to Ludwika née Zakrzewska, who lived in Studzieniec until his death in 1781, probably in the manor house that had been built by him or by his father. The estate was inherited by his daughter, Józefa Kierska, and as a land dowry it was given by Józefa's parents to their new son-in-law, Antoni Swinarski, Poraj coat of arms[1]. In the 19th c. the estate was acquired by the Raczyński family of Obrzycko[2].

The Baroque manor house with a corner annexe in Studzieniec was built in the 1760s as the residence of the Kierski family, Jastrzębiec coat of arms. It is a small single-storey high building with skeleton walls filled originally with clay and plastered, with basements under it. The central part of the manor house, on a rectangular plan, with the broken central part of the front and back elevations, is topped with a tall shingle roof. The risalits of the back and front elevations, facing east, were covered by separate roofs located in the closure of a tall triangular jerkin head roof that gabled this part of the building. In the corners of the back elevation two small single-storey annexes were built, which gave the manor house its unique character. They were built on a square-shaped plan, covered with separate tall hip roofs.

The layout of the interior was very simple, with a large hallway in the central part, which could be accessed through a door in the axis of the risalit of the front elevation and with rooms on both sides. However, nothing of the original interior design and architectural decorations of the elevations has remained, as the manor house, following almost complete devastation, has been completely renovated in recent times and its original look was completely changed. Despite this, however, with the preserved old forms, it is reminiscent of the 18th c. residences of landed gentry, built in Wielkopolska villages.

fot. A. Jabłońska

Sulisławice

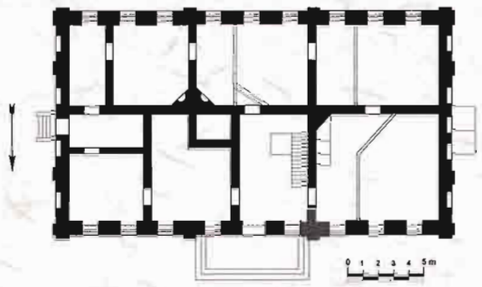

Rzut wg: S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, Szreniawa 2000 | *Layout after:* Majątki wielkopolskie, *t. VI:* Powiat kaliski, *Szreniawa 2000*

Dawna wieś położona niegdyś w niewielkiej odległości od Kalisza, obecnie znajduje się w granicach miasta, na południowo-zachodnich jego obrzeżach, przy drodze prowadzącej z Noskowa do Szczypiorna.

Miejscowość wzmiankowana w przekazach od początku XV w., kiedy stanowiła własność Sulisławskich. W późniejszym okresie dokumenty odnotowują tutaj wielu zmieniających się właścicieli, wśród których przez dłuższy czas, w XVI w., posiadali ją Gajewscy i Dzierżanowscy, a w XVII w. Biskupscy oraz Górzyńscy. Dobra ziemskie były w tym czasie podzielone na kilka niezależnych własności i stan taki utrzymywał się do około połowy XVIII w.

Wieniawa

Od lat 20. XVIII stulecia posiadłość zaczął scalać, wykupując sukcesywnie działy współwłaścicieli, Michał Węgierski herbu Wieniawa. Kontynuował to jego syn Walerian, porucznik regimentu pieszego Wojsk Koronnych i właściciel Sulisławic do lat 90. XVIII w.[1] Z nim wiązać należy budowę nowego okazałego barokowego dworu wzniesionego w 2 połowie XVIII w., zapewne w miejscu wcześniejszej budowli.

Na końcu XVIII w. majętność sulisławicka przeszła w ręce Biernackich herbu Pomian. Jej właścicielem na przełomie XVIII i XIX w. był Alojzy Prosper Biernacki, sędzia pokoju departamentu kaliskiego i minister skarbu w Rządzie Narodowym 1831 r. Za prowadzoną działalność skonfiskowano mu majątek i, mimo że wyrok ten w następnym roku uchylono, musiało to nadwerężyć jego kondycję finansową, bowiem w 1844 r. ogłoszona została publiczna licytacja Sulisławic. Kupiła je Kamila z Biernackich Łączyńska i wkrótce sprzedała. Po kolejnych zmianach właścicieli majątek w latach 80. XIX w. przeszedł w ręce Łaszczyńskich i pozostawał w ich posiadaniu do XX w.[2]

Zbudowany w drugiej połowie XVIII w. przez Węgierskich budynek dworski prezentował – w swoim pierwotnym kształcie – wszystkie niemal cechy charakterystyczne dla siedziby właściciela dobrze prosperującego majątku ziemskiego tego czasu w Wielkopolsce.

Zlokalizowany w centralnej części założenia, elewacją frontową zwrócony na południowy wschód, zbudowany był z cegły, z wykorzystaniem konstrukcji szkieletowej w ścianach wewnętrznych. Założony na rzucie prostokąta o parterowej bryle na sklepionych kolebkowo piwnicach, zwieńczonej wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalną kondygnację poddasza.

W środkowej partii dziewięcioosiowej elewacji frontowej oraz tylnej zaprojektowano trójosiowe piętrowe pozorne ryzality zamknięte trójkątnymi naczółkami, zaakcentowane przy narożach pilastrami, podobnie jak narożniki dworu. Całości wystroju elewacji dopełniały profilowane gzymsy i, niezachowane do dziś, obramienia otworów okiennych i drzwiowych oraz – być może – dekoracja sztukatorska szczytów.

Remonty i przebudowy, poza częściowym zniszczeniem dekoracji i artykulacji elewacji, wprowadziły przede wszystkim zmiany w dwutraktowym dawniej wnętrzu z obszerną sienią na osi oraz zespołem bocznych pomieszczeń. Nie przetrwało również nic z pierwotnego wystroju oraz wyposażenia wnętrza.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

An old village, in the past located some distance from Kalisz, today within the city boundaries, on its south-western corners, by the Noskowo–Szczypiorno road.

The history of the village dates back to the beginning of the 15th c., when it belonged to the Sulisławski family. Later the village had many owners, among them the families of Gajewski and Dzierżanowski (16th c.), Biskupski and Górzyński (17th c.). The landed estate was divided at the time into several parts; the division process continued until the mid 18th c.

In the 1820s Michał Węgierski, Wieniawa coat of arms, began to join the divided parts. The unification was continued by his son, Walerian, a lieutenant in the infantry regiment of the Polish Army and the owner of Sulisławice until 1790s. He probably started the construction of a new large Baroque manor house, which was completed in the second half of the 18th c., probably in the place of an earlier building.

At the end of the 18th c. the estate in Sulisławice was acquired by the Biernacki family, Pomian coat of arms. At the turn of the 18th c. it was owned by Alojzy Prosper Biernacki, a peace judge of the Kalisz region and treasury minister in the Polish Government of 1831. The estate was confiscated as punishment for his political activity and, although the court's decision was overruled in the following year, his financial condition must have deteriorated as in 1844 Sulisławice was put up for auction. It was bought by Kamila Łączyńska née Biernacka, but she sold it soon afterwards. In the 1880s the estate was acquired by the Łaszczyński family, who owned it until the 20th c.[2]

Built in the second half of the 18th c. by the Węgierski family, the manor house had all the features typical of the residence of a successful landed owner in Wielkopolska at the time.

Located in the central part of the layout, with the front elevation facing south east, it was built of brick, with the internal walls in a skeleton structure. Built on a rectangular plan as a single-storey high house over cradle vaulted basements, it was covered with a tall mansard roof with dormers that illuminated the residential quarters of the attic.

In the central part of the nine-axis front and back elevations three-axis risalits were designed, closed with triangular jerkin head roofs, accented with pilasters at the corners. The elevation also featured profiled cornices and framed windows and doors and, perhaps, stuccoes on the gables.

Repairs and reconstruction work, apart from partially damaging the decorations and the elevations, introduced changes to the bi-sectional interior with a large hallway and a suite of rooms on both sides. Nothing of the original interior design and no furnishings have survived to today.

Szczytniki

Wieś gminna Szczytniki w powiecie kaliskim położona jest około 18 km na południe od Kalisza, przy drodze do Błaszek i dalej do Sieradza.

Dawniej książęca osada służebna, o czym jednoznacznie świadczy nazwa miejscowości oznaczająca, że w średniowieczu wyrabiano tu szczyty, czyli drewniane tarcze stanowiące element ówczesnego uzbrojenia[1].

W dobrach królewskich wieś pozostawała do końca XVI w., kiedy wykupili ją Potworowscy herbu Dębno. Przez nich została sprzedana w 1643 r. Łubieńskim herbu Pomian i w posiadaniu tej rodziny pozostawała do schyłku XVIII w. Po Wojciechu Łubieńskim, stolniku sieradzkim, posiadłość odziedziczył w 1652 r. jego syn Jan, a po jego śmierci w 1682 r. dobra przeszły na brata – Macieja Łubieńskiego.

Pomian

W 1704 r., w wyniku przeprowadzonych wtedy rodzinnych działów majątkowych, majętność Szczytniki z przyległościami podzielona została pomiędzy kilku spadkobierców – synów Macieja i Jana Łubieńskiego.

W 1753 r. od pozostałych współdziedziców dobra wykupił Florian Łubieński i scalił posiadłość, pozostając jedynym jej właścicielem. Zmarł w 1761 r. i – wobec wcześniejszej śmierci jego jedynego syna Celestyna – zarząd majątkiem objął jego brat, prymas Polski, ks. Władysław Łubieński. Na mocy testamentu z 1767 r. dobra szczytnickie odziedziczył wnuk wspomnianego wyżej Floriana, Feliks Łubieński herbu Pomian, który osiedlił się tam i podjął budowę nowej okazałej rezydencji.

Budowla ta nie została nigdy ukończona, lecz sądząc na podstawie zrealizowanego zachowanego fragmentu jej skala byłaby porównywalna z założeniami pałacowymi w Pępowie czy Czempiniu.

W 1793 r. Feliks hr. Łubieński, przyszły minister skarbu w rządzie Księstwa Warszawskiego, gościł w Szczytnikach króla pruskiego Fryderyka Wilelma II. Cztery lata później, w 1797 r. zamienił posiadłość z Karlem von Hoym na dobra w Guzowie na Śląsku. W 1817 r. Szczytniki z przyległymi wsiami i folwarkami kupił Franciszek Rembowski, po nim przejął jego syn Adam, prezes Trybunału Wojewódzkiego w Kaliszu, ożeniony z Marią z Wolskich. Jego synowie sprzedali w 1859 r. majątek Bogdanowskim, od których w 1911 r. kupił go Michał Szarzyński[2].

Na początku lat 70. XVIII w., w czasie kiedy posiadłość objął Feliks Łubieński, istniał w Szczytnikach z pewnością dawny budynek dworski. Nowy właściciel zamieszkał w nim i przystąpił do przebudowy oraz rozbudowy. Jak można sądzić na podstawie zrealizowanego fragmentu miało tu powstać okazałe założenie z dwukondygnacyjnym pałacem ustawionym w części centralnej, elewacją frontową zwróconym na południe, połączonym ćwierćkolistymi parterowymi galeriami z piętrowymi oficynami, flankującymi honorowy dziedziniec przed elewacją frontową rezydencji.

Z założenia tego zrealizowana została, zachowana do naszych czasów w zmienionej nieco formie, północna oficyna na rzucie zbliżonym do kwadratu. Jest to murowana dwukondygnacyjna budowla zwieńczona wysokim mansardowym dachem pokrytym dachówką, połączona ze wspomnianą ćwierćkolistą parterową pierwotnie galerią nadbudowaną i przebudowaną w XIX w.

Rozplanowanie wnętrza oficyny, pierwotnie zapewne dwutraktowe, zmienione zostało w późniejszym okresie. Podobnie elewacje, jedynie tylna zachowała dawny rytm i układ otworów okiennych. Do elewacji frontowej dobudowany został w 1911 r. – z inicjatywy ówczesnych właścicieli, Szarzyńskich – neobarokowy półkolisty ryzalit zwieńczony mansardowym dachem, zaprojektowany przez Wacława Niemojowskiego, właściciela pobliskiego majątku w Marchwaczu. Z Niemojowskim również wiązać należy dobudowę aneksu przy południowej elewacji bocznej oficyny[3].

fot. Z. Szmidt

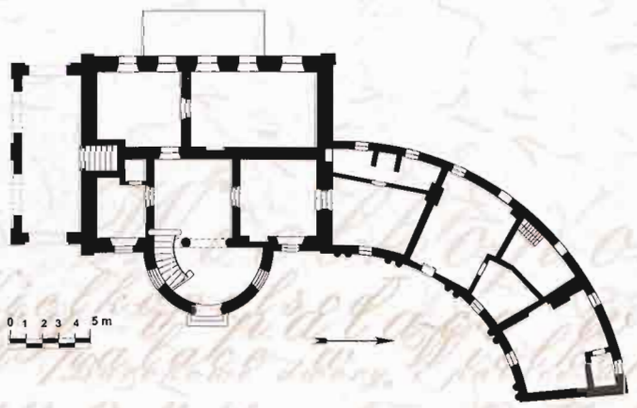

Rzut wg: S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, Szreniawa 2000 | *Layout after: S. Małyszko*, Majątki wielkopolskie, *vol. VI:* Powiat kaliski, *Szreniawa 2000*

The village of Szczytniki in the Kalisz region is located about 18 km south of Kalisz, by the road to Błaszki and farther on to Sieradz.

Formerly an ancillary settlement of the prince (the name indicates that "szczyty", i.e. wooden shields were made here)[1].

The village remained the king's property until the end of the 16th c., when it was bought by the Potworowski family, Dębno coat of arms. They sold it in 1643 to the Łubieński family, Pomian coat of arms, who owned it until the end of the 18th c. From Wojciech Łubieński, the *stolnik* of Sieradz, the estate was inherited by his son Jan in 1652, and after Jan's death in 1682, the estate was inherited by his brother, Maciej Łubieński.

In 1704, following the division of the estate among family members, the estate in Szczytniki with the surrounding lands was inherited by a few heirs, the sons of Maciej and Jan Łubieński. In 1753 all the parts were bought by Florian Łubieński, who joined them and was their only owner. He died in 1761 and, since his only son Celestyn had died earlier, the estate was inherited by Florian Łubieński's brother, Rev. Władysław Łubieński, the primate of Poland. Under the testament made in 1767, Szczytniki was inherited by Feliks Łubieński, Pomian coat of arms, the grandson of Florian Łubieński, who settled here and who started the construction of an impressive residence.

The construction was never completed. However, judging by the fragment that was completed and which can be seen today, it would have been comparable to the palaces in Pępowo or Czempiń.

In 1793 Feliks Count Łubieński, the future treasury minister in the cabinet of the Duchy of Warsaw, hosted the Prussian king, Wilhelm II, in Sczytniki. Four years later, in 1797, he exchanged the estate in Szczytniki for the estate in Guzowo in Silesia with Karl von Hoym. In 1817 Szczytniki with the surrounding villages and manor farm was bought by Franciszek Rembowski, from whom it was inherited by his son Adam, the president of the Provincial Tribunal in Kalisz, married to Maria Wolska. His sons sold the estate in 1859 to the Bogdanowski family, from whom it was bought in 1911 by Michał Szarzyński[2].

At the beginning of the 1770s, when the estate was acquired by Feliks Łubieński, there was an old manor house in Szczytniki. The new owner moved in and started to rebuild and reconstruct it. The intention was to build a large two-storey high palace in the central part of the estate, with the front elevation facing south, connected to the two-storey high outhouses with quartercircular single-storey high galleries, which flanked the representative courtyard in front of the front elevation.

However, only the north outhouse was built on a plan resembling a square. It is a brick two-storey high building topped with a tall mansard tiled roof, connected to the quartercircular single-storey high gallery, added and rebuilt in the 19th c.

The layout of the interior, originally probably consisting of two sections, was later changed. The elevations were also changed, only the back one retained the original rhythm and layout of the windows. In 1911, at the initiative of the Szarzyński family, then owners of the estate, a neo-Baroque semicircular risalit was added, topped with a mansard roof, designed by Wacław Niemojewski, the owner of the estate in Marchwacz. The Niemojewski family also built the annex by the southern elevation of the side outhouse[3].

fot. Z. Szmidt

Trzebiny

Wczele

Pomian

Miejscowość Trzebiny w powiecie leszczyńskim w gminie Święciechowa, nosząca dawniej nazwę Trzebinia, położona jest przy drodze do Wschowy, w odległości około 8 km na zachód od Leszna, nad prawym dopływem Obry o nazwie Kopanica.

Wieś wzmiankowana już w 1360 r., kiedy odnotowany w przekazach został Wierzbięta z Trzebini, być może protoplasta późniejszych Trzebińskich, właścicieli ziem, występujących w dokumentach obok Piotrowskich do końca XVI w.

Na początku XVII w. posiadłość przeszła w ręce Stanisława Przybyszewskiego herbu Grzymała wymienianego od 1610 r., ożenionego z Barbarą z Bojanowskich herbu Junosza, której w 1620 r. zapisał majątek w posagu. Ich córka Krystyna Przybyszewska z kolei wniosła w 1676 r. majętność trzebińską w posagu Melchiorowi Gurowskiemu herbu Wczele, staroście kościańskiemu, a później również kasztelanowi poznańskiemu, z którym wiąże się budowę nowej rezydencji.

Budowla ta pełniła funkcję rodowej siedziby również po jego śmierci, na początku XVIII w., kiedy majątkami zarządzała wdowa, Krystyna z Przybyszewskich Gurowska. Po jej śmierci, w 1749 r., Trzebiny odziedziczył wnuk Krystyny i Melchiora Gurowskich, Ignacy Nieżychowski herbu Pomian, syn Andrzeja i Ludwiki z Gurowskich, podkomorzy wschowski ożeniony z Ludwiką z Jabłonowskich. Występuje on w dokumentach jako dziedzic dóbr Trzebiny, Piotrowice i Krzycko Małe do 1764 r., kiedy sprzedał je za 300 tys. złotych synowi Adamowi ożenionemu z Karoliną ze Skórzewskich. Trzy lata później, w 1769 r., posiadłość kupił Jan Lipski herbu Grabie, późniejszy generał major Wojsk Koronnych i poseł na sejm. W rękach jego rodziny dobra pozostawały do 1834 r.[1] Następnie przeszły w ręce Carla Schmidta. W 1860 r. należały do barona Ferdynanda von Leesen i jego potomków, którzy pozostawali tutaj do 1945 r. W ich czasach pałac został przebudowany[2].

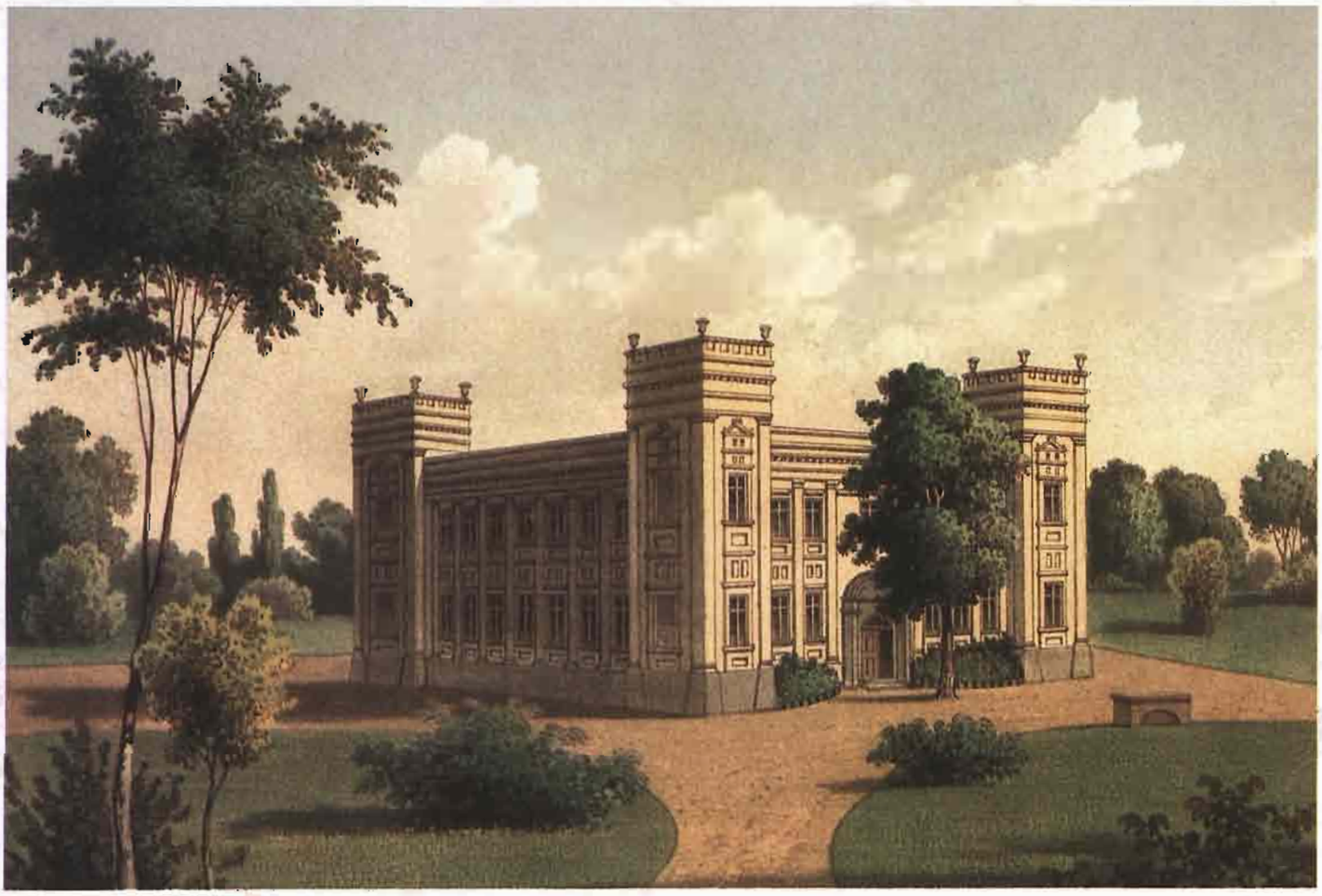

fot. A. Jabłońska

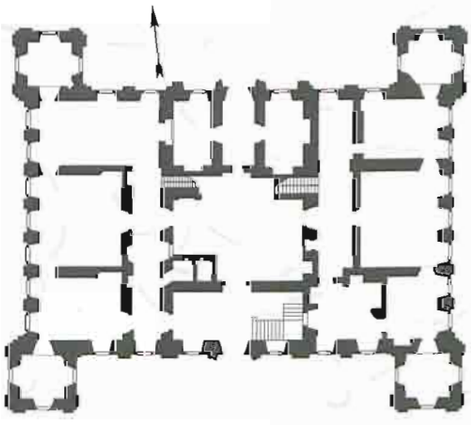

Rzut wg: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 12 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 12*

◄ Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text*, współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

fot. A. Jabłońska

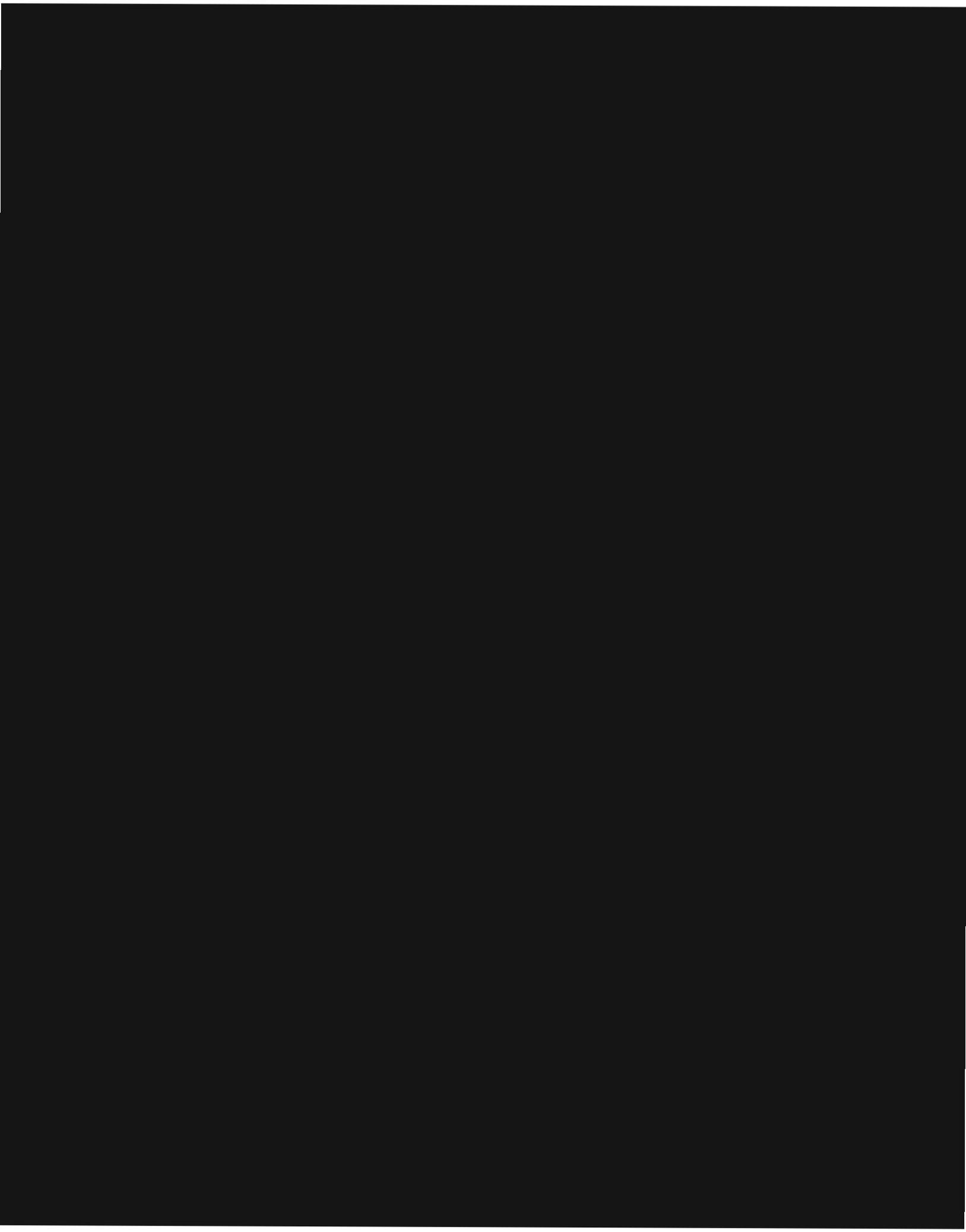

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Podjęcie prac przy nowej barokowej rezydencji Gurowskich w Trzebinach datowane jest na lata 1680-1690. Wzniesiono ją jako murowaną otynkowaną dwukondygnacyjną budowlę założoną na rzucie prostokąta z wewnętrznym dziedzińcem, elewacją frontową zwróconą na południe, z czterema wieżowymi alkierzami akcentującymi jej naroża.

W formie tej upatruje się nawiązań do budowli rydzyńskiej, chociaż w przeciwieństwie do tamtej, ta nie była uwarunkowana istniejącymi murami wcześniejszej średniowiecznej budowli[3].

Narożne wieże trzebińskiego pałacu, wyższe nieco od głównej bryły, wysunięte zostały znacznie bardziej przed lico dłuższych elewacji (północnej i południowej). Uzyskano przez to optyczny efekt ich skrócenia, a to z kolei dawać miało złudzenie budowli założonej na rzucie kwadratu. Efekt ten podkreślać miały zapewne również ukształtowanie i artykulacja elewacji, opracowanych niemal analogicznie, siedmioosiowych, z rytmem pilastrów wielkiego porządku ujmujących osie okien z płycinowymi podokiennikami. Pilastrami zaakcentowano także naroża wież zwieńczonych – podobnie jak bryła pałacu – rodzajem attyki pochodzącej już z XIX w. Można jedynie domniemywać, że pierwotnie nakrywały je wysokie dachy bądź hełmy.

Na osi elewacji frontowej i tylnej zaprojektowano półkoliście zamknięte otwory drzwiowe ujęte portalami zwieńczonymi profilowanymi gzymsami oraz przerwanymi naczółkami z kartuszami herbowymi. W elewacji południowej umieszczono herb Rola oraz Pomian Nieżychowskich, w północnej herb rodziny von Leesen.

Wnętrza pałacu zgrupowane zostały wokół niewielkiego wewnętrznego dziedzińca ze studnią pośrodku. Amfiladowo połączone pomieszczenia we wschodnim i zachodnim skrzydle mają układ półtoratraktowy, w północnym oraz południowym jednotraktowy, z reprezentacyjną sienią na osi frontowego traktu. We wnętrzach zachowały się fragmenty dawnego barokowego wystroju i wyposażenia: barokowe kominki i sztukaterie stropów, sklepienia kilku pomieszczeń parteru oraz pozostałości stolarki drzwiowej.

W 1986 r. zdewastowana budowla poddana została zabiegom konserwatorskim oraz rewaloryzacji. Obecnie mieści się tu filia Regionalnego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

W krajobrazowym dziś założeniu parkowym, rozciągającym się na północ od pałacu, odtworzono fragmenty pierwotnego regularnego włoskiego ogrodu.

fot. A. Jabłońska

The village of Trzebiny in the Leszno region, commune of Święciechowa, which was formerly called Trzebinia, is located by the road to Wschowa, about 8 km west of Leszno, on the Kopanica Rivulet, the right tributary of the river Obra.

The history of the village dates back to 1360; documents mention a Wierzbięta of Trzebinia, probably the progenitor of the Trzebiński family, the owner of the lands, and the Piotrowski family, who lived here until the end of the 16th c.

At the beginning of the 17th c. the estate was acquired by Stanisław Przybyszewski, Grzymała coat of arms (1610), who married Barbara Bojanowska, Junosza coat of arms, in 1620 and Trzebiny was given as a land dowry by Barbara's parents to their new son-in-law. In 1676 when their daughter, Krystyna Przybyszewska, married Melchior Gurowski, Wczele coat of arms, the *starost* of Kościan, and later the *castellan* of Poznań, Trzebiny was given as a land dowry by her parents to their new son-in-law, who probably started to build a new residence.

The manor house was the family home also after his death, at the beginning of the 18th c. when the estate was administered by Gurowski's widow, Krystyna Gurowska née Przybyszewska. After her death in 1749, Trzebiny was inherited by the grandson of Krystyna and Melchior Gurowski, Ignacy Nieżychowski, Pomian coat of arms, the son of Andrzej and Ludwika Gurowski, the chamberlain of Wschowa, married to Ludwika Jabłonowska. Documents have him as the heir of the estates in Trzebiny, Piotrowice and Krzycko Małe until 1764, when he sold them for 300,000 zloty to Adam's son, married to Karolina Skórzewska. Three years later, in 1769, the estate was bought by Jan Lipski, Grabie coat of arms, later general major in the Polish Army and deputy to parliament. The estate belonged to this family until 1834[1], when it was acquired by Carl Schmidt. In 1860 it belonged to baron Ferdinand von Leesen and his descendants, who lived here until 1945. The palace was rebuilt then[2].

Construction work on the new Baroque residence of the Gurowski family in Trzebiny dates back to 1680–1690. It was built as a brick plastered two-storey high building on a rectangular plan with an inner courtyard, front elevation facing south, and four tower corner annexes.

The form of the palace is reminiscent of the castle in Rydzyna, although unlike the latter, it was not built on the walls of an earlier medieval structure[3].

The corner towers of the palace in Trzebiny, slightly higher than the main structure, were moved to the front of the longer northern and southern elevations. This created the impression that they were a bit shorter, which, in turn, created the impression that the palace was built on the plan of a square. The elevations were laid out in seven axes, with a set of high order pilasters, comprising windows

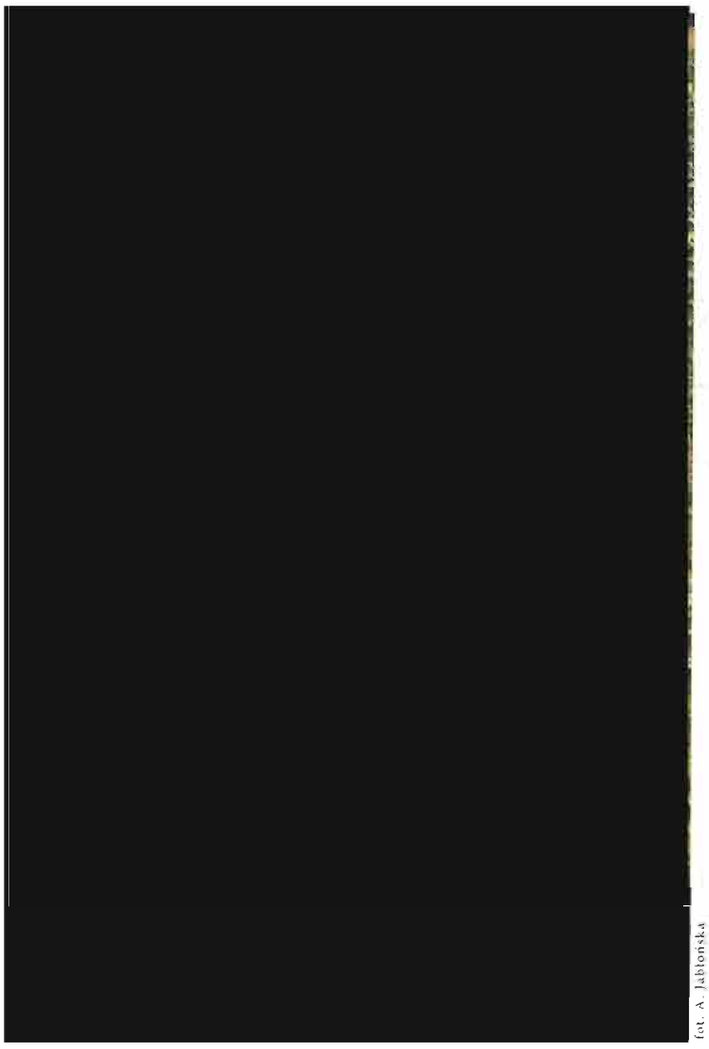

fot. A. Jabłońska

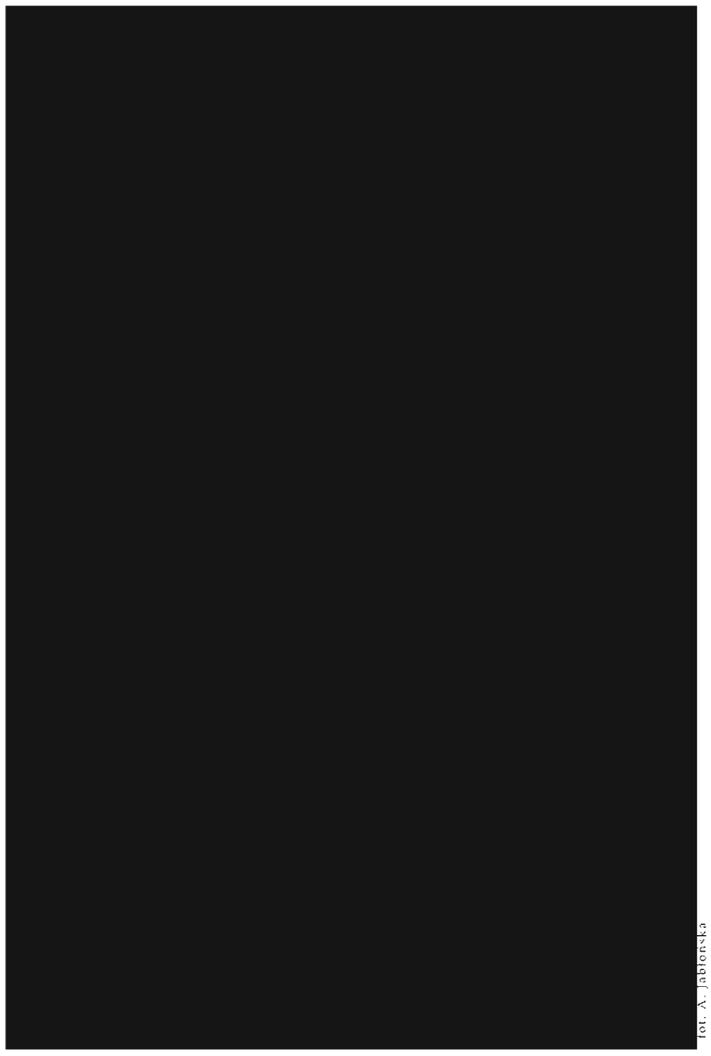

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

with panelled windowsills. Pilasters were also used to highlight the corners of the towers, which, like the palace, were capped with a kind of attic; the latter, however, dates back to the 19th c. It is anyone's guess that originally the towers were capped with tall roofs or cupolas.

The front and back elevations feature semi circularly closed doors framed with portals, capped with profiled cornices and broken jerkin head roofs with cartouches. In the southern elevation there is the Rola coat of arms and the Pomian coat of arms of the Nieżychowski family; the northern elevation features the coat of arms of the von Leesen family.

The interiors of the palace were grouped around a small internal courtyard with a well in the middle. There are rooms, arranged one behind the other, and a representative hallway, in the eastern and western wings. Fragments of the original Baroque design and furnishings were preserved: Baroque fireplaces and the stuccoes of the ceilings, the vaults of a few rooms on the ground floor and the remains of the doors.

In 1986 the dilapidated building was renovated. Presently, it houses a branch of the Regional Documentation Centre of Historical Buildings.

In the landscaped park, which extends north of the palace, fragments of the original regular Italian garden have been reconstructed.

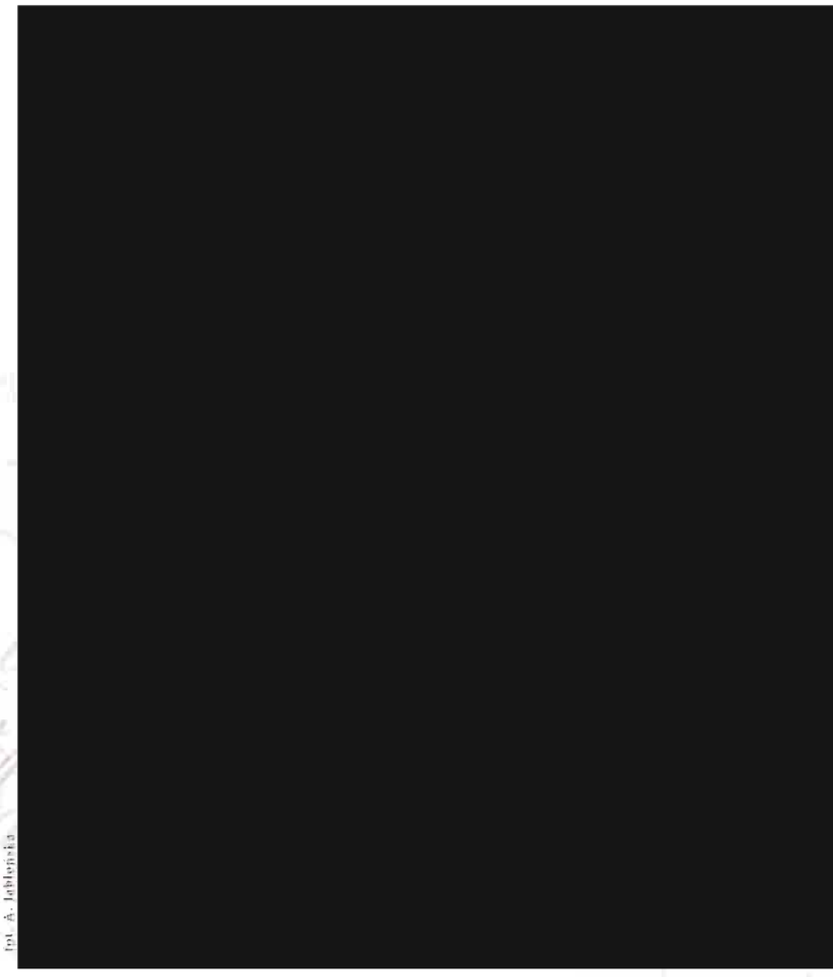

fot. A. Jabłońska

Trzebosz

Rozległa wieś Trzebosz w powiecie rawickim w gminie Bojanowo położona jest na pograniczu Wielkopolski i Śląska, około 11 km na północny zachód od Rawicza, przy drodze biegnącej z Bojanowa do Góry. Założenie pałacowe zlokalizowane jest na jej północnym krańcu.

Lokowana została w 1406 r. przez Konrada III Oleśnickiego. Do połowy XVI w. znajdujące się tu dobra ziemskie należały do rodziny Wroblewitz, w latach 1553–1593 do Bojanowskich Trzebawskich, a następnie przeszły w ręce von Stoschów, pozostających właścicielami majątku do około 1700 r. Wtedy posiadłości przejęła rodzina von Bothmer. Z nimi łączyć należy budowę nowej okazałej rezydencji, przebudowanej częściowo przez następnych właścicieli, którymi w latach 1782–1863 była rodzina von Königsdorff. Później wieś i majątek należały do von Schulenburgów, a w XX w. do Czarneckich[1].

Pałac, usytuowany dawniej w centrum obszernego założenia rezydencjalnego, z honorowym dziedzińcem od zachodu i malowniczym rozległym parkiem krajobrazowym (ze śladami regularnego układu) od wschodu, zbudowany został w latach 1712–1713 przez ówczesnych właścicieli Trzebosza, rodzinę von Bothmerów. Być może przy jego wznoszeniu wykorzystano mury istniejącej tu wcześniej budowli, siedziby von Stoschów. Wskazywałyby na to występujące różnice w grubości murów, jak również pewne nieprawidłowości układu i ukształtowania budowli.

Założono ją na rzucie zbliżonym do litery „L", z głównym korpusem i przylegającym do niego prostopadle skrzydłem (nieco niższym i węższym) wysuniętym przed elewację frontową zwróconą ku zachodowi. Niewykluczone też – jak przypuszczają autorzy artykułu o sztuce baroku w Wielkopolsce[2] – że pierwotnie planowana była budowa drugiego skrzydła, co dawałoby symetryczny i regularny kształt barokowej budowli założonej na planie podkowy.

Pałac posadowiony na sklepionych kolebkowo i krzyżowo piwnicach (wspartych na gurtach i filarach) jest murowaną dwukondygnacyjną budowlą nakrytą wysokimi czterospadowymi dachami pokrytymi dachówką. Dach nad główną bryłą korpusu jest nieco wyższy niż nad bocznym skrzydłem. Elewacje, o regularnym osiowym rozmieszczeniu otworów okiennych ujętych w obramienia, rozczłonkowane zostały pilastrami wielkiego porządku o kompozytowych kapitelach, wspartymi na wyodrębnionej partii cokołu, przechodzącymi przez całą wysokość elewacji i sięgającymi koronującego fryzu i gzymsu. Środkowa trójosiowa część jedenastoosiowej elewacji frontowej opracowana została w formie pozornego ryzalitu, wydzielonego niewielkim uskokiem muru, zwieńczonego trójkątnym naczółkiem.

W osi ryzalitu umieszczono główne wejście, ujęte portalem, prowadzące do dwutraktowego (w głównej bryle) wnętrza z sienią na osi frontowego traktu. Schody z sieni wiodły na reprezentacyjne piętro wyposażone niegdyś w bogatą dekorację sztukatorską, być może również malarską, z której zachowały się do naszych czasów tylko nieliczne fragmenty.

Boczne skrzydło ma układ jednotraktowy, a zlokalizowane tu pomieszczenia nakryte były dawniej w większości sklepieniami. Wnętrza pałacu były wielokrotnie przebudowywane. Po raz pierwszy w 1860 r., kiedy ówcześni właściciele przekształcili jedno z pomieszczeń południowej części parteru na kaplicę. Dalsze zmiany nastąpiły w ostatnich czasach.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

The large village of Trzebosz in the Rawicz region, commune of Bojanowo, borders on Wielkopolska and Silesia, and is located about 11 km north west of Rawicz, by the Bojanowo–Góra road. The palace was built on its northern end.

The village was established in 1406 by Konrad III Oleśnicki. Until the mid 16th c. the landed estate belonged to the Wroblewitz family, between 1553–1593 – to the Bojanowski family of Trzebosz, and then to the von Stosch family, who owned it until about 1700. In this year the estate was acquired by the von Bothmer family, who started to build a new large residence, partly rebuilt by the next owners, i.e. the von Königsdorff family (1782-1863). Later, the village and the estate belonged to the Schulenburg family and in the 20th c. to the Czarnecki family[1].

The palace, formerly in the central part of the residence, with a representative courtyard in the west and a picturesque landscaped park in the east, was built between 1712–1713 by the von Bothmer family, then owners of Trzebosz. Perhaps the palace was built on the walls of the earlier building, the residence of the von Stosch family, which would explain the differences in wall thickness, as well as some of the irregularities of the layout.

The palace was built on a plan resembling the letter "L", with the main body and the adjacent wing (slightly lower and narrower) moved to the front of the front elevation, which faced west. It is believed by the authors of an article on Baroque art in Wielkopolska[2] that construction of another wing was originally planned, which would give a symmetrical and regular shape of the Baroque house laid out on the plan of a horseshoe.

The palace rests on cradle-vaulted and cross-vaulted basements (supported on pillars). It is a brick two-storey high structure, covered with tall tiled hip roofs. The roof over the main structure is slightly taller than over the side wing. The elevations, with a regular axial layout of the framed windows, were divided by great order pilasters with capitals, supported on a pedestal, which reaches the frieze and cornice. The central three-axis part of the eleven-axis front elevation was designed in the form of a risalit, topped with a triangular jerkin head roof.

The main entrance was put in the axis of the risalit. It was framed with a portal and led to the bi-sectional interior with a hallway. The stairway from the hallway led to the representative upper floor, once richly decorated with stuccoes, perhaps also with wall paintings, of which only small fragments have survived to today.

The side wing features only one section. The rooms were originally vaulted. The interior of the palace was probably rebuilt several times, first in 1860 when its owners transformed one of the rooms in the southern part of the ground floor into a chapel. Further changes were made more recently.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Turew

Wieś Turew w powiecie kościańskim w gminie Kościan, zwana dawniej również Turwia, położona jest około 11 km na południowy wschód od Czempinia, nad dopływem Obry o nazwie Rów Racocki, przy drodze prowadzącej do Kopaszewa. Znana jest dzięki osobie generała Dezyderego Chłapowskiego, właściciela tych ziem w XIX w.

Drya

Wzmiankowana od XIV w., kiedy dobra były w rękach rycerskiego rodu Leszczyców. W następnych wiekach często zmieniali się właściciele, wśród nich wymienić należy Słupskich-Turewskich, Rąbińskich, Strzeleckich, Górskich, Zaleskich i Opalińskich.

Od 1698 r. wieś należała do wojewody poznańskiego Władysława Radomickiego herbu Kotwicz. Od niego, w 1730 r., posiadłość kupił, za 190 tys. florenów polskich, Ludwik Chłapowski herbu Drya, podczaszy poznański, ożeniony z Anną z Lipskich herbu Grabie. Dziedziczył po nim jego syn, Stanisław Chłapowski, kasztelan międzyrzecki, ożeniony z Teresą z Kwileckich herbu Szreniawa, który pomnożył majątek dokupując okoliczne wsie i przystąpił do budowy nowej okazałej rezydencji zachowanej, choć w zmienionym nieco kształcie, do naszych czasów. Zmarł w 1780 r. pozostawiając dobra ziemskie w Turwi z przyległościami synowi, Józefowi Chłapowskiemu, późniejszemu staroście kościańskiemu, ożenionemu z Urszulą z Moszczeńskich herbu Nałęcz.

Józef był osobą o zamiłowaniach artystycznych, a zainteresowanie architekturą znalazło wyraz w napisanym przez niego (chociaż nigdy nie opublikowanym) dziele *Krótkie Zebranie Sztuki Budowania albo Architektury Cywilnej pisane przez Józefa Chłapowskiego Kasztelanica Międzyrzeckiego R. P. 1773 D. 10 Nowembra*[1].

Nękany kłopotami finansowymi przekazał w 1815 r. majątek synowi, a sam przeniósł się do Lubiatówka pod Śremem i tam osiadł. Nowym właścicielem Turwi został wtedy generał Dezydery Chłapowski herbu Drya, żołnierz napoleoński, znakomity gospodarz i jedna z najwybitniejszych postaci tamtych czasów, uczestnik powstania listopadowego, poseł na sejm i członek pruskiej Izby Panów, ożeniony z Antoniną z Grudzińskich herbu Grzymała, siostrą Joanny, żony Wielkiego Księcia Konstantego[2].

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. A. Jabłońska

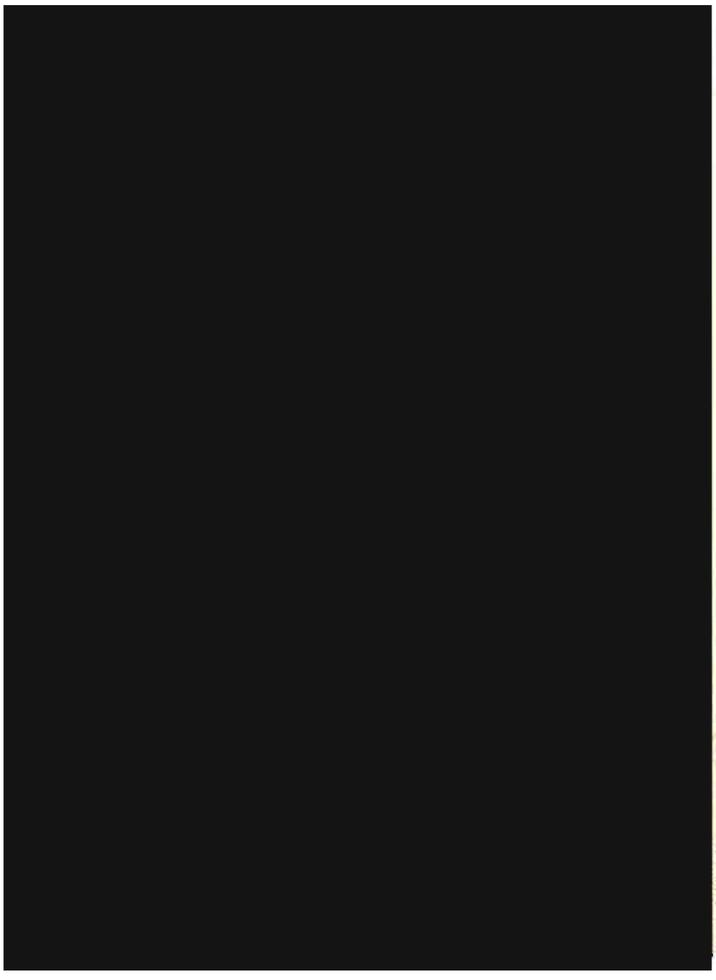

fot. A. Jabłońska

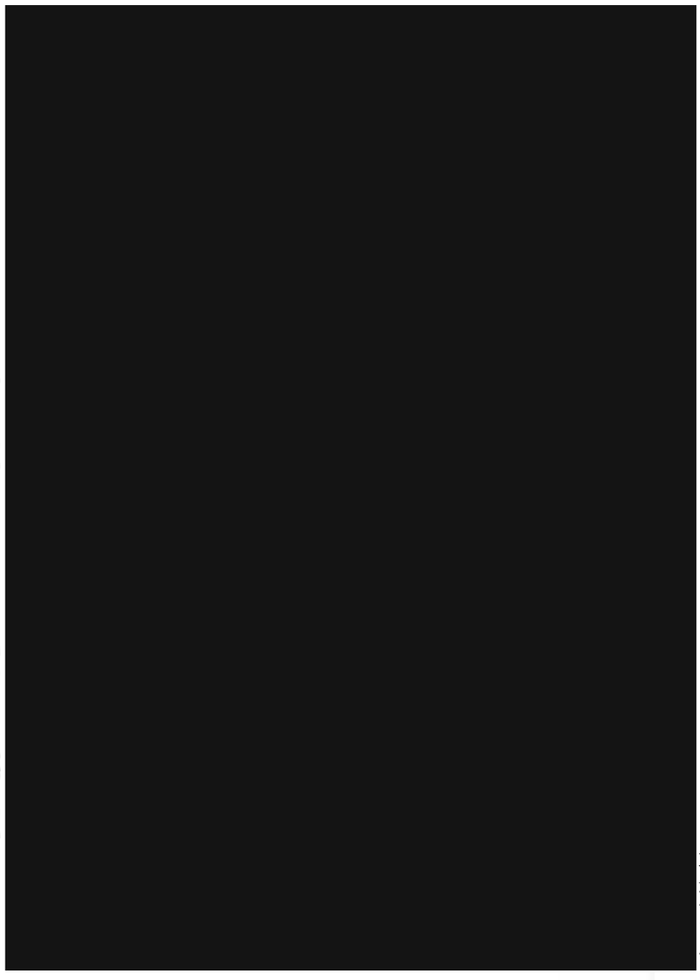

fot. A. Jabłońska

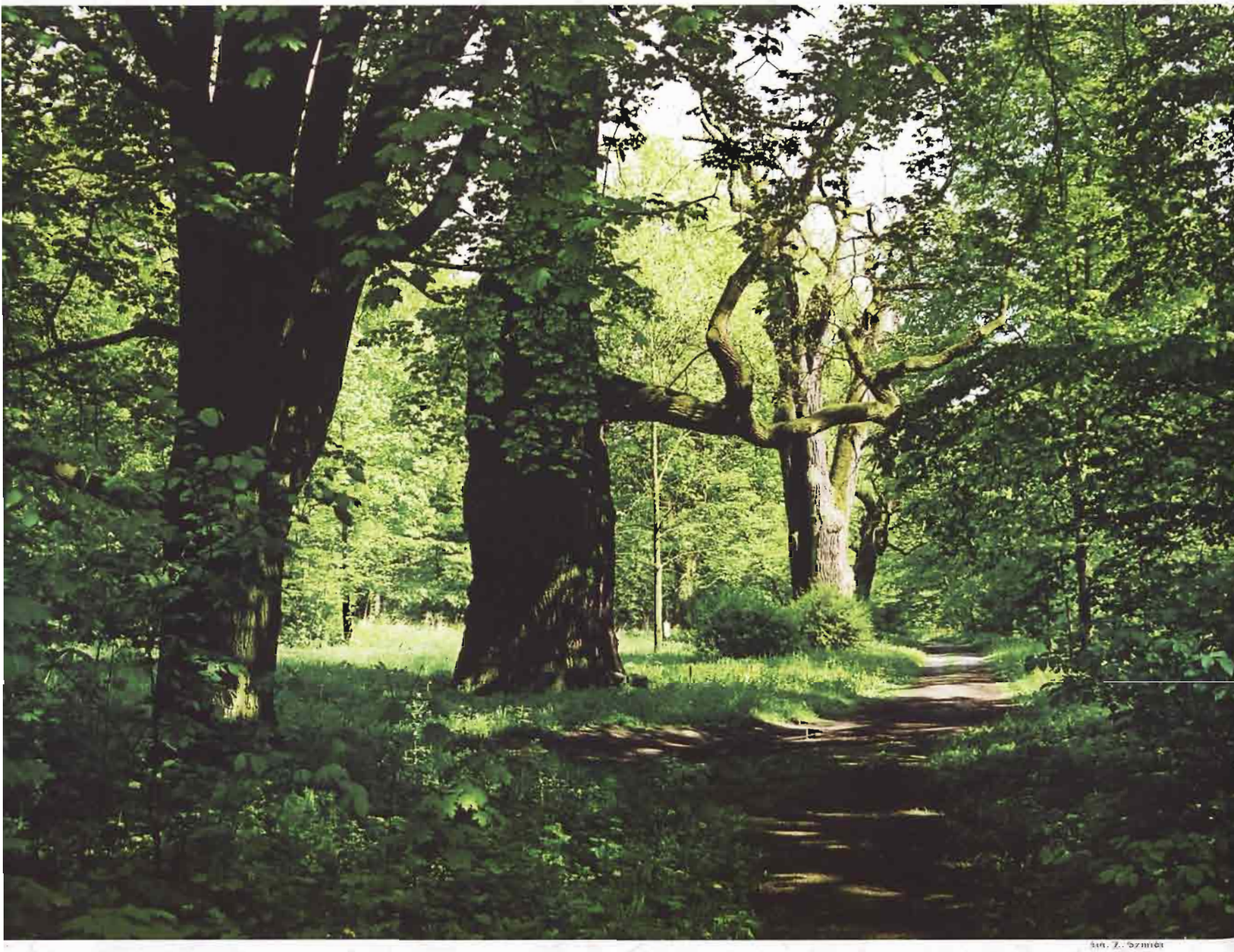

W jego czasach pałac został znacznie przebudowany i rozbudowany w duchu epoki historyzmu. Po nim majętność w Turwi odziedziczył najmłodszy syn, Tadeusz Chłapowski, poseł na sejm, ożeniony z Różą z Jezierskich herbu Nowina, a następnie jego syn Zygmunt ożeniony z Teklą z Mańkowskich herbu Zaremba. Po jego bezpotomnej śmierci Turew przeszła w ręce adoptowanego przez Chłapowskich siostrzeńca, Krzysztofa Morawskiego herbu Nałęcz, autora kroniki rodzinnej Chłapowskich *Wspomnienia z Turwi* opublikowanej w 1981 r.

Do 1747 r. wymieniany jest w dokumentach istniejący w Turwi stary drewniany dwór[3]. Najwcześniejsza zachowana informacja o nowej rezydencji pochodzi z 1778 r. W 1781 r. istniał już pałac *ze wszystkimi pokojami, garderobami, gabinetami dolnemi i górnemi, meblami*[4]. Prace przy budowie nowej rezydencji Chłapowskich w Turwi podjęte zostały przez Stanisława Chłapowskiego po połowie XVIII w. i prowadzone były w następnych latach. Mimo późniejszej przebudowy pałac zachował kształt barokowej architektury wzorowanej wyraźnie na budowlach z Czempinia bądź Pniew, należących do tego samego kręgu artystycznego i stylistycznego.

Rezydencja Chłapowskich zlokalizowana została na północno-zachodnim skraju wsi, zgodnie z ówczesnymi zasadami poprzedzona była honorowym dziedzińcem oraz podjazdem, o którym napisano: *Przed frontem domu, na wysypanym piaskiem zajeździe, tak dużym, że trzy czwórki mogły na nim swobodnie zakręcać*[5]. Podjazd zlikwidowano w 2 połowie XIX w.

Budowla była murowana, dwukondygnacyjna, z reprezentacyjnym piętrem, wyższym od parteru, posadowiona na sklepionych kolebkowo piwnicach, zwieńczona wysokimi łamanymi dachami. Kształt bryły i elewacji tworzyły trzy frontowe ryzality, z których boczne, dwuosiowe i znacznie bardziej wysunięte, zwieńczone były pierwotnie półkolistymi szczytami. Środkowy, trójosiowy i płytszy, zamknięty został trójkątnym naczółkiem z herbami właścicieli. Centralną dominantę stanowiła kopułowa nadbudowa dachu, wzorowana być może na rogalińskiej. Główne wejście w osi tego ryzalitu poprzedzała charakterystyczna parterowa „galeria" o półkoliście zamkniętych arkadach, nadbudowana w późniejszym okresie o piętro.

Typowy dla tej epoki był również układ funkcjonalny i kompozycja przestrzenna wnętrza pałacu, z sienią na osi frontowego traktu parteru. W sieni znajdowały się schody prowadzące na piętro. Należy w tym miejscu przytoczyć fragment wspomnianego traktatu architektonicznego autorstwa Józefa Chłapowskiego, który – jak się wydaje – dając rady właściwego urządzenia siedziby ziemiańskiej, opisywał wnętrze pałacu w Turwi.

fot. A. Jabłońska

Turew, a village in the Leszno region, commune of Kościan, formerly also known as Turwia, is located about 11 km south east of Czempiń, on the tributary of the Obra called Rów Racocki, by the road to Kopaszewo. It is known mainly as the property of general Dezydery Chłapowski, the owner of the lands in the 19th c.

The history of Turew dates back to the 14th c. when the landed estate belonged to the knightly family of Leszczyc. In the following centuries the estate frequently changed hands. Its owners included the Słupski family of Turew, and the Rąbiński, Strzelecki, Górski, Zaleski and Opaliński families.

From 1698 the village belonged to Władysław Radomicki, Kotwicz coat of arms, the voivod of Poznań, from whom it was bought in 1730 for 190,000 Polish florins by Ludwik Chłapowski, Drya coat of arms, the chamberlain of Poznań, married to Anna Lipska, Grabie coat of arms. It was then inherited by his son, Stanisław Chłapowski, the *castellan* of Międzyrzecz, married to Teresa Kwilecka, Szreniawa coat of arms. Stanisław Chłapowski bought the surrounding villages and started to build an impressive residence, which can be seen today. He died in 1780 and left the Turew estate with the adjacent lands to his son, Józef Chłapowski, later the *starost* of Kościan, married to Urszula Moszczeńska, Nałęcz coat of arms.

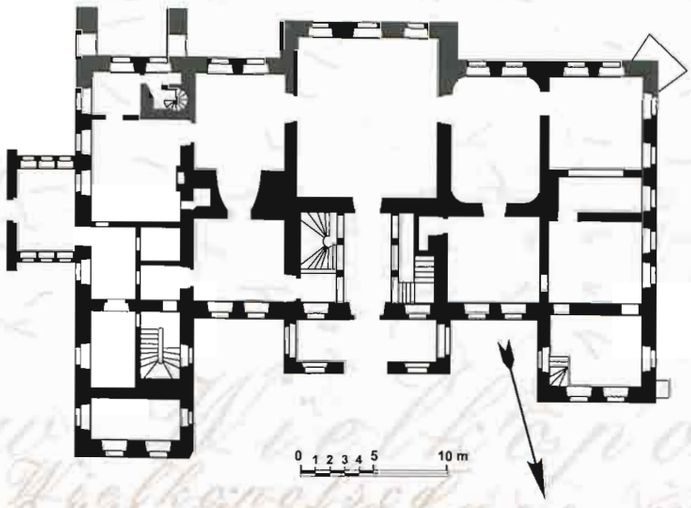

Rzut wg: J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, t. V: *Powiat kościański*, Szreniawa 1998 | *Layout after: J. Goszczyńska*, Majątki wielkopolskie, *vol. V:* Powiat kościański, *Szreniawa 1998*

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Pokojów dwa idąc od przedpokoju, jeden zimowy dla sług gości przyjmujących, drugi dla gości znaczniejszy, czekających, nim do gospodarza czcigodnego będą dopuszczeni, ten pokój może służyć razem za salę jadalną. Sala ozdobna ma być dla balów, tańców lub innych uczciwych rozrywek [...] *pokój sypialny i wiele innych mniejszych pokojów według stanu i godności każdego* [...]. *Przedpokój każdy powinien być pospolicie na miejscu otwartym i przyozdobiony służy na izbą przechodnią do dalszych pokojów, w których słudzy pańskich rozkazów i skinienia czekają. Krom tego sala nad inne pokoje wspaniałej przybrana dla przyjęcia uczciwych gości. Pokojów sypialnych pospolicie dają dwa, jeden letni, wspaniale przybrany, bywa przy sali na tańce wyznaczonej, drugi zimowy, mniejszy, których przejścia dają się do garderób i do innych pokojów, tak do złożenia rzeczy, jak i spokojnego schronienia się od kompanii dla układania interesów*[6].

Wnętrza pałacu uzyskały bogatą dekorację sztukatorską, być może również malarską – zdobiły je liczne obrazy i portrety rodzinne. Do naszych czasów zachowały się jedynie sztukaterie ścian sali balowej na piętrze, z motywem instrumentów muzycznych zawieszonych na wstęgach, z plecionymi girlandami kwiatów i owoców. Ich autorstwo przypisywane jest Ignacemu Graffowi[7].

W 2 połowie XIX w. generał Dezydery Chłapowski, – jak pisze Krzysztof Morawski – *przebudował XVIII-wieczny pałac na gotyckie castellum, dobudował wieże z krenelażami, ostroluki doczepił nad oknami, kaplicą zasłonił widok na stawy i sponurzył dom odbierając mu słońce i światło. Resztę urządzenia wewnętrznego, które zastał po przodkach, usunął*[8].

Autor cytowanych *Wspomnień* przypuszcza, że generał Dezydery Chłapowski, poza chęcią dostosowania się do wzorów i wymagań nowej epoki historyzmu, celowo zacierał ślady działalności ojca, o skrajnie różnych od niego przekonaniach, upodobaniach i poglądach. Świadomym działaniem było z pewnością usunięcie herbów z naczółka frontowego ryzalitu, o którym Krzysztof Morawski napisał: *Fronton był zakończony tympanonem z tarczą herbową, którą zdjęto dopiero za generała, przy czym bezceremonialnie zniszczono piękną XVIII-wieczną kamienną rzeźbę tarczy, ucinając ją celem wmontowania kwadratu cyferblatu zegara, symbolu pracy organicznej*[9].

Na zlecenie generała dobudowana została do pałacu również neogotycka kaplica inspirowana wzorami angielskimi, a w miejscu dawnego regularnego włoskiego ogrodu przed elewacją tylną pałacu rozplanowano znacznie większe malownicze krajobrazowe założenie parkowe.

Józef was interested in art and architecture, which found expression in his work entitled *Krótkie Zebranie Sztuki Budowania albo Architektury Cywilnej pisane przez Józefa Chłapowskiego Kasztelanica Międzyrzeckiego R.P. 1773 D. 10 Nowembra* [A short outline of the art of building or civil architecture written by Józef Chłapowski, castellan of Międzyrzecz, 10 November 1773][1].

Beset by financial problems, Józef Chłapowski bequeathed the estate to his son in 1815 and moved to Lubiatówek near Śrem, where he settled. The heir, General Dezydery Chłapowski, Drya coat of arms, was one of Napoleon's soldiers, a great manager and one of the most eminent figures of the time, an insurgent in the November Uprising, a deputy to parliament and member of the Prussian Chamber of Lords, married to Antonina Grudzińska, Grzymała coat of arms, the sister of Joanna, the wife of the Great Prince Constantine[2].

During his time the palace was considerably expanded and rebuilt. The estate was then inherited by his youngest son, Tadeusz Chłapowski, a deputy to the parliament married to Róża Jezierska, Nowina coat of arms, and then by his son, Zygmunt, married to Tekla Mańkowska, Zaremba coat of arms. After his heirless death, Turew was acquired by Krzysztof Morawski, Nałęcz coat of arms, the nephew of the Chłapowski family, adopted by them, the author of the chronicle of the Chłapowski family, published in 1981, and entitled *Wspomnienia z Turwi* [Memoirs from Turew].

Documents dating back to 1747 carry a description of an old wooden manor house in Turew[3]. The earliest information about a new residence dates back to 1778. In 1781 there was a palace *with all the rooms, wardrobes, offices on the ground and upper floors, furniture*[4]. Construction of the new residence of the Chłapowski family in Turew was started by Stanisław Chłapowski in the second half of the 18th c. and was continued in the following years. Despite reconstruction in the later period, the palace retained the Baroque style, clearly modelled on the palaces in Czempiń or Pniewy, which belonged to the same artistic and stylistic group.

The residence of the Chłapowski family was located in the north western part of the village. It featured a representative courtyard and forecourt, which was described as follows: *In front of the house, on a sandy forecourt, so big that three fours could freely turn here*[5]. The forecourt was liquidated in the second half of the 19th c.

The palace, built of brick, was two-storeys high, with a representative upper floor, taller than the ground floor, on cradle-vaulted basements, and with tall roofs. The shape of the palace and its elevations were formed by three front risalits, of which the side, bi-axial ones, were covered with semicircular roofs. The central three-axis risalit was closed with a triangular jerkin head roof with the owners' coats of arms. The dome roof, perhaps modelled on the roof covering the palace in Rogalin, was the central dominant element of the palace. In front of the main entrance there was a characteristic single floor "gallery" with a semicircular arcade; at a later period an upper floor above the arcade was built.

The functional and spatial layout of the interior, with a hallway in the axis of the front section of the ground floor, was also typical of the times. The hallway featured a stairway to the upper floor. Józef Chłapowski, in his description of the palace in Turew, gives an accurate account of the interior typical of the palaces built for and by landed gentry:

From the hallway entry to two rooms, one "winter room" for the servants receiving the guests, the other for the guests, waiting to be received by the host, this room was also a dining room. A large room where balls, dance parties or other pastimes were organized [...] *a bedroom and many other smaller rooms befitting the state and dignity of everybody* [...]. *The entrance hall should be open and used as a passage to access other rooms, in which the owner's servants waited for their master's instructions. Then a room decorated much more impressively than others where eminent guests were received. Two bedrooms, one used in summer, decorated lavishly, is located next to the ballroom, the other bedroom, used in winter, is smaller, with access to the wardrobes and to other rooms, to put aside things as well as to get away from others or to do business*[6].

The interior of the palace was decorated with stuccoes, paintings and family portraits. Only the stuccoes on the walls of the ballroom on the upper floor, with the motif of musical instruments hung on ribbons, with plaited garlands of flowers and fruit, have remained. It is believed that they were authored by Ignacy Graff[7].

The palace was reconstructed in the second half of the 19th c. by general Dezydery Chłapowski, who, as Krzysztof Morawski has written, *rebuilt the eighteenth century palace into a Gothic castellum, added towers with an arcade, Gothic arches over the windows, a chapel, which obscured the view of the ponds and deprived the palace of sun and light. And he removed the remainder of the interior design, which he inherited from his forefathers*[8].

Krzysztof Morawski believes that general Dezydery Chłapowski obscured any traces of his father's activity on purpose, as his father's beliefs, likes and views were entirely different than his own. He removed the coats of arms from the jerkin head roof of the front risalit, which Krzysztof Morawski described as follows: *The fronton was covered with a tympanum featuring a shield, which was removed by the general; the beautiful eighteenth century stone sculpture on the shield was destroyed – a part of it was cut off so that a clock face, the symbol of organic work, could be put in it*[9].

To the general's instruction a neo-Gothic chapel, modelled on English chapels, was added to the palace. In the place of the former regular Italian garden in front of the back elevation, a much greater picturesque park was landscaped.

fot. A. Jabłońska

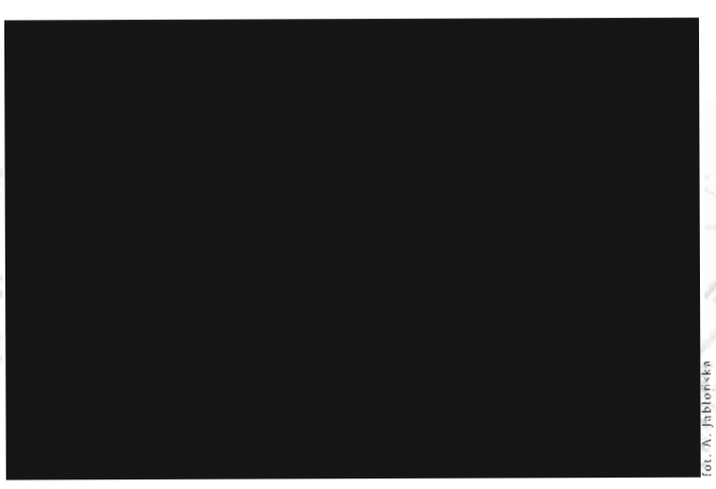

fot. A. Jabłońska

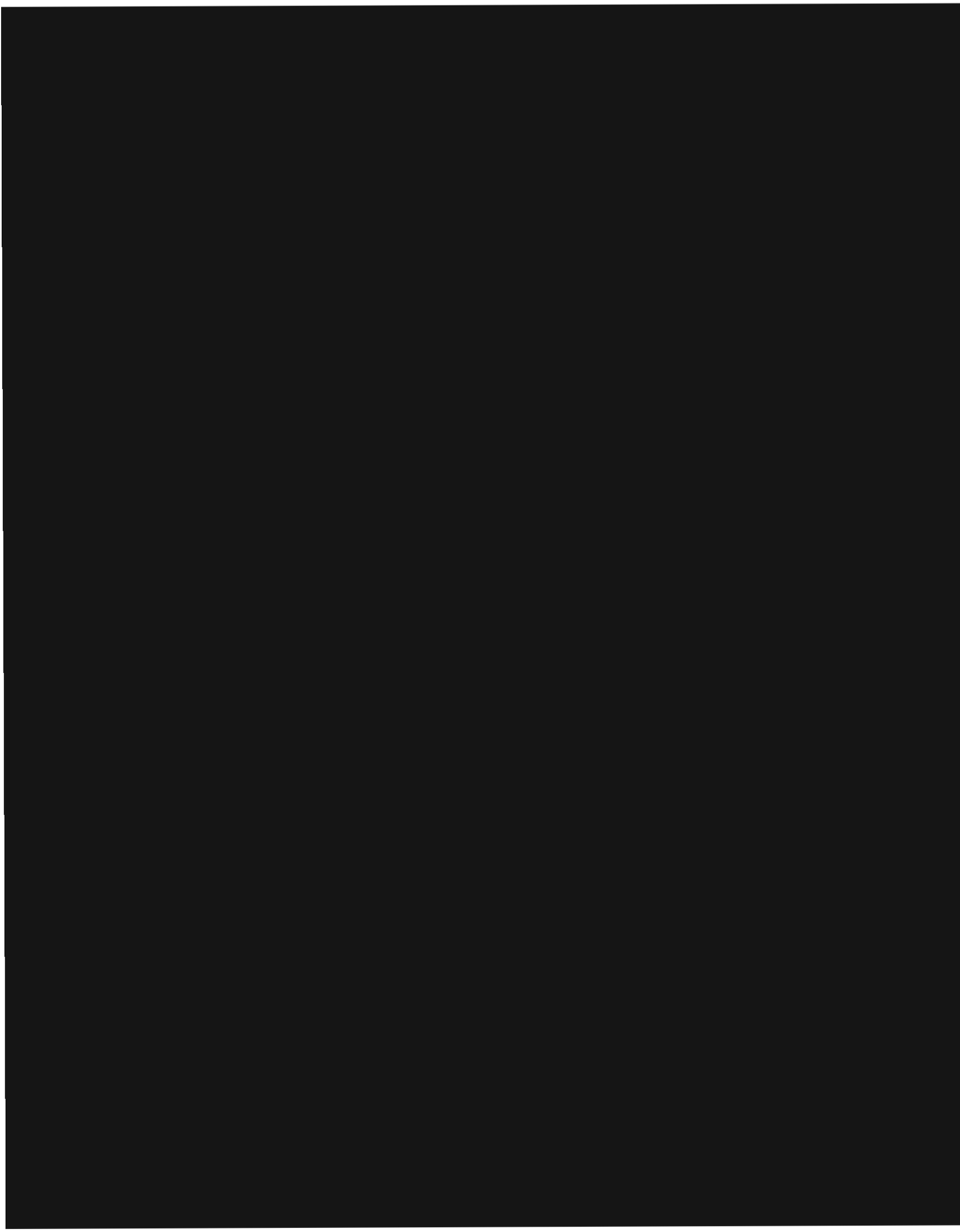

fot. A. Jabłońska

Ujazd

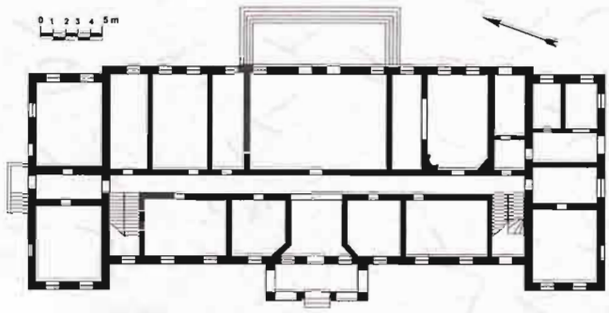

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | ***Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań***

W powiecie grodziskim w gminie Kamieniec, nad Grabarskim Rowem, prawym dopływem Obry, przy drodze prowadzącej z Grodziska do Kościana, położona jest wieś Ujazd o metryce sięgającej 1280 r.

Należała wtedy do klasztoru Cystersów w Obrze, który uzyskał od księcia Przemysła II pozwolenie na jej lokację na prawie niemieckim[1]. Na końcu XIV w. była już własnością szlachecką, a jej właściciele pisali się początkowo „z Ujazdu", później Ujejscy i pozostawali tutaj do schyłku XVI w. W 1599 r. Piotr Ujejski sprzedał Ujazd komesowi Janowi z Ostroroga, cześnikowi królewskiemu i wojewodzie poznańskiemu, ożenionemu z Katarzyną z Mielca. Jego syn Mikołaj hr. z Ostroroga, starosta drohowyski, sprzedał posiadłość w 1623 r. Marcinowi Żegockiemu, sędziemu ziemskiemu wschowskiemu, on z kolei Opalińskim, od których około 1640 r. przeszła w ręce Pogorzelskich herbu Wczele, później Potockich herbu Pilawa.

Łodzia

W 1669 r. dobra ziemskie Ujazd z przyległościami przeszły w ręce Rogalińskich herbu Łodzia, którzy zamieszkali tutaj dłużej. Po Stefanie Rogalińskim, w 1687 r. dziedziczył jego syn Adam, ożeniony z Zofią z Zakrzewskich, która w 1715 r. występuje w dokumentach już jako wdowa, z synem Józefem, dziedzicem majątków po ojcu. W 1737 r. Józef Rogaliński sprzedał posiadłość Antoniemu Rogalińskiemu, ożenionemu z Heleną z Rogalińskich. Nie wiadomo czy prace przy budowie nowej siedziby rozpoczęte zostały już w jego czasach, czy podjęli je dopiero spadkobiercy.

Na mocy testamentu z 1755 r. część majętności obejmującej Ujazd z przyległościami otrzymał jeden z dwu jego synów, Kasper Rogaliński herbu Łodzia, starosta obornicki, późniejszy wojewoda inflandzki, kawaler orderów św. Stanisława i Orła Białego, ożeniony z Anną z Golińskich. Po nich dobra odziedziczyła córka Teodora i sprzedała je w 1784 r. Józefowi Żółtowskiemu herbu Ogończyk, miecznikowi wschowskiemu. W rękach Żółtowskich dobra w Ujeździe pozostały do lat 30. XX w.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. K. Budziński

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

W 1815 r. objął je Jan Nepomucen Żółtowski, sędzia pokoju powiatu kościańskiego, ożeniony z Józefą ze Zbijewskich herbu Rola, ojciec czterech synów. Posiadłość w Ujeździe otrzymał Adam Żółtowski, ożeniony z Celiną z Czarneckich herbu Prus. Ostatnim właścicielem majątku był ich syn, Jan Żółtowski.

Nie jest znany dokładny czas budowy dworu, a jego późniejsze przebudowy dodatkowo utrudniają precyzyjniejsze określenie tej daty. W przekazach wzmiankowany jest od 1775 r., co wiązałoby jego realizację z czasami, kiedy właścicielem majątku był Kasper Rogaliński.

Wspomniane przebudowy zmieniły nie tylko kształt budowli dworskiej, lecz przede wszystkim jej najbliższe otoczenie, kompozycję przestrzeni, dawniej z honorowym dziedzińcem ujętym oficynami od frontu i regularnym ogrodem przed elewacją tylną.

Murowany dwór zachował zasadnicze cechy barokowej siedziby ziemiańskiej. Jest budowlą o horyzontalnie zakomponowanej, rozłożystej, parterowej bryle założonej na rzucie wydłużonego prostokąta i poszerzonej dodatkowo dawniej dwoma bocznymi pawilonami – alkierzami. Wieńczy ją wysoki mansardowy dach z lukarnami oświetlającymi kondygnację mieszkalnego poddasza. W środkowej części od strony elewacji frontowej zaprojektowana została trójokienna wystawka zwieńczona trójkątnym szczytem. Główne wejście, w środku jedenastoosiowej fasady o prostokątnych otworach okiennych, przypuszczalnie poprzedzone było niegdyś gankiem, przebudowanym w XIX w. przez Żółtowskich, którzy nadali mu formy neogotyckie.

Wnętrze, niegdyś dwutraktowe, z przestronną sienią na osi frontowego traktu, miało bogaty wystrój i wyposażenie, o czym świadczą zachowane (tylko jedne) drzwi zdobione dekoracją o rokokowych motywach. Regularny dawniej ogród powiększony został znacznie przez Żółtowskich i przekształcony w malownicze krajobrazowe założenie parkowe.

fot. Z. Szmidt

fot. K. Budziński

The village of Ujazd is located in the Grodzisk region, commune of Kamieniec, on the Grabarski Rów, the right tributary of the Obra, by the Grodzisk–Kościan road. Its history dates back to 1280, when it belonged to the Cistercian monks in Obra, who got permission from Prince Przemysł II to build the village in accordance with German law[1]. At the end of the 14th c. Ujazd belonged to landed gentry; its owners first called themselves "of Ujazd" and then Ujeski – they lived here until the end of the 16th c. In 1599 Piotr Ujeski sold Ujazd to Jan of Ostroróg, the king's cupbearer and voivod of Poznań, married to Katarzyna of Mielec. His son, Mikołaj Count of Ostroróg, the *starost* of Drohowycz, sold the estate in 1623 to Marcin Żegocki, a judge in Wschowa, who then sold it to the Opaliński family, from whom it was acquired in 1640 by the Pogorzelski family, Wczele coat of arms, and later by the Potocki family, Pilawa coat of arms.

In 1669 the landed estate in Ujazd was acquired by the Rogaliński family, Łodzia coat of arms, who lived here for a long time. When Stefan Rogaliński died, the estate was inherited in 1687 by his son Adam, who was married to Zofia Zakrzewska. When Adam Rogaliński died in 1715, the estate was inherited by Zofia Rogalińska and her son Józef. In 1737 Józef Rogaliński sold the estate to Antoni Rogaliński, who was married to Helena Rogalińska. It is not known whether construction of a new residence started at this time, or whether it was started by his heirs.

Under the testament made in 1755, a part of the estate comprising Ujazd and the adjacent lands was inherited by one of Antoni Rogaliński's sons, Kasper Rogaliński, Łodzia coat of arms, the *starost* of Oborniki, later the voivod of the Duchy of Livonia, the knight of the orders of St. Stanisław and the White Eagle, married to Anna Golińska. Subsequently, the estate was inherited by their daughter Teodora, who sold it in 1784 to Józef Żółtowski, Ogończyk coat of arms, the sword bearer of Wschowa. The estate in Ujazd was in the hands of the Żółtowski family until the 1930s.

In 1815 the estate was acquired by Jan Nepomucen Żółtowski, the peace judge of the Kościan region, married to Józefa Zbijewska, Rola coat of arms, the father of four sons. The estate in Ujazdów was bequeathed to Adam Żółtowski, married to Celina Czarnecka, Prus coat of arms. Their son, Jan Żółtowski, was the last owner of Ujazd.

It is not known when the manor house was built because of many reconstructions, which changed the manor house considerably. First written sources that mention the estate in Ujazd date back to 1775, which would suggest that it was Kasper Rogaliński, who started to build the new residence.

The reconstructions changed the shape of the manor house, as well as its surroundings, the layout of the space, formerly with a representative courtyard flanked by outhouses, and a regular garden in front of the back elevation.

The brick manor house retained the basic features of a Baroque residence of landed gentry. It is a single-storey high building on the plan of an elongated rectangle, formerly with two side pavilions – corner annexes. It is covered with a tall mansard roof with dormers that illuminate the residential attic. In the central part a three-window fronton with a triangular roof was designed. In front of the main entrance, in the centre of an eleven-axis façade with rectangular windows, there probably was a hallway, rebuilt in the 19th c. by the Żółtowski family, who gave it neo-Gothic features.

The interior, formerly bi-sectional, with a spacious hallway, was richly decorated. Only one door, decorated with rococo motifs, has survived until today. A regular garden was considerably enlarged by the Żółtowski family and changed into a picturesque landscaped park.

Waszkowo

Unrug

Wieś w powiecie gostyńskim w gminie Poniec, położona jest około 2 km na południowy zachód od Ponieca, po zachodniej stronie drogi prowadzącej do Bojanowa.

Odnotowana została w przekazach już na początku XIV w. W następnym okresie znajdująca się tutaj posiadłość ziemska stanowiła własność Waszkowskich, w XVII w. Zawadzkich herbu Rogala, a od 1675 r. Unrugów herbu własnego. Z ich inicjatywy zbudowany został w 2 połowie XVIII w., być może w miejscu wcześniejszego, niewielki barokowy dwór z zespołem towarzyszących mu zabudowań gospodarczych i folwarcznych.

W 1 połowie XIX w. posiadłość należała do Skarżyńskich herbu Zaremba, a w latach 70. tego stulecia kupiła ją rodzina von Roeder. W ich czasach, na początku XX w., do istniejącego parterowego dworu dobudowane zostało piętrowe skrzydło.

Założenie, z dworem i folwarkiem, usytuowane zostało we wschodniej części wsi, po północnej stronie przebiegającej tędy drogi. Dwór, elewacją frontową zwrócony ku wschodowi, poprzedzony był niegdyś dziedzińcem, flankowanym dwoma oficynami, pierwotnie przypuszczalnie z bramą w osi elewacji frontowej.

Dziś układ ten jest całkowicie zatarty, a niewielki budynek dworski zdominowany dobudowanym do niego skrzydłem. Mimo tego zachował dawną formę barokowego dworu o murach ceglanych i konstrukcji szkieletowej, o parterowej, założonej na prostokątnym rzucie bryle zwieńczonej wysokim mansardowym dachem.

Zachowały się również pozostałości dawnego, dwutraktowego rozplanowania wnętrza pozbawionego dziś jakichkolwiek elementów dawnego wystroju.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

A village in the Gostyń region, commune of Poniec, located about 2 km south west of Poniec, on the western side of the road to Bojanowo.

Its history dates back to the beginning of the 14th c. In the following years the landed estate in Waszkowo belonged to the Waszkowski family, in the 17th c. to the Zawadzki family, Rogala coat of arms, and since 1675 to the Unrug family, Unrug coat of arms[1]. At their initiative a small Baroque manor house with farm buildings and manor farm was built in the second half of the 18th c., perhaps in the place of an earlier manor house.

In the first half of the 19th c. the estate belonged to the Skarżyński family, Zaremba coat of arms, and in the 1870s it was bought by the von Roeder family. At the beginning of the 20th c. a two-storey high wing was added to the existing single-storey high manor house.

The manor house and manor farm were located in the eastern part of the village, on the northern side of the road. The manor house faces south; formerly there was a courtyard in the front, flanked with two outhouses, originally probably featuring a gate.

Today, a small manor house is dominated by the wing added to it. Despite this, it has retained the former Baroque form of a manor house, with brick skeleton walls, the main building built on a rectangular plan, covered with a tall mansard roof.

The former, bi-sectional layout of the interior has been preserved to today, although without any elements of the former interior design.

Wąsowo

fot. Z. Szmidt

Wieś w powiecie nowotomyskim w gminie Kuślin, położona około 9 km na północny wschód od Nowego Tomyśla.

Pałac w Wąsowie, podobnie jak budowle w Gułtowach czy Siedlcu, należy do grupy późnobarokowych rezydencji wielkopolskich stylowo usytuowanych na pograniczu dwu epok. Prezentuje architekturę schyłkowego baroku, z zaznaczającymi się już wpływami klasycyzmu.

Wieś odnotowana została w przekazach pisanych w XV w. Od XVI w. należała do Tomickich herbu Łodzia, którzy sprzedali ją w 1598 r. Niegolewskim herbu Grzymała. Od 1707 r. właścicielem dóbr ziemskich był Samuel na Kiekrzu Kierski herbu Jastrzębiec i pozostawał nim do lat 30. XVIII w. Wśród jego spadkobierców występują Kierscy, Skórzewscy herbu Drogosław i Zakrzewscy herbu Wyskota, dokonujący w następnych latach licznych transakcji wymiany, zakupu i sprzedaży ziem[1].

Ossorya

W 1781 r. majątek kupił Sylwester Sczaniecki herbu Ossorya, ożeniony z Anastazją ze Skórzewskich i niemal natychmiast przystąpił do wznoszenia nowej rezydencji, która w 1786 r., kiedy zmarł, była już ukończona[2]. Majątek przejęła po nim żona, określana później w dokumentach jako „Pani dożywotnia na Wąsowie". Po jej śmierci w 1835 r. majątek odziedziczył Zygmunt Sczaniecki ożeniony z Emilią ze Stablewskich.

Na licytacji w 1859 r. dobra ziemskie w Wąsowie oszacowane na 160 tys. talarów zakupił Richard Hardt[3]. Nowy właściciel zrealizował tu nowe okazałe założenie z neogotyckim pałacem i kilkunastohektarowym krajobrazowym parkiem angielskim, który wchłonął dawny regularny ogród włoski położony przed elewacją tylną starego pałacu.

Zlikwidowano również wtedy honorowy dziedziniec, ujęty być może oficynami, poprzedzający pierwotnie zwróconą na południe elewację frontową dawnej rezydencji Sczanieckich. Rezydencja ta zaprojektowana została przez nieznanego z nazwiska, lecz miejscowego z pewnością architekta, z wykorzystaniem repertuaru form i rozwiązań przestrzennych reprezentatywnych dla epoki baroku – z pewnymi jednak modyfikacjami zbliżającymi go do klasycyzmu.

Reprezentacyjne wnętrza, o tradycyjnym wprawdzie układzie, usytuowane zostały na parterze, nad którym umieszczono niską kondygnację piętra o mieszkalnym charakterze, co jest już wyraźnym odejściem od barokowej tradycji kompozycji przestrzennej wnętrza.

W kilka lat po wybudowaniu pałacu, zapewne po śmierci Sylwestra Sczanieckiego, wzniesiona została klasycystyczna już w pełni kaplica, usytuowana niemal w osi fasady, założona na kolistym rzucie i zwieńczona kopułą z latarnią.

Pałac, zwieńczony wysokimi czterospadowymi dachami, założony został na rzucie prostokąta, z charakterystycznymi, barokowymi ryzalitami kształtującymi elewację frontową, jednoosiowymi bocznymi oraz trójosiowym środkowym. Ryzalit środkowy zwieńczony został wysokim trójkątnym naczółkiem, w którym umieszczono herby właścicieli w otoczeniu panoplii – Ossorya Sczanieckich i Drogosław Skórzewskich.

Elewacje ryzalitów ozdobione zostały pilastrami wielkiego porządku o kompozytowych kapitelach, ugrupowanych parami przy narożach, zaakcentowanych dodatkowo boniowaniem. Pokryte gładkim tynkiem elewacje przeprute zostały oknami o regularnym osiowym układzie – prostokątnymi na parterze i zbliżonymi do kwadratu na piętrze – ujętymi w obramienia.

Główne wejście na osi środkowego ryzalitu prowadziło dawniej do reprezentacyjnej sieni w środkowej części frontowego traktu. Za nią znajdował się salon oświetlony trzema oknami od strony włoskiego ogrodu. Po bokach usytuowane były pozostałe wnętrza w dwutraktowym układzie. Obecnie układ ten jest gruntownie przekształcony, nie zachowało się też nic z dawnego wystroju i wyposażenia.

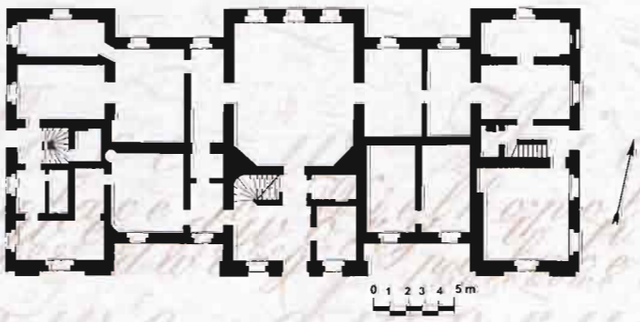

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | ***Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań***

fot. Z. Szmidt

A village in the Nowy Tomyśl region, commune of Kuślin, about 9 km north east of Nowy Tomyśl.

The palace in Wąsowo, like the palaces in Gułtowy or Siedlec, belongs to the group of late Baroque residences of Wielkopolska, which border on two styles – late Baroque and classicism.

The history of the village dates back to the 15th c. In the 16th c. it belonged to the Tomicki family, Łodzia coat of arms, who sold it in 1598 to the Niegolewski family, Grzymała coat of arms. In 1707 it was acquired by Samuel Kierski of Kiekrz, Jastrzębiec coat of arms, who owned it until the 1730s. Among his successors there were the families of Kierski, Skórzewski, Drogosław coat of arms, and Zakrzewski, Wyskota coat of arms. In the subsequent years the estate and the land were frequently sold and bought by different families[1].

In 1781 the estate was bought by Sylwester Sczaniecki, Ossorya coat of arms, married to Anastazja Skórzewska, who almost immediately started to build a new residence, which was completed in 1786, the year of his death[2]. The estate was inherited by his wife, later referred to in documents as "The Lady of Wąsowo". After her death in 1853 the estate was inherited by Zygmunt Sczaniecki, married to Emilia Stablewska.

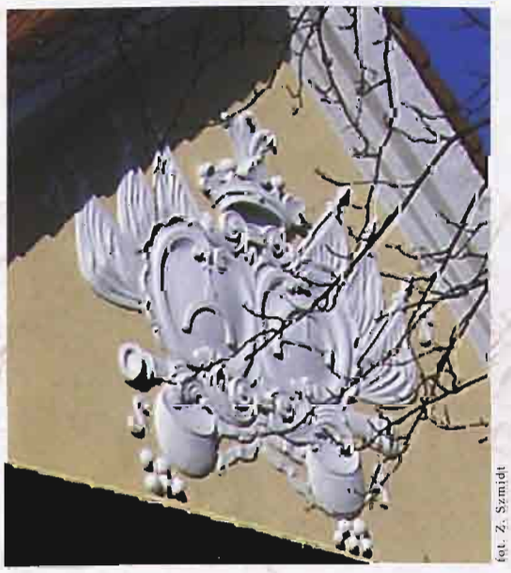

fot. Z. Szmidt

At an auction held in 1859 the landed estate in Wąsowo, estimated at 160,000 thalers, was bought by Richard Hardt[3]. The new owner built a neo-Gothic palace and landscaped an English park, which absorbed a regular Italian garden in front of the back elevation of the old palace.

The representative courtyard, perhaps flanked with outhouses, in front of the front elevation of the former residence of the Sczaniecki family, was liquidated. The residence was designed by an architect, whose name is not known, but who must have been local, who used the forms and spatial solutions representative of Baroque, with some modifications typical of classicism.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

The representative interiors, with a traditional layout, were located on the ground floor, over which a low upper residential floor was built, which is a clear departure from the Baroque tradition.

A few years after the completion of the palace, probably after Sylwester Sczaniecki's death, a classicistic chapel was built, on a circular plan, covered with a dome with a lamp.

The palace, with tall hip roofs, was built on a rectangular plan, with characteristic Baroque risalits that shaped the front elevation, single-axis side risalits, and a three-axis central risalit. The central risalit was covered with a tall triangular jerkin head roof, which features the owners' coats of arms – Ossorya of the Sczaniecki family and Drogosław of the Skórzewski family.

The elevations of the risalits were decorated with great order pilasters with capitals, grouped in pairs by the corners, additionally highlighted with rustication. Smoothly plastered elevations feature windows, rectangular on the ground floor and square-like on the upper floor, all of them in frames.

The main entrance led to a representative hallway. Past the hallway there was a living room illuminated by three windows facing the Italian garden. The other rooms were located on both sides of the bi-sectional layout. Presently, this layout is completely different; nothing of the former interior and furnishings has been preserved.

Wełna

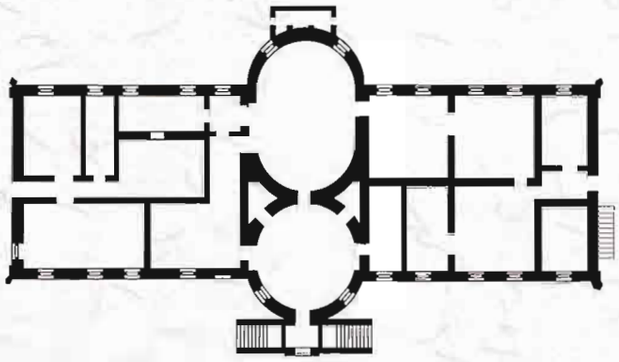

Rzut wg: Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *Layout: Archives of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Miejscowość w powiecie obornickim w gminie Rogoźno, położona na zachodnim brzegu rzeki Wełny, około 6 km na południowy zachód od Rogoźna, na zachód od szosy prowadzącej z Poznania do Piły. Znajduje się tu niezwykle interesujący, obecnie bardzo zniszczony pałac.

Wieś wzmiankowana była w przekazach od XIV w., kiedy – w 1352 r. – występuje Mikołaj z Wełny, uczestnik konfederacji wielkopolskiej. W XV w. dobra ziemskie przeszły w posiadanie Grudzińskich herbu Grzymała, którzy pozostawali tu do schyłku XVI w., chociaż nie wiadomo czy mieli tutaj siedzibę. Od początku XVII w. właścicielami byli Grzymułtowscy, fundatorzy miejscowego kościoła parafialnego. W XVIII w. posiadłość przeszła w ręce Rydzyńskich herbu Rawicz, od których w 1752 r. kupił ją Adam Kołaczkowski herbu Habdank. Przez małżeństwo jego córki Marianny, w 1762 r., właścicielem majątku w Wełnie został Franciszek Rostworowski herbu Nałęcz.

Zapewne wkrótce po ślubie Rostworowscy przystąpili do budowy nowego okazałego założenia rezydencjonalnego, które realizowane było przez niemal dwadzieścia lat i nigdy ostatecznie nie zostało ukończone w przewidywanym pierwotnie kształcie. Opisano je w dokumencie sporządzonym w 1782 r. po śmierci Franciszka Rostworowskiego. Czytamy tam: *Pałac o dwoch kondygnacjach pod dachem łamanym, pierwsze łamanie szkudłami czarno malowanemi, drugie zaś dachówką kryte, o czterech nad pałac kominach wyprowadzonych, którego mury na okoł porysowane dla wypadających fundamentów. Przed tym pałacem galeria wymurowana, do tej schody łamane. Wchodząc na pierwszą kondygnację sień mała pod galerią, do której przez sklepienie ciecze. Dalej idąc sień większa, za tą sala malowana o 3 oknach i kominie, z której po lewej stronie pokoik mały z kominkiem i jednym oknem, po prawej stronie pokoików 2, każdy o dwoch oknach, bez piecow i kominków. Trzeci pokoik o jednym oknie. Po tejże stronie ku dziedzińcowi skarbczyków 3 z oknami żelaznemi i kratami żelaznemi, ku ogrodowi zaś włoskiemu pokój z piecem kachlowym prostym o dwoch oknach, przy tym pokoju apteczka* [...]. *Okna zaś wszystkie na dolnej kondygnacji w drewno oprawne. Na drugą wchodząc kondygnację schody z sieni jedne a drugie na galerię, z tej drzwi wielkie do sieni, w tej sieni okien dwoje, posadzka rżnięta, z tej sieni sala ku ogrodowi włoskiemu o 3 oknach, nieskończona. Pieca, kominka ani posadzki nie masz [...]. Po prawej stronie pokojów 4, gabinetów 2, okien 12, drzwi 9, z podłogami rżniętymi, kominków 5. Po lewej zaś stronie pokoi tyleż i gabinetów z oknami i drzwiami podwoynemi, kominkami* [...] *prócz tego jeszcze garderobka w środku z oknem i przefortelowaniem szklanym, po tej stronie piec jeden. Na całej tej kondygnacji okna w ołów oprawne, suffity białe, kafrów z oknami oprawnemi w ołów w dachu znajduje się 9. Rynny w koło pałacu z blachy pobielanej dla ściekania wody. W tyle tego pałacu ogród. Od tego ogrodu po prawej stronie idąc officyna murowana o jednej kondygnacji pod dachówką, do której wchodząc po lewej stronie kuchnia, za nią izba podle której sklepiki a nad nimi spiżarniów dwie z zamknięciem i oknami. Po prawej stronie izba gospodarska z piecem i kominem, za nią pokoik narożny z oknem, kominkiem, piecem. Nad tą officyną schowania z oknami kafrowemi, do których schodów 3. Dziedziniec po prawej stronie słupami murowanemi i sztachetami oprowadzony, po lewej zaś stronie ku spichrzowi przez połowę ogrodzony. Za tym brama czyli officyny w lepionkę* [...] *cały zaś budynek dranicami kryty. Nad temi officynami stoi wieża*[1].

Nałęcz

Wkrótce po śmierci Franciszka Rostworowskiego, w 1781 r., posiadłość została sprzedana Grabowskim herbu Oksza, wzmiankowanym tutaj od 1790 r. Dokończyli oni prace budowlane, przebudowując jednocześnie częściowo barokową rezydencję i zmieniając niemal całkowicie jej dawne otoczenie[2]. Po 1945 r. pałac i towarzyszące mu zabudowania zaczęły popadać w ruinę, a przeprowadzane tu doraźne remonty nie poprawiły ich kondycji ani wyglądu.

Pałac usytuowany został, zgodnie z barokowymi zasadami kształtowania przestrzeni, w centralnej części założenia rezydencjonalnego, pomiędzy regularnym włoskim dawniej ogrodem na jego tyłach, a poprzedzającym go hono-rowym dziedzińcem, który ujmować miały po bokach dwie oficyny. Przez Rostworowskich zbudowana została tylko jedna z nich, drugiej nie zrealizowano również w czasach kolejnych właścicieli, kiedy – po zmianie kompozycji otoczenia – symetria układu nie była już konieczna, a nawet niepożądana.

Pałac wzniesiony został jako murowana budowla, założona na wydłużonym rzucie, z wysoką, użytkową, sklepioną kondygnacją piwnic, która spełniać miała funkcję przyziemia pod reprezentacyjnym wysokim parterem, zwieńczonym pierwotnie mansardowym dachem z lukarnami mieszczącym mieszkalną kondygnację poddasza.

Osią kompozycji i trzonem założenia, decydującym o wyjątkowym kształcie i klasie architektury, była wypiętrzona środkowa część pałacu, wysunięta półkolistymi ryzalitami w elewacji frontowej i tylnej, nakryta oddzielnym wysokim dachem.

W ryzalicie frontowym, poprzedzonym niegdyś dwuramiennymi schodami, łączącymi się w rodzaj tarasu o tralkowej zapewne balustradzie przed głównym wejściem na osi, zaprojektowano kolisty w rzucie westybul. Za nim umieszczona zos-

fot. K. Budziński

A village in the Oborniki region, commune of Rogoźno, located on the western bank of the Wełna, about 6 km south west of Rogoźno, west of the Poznań-Piła road, with a very interesting palace.

The history of the village dates back to the 14th c. when it was owned by Mikołaj of Wełna, a soldier in the confederation of Wielkopolska. In the 15th c. the landed estate was acquired by the Grudziński family, Grzymała coat of arms, who lived here until the end of the 16th c., although it is not known whether their residence was here. At the beginning of the 17th c. the village was acquired by the Grzymułtowski family, the founders of the local parish church. In the 18th c. the estate was acquired by the Rydzyński family, Rawicz coat of arms, from whom in 1752 it was bought by Adam Kołaczkowski, Habdank coat of arms. Through the marriage of his daughter Marianna, the estate in Wełna was acquired in 1762 by Franciszek Rostworowski, Nałęcz coat of arms.

Probably soon after the wedding the Rostworowski family started to build a new residence, which took nearly twenty years but the construction was never completed as planned. It was described in a document made in 1782 after Franciszek Rostworowski's death: *A palace with two storeys under a gable roof, of which one side* (is) *painted in black and the other tiled, with four chimneys, the walls of which are scratched. In front of the palace – a brick gallery with a flight of stairs. Enter the upper floor and you see a small hallway under the gallery – the roof is leaking. Then a larger hallway, past it a room with painted walls, three windows and a chimney, a small room with a fireplace and one window on the left side, two rooms, each with two windows, without stoves and fireplaces on the right. A third room with one window. On the same side, facing the courtyard, three strong rooms with iron-wrought windows and bars; facing the Italian garden there is a room with a tile stove, two windows, by this room a medicine cabinet* [...]. *All the windows on the ground floor are in wooden frames. Go up to the upper floor by one flight of stairs from the hallway and another flight of stairs to the gallery, from which you can access a large door to the hallway, in this hallway there are two windows, a wooden floor, from this hallway a room facing the Italian garden, with three windows, but there is no stove, fireplace or floor* [...]. *On the right side – 4 rooms, 2 offices, 12 windows, 9 doors, with wooden floors, 5 fireplaces. On the left side – the same number of rooms and offices with windows and double doors, fireplaces* [...] *besides, a wardrobe in the middle with a window, on this side one stove. On the entire upper floor – lead framed windows, white ceilings, nine lead framed windows in the roof. Gutters around the palace of metal sheet to drain water. In the back – a garden. Going along the garden, on the right hand, a brick outhouse, under a tiled roof, with a kitchen on the left side. Small cellars and over them two pantries, locked, and with windows. On the right side – a utility room with a stove and chimney, behind it a corner room with a window, fireplace, and a stove. Over this outhouse storage rooms with windows, accessed by three stairs. The*

tała eliptyczna sala balowa, wypełniająca przestrzeń ryzalitu ogrodowego, z wyjściem na taras przed elewacją tylną. Jej odpowiednikiem w kondygnacji przyziemia była również eliptyczna *sala terrena* nakryta stropem wspartym na ośmiu słupach. Wejście do niej prowadziło zapewne drzwiami umieszczonymi pod galeryjką schodów przed frontowym ryzalitem. W bocznych częściach pałacu znajdowały się pozostałe wnętrza w dwutraktowym układzie, w większości połączone amfiladowo.

Otynkowane elewacje, z zamkniętymi łukiem koszowym otworami okiennymi i drzwiowymi, ozdobione zostały pilastrami wspartymi na gzymsie oddzielającym kondygnację przyziemia, sięgającymi do profilowanego gzymsu wieńczącego. Wyjątkowość tej architektury, nie mającej odpowiedników na terenie Wielkopolski, skłania do poszukiwania jej twórcy wśród architektów sprowadzonych zza granicy. Ewa Kręglewska-Foksowicz przypuszcza, że pałac mógł być dziełem jednego z budowniczych czeskich, którzy pojawili się i działali w Wielkopolsce około połowy XVIII w.[3]

Po przejęciu dóbr przez Grabowskich, z pewnością już w XIX w., pałac nadbudowany został o niskie półpiętro. Zmieniono też kształt dachu, co zniszczyło dawną architekturę i wyważone, wysublimowane proporcje bryły. Zmianie uległa również kompozycja otoczenia. W miejscu dawnego włoskiego ogrodu i części honorowego dziedzińca rozplanowano, zgodnie z duchem nowej epoki, malownicze krajobrazowe założenie parkowe.

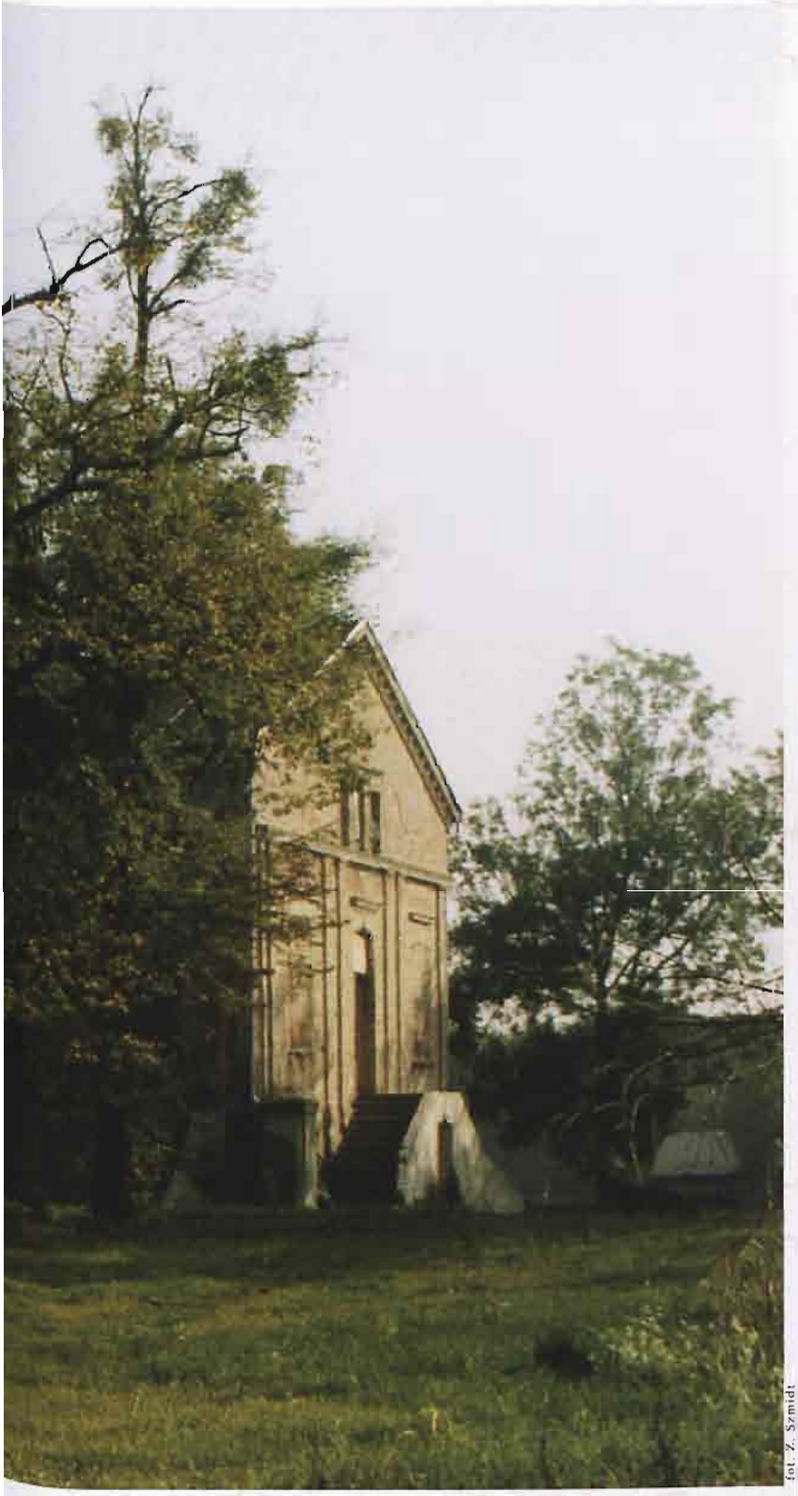

fot. Z. Szmidt

Pałac w Wełnie. Widok od frontu - rekonstrukcja stanu z XVIII w.; repr. za: E. Kręglewska-Foksowicz, Barokowe rezydencje w Wielkopolsce, Poznań 1982 | *The palace in Wełna, reconstruction of 18th c. front view; reproduced after: E. Kręglewska-Foksowicz*, Barokowe rezydencje w Wielkopolsce [Baroque mansions in Wielkopolska], *Poznań 1982*

courtyard on the right side fenced with brick pillars and planks, on the left side the fence is not finished. Past it, a gate [...] and the entire building covered with lath. Behind these outhouses there is a tower[1].

Soon after Franciszek Rostworowski's death in 1781 the estate was sold to the Grabowski family, Oksza coat of arms, who completed the construction work, partially rebuilt the Baroque residence and almost completely changed its former surroundings[2]. After 1945 the palace and the surrounding buildings started to fall into ruin, and the small repairs carried out did not help to improve their condition and appearance.

The palace was built in the central part of the layout, between the regular Italian garden on its back and the representative courtyard, flanked by two outhouses, on the sides. Only one of the outhouses was built by the Rostworowski family – when the layout of the surroundings was changed, no symmetry was necessary or even desired.

The palace was built of brick, on an elongated plan, with a tall, vaulted basement under the representative tall ground floor, originally covered with a mansard roof with dormers that illuminated the residential attic.

The central part of the palace, moved some distance to the front of the front and back elevations, covered with a separate tall roof, served as the axis of the layout and decided about the exceptional shape and class of the architecture.

In the front risalit, originally with double stairs, connected to a kind of porch, with a balustrade in front of the main entrance, a circular vestibule was designed. Past the vestibule there was an elliptical ballroom, which filled the space of the garden risalit, with an entrance to the porch in front of the back elevation. At the basement level there was an elliptical *sala terrena*, covered with a ceiling supported on eight columns. It was probably entered through a door under the flight of stairs. A suite of connecting rooms was located on both sides of the palace.

Plastered elevations, with arched windows and doors, were decorated with pilasters supported on the cornice that separated the basement level and which reached the profiled crowning cornice. The exceptional style of this architecture, with no counterparts in Wielkopolska, suggests that it was designed by foreign architects. Ewa Kręglewska-Foksowicz believes that the palace could have been designed and built by one of the Bohemian builders, who came to Wielkopolska around the mid 18th c[3].

When the estate was acquired by the Grabowski family, a low mezzanine was added, probably in the 19th c. The shape of the roof was also changed, which destroyed the former architecture and the balanced proportions of the building. The layout of the surroundings was also changed. In the place of the original Italian garden and a part of the representative courtyard a picturesque landscaped park was established, in the spirit of the new era.

Wieleń

Wieleń w powiecie czarnkowsko-trzcianeckim, dawny gród kasztelański nad Notecią, wzmiankowany był w przekazach od XII w., jednak znaleziska archeologiczne przemawiają za istnieniem tu osadnictwa znacznie wcześniej. W *Kronice* Galla Anonima gród określony został jako *Castrum Velum*, a od 1213 r. była tu kasztelania. Założony został przy jednym z ważniejszych ówcześnie szlaków handlowych, tzw. trakcie solnym prowadzącym ze Szczecina do Poznania[1].

Do początku XVI w. gród i dobra ziemskie pozostawały własnością królewską i nadawane były, zapewne wraz z kasztelanią, ważniejszym lub bardziej zasłużonym rodom rycerskim. W XV w. byli nimi Nałęczowie z Szamotuł, następnie Górkowie herbu Łodzia. W 1515 r. Łukasz Górka, kasztelan poznański i starosta generalny wielkopolski, wykupił posiadłość wieleńską, która przeszła następnie na jego spadkobierców. W 1592 r. po śmierci ostatniego z tego rodu, wojewody poznańskiego Stanisława Górki, posiadłość odziedziczyli spokrewnieni z nim Czarnkowscy herbu Nałęcz. Później właścicielami byli Kostkowie herbu Dąbrowa, Grudzińscy herbu Grzymała i Opalińscy herbu Łodzia.

Już w XIV lub XV w. istniał w Wieleniu zamek położony na wyspie w rozlewiskach Noteci. Była to obronna budowla otoczona umocnieniami ziemnymi i kamienno-ceglanymi murami, obiegającymi czworoboczny dziedziniec z kolistą basztą w południowo-wschodnim narożu oraz budynkiem mieszkalnym od północy[2]. W połowie XVII w. zamek był już zrujnowany. Brak przekazów o prowadzonych przy nim jakichś większych pracach budowlanych.

Podjęli je dopiero w następnym stuleciu Sapiehowie herbu Lis. Na początku XVIII w. właścicielem dóbr był Jan Kazimierz Sapieha, wniosła mu je w posagu żona, Ludwika z Opalińskich. Po jego śmierci w 1730 r. odziedziczył je syn Piotr Sapieha, wojewoda smoleński, ożeniony z Joanną Sułkowską herbu Sulima z Rydzyny. Około 1749–1750 r. podjął budowę nowej rezydencji określanej w przekazach jako zamek. Wzniesiono ją przypuszczalnie w miejscu wcześniejszej zrujnowanej średniowiecznej budowli zamkowej, być może częściowo wykorzystując jej mury i fundamenty. Nawiązywać mogła w jakiś sposób do dawnego kształtu twierdzy, lecz – jak się uważa – czworoboczny, czteroskrzydłowy budynek z wewnętrznym dziedzińcem jest odniesieniem do rezydencji rydzyńskiej, rodzinnego domu Joanny z Sułkowskich. Co więcej, autorstwo projektów przypisywane jest tej samej osobie, Karolowi Martinowi Frantzowi, znakomitemu nadwornemu architektowi rodziny Sułkowskich[3].

Jednocześnie z budową rezydencji zaprojektowane zostało i rozplanowane rozległe barokowe założenie parkowe w typie ogrodów francuskich, znakomitej klasy, jak można sądzić na podstawie wzmianek w przekazach oraz nielicznych pozostałości dawnego układu i dekoracji rzeźbiarskiej. W osi pałacu znajdował się kanał, tzw. aleja wodna, równolegle do niego dwie aleje, wzdłuż których ustawione były liczne kamienne rzeźby na postumentach – tylko te elementy zachowały się we fragmentach do naszych czasów.

Budowla nie została nigdy całkowicie wykończona. W 1771 r., jak wynika z zapisów w dokumentach sporządzonych po śmierci Piotra Sapiehy, prace były zakończone tylko w dwu skrzydłach.

W 1789 r. Joanna z Opalińskich Sapieżyna sprzedała posiadłość w Wieleniu Fryderykowi von Blankensee, dygnitarzowi dworu króla pruskiego. W czasie przeprowadzonych z jego inicjatywy prac przy rezydencji rozebrano niedokończone i zniszczone zapewne skrzydła zamku, pozostawiając budowlę zbliżoną w rzucie do litery „L". W zachowanych dwu skrzydłach zmieniono kształt dachów, zastępując dawne mansardowe, znacznie niższymi, czterospadowymi.

W 1855 r. dobra przeszły w ręce rodziny von Schulenberg. Zaznaczyli oni swoją obecność umieszczeniem herbu w naczółku wieńczącym pseudoryzalit elewacji frontowej – pozostawali właścicielami do 1945 r.

Zniszczony w czasie wojny i wyremontowany w ostatnich czasach pałac w Wieleniu jest już jedynie frag-

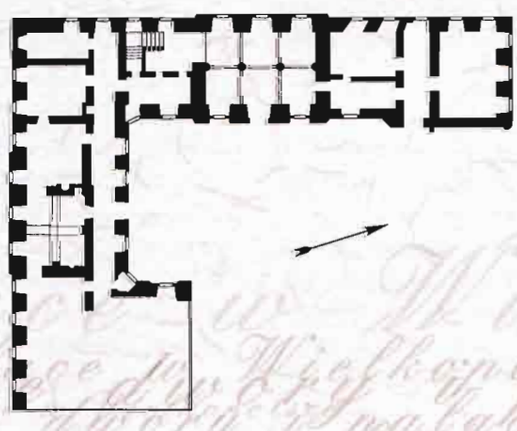

Rzut wg: ***Katalog zabytków sztuki w Polsce*****, t. V, z. 18 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 18***

fot. K. Budziński

Wieleń is a small village in the Czarnków–Trzcianka region, a former castellany on the river Noteć. Its history dates back to the 12th c. However, archaeological finds suggest that there was a much older settlement here. In the *Chronicle* of Gaul the Anonymous the stronghold is referred to as *Castrum Velum* and in 1213 it was the seat of a castellan. It was built by one of the most important trade routes, the salt route, from Szczecin to Poznań[1].

Until the beginning of the 16th c. the castle and the landed estate belonged to the king who granted them, probably together with the castellany, to knightly families. In the 15th c. it was the Nałęcz family of Szamotuły, then the Górka family, Łodzia coat of arms. In 1515 Łukasz Górka, the *castellan* of Poznań and general starost of Wielkopolska, bought the estate in Wieleń, which was subsequently inherited by his heirs. In 1592, when Stanisław Górka, the last member of the family died, the estate was inherited by the Czarnkowski family, Nałęcz coat of arms. Later, the estate belonged to the Kostka family, Dąbrowa coat of arms, Grudziński family, Grzymała coat of arms and Opaliński family, Łodzia coat of arms.

Lis

As early as the 14th or 15th c. there was a castle in Wieleń, located on an island in the overflow area of the river Noteć. It was a defensive structure, surrounded with earthwork and stone-brick walls around a polygonal courtyard with a circular tower in the south-eastern corner and a residential building in the north[2]. In the middle of the 17th c. the castle was ruined. There is no information whether any construction work was carried out then.

Construction work was started in the next century by the Sapieha family, Lis coat of arms. At the beginning of the 18th c. the estate was owned by Jan Kazimierz Sapieha, who got it as a land dowry from the parents of his wife, Ludwika Opalińska. After his death in 1730 the estate was inherited by his son, Piotr Sapieha, the voivod of Smolensk, married to Joanna Sułkowska of Rydzyna, Sulima coat of arms. At about 1749–1750 he started to build a new residence, which is referred to in the documents as a castle. It was probably built in the place of the earlier medieval castle; perhaps some of the walls and foundations were used. The new castle could have been modelled on the old castle, although the polygonal, four-wing building with an internal courtyard is reminiscent of the residence in Rydzyna, the family home of Joanna Sułkowska. Moreover, the design is attributed to Karol Martin Frantz, the eminent chief architect of the Sułkowski family[3].

An extensive Baroque park, modelled on a French garden, was designed and landscaped at the same time. Its layout was reminiscent of a French garden. In the axis of the palace there was a canal, the so-called water alley, with two parallel alleys, along which many stone sculptures on pedestals were placed; only fragments of these elements have lasted to today.

The manor house has never been completed. In 1771, as is recorded in documents made after Piotr Sapieha's death, the work was completed only in the two wings.

In 1789 Joanna Sapieha née Opalińska sold the estate in Wieleń to Frederic von Blankensee, a dignitary at the court of the Prussian king. During the work carried out at his initiative the incom-

Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text*, współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu / *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

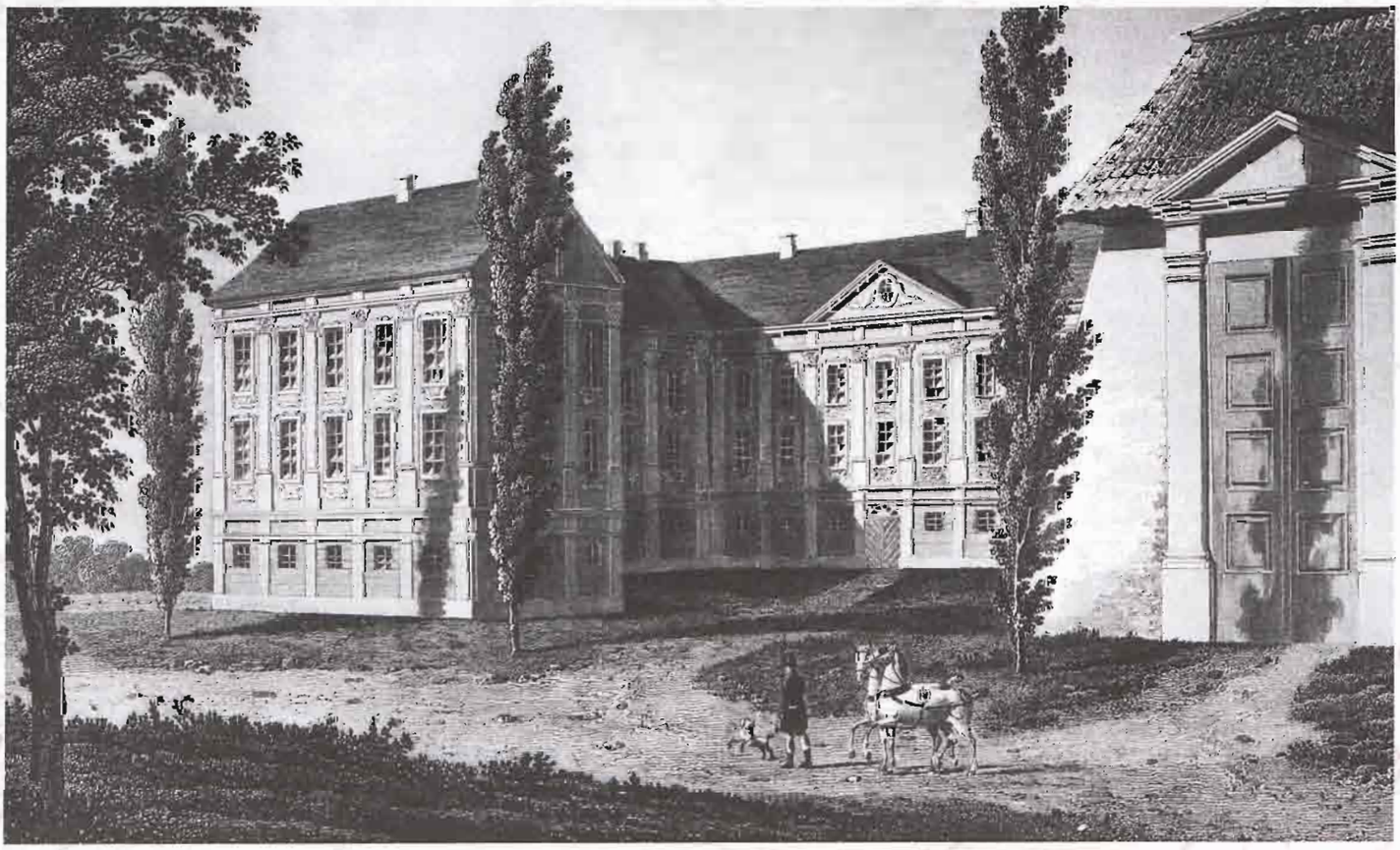

Pałac, wg *Wspomnień Wielkopolski* E. Raczyńskiego; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu / *The palace, from E. Raczyński's* Wspomnienia Wielkopolski; Recollections of Wielkopolska; *collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

fot. Z. Szmidt

fot. K. Budziński

fot. Z. Szmidt

mentem dawnej budowli zamkowej Sapiehów, z której przetrwało tylko jedno zachodnie skrzydło. Założona była na rzucie wydłużonego prostokąta, o trójkondygnacyjnej bryle z płaskimi pozornymi ryzalitami akcentującymi trójosiowe partie środkowe oraz boczne elewacji frontowej i tylnej, nakryta czterospadowym dachem. Zachowała formy, bryłę, opracowanie i artykulację elewacji prezentujące znakomitą klasę architektury o wyraźnie śląskiej proweniencji.

Elewacje, mimo nadanej im ostatnio nieodpowiedniej kolorystyki, zachowały niezwykle szlachetne detale dekoracji architektonicznej. Wykonano ją w formie linearnie i płasko opracowanych pilastrów wspartych na wysokim boniowanym cokole (obejmującym partię przyziemia) i sięgających profilowanego fryzu i gzymsu. Pilastry wyznaczają rytm osi prostokątnych otworów okiennych ujętych w uszakowe obramienia z kluczem. Trójosiowy ryzalit środkowy elewacji frontowej, zwróconej ku wschodowi, wydzielony – podobnie jak pozostałe – niewielkim uskokiem muru, zwieńczony został trójkątnym naczółkiem, w którym umieszczony jest herb Schulenbergów, wcześniej być może poprzednich właścicieli.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

plete and destroyed wings of the castle were pulled down; the castle's plan was then similar to the letter "L". In both wings the shape of the roofs was changed, the original mansard roofs were replaced with much lower hip roofs.

In 1855 the estate was acquired by the von Schulenberg family. They put their coat of arms in the jerkin head roof that covered the risalit of the front elevation. They lived in Wieleń until 1945.

The palace in Wieleń, destroyed during the Second World War and refurbished in recent times, is only a fragment of the old castle of the Sapieha family. Only the western wing has survived. The castle was built on the plan of an elongated rectangle, with flat risalits that highlighted the three-axis central parts and the lateral parts of the front and back elevations. It was covered with a hip roof. The castle, with the form, structure and layout of the elevations preserved until today, is reminiscent of Silesian architecture.

The elevations, despite the colours added to it in recent times, have retained the extremely noble details of architectural decoration. It was made in the form of pilasters supported on a high rusticated pedestal (comprising the basement level) and reaching up to a profiled frieze and cornice. The pilasters determined the rhythm of the rectangular windows in frames. A three-axis central risalit in the front elevation, which faces east, was covered with a triangular jerkin head roof, which featured the coat of arms of the Schulenberg family, formerly probably the coat of arms of the former owners.

Włoszakowice

Włoszakowice w powiecie leszczyńskim położone są w południowej części Wielkopolski, w paśmie wzgórz morenowych, na skraju Przemęckiego Parku Krajobrazowego, około 20 km na północny zachód od Leszna i około 30 km na południowy zachód od Kościana.

Na początku XV w., kiedy pojawiają się najwcześniejsze informacje o miejscowości, znajdujące się tu ziemie pozostawały własnością rycerskiego rodu Borków Gryżyńskich. Oni zbudowali we Włoszakowicach zamek wzmiankowany w dokumencie z 1462 r. oraz ponownie, w 1481 r., w kontrakcie sprzedaży części dóbr Opalińskim herbu Łodzia.

Opalińscy w następnych latach wykupili całą posiadłość. Włoszakowice pozostawały w ich rękach do schyłku XVII w. Ze względu na posiadanie licznych dóbr w Wielkopolsce, nowi właściciele nie urządzili tu stałej siedziby, lecz zamieszkiwali w majątku czasowo.

Zapewne w czasach wojewody poznańskiego Krzysztofa Opalińskiego zbudowany został nowy dwór, wzniesiony – jak się przypuszcza – według projektów pracującego dla niego architekta Krzysztofa Bonadury Starszego. W znacznie późniejszym *Inwentarzu dóbr*, sporządzonym w 1715 r., wymieniony jest istniejący jeszcze wtedy zamek, jak również stary oraz nowy dwór[1]. O zamiarze budowy nowego dworu Krzysztof Opaliński wspominał w listach do brata Łukasza[2]. Dziś żadna z budowli nie istnieje.

Ostatni z tej linii rodu Opalińskich, syn Krzysztofa i Teresy z Czarnkowskich herbu Nałęcz, Piotr Adam Opaliński, starosta osiecki i międzyrzecki, kasztelan poznański, ożeniony z Zofią z Czarnkowskich, nie miał męskiego potomka. Ogromną fortunę, na która składało się około 200 wsi, odziedziczyła córka Katarzyna i wniosła ją w posagu Stanisławowi Leszczyńskiemu herbu Wieniawa, późniejszemu królowi Polski. W czasach jego wojny o tron z Augustem II Mocnym dobra Leszczyńskich w Wielkopolsce zostały spustoszone. Następnie znajdowały się pod zarządem administracji saskiej.

W 1738 r. kupił je Aleksander Józef Sułkowski herbu Sulima, książę rzymski, łowczy nadworny królewski, pierwszy minister gabinetu dworu piastujący ponadto wiele innych godności i urzędów, ożeniony z Marią Franciszką von Stein zu Jettingen, powtórnie z Anną z Przebendowskich herbu własnego. Jego główną siedzibą była Rydzyna, we Włoszakowicach wzniósł około połowy XVIII w. tzw. *maison de plaisance*, pałacyk myśliwski.

Sulima

Informacja o tej budowli, wraz z dokładnym datowaniem, zamieszczona została w pracy Edwarda Raczyńskiego, który napisał: *Zamek tutejszy wbrew prawidłom budownictwa i smaku w trójkąt zbudowany, dziełem jest Franciszka Książęcia Sułkowskiego, który go w roku 1749, 1750 i 1751 wystawił*[3]. Wzmianka ta, z której wynika również, że włoszakowicka budowla nie znalazła uznania w oczach autora, zawiera jedną błędną informację. Wymieniony w niej Franciszek Sułkowski miał wtedy dopiero 16 lat, a pałac zbudował jego ojciec, wspomniany Aleksander Józef.

Pałac zlokalizowano w miejscu dawnej budowli zamkowej, na sztucznie usypanej wyspie otoczonej fosami, które włączone zostały do kompozycji założonego również wtedy parku. Niezwykle oryginalna w formie budowla, założona na rzucie równobocznego trójkąta o wciętych półkoliście narożach, nie przetrwała do naszych czasów w swoim dawnym kształcie. Brak jej kopuły wieńczącej część środkową, widocznej na archiwalnych przekazach ikonograficznych.

Dziś jest murowanym z cegły, otynkowanym obiektem o dwuczęściowej, rozbudowanej pionowo bryle, z dwukondygnacyjną częścią dolną przykrytą pulpitowymi dachami ukrytymi za attykową balustradą oraz wysuwająca się ponad nią, wypiętrzoną partią centralną, zwieńczoną dawniej kopułą, obecnie również balustradą.

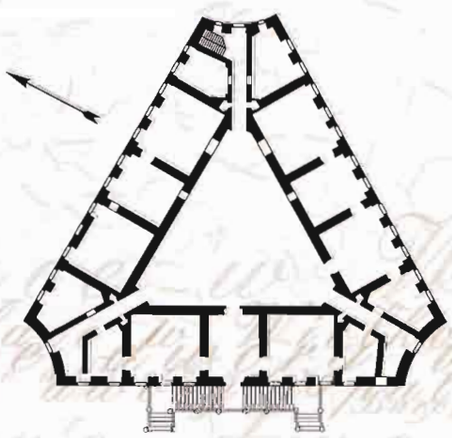

Rzut wg: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 12 | *Layout after:* Katalog zabytków sztuki w Polsce, *vol. V, folio 12*

Zakomponowane symetrycznie, osiowo, elewacje opracowane zostały jednakowo, z tą jedynie różnicą, że elewację frontową, zwróconą na południowy zachód, wyposażono ze względu na jej rangę i funkcję w dodatkowe elementy architektoniczne i rzeźbiarskie.

Elewacje dolnej części budynku, jedenastoosiowe, boniowane w przyziemiu i wklęsłych narożach, wyżej pokryte są gładkim tynkiem. Rozczłonkowane regularnym rytmem toskańskich pilastrów ujmujących wydłużone, zamknięte łukiem odcinkowym otwory okienne ujęte w architektoniczne obramienia. Zwieńczone zostały fryzem i gzymsem ze wspomnianą balustradą.

fot. A. Jabłońska

Włoszakowice in the Leszno region is located in the southern part of Wielkopolska, in the belt of the moraine hills, at the edge of the Przemęcki Landscaped Park, about 20 km north west of Leszno and about 30 km south west of Kościan.

The earliest information about the town dates back to the 15th c. when the lands belonged to the knightly family of Borek of Gryżyna. They built a castle in Włoszakowice, which was described in a document from 1462 and then in 1481 in a contract of sale of part of the estate to the Opaliński family, Łodzia coat of arms.

In the following years the Opaliński family bought the entire estate. Włoszakowice remained in their hands until the end of the 17th c. As the Opaliński family owned a lot of landed property in Wielkopolska, the new owners did not make Włoszakowice their permanent residence but lived there sporadically.

Probably at the times of Krzysztof Opaliński, the voivod of Poznań, a new manor house was built to the design of architect Krzysztof Bonadura the Elder. In the *Inventory of landed estates* made in 1715, both the old castle as well as the old and the new manor houses were mentioned[1]. Krzysztof Opaliński informed his brother Łukasz of his intention to build a new manor house[2]. Today, there are no remains of any of these houses.

Piotr Adam Opaliński, the son of Krzysztof and Teresa née Czarnkowska, Nałęcz coat of arms, the *starost* of Osieck and Międzyrzecz, the *castellan* of Poznań, married to Zofia Czarnkowska, did not have a male heir. The great fortune consisting of about 200 villages was inherited by his daughter Katarzyna. The estate was a land dowry given to her, when she married Stanisław Leszczyński, Wieniawa coat of arms, later the king of Poland. During his wars for the throne with King Augustus the Strong, the estate of the Leszczyński family in Wielkopolska was destroyed. Subsequently, it was administered by the Saxons.

In 1738 the estate was bought by Aleksander Józef Sułkowski, Sulima coat of arms, a Roman prince, the king's chief hunter, the first minister of the cabinet, also holding many other offices, first married to Maria Franciszka von Sten zu Jettingen and then to Anna Przebendowska, Przebendowska coat of arms. His main residence was in Rydzyna; in the mid 18th c. he built the so-called *maison de plaisance* (hunter's palace) in Włoszakowice.

fot. Z. Śmigiel

Information about this house, with exact dates, was given in a work by Edward Raczyński, who wrote: *This castle, built against the principles of construction and taste on the plan of a triangle, is the work of Franciszek Duke Sułkowski, who built it in 1749, 1750 and 1751*[3]. However, there is one mistake in this note – at the time Franciszek Sułkowski was barely 16 years old; the palace was built by his father, Aleksander Józef Sułkowski.

The palace was built in the place of the old castle, on a man-made island surrounded by moats, which

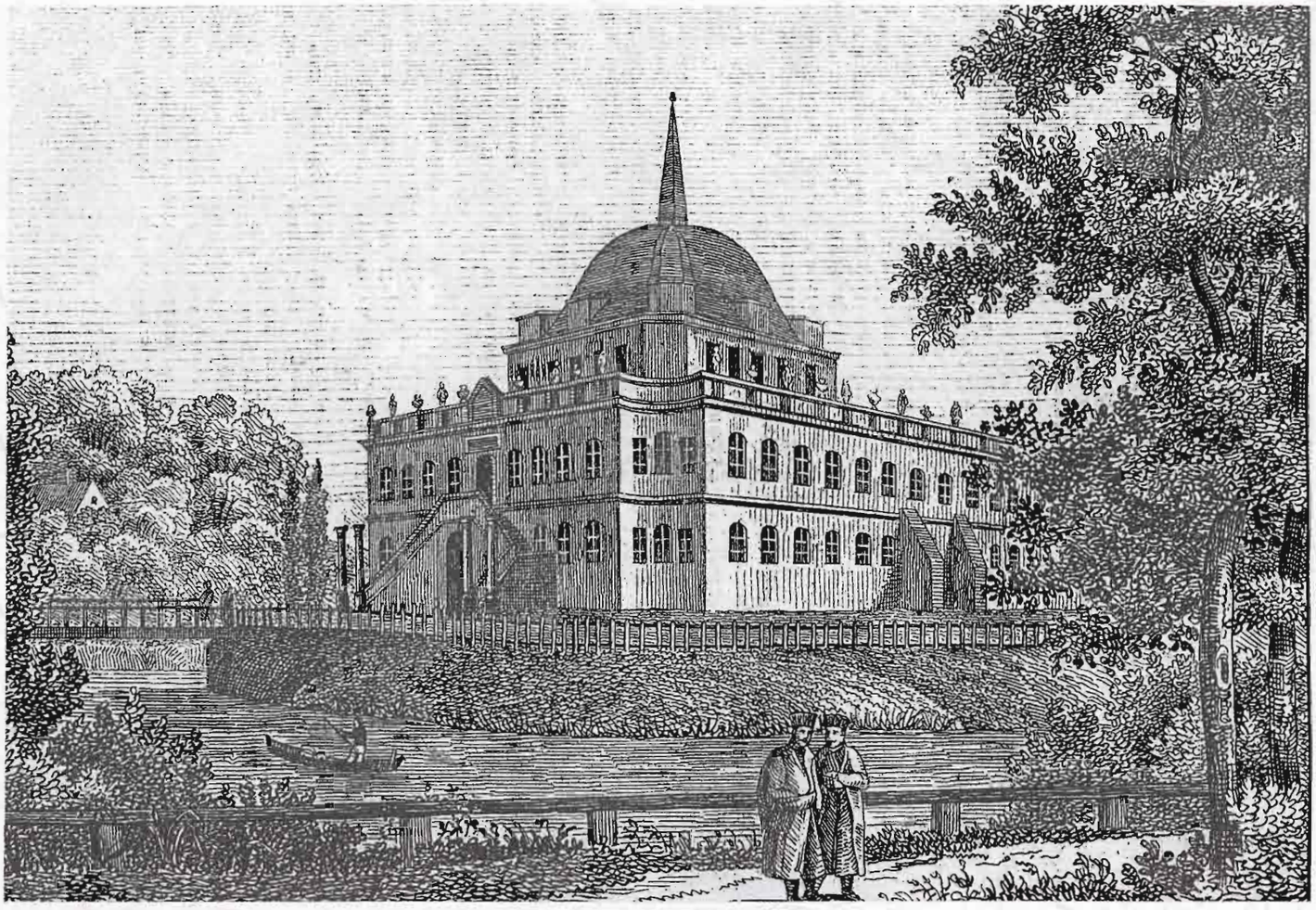

Rysunek z „Przyjaciela Ludu" z 1843 r. | ***A drawing from the "Przyjaciel Ludu" (1843)***

Elewacje wypiętrzonej części bryły, również trójkątnej, lecz o prosto ściętych narożach, również ozdobione są toskańskimi pilastrami ujmującymi wydłużone okna. Zgodnie z barokowymi zasadami kompozycji bryły i elewacji, oś środkowa elewacji frontowej, mieszcząca główne wejście, poprzedzona została okazałymi, dwubiegowymi, schodami prowadzącymi na poziom piano nobile, ujętymi kamienną, rzeźbiarsko opracowaną balustradą.

Wyrzeźbiony w kamieniu został również kartusz herbowy, umieszczony nad głównym wejściem, z herbami Sułkowskich na tle heraldycznego płaszcza z mitrą książęcą w zwieńczeniu. Tarczę herbową podtrzymują dwa lwy, a pod nią wprowadzono wstęgi z orderami św. Andrzeja i Orła Białego.

Niegdyś we wnękach narożnych ustawione były pełnoplastyczne rzeźby, z których zachowały się jedynie dwie, przedstawiające putta z atrybutami odnoszącymi się zapewne do działalności wojskowej Aleksandra Sułkowskiego.

Niemal bez zmian zachowała się kompozycja przestrzenna wnętrza pałacu – z centralną, trójkątną, dwukondygnacyjną salą oraz zespołem otaczających ją pomieszczeń w jednotraktowym układzie – związana integralnie z kształtem budowli, jak również jej pierwotnej funkcji. Nie zachowało się nic z dawnego wystroju i wyposażenia, z wyjątkiem niezwykle interesującego i nieco tajemniczego opracowania ścian środkowego pomieszczenia kondygnacji przyziemia, ukształtowanego w formie groty skalnej z nieregularnymi, wykonanymi w narzucie, głazami. Na nich wprowadzono elementy dekoracji roślinnej (m. in. winna latorośl) i zwierzęcej oraz elementy architektury. W jednym z naroży znajduje się dekoracja w formie spadającego trzema kaskadami wodospadu. Istnienie tej groty, łączonej z wolnomularską działalnością Aleksandra Józefa Sułkowskiego, spowodowało, że trójkątny kształt bryły pałacu, kojarzony z kielnią (jednym z symboli wolnomularstwa), tłumaczony był niekiedy przynależnością właściciela do loży masońskiej. Wydaje się jednak, że jeżeli nawet względy te miały pewien wpływ na formę budowli, nie były one decydujące.

Znacznie większą rolę odegrały tu uwarunkowania terenowe, kształt wyspy lub średniowiecznej budowli, a przede wszystkim inwencja artystyczna wysokiej klasy architekta, którego Zofia Ostrowska-Kębłowska umiejscawia w warszawsko-drezdeńskim środowisku architektonicznym[4]. Zważywszy na powiązania Sułkowskich z dworem królewskim hipoteza ta znajduje dodatkowe uzasadnienie. Autorka wskazuje również na niemal identyczny rzut budowli zamieszczony w dziele Andrea Pozzo, *Perspective Pictorum atque Architectorum*, opublikowanym w 1711 r. i znanym bez wątpienia w środowisku działających w Polsce architektów oraz tej rangi co Sułkowscy inwestorów.

Aleksander Józef Sułkowski zmarł w 1762 r., pozostawiając magnacką fortunę czterem synom. Dobra włoszakowickie, z należącymi do nich wsiami i folwarkami, otrzymał Franciszek Sułkowski herbu Sulima, ożeniony z Marią ze Strzemskich, piastujący – podobnie jak ojciec i bracia – wiele różnych godności i urzędów. W oczach współczesnych miał opinię utracjusza i awanturnika. Jako jedyny z braci Sułkowskich wziął udział w konfederacji barskiej, wykradając uprzednio bratu, podczas jego nieobecności, wojska nadworne z Rydzyny.

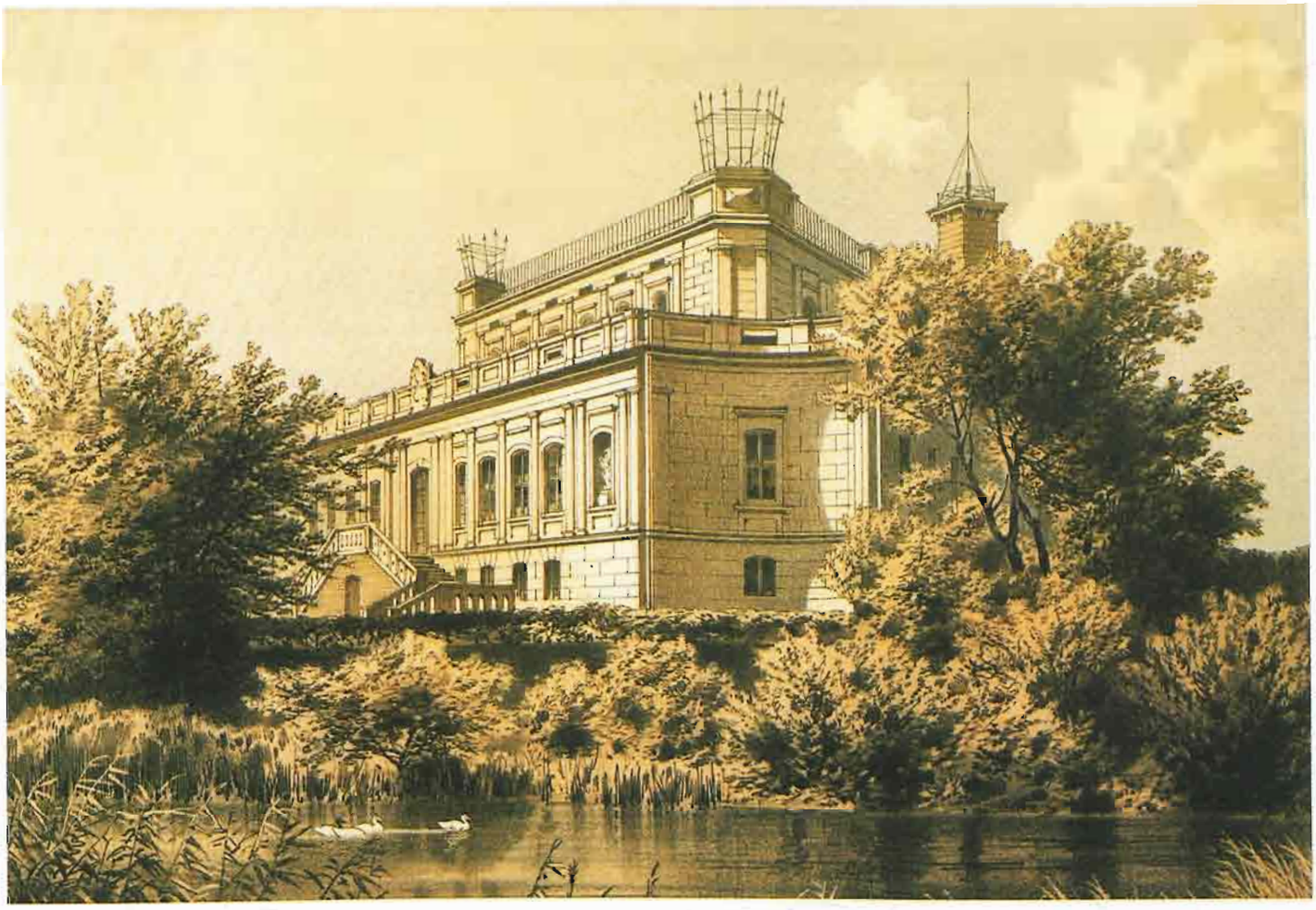

Repr. za: *Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text*, współtwórca Alexander Duncker, Berlin; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from:* Die Laendlichen Wohnsitze, Schloesser und Residenzen der Ritterschaftlichen Grundbesitzer in der Preussischen Monarchie nebst den Koeniglichen Familien-, Haus- Fideicommiss- und Schatull-Guetern in Naturgetreuen, Kuenstlerisch Ausgefuehrten, Farbigen Darstellungen nebst Begleitendem Text, *co-authored by Alexander Duncker, Berlin; collections of the University Library in Poznań*

were made part of the park that was landscaped at the same time. The palace, built on the plan of an equilateral triangle, with semicircular corners, has not lasted to today in its original shape. Today, it lacks the dome over the central part, as is depicted in archival drawings.

Today, the palace is a brick plastered two-part structure, with a two-storey high ground part, covered with roofs hidden behind an attic balustrade and the central part, formerly covered with a dome, today also covered with a balustrade.

All the elevations are identical, with the exception that the front elevation, which faces south west, features additional architectural elements and sculptures.

The eleven-axis elevations of the ground part of the building, with rusticated basements and convex corners, are smoothly plastered. The windows in architectural frames feature friezes and a cornice with balustrade.

The elevations of the protruding part of the structure, with truncated corners, are decorated with Tuscany pilasters that comprise elongated windows. In line with Baroque principles, in front of the central axis of the front elevation, featuring the main entrance, there was a double flight of stairs to the piano nobile level, with a balustrade sculpted in stone.

The cartouche placed over the main entrance, featuring the coats of arms of the Sułkowski family against the heraldic coat with the duke's mitre, was also sculpted in stone. The shield is supported by two lions; under the shield there are ribbons with the orders of St. Andrew and the White Eagle.

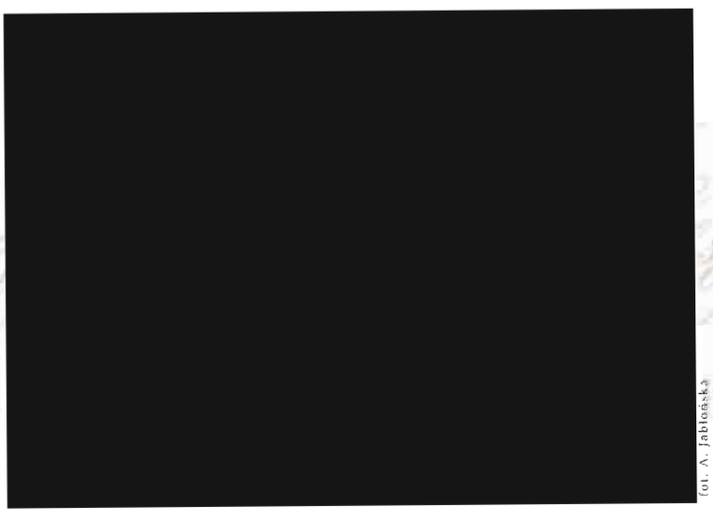

fot. A. Jabłońska

Originally there were full size sculptures in the corner niches, of which only two have survived; they depict puttoes with attributes probably relating to the military activity of Aleksander Sułkowski.

The spatial layout of the palace, with the central, triangular, two-storey high hall and a suite of rooms, has been preserved almost without any change. However, nothing of the former interior design and furnishing has survived, except

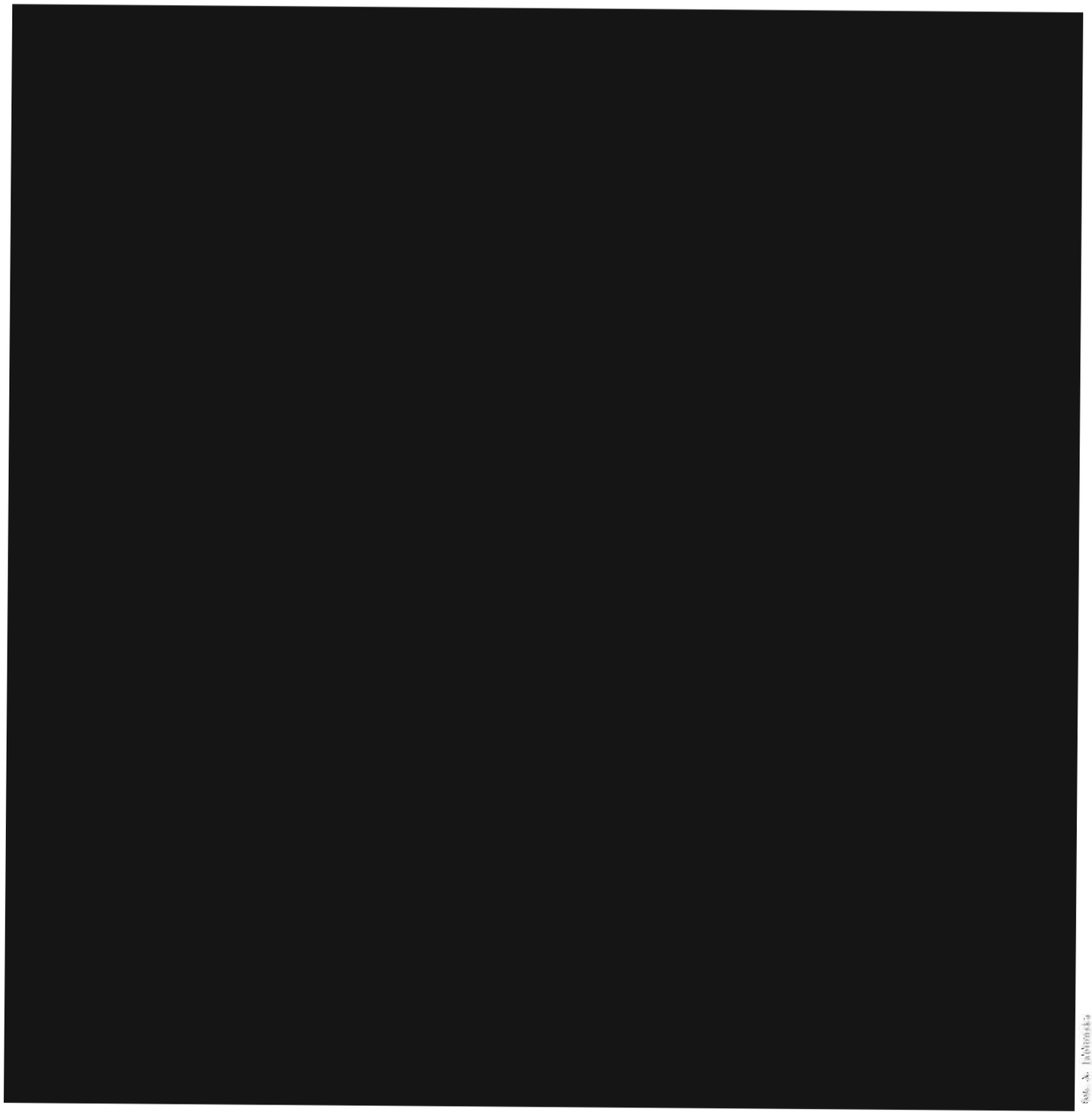

fot. A. Jabłońska

Franciszek osiadł na stałe we Włoszakowicach, otaczając się tu wspaniałym dworem. Utrzymywał przez pewien czas scenę teatralną mieszczącą się w specjalnie do tego celu zbudowanym obiekcie, miał również kapelę dworską składającą się z dziesięciu muzyków. We włoszakowickiej rezydencji wziął ślub w 1776 r. z drugą żoną, aktorką Judytą Marią Wysocką występująca pod nazwiskiem de Bozardi-Montbelli.

W czasach Franciszka Sułkowskiego nie prowadzono tu jakichś większych prac budowlanych, które wpłynęłyby na wygląd rezydencji. W opisie z późniejszego nieco okresu czytamy: *Na przodzie zamku jest herb Sułkowskich, pod nim napis – Trianon. W sali wisi duży obraz króla Stanisława Poniatowskiego w ubiorze francuskim, przy szpadzie. W pokojach obrazy familijne książąt Sułkowskich i portrety różnych niewiast, może nawet podejrzanych*[5]. Nie wiadomo dlaczego przedstawione na portretach postacie wydały się autorowi artykułu podejrzane, zapewne miało to związek z artystycznymi koligacjami Franciszka Sułkowskiego.

Liczne długi i kłopoty finansowe doprowadziły w 1782 r. do sprzedaży Włoszakowic. Od tego czasu utraciły one rangę głównej siedziby właścicieli. Obecność kolejnych posiadaczy dóbr, Schoneichów, w latach 1782-1785 była epizodyczna. Znacznie dłużej pozostawał majątek w rękach rodziny von Anhalt. W ich czasach, zapewne z inicjatywy ks. Leopolda von Anhalt-Dessau, przed 1848 r., rozebrana została kopuła wieńcząca środkową część budowli i zastąpiona płaskim dachem ukrytym za attyką w formie ażurowej balustrady. W 1923 r. dobra włoszakowickie wraz z wszystkimi zabudowaniami wykupione zostały przez skarb państwa[6].

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłonska

fot. A. Jabłonska

fot. A. Jabłońska

for an exceptionally interesting and mysterious basement, which was built as a rock grotto with irregular boulders, featuring elements of floral (e.g. vine) and faunal decoration as well as architectural elements. In one of the corners the decoration features a three-cascade waterfall. It was believed that the palace was given a triangular shape because Aleksander Józef Sułkowski was a member of a Masonic lodge (a triangle is associated with a trowel, one of the Masonic symbols). It seems, however, that even if these circumstances had some impact on the form of the palace, they were not decisive.

A much greater role was played by the terrain, the shape of the island or the medieval castle and, first of all, the artistic imagination of the high class architect. Zofia Ostrowska-Kębłowska believes that the artist belonged to the Warsaw-Dresden group of architects[4]. Considering the connections of the Sułkowski family with the royal court, this hypothesis can be upheld. Furthermore, a similar plan is described in Andrea Pozzo's work *Perspective Pictogram atque Achitectorum* published in 1711 and known to the architects active in Poland and to such investors as the Sułkowski family.

Aleksander Józef Sułkowski died in 1762 and left the estate to his four sons. The estate in Włoszakowice, the villages and manor farms, were inherited by Franciszek Sułkowski, Sulima coat of arms, married to Maria Strzemska. In the opinion of his contemporaries, Franciszek Sułkowski was a prodigal and troublemaker. He was the only one of the Sułkowski brothers who took part in the Bar Confederation, having stolen the royal army stationed in Rydzyna from his brother in the latter's absence.

Franciszek Sułkowski settled in Włoszakowice, where he built a magnificent manor house. For some time he maintained a theatre and a court band of ten musicians. In 1776 he married his second wife, the actress Judyta Maria Wysocka, known as de Bozardi-Montbelli.

No major construction work was carried out in the times of Franciszek Sułkowski. In a description from a later period the castle featured *the coat of arms of the Sułkowski family in the front, and the word Trianon under it. In the hall there is a large portrait of King Stanisław Poniatowski, in French dress, and with a sabre. In the rooms – family pictures of the dukes of Sułkowski and portraits of different women, maybe even disreputable ones*[5]. It is not known why the characters depicted in the paintings seemed disreputable to the author, perhaps this was related with the fact that Franciszek Sułkowski was interested in art and knew many artists, actors and actresses.

Because of many debts and financial problems Włoszakowice was sold in 1782 and lost the rank of the main residence of its owners. The subsequent holders of the estate, the Schoneich family, lived in it sporadically between 1782–1785. The von Anhalt family owned the estate for a bit longer. In their times, probably at the initiative of Rev. Leopold von Anhalt-Dessau, the dome over the central part of the palace was pulled down before 1848 and replaced with a flat roof hidden behind an attic in the form of an openwork balustrade. In 1923 the Włoszakowice estate with all the buildings were bought by the state treasury[6].

fot. A. Jabłońska

Wydawy

Historia wsi położonej niegdyś przy południowych obrzeżach Ponieca (w powiecie gostyńskim), a obecnie włączonej w jego granice, sięga czasów średniowiecza i związana jest nierozerwalnie z dziejami Ponieca.

Wydawy pozostawały w posiadaniu kolejnych właścicieli Ponieca, którymi w XVI w. byli Pampowscy, później Chełmscy, Roszkowscy i Rydzyńscy. W XVII w. Miaskowscy, a w XVIII w. Unrugowie i Mielżyńscy herbu Nowina, z którymi łączyć należy budowę barokowego dworu oraz towarzyszących mu zabudowań. Mielżyńscy pozostawali właścicielami majątku do 1939 r.[1]

Barokowe założenie dworskie wzniesione tu w 2 połowie XVIII w. zostało przekształcone i rozbudowane w ciągu XIX w., lecz zachowało zasadnicze walory regularnego, osiowego układu, z dworem usytuowanym w jego centralnej części, elewacją frontową zwróconym na południowy wschód.

Poprzedzał go niegdyś honorowy dziedziniec ujęty zapewne po bokach dwoma oficynami, z których do naszych czasów przetrwała jedna, północna, o charakterystycznej barokowej parterowej bryle zwieńczonej wysokim, tzw. polskim, łamanym dachem.

Dwór, zbudowany w końcu XVIII w., przebudowany częściowo w XIX w., jest murowaną, częściowo podpiwniczoną, parterową budowlą zwieńczoną wysokim mansardowym dachem (z wystawką od frontu) pokrytym dachówką. Do obu elewacji bocznych głównej bryły przylegają niewielkie parterowe i przykryte dziś płaskimi dachami dwuokienne aneksy, które są być może pozostałością dawnych alkierzy zwieńczonych oddzielnymi dachami, bądź zbudowane zostały w ich miejscu.

Elewacje dworu, pozbawione dziś niemal detali dekoracji architektonicznej, wsparte są na niskiej podmurówce i przeprute prostokątnymi oknami o regularnym układzie. Elewacja frontowa, siedmioosiowa, zaakcentowana została w środkowej partii niewielkim uskokiem muru wyróżnionym pilastrami łączącymi się z dekoracją dwuokiennej wystawki w dachu. Opracowanie wystawki pochodzi już z 2 połowy XIX w., lecz sama jej forma jest jeszcze barokowa. Główne wejście na osi fasady prowadziło do sieni łączącej się drzwiami z przyległymi pomieszczeniami w dwutraktowym, amfiladowym zapewne, układzie.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

The history of the village, once located by the southern edge of Poniec (in the Gostyń region), presently part of Poniec, dates back to the Middle Ages and is connected with the history of Poniec.

Wydawy belonged to the owners of Poniec – in the 16th c. these were the Pampowski, Chełmski, Roszkowski and Rydzyński families. In the 17th c. Wydawy belonged to the family of Miaskowski and in the 18th c. to the families of Unrug and Mielżyński, Nowina coat of arms. The latter are believed to have started the construction of the manor house and the surrounding buildings. The Mielżyński family owned the estate until 1939[1].

Nowina

The Baroque manor house built here in the second half of the 18th c. was changed and expanded in the 19th c., but it retained the basic attributes of the regular, axial layout, with the manor house placed in the central part, and the front elevation facing south east.

Originally, in front of the manor house there was a representative courtyard, probably flanked by two outhouses, of which the northern one with the characteristic Baroque single storey-high structure covered with a tall roof remains today.

The manor house, built at the end of the 18th c., partly rebuilt in the 19th c., is a brick single-storey-high structure covered with a tall tiled mansard roof, with some of its parts over a basement. Both side elevations of the main building are adjacent to small single-storey high two-window annexes, covered today with flat roofs, which are probably the remains of the former corner annexes, each covered with a separate roof.

The elevations of the manor house, today almost without any architectural decoration, are supported on a low foundation and feature rectangular windows. The front seven-axis elevation was highlighted in the central part with a small offset with pilasters connected to the decoration of the two-window fronton in the roof. The decoration of the fronton dates back to the second half of the 19th c., but its basic form is Baroque. The main entrance led to the hallway from which a suite of connecting rooms could be accessed through a door.

Żelazków

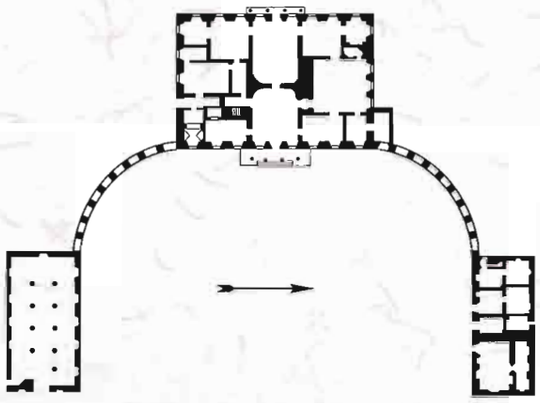

Rzut wg: *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 6 | *Layout after: Katalog zabytków sztuki w Polsce, vol. V, folio 6*

Miejscowość w powiecie kaliskim, położona jest około 12 km na północny wschód od Kalisza, nad dopływem Warty o nazwie Czarna Struga, po zachodniej stronie drogi prowadzącej z Kalisza do Turku.

Najwcześniejsza wzmianka w źródłach pisanych pochodzi z 1348 r. i mówi o Marcinie z Żelazkowa[1]. Od końca XVI w. znajdująca się tu posiadłość ziemska należała do Leszczyńskich herbu Wieniawa. Od nich, w 1667 r. przeszła w ręce Kobierzyckich, którzy w 1680 r. sprzedali Żelazków Radolińskim herbu Leszczyc. Po Andrzeju, kasztelanie santockim, majątek odziedziczył jego syn, również Andrzej, ożeniony z Marianną Walewską. Następnie, w 1751 r. dobra przeszły w ręce jego syna, Kajetana Radolińskiego, ożenionego z Małgorzatą Łubieńską. Kajetan pozostawał właścicielem do 1794 r. Wzniósł w Żelazkowie nową barokową siedzibę przebudowaną częściowo przez kolejnego spadkobiercę. Był nim jego syn, Piotr Radoliński, podkomorzy królewski, ożeniony z Teklą hr. Lanckorońską. Na mocy testamentu spisanego przez niego w 1822 r. rozległe majątki wchodzące w skład dóbr w Żelazkowie odziedziczyli ich synowie, Ludwik i Aleksander. W 1869 r. przez małżeństwo córki Aleksandra, Celestyny Radolińskiej z Kazimierzem Radońskim dobra przeszły w ręce Radońskich i pozostawały ich własnością do XX w.[2]

Leszczyc

Założenie dworskie powstało w 2 połowie XVIII w. z inicjatywy ówczesnego właściciela Żelazkowa, Kajetana Radolińskiego. Zaprojektowane zostało z zastosowaniem wszystkich niemal obowiązujących w tym czasie reguł. Dwór był usytuowany w centralnej części symetrycznie, osiowo, rozplanowanego terenu, elewacją frontową zwrócony ku wschodowi, poprzedzony honorowym dziedzińcem, na który prowadziła reprezentacyjna brama ustawiona w osi fasady rezydencji. Za dworem znajdował się regularny ogród, przekształcony w późniejszym okresie w krajobrazowe założenie parkowe.

Dwór zbudowany został jako murowana, założona na prostokątnym rzucie, parterowa budowla o zwartej, horyzontalnie zakomponowanej, bryle zwieńczonej wysokim mansardowym dachem z wystawką w osi elewacji frontowej i tylnej.

fot. K. Budziński

Na końcu XVIII w., z inicjatywy kolejnego właściciela majątku, przeprowadzona została częściowa przebudowa i rozbudowa mająca na celu nadanie zabudowaniom cech epoki klasycyzmu. Prace wykonano według projektów architekta Fryderyka Alberta Lessla[3]. Dobudowano wtedy ćwierćkoliste, arkadowe, ażurowe galerie ozdobione boniowaniem, łączące dwór z nowo wzniesionymi oficynami ustawionymi z obu stron honorowego dziedzińca. Jedna z nich, południowa, wzniesiona została od podstaw. Północna powstała po rozbudowie wcześniejszego obiektu, którego mury i sklepienia zachowały się w partii przyziemia wschodniej części budynku.

W budynku dworskim dobudowano na osi elewacji frontowej i tylnej kolumnowe portyki z balkonem w kondygnacji piętra oraz wprowadzono nową klasycyzującą dekorację architektoniczną elewacji. Mimo tych przekształceń zachowany został charakterystyczny kształt barokowej bryły dworu oraz zasadnicze podziały i artykulacja elewacji z prostokątnymi oknami o regularnym układzie.

Jeszcze w czasie zbierania materiałów do opublikowanego w 1960 r. *Katalogu zabytków sztuki w Polsce* istniała dekoracja architektoniczna elewacji oraz barokowy wystrój i wyposażenie wnętrz, które zniszczone zostały w czasie wadliwie przeprowadzonego remontu w połowie lat 70. XX w., kiedy dwór zaadaptowany został na potrzeby Urzędu Gminy[4].

Na osi dworu znajdowała się wtedy sień o zaokrąglonych narożach, przy niej klatka schodowa, a za nią, w trakcie tylnym, salon o również zaokrąglonych narożach. W dwu bocznych pokojach były alkowy ujęte kolumienkami, a w północno-zachodnim narożu dworu zlokalizowana była kaplica o ścianach wyłożonych marmoryzowanym dwubarwnym stiukiem. W sali na piętrze, od strony ogrodu, znajdowała się wnęka z herbem Leszczyc Radolińskich, ujęta czterema jońskimi kolumienkami i otoczona rokokową dekoracja sztukatorską. Istniały też jeszcze wtedy wzorzyste taflowe posadzki parkietowe[5].

fot. K. Budziński

A village in the Kalisz region, about 12 km north east of Kalisz, on the Czarna Struga Rivulet, a tributary of the river Warta, on the western side of the Kalisz–Turek road.

The first information about the village in written sources dates back to 1348 where a Marcin of Żelazków is mentioned[1]. From the end of the 16th c. the landed estate in Żelazków belonged to the Leszczyński family, Wieniawa coat of arms, from whom it was bought in 1667 by the Kobierzycki family, who sold Żelazków in 1680 to the Radoliński family, Leszczyc coat of arms. From Andrzej Radoliński, the *castellan* of Santok, the estate was inherited by his son, Andrzej, married to Marianna Walewska. In 1751 the estate was inherited by Kajetan Radoliński, married to Małgorzata Łubieńska. Kajetan Radoliński lived in Żelazków until 1794. He built a new Baroque manor house, which was partly reconstructed by its next owner, his son, Piotr Radoliński, the king's chamberlain, married to Tekla Countess Lanckorońska. Under the testament made by him in 1822 the extensive landed estate in Żelazków was inherited by their sons, Ludwik and Aleksander. In 1869, through the marriage of Celestyna Radolińska, Aleksander Radoliński's daughter, with Kazimierz Radoński, the estate was acquired by the Radoński family, who owned it until the 20th c.[2]

The manor house was built in the second half of the 18th c. at the initiative of Kajetan Radoliński, then owner of Żelazków. It was designed in line with all the rules prevailing at the time. The manor house was built in the central part of the area, with the front elevation facing east, with a representative courtyard in the front, which could be accessed through a gate in the axis of the façade. Behind the manor house there was a regular garden, later transformed into a landscaped park.

The manor house was built as a brick single-storey high structure on a rectangular plan, and covered with a tall mansard roof with a fronton in the axis of the front and back elevations.

At the end of the 18th c., at the initiative of the estate's owner at the time, the manor house was partially rebuilt and expanded with the aim to give it classicistic features. The work was completed to the design of architect Fryderyk Albert Lessl[3]. Quartercircular, arcade, openwork rusticated galleries were then built, which connected the manor house to the newly built outhouses placed on both sides of the representative courtyard. One of them, the southern outhouse, was built from scratch. The northern outhouse was built on the foundations of the earlier house, the walls and vaults of which were preserved at basement level in the eastern part of the building.

Columnar porticos with a balcony at the upper level were added to the manor house on the axis of the front and back elevations and a new classicistic architectural decoration of the elevation was made. Despite these changes, the characteristic shape of the Baroque structure and the basic divisions of the elevations with rectangular windows were preserved.

The architectural decoration of the elevation and the Baroque interior and furnishings existed until 1960 when materials were collected for the *Katalog zabytków sztuki w Polsce* [A Catalogue of Art Monuments in Poland]. However, they were destroyed during repair work in the middle of the 1970s, when the manor house was adapted to serve the needs of the Communal Office[4].

In those times at the axis of the manor house there was a hallway with rounded corners, a stairway next to it, and past it, a living room, also with rounded corners. In the two side rooms there were bedchambers, and the north western corner featured a chapel with walls covered with two-colour stuccowork. The room on the upper floor, on the garden side, featured a niche with the Leszczyc coat of arms of the Radoliński family, supported on four Ionian columns and surrounded with rococo stucco decoration. The parquet floors were made of patterned panels[5].

Brzeźnica

fot. Z. Szmidt

(powiat śremski, gmina Dolsk). W średniowieczu wieś należała do Brzeźnickich. Później jako właściciele wymieniani są Czaccy, Gajewscy, Mielżyńscy i Nieświastowscy, od których w 1737 r. majątek kupił Andrzej Wyskota Zakrzewski i osiedlił się w istniejącym tutaj drewnianym dworze. Jego syn, Krzysztof Zakrzewski, około połowy XVIII w. przystąpił do budowy okazałego murowanego barokowego pałacu. Od 1843 r. do 1939 r. wieś była własnością Żółtowskich herbu Ogończyk. Wprowadzono wtedy zmiany we wnętrzach oraz elewacjach budynku. Pałac wzniesiony przez Zakrzewskich to budowla murowana z cegły, otynkowana, o zwartej dwukondygnacyjnej bryle założonej na prostokątnym rzucie, zwieńczonej wysokim łamanym dachem pokrytym dachówką. Elewacje, gładko dziś tynkowane, zaakcentowane przy narożach pilastrami, mają regularny układ prostokątnych otworów okiennych. W elewacji frontowej zachowały się pozostałości artykulacji i dekoracji architektonicznej w formie pilastrów wielkiego porządku wydzielających jej część środkową z głównym wejściem w partii centralnej. We wnętrzu widoczne są zasadnicze zarysy dawnego układu z obszerną sienią na osi oraz zespołem połączonych amfiladowo pomieszczeń o dwutraktowym układzie w górnej kondygnacji. W jednym z pomieszczeń na parterze zachowało się kolebkowe sklepienie. W ostatnich czasach pałac uległ największym przekształceniom, zacierającym znaczną część jego cech stylowych.

BRZEŚNICA (Śrem region, commune of Dolsk). In the Middle Ages the village belonged to the Brześnicki family and later among its owners were the families of Czacki, Gajewski, Mielżyński and Nieświastowski from whom the estate was bought by Andrzej Wyskota Zakrzewski in 1737, who settled here in the wooden manor house. His son, Krzysztof Zakrzewski, at about mid 18th c., he started to build an impressive brick Baroque palace. From 1843 to 1939 the village owners were the Żółtowski family, Ogończyk coat of arms. At that time the interiors and elevations were considerably changed. The palace built by the Zakrzewski family is a brick plastered two-storey high structure built on a rectangular plan, capped with a tall tiled roof. The elevations, today smoothly plastered, feature pilasters at the corners and regular rectangular windows. The front elevation features remains of architectural decoration in the form of great order pilasters, which separate its central part with the main entrance in the central part. The interior features the basic outline of the former layout with a large hallway and a suite of connecting rooms on the upper floor. A cradle vault survived in one of the rooms on the ground floor. Recently the style features of the palace have been considerably distorted in the course of reconstruction and repair works.

Cieszyn

(powiat ostrowski, gmina Sośnie). Wieś wzmiankowana już w XII w., wymieniona w bulli papieża Hadriana IV wśród posiadłości biskupstwa wrocławskiego. Dwór zachowany do naszych czasów, znacznie przebudowany, wzniesiony został zapewne na końcu XVII w. Przekształcany i modernizowany zachował jednak charakterystyczny kształt barokowej bryły oraz znaczne partie pierwotnych murów. Jest budowlą murowaną z cegły, z użyciem kamienia polnego w partii fundamentów, o zwartej dwukondygnacyjnej bryle założonej na prostokątnym rzucie na sklepionych kolebkowo piwnicach. Wieńczy ją bardzo wysoki czterospadowy dach pokryty dachówką. Elewacje w ostatnich czasach zostały znacznie przekształcone, pozbawione całkowicie dekoracji architektonicznej. Zachował się częściowo dawny układ otworów okiennych, rozmieszczonych regularnie, jednak ich forma uległa zmianie. Zmieniony został również pierwotny układ i kompozycja przestrzenna wnętrz. Można zakładać, że na parterze w partii środkowej znajdowała się obszerna sień, a po bokach pomieszczenia w dwutraktowym układzie. Podobnie rozplanowane było piętro. Otoczenie dworu też zostało przekształcone. Do dziś zachowały się dwie barokowe XVIII-wieczne rzeźby wykonane z piaskowca, ustawione na filarach głównej bramy wjazdowej, przedstawiające postacie niezwykle popularnych wtedy świętych, Floriana i Jana Nepomucena.

fot. Z. Szmidt

CIESZYN (Ostrów region, commune of Sośnie). The history of the village dates back to the 12th c. – it was mentioned in the bull of Pope Hadrian IV as one of the properties of the Wrocław bishopric. The manor house, which survived until today, was probably built at the end of the 17th c. Although rebuilt several times, it has retained the characteristic shape of the Baroque palace, built of brick and fieldstone at the foundation level. The two-storey high palace was built on a rectangular plan, over cradle-vaulted basements. It is covered with a tall hip tiled roof. In recent times the elevations were considerably changed, almost completely deprived of architectural decoration. The original layout of the windows has been preserved until today, although their form was changed. Likewise, the original layout of the interiors was changed. We can guess that on the ground floor in the central part there was a large hallway and a suite of rooms on both sides. The layout of the upper floor was identical. The area surrounding the manor house has also been changed. All that we can see today are two Baroque, 18th c. sculptures made of sandstone, placed on the pillars of the main entrance gate, depicting the saints of Florian and Jan Nepomucen, then extremely popular.

Dolsk

fot. Z. Szmidt

(powiat śremski). Dobra od wczesnego średniowiecza należały do biskupów poznańskich, którzy mieli tu dwór wzmiankowany w 1293 r., wymieniany też w następnych wiekach. Pod koniec XVII w. był niemal w ruinie. Został odbudowany, lub zbudowany od podstaw, w 1739 r. za czasów biskupa Teodora Czartoryskiego. W połowie XVIII w. wzniesiono dwie oficyny ustawione symetrycznie po obu jego stronach. Na końcu XVIII w. dwór uległ zniszczeniu. Pozostały oficyny, z których jedną, zdewastowaną, rozebrano pod koniec lat 80. XX w. Zachowała się druga, a jej skala i architektura daje pogląd o wielkości i świetności istniejącego tu niegdyś barokowego założenia. Oficyna, użytkowana dziś jako szkoła, mimo przebudów zachowała kształt barokowej bryły i zasadnicze podziały artykulacji elewacji. Jest murowana z cegły, o zwartej dwukondygnacyjnej bryle, założonej na prostokątnym rzucie, zwieńczonej wysokim naczółkowym dachem pokrytym dachówką. Otynkowane elewacje rozczłonkowane są pilastrami akcentującymi naroża i wyznaczającymi rytm rozmieszczonych regularnie okien ujętych w obramienia. Pozostałości dawnej dekoracji zachowały się na elewacji frontowej, której oś środkowa z głównym wejściem zaakcentowana została pilastrami i dekoracyjnym niegdyś opracowaniem otworu wejściowego. Niewiele można powiedzieć na temat pierwotnego rozplanowania wnętrza przystosowanego w ostatnich czasach do nowych funkcji.

DOLSK (Śrem region). In early Middle Ages Dolsk belonged to the Poznań bishops, who had their manor house there (1293). At the end of the 17th c. it was almost in ruins. It was rebuilt or rather built from scratch in 1793 at the times of bishop Teodor Czartoryski. In the middle of the 18th c. two outhouses, placed symmetrically on both sides of the palace, were built. The manor house was devastated at the end of the 18th c. Of the two outhouses that survived one was pulled down at the end of the 1980s. The other one is today used as a school and despite reconstruction it has retained the Baroque shape and the basic divisions of the elevation. It is built of brick on a rectangular plan, and covered with a tiled jerkin head roof. The plastered elevations are divided by pilasters in the corners, which determine the rhythm of regularly laid out framed windows. The front elevation features the remains of the original decoration. Its central axis with the main entrance is highlighted with pilasters and ornamented entry gate. Not much can be said on the original layout of the interior as recently it has changed and adapted to serve an entirely new purpose.

Drzeczkowo

(powiat leszczyński, gmina Osieczna). W 1358 r. właścicielem był Andrzej z Drzeczkowa, później Drzeczkowscy herbu Leliwa, wzmiankowani do XVI w. Następnie Leszczyńscy herbu Wieniawa i Miaskowscy herbu Bończa, około 1770 r. wieś kupił Adam Nieżychowski herbu Pomian. Istniał tu wtedy niewielki dwór, który został rozbudowany (lub wystawiony nowy) przez Nieżychowskich bądź kolejnych właścicieli, Jana Trzebińskiego i Zofię z Rudnickich. W 1843 r. posiadłość kupił Józef Objezierski, a w 1861 r. August Ferdynand von Lessen und Gotha. Z jego inicjatywy wzniesiony został okazały neogotycki pałac, a dwór zamieniono na oficynę. Zachowany do naszych czasów, chociaż przebudowany, barokowy dwór wzniesiony w latach 80.–90. XVIII w. jest parterową budowlą o ceglanych murach oraz konstrukcji szkieletowej wypełnionej gliną i cegłą. Założony został na rzucie prostokąta, zwieńczony wysokim mansardowym dachem. W partii środkowej elewacji frontowej, zwróconej ku wschodowi, zaprojektowano piętrowy ryzalit z wystawką w dachu. Umieszczone w nim główne wejście prowadziło do sieni łączącej się z przyległymi pomieszczeniami o dwutraktowym układzie. Dwór poprzedzony był dziedzińcem z podjazdem. Pozostałości barokowego osiowego układu czytelne są jeszcze na mapie z końca XIX w. Późniejsze przebudowy zatarły barokową architekturę i kompozycję przestrzenną.

fot. A. Jabłońska

DRZECZKOWO (Leszno region, commune of Osieczna). It 1358 the village belonged to Andrzej of Drzeczkowo, later to the Drzeczkowski family, Leliwa coat of arms, who lived in it until the 16th c. The village was then acquired by the families of Leszczyński, Wieniawa coat of arms, and Miaskowski, Bończa coat of arms. At about 1770 it was bought by Adam Nieżychowski, Pomian coat of arms. There was a small manor house in the village, which was expanded (or a new one was built) by the Nieżychowski family or the next owners, Jan Trzebiński and Zofia née Rudnicka. In 1843 the estate was bought by Józef Objezierski, and in 1861 by August Ferdinand von Lessen und Gotha. At his initiative an impressive neo-Gothic palace was built and the manor house was turned into an outhouse. The Baroque manor house, built in the 1780s and 1790s, is a single-storey high structure with brick walls of frame construction filled with clay and brick. It was built on a rectangular plan and was covered with a tall mansard roof. In the central part of the front elevation, which faces east, a two-storey high projection with a fronton in the roof was designed. The main entrance in the front elevation led to the hallway that was connected to the other rooms on both sides. In front of the manor house there was a courtyard with forecourt. The remains of the Baroque axial layout can be seen on a map from the end of the 19th c. Reconstructions carried out in the following years destroyed the Baroque architecture and the spatial layout.

fot. K. Budziński

fot. K. Budziński

Giżyce

(powiat ostrzeszowski, gmina Grabów). Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1375 r., później własność Giżyckich. W latach 70. XVIII w. należała do Marianny Gosławskiej, wdowy po Romanie Rychłowskim herbu Nałęcz. Od około 1775 r. do 1819 r. własność Cieleckich herbu Zaremba, później w rękach Sadowskich. Barokowy drewniany dwór zbudowany został około połowy XVIII w. zapewne przez Rychłowskich. W późniejszych czasach rozbudowano go o przyległe skrzydło, obecnie w ruinie. Dwór był poprzedzony dziedzińcem i podjazdem flankowanym dwoma oficynami, z tyłu znajdowały się ogrody. Elewacją frontową zwrócony na południe, zbudowany został z modrzewiowych bali na podmurówce z kamieni polnych. Założony na prostokątnym rzucie, parterowy (z mieszkalnym poddaszem), z wysokim mansardowym dachem o gontowym pokryciu. W oszalowanych deskami elewacjach umieszczono prostokątne otwory okienne w obramieniach. W środkowej części elewacji frontowej usytuowano ganek poprzedzający główne wejście, a ponad nim wystawkę (podobną zaprojektowano w osi elewacji tylnej). Wnętrze było dawniej dwutraktowe, z obszerną sienią w środkowej partii frontowego traktu i położoną za nią kuchnią. W sieni znajdowały się schody prowadzące na poddasze, oświetlone oknami w wystawkach.

GIŻYCE (Ostrzeszów region, commune of Grabów). The history of the village dates back to 1375. In the following years it belonged to the Giżycki family and then in the 1770s to Marianna Gosławska, after the death of her husband, Roman Rychłowski, Nałęcz coat of arms. From about 1775 to 1819 it belonged to the Cielecki family, Zaremba coat of arms, and later to the Sadowski family. The Baroque wooden manor house was built at about mid 18th c., probably by the Rychłowski family. In the following years a new wing was added; today it is in ruins. In front of the manor house there was a courtyard and forecourt, flanked by two outhouses. At the back there were gardens. The manor house with its front elevation facing south was built of larch logs on a fieldstone foundation. It was a single-storey high building (with a residential attic), with a tall mansard shingle roof. In the elevations framed rectangular windows were placed. In the central part of the front elevation there was a porch in front of the main entrance with a fronton over it (a similar fronton was designed in the axis of the back elevation). Originally the interior featured a large hallway and a kitchen behind it. From the hallway a stairway led to the attic illuminated with dormers.

Gogolewo

(powiat śremski, gmina Książ Wielkopolski). W średniowieczu wieś była dziedzictwem rycerskiego rodu Doliwów, którzy z czasem przyjęli nazwisko Gogolewskich. Od XVI w. majątek należał do Rozdrażewskich, Iłowieckich, Grabowskich. W połowie XVIII w. kupił go Ludwik Skrzetuski, a od niego Ksawery Bronisz herbu Wieniawa. Wzniósł on w Gogolewie nowy barokowy dwór i zamieszkiwał w nim z rodziną do początku XIX w. Dwór, wzmiankowany obok innych zabudowań w dokumencie z 1788 r., był również siedzibą kolejnych właścicieli, Otockich, którzy kupili majątek w latach 30. XIX w. i pozostawali właścicielami do 1876 r. Później posiadłość przeszła w ręce niemieckie. Dwór zbudowany w latach 70.–80. XVIII w. prezentował charakterystyczne dla tego okresu formy, w jakich wznoszono skromne siedziby ziemiańskie. Murowany, konstrukcji szkieletowej, o parterowej bryle założonej na prostokątnym rzucie, zwieńczonej wysokim łamanym lub naczółkowym dachem. Przebudowano go około połowy XIX w. Zamieniono wtedy dotychczasową elewację tylną (północną) na frontową, dobudowując do niej czterokolumnowy portyk. Istniejący do dziś budynek, parterowy na kolebkowo sklepionych piwnicach, zachował kształt barokowej bryły nakrytej wysokim naczółkowym dachem oraz zasadniczą formę elewacji z prostokątnymi oknami o regularnym układzie.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

GOGOLEWO (Śrem region, commune of Książ Wielkopolski). In the Middle Ages the village belonged to the knightly family of Doliwa, who later adopted the name of Gogolewski. In the 16th c. it was acquired by the families of Rozdrażewski, Iłowiecki, Grabowski. In the middle of the 18th it was bought by Ludwik Skrzetuski, from whom Gogolewo was bought by Ksawery Bronisz, Wieniawa coat of arms, who built a new Baroque manor house, where he lived with his family until the beginnings of the 19th c. The manor house, mentioned in a document dating back to 1788, was also the residence of its future owners, the Otocki family, who bought the estate in the 1830s and where they lived until 1876. Later the estate was acquired by the Germans. The manor house, built in the 1770s and 1780s, represented the style and form characteristic of modest residences of landed gentry. It was a brick frame single-storey high structure on a rectangular plan, covered with a tall gable or jerkin head roof. It was rebuilt at about the mid 19th c. The original back (northern) elevation became the front elevation, and a four-column portico was added. The single-storey high building over cradle-vaulted basement, which exists in Gogolowo today, has retained the shape of the Baroque manor house, covered with a jerkin head roof, and the basic form of the elevation with rectangular, regularly laid out windows.

Grodziec

fot. K. Budziński

Porzucona w parku dworskim tablica z kartuszem herbowym, fot. E. Linette, 1957 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *A plaque with the heraldic cartouche left in the manor park, photo E. Linette (1957); collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

(powiat koniński). Wieś wymieniana od XIV w. Należała m.in. do Grodzickich, Ciświckich i Jaskólskich herbu Leszczyc. W czasach Jaskólskich wzniesiono okazałą murowaną rezydencję. Potem ziemie należały do Jakuba Wężyka herbu Wąż i Kwileckich herbu Szreniawa. W 2 połowie XIX w. pałac został przebudowany, a obok niego wzniesiono budynek o cechach neorenesansowych. Pałac poprzedzony był honorowym dziedzińcem ujętym po bokach oficynami. Za budynkiem znajdował się regularny kwaterowy ogród włoski, ślady jego układu czytelne są w kompozycji wykonanego później krajobrazowego założenia parkowego. U schyłku XIX w. przebudowano barokowy pałac, dostawiając przy jego elewacji frontowej monumentalny sześciokolumnowy portyk zwieńczony trójkątnym naczółkiem. Istniejąca do dziś znacznie zdewastowana budowla zachowała, mimo przekształceń, cechy architektury barokowej. Pozostał kształt parterowej bryły na wysokich sklepionych piwnicach, zwieńczonej wysokim czterospadowym dzisiaj dachem. Pierwotny wygląd elewacji frontowej jest trudny do odtworzenia, natomiast w elewacji tylnej zaprojektowano trzy ryzality. Dwa boczne są zwieńczone obecnie trójspadowymi dachami, środkowy jest wyższy o jedną kondygnację i stanowi architektoniczną dominantę bryły. Przetrwały pozostałości dawnego układu wnętrza z westybulem i salonem na osi oraz zespołem pomieszczeń bocznych w dwutraktowym układzie.

GRODZIEC (Konin region). The history of the village dates back to the 14th c. when it belonged to the families of Grodzicki, Ciświcki and Jaskólski, Leszczyc coat of arms. The latter family built an impressive brick residence. The lands were then acquired by Jakub Wężyk, Wąż coat of arms, and the Kwilecki family, Szreniawa coat of arms. In the second half of the 19th c. the palace was rebuilt and a new building with neo-Renaissance features was built next to it. In front of the palace there was a representative courtyard flanked by outhouses. Behind the building there was a regular Italian garden, later transformed into a landscape park. At the end of he 19th c. the Baroque palace was rebuilt – a monumental six-column portico capped with a triangular jerkin head roof was added by its front elevation. The building, today considerably devastated, retained the features of Baroque architecture despite many reconstructions. The shape of the single-storey high building on high vaulted basements, capped with a tall hip roof, has been retained. It is difficult to reconstruct the original appearance of the front elevation. Three risalits were designed in the back elevation. Two side risalits are today capped with a three-gabled roof, the middle one taller. The remains of the original interior layout with the vestibule and living room and rooms on both sides survived until today.

Jastrzębniki

(powiat kaliski, gmina Blizanów). Wieś wymieniana już w 1213 r. W XV w. własność Zarembów Jastrzębskich, a u schyłku XVI w. Lipskich herbu Grabie, którzy mieli tu siedzibę. Kilkadziesiąt lat później Boguccy herbu Krzywda podjęli pracę przy budowie nowego murowanego dworu. Nie wiadomo kiedy została ona ukończona, być może w czasach kolejnych właścicieli, Radońskich herbu Jasieńczyk (od 1719 r.). W XIX w. dobra należały do Swinarskich. Dwór, dziś znacznie przebudowany, kryje w sobie (przynajmniej w partii sklepionych kolebkowo piwnic) pozostałości budynku stawianego przez Boguckich. Skala założenia sugeruje, że miała to być okazalsza budowla niż zrealizowana. Jej obecny wygląd jest wynikiem przekształceń i nie odpowiada w pełni formom XVIII-wiecznej siedziby Radońskich, szczególnie uproszczone zostały elewacje. W mało zmienionym kształcie przetrwała forma barokowej bryły parterowego obiektu założonego na prostokątnym rzucie, nakrytego wysokim naczółkowym dachem. Elewację frontową zwróconą ku zachodowi zdobi pozorny ryzalit w partii środkowej mieszczący główne wejście i zwieńczony dawniej szczytem lub wystawką w dachu. Poprzedzają go schody prowadzące na wysoki parter z zachowanym w zasadniczych zarysach dwutraktowym układem wnętrza i obszerną sienią na osi frontowego traktu. Przy dworze rozplanowany był ogród włoski przekształcony w XIX w. w krajobrazowe założenie parkowe.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

JASTRZĘBNIKI (Kalisz region, commune of Blizanów). The history of the village dates back to 1213. In the 15th c. it belonged to the Zaremba Jastrzębski family. At the close of the 16th c. it was acquired by the Lipski family, Grabie coat of arms, who had their residence here. A few dozen years later the Bogucki family, Krzywda coat of arms, started construction of a new brick manor house. It is not known when it was completed, perhaps at the times of the Radoński family, Jasieńczyk coat of arms, who acquired the village in 1719. In the 19th c. the estate belonged to the Swinarski family. The manor house, today considerably reconstructed, was built by the Bogucki family. It must have been intended as a much bigger manor house than was actually built. Its present look is the result of the transformations and does not correspond fully to the form of the 18th c. residence of the Radoński family. In particular, the elevations were simplified. The Baroque single-storey high manor house built on a rectangular plan with a tall jerkin head roof has been preserved until today in an almost unchanged form. The front elevation that faces west is decorated with a projection featuring the main entrance in the central part, originally capped with a gable roof. In the front there is a stairway leading to an elevated ground floor with a bi-sectional layout of the interiors and a large hallway. By the manor house an Italian garden was landscaped, which was transformed into a landscape park in the 19th c.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

Konarzewo

(powiat rawicki, gmina Rawicz). Od XV do XVII w. dobra były własnością Konarzewskich herbu Wręby. Następnie, aż po schyłek XIX w., należały do Bojanowskich herbu Junosza. Pod koniec XVIII w. z inicjatywy Bojanowskich zbudowany został późnobarokowy dwór, wzniesiony w miejscu wcześniejszego. Usytuowany w centrum założenia, z honorowym dziedzińcem od frontu oraz regularnym włoskim ogrodem przed elewacja tylną. W późniejszym okresie dwór i otoczenie, zostały znacznie przekształcone. Dobudowano neogotyckie skrzydło, a właściwie nowy budynek, znacznie większy od starego. Miejsce dziedzińca oraz ogrodu zajęło krajobrazowe założenie parkowe. Dwór Bojanowskich był niewielki, o charakterystycznych dla tego typu budowli formach architektury. Bryła na rzucie prostokąta, częściowo podpiwniczona, parterowa, zwieńczona została wysokim łamanym dachem o gontowym pokryciu. W środkowej części elewacji frontowej zaprojektowano rodzaj pozornego trójosiowego piętrowego ryzalitu nakrytego oddzielnym dwuspadowym daszkiem i zamkniętego trójkątnym naczółkiem. Niewielkie rozmiary tej budowli pozwalają przypuszczać, że pierwotnie mogła mieć boczne skrzydła lub alkierze, niewykluczone też, że dziedziniec flankowały oficyny, rozebrane po wzniesieniu neogotyckiej części dworu. Wnętrze miało układ dwutraktowy z sienią na osi frontowego traktu.

KONARZEWO (Rawicz region, commune of Rawicz). From the 15th to the 17th c. the village belonged to the Konarzewski family, Wręby coat of arms. It was later acquired by the Bojanowski family, Junosza coat of arms, who lived here until the end of the 19th c. At the end of the 18th c. a late-Baroque manor house was built at the initiative of the Bojanowski family, which was erected in the place of an earlier manor house. The new manor house was built in the centre of the estate, featured a representative courtyard in the front and a regular Italian garden facing the back elevation. In the following years the manor house and the surroundings were considerably changed. A neo-Gothic wing, or rather a new building, much bigger than the old one, was added. The place of the courtyard and the garden was taken by the landscape park. The manor house of the Bojanowski family was small, with the architecture characteristic of this type of buildings. It was built on a rectangular plan, with some parts over a basement, as a single-storey high building, capped with a tall shingle roof. In the central part of the front elevation a kind of a three-axis risalit capped with a gable roof and a triangular jerkin head roof was designed. Because the manor house is small, originally it could have featured side wings or corner annexes. It is also possible that the courtyard was flanked by outhouses, which were pulled down when the neo-Gothic part of the manor house was built. The interior featured a hallway with rooms of both sides of the corridor.

Kotlin

(powiat jarociński). Wieś wymieniana w XIII w. W 1463 r. stał tu dwór Kotlińskich. Później właścicielami byli Jarochowscy, Kierscy, Mąkowscy i Miaskowscy. Od 1763 r. Kotlin należał do Roszkowskich, potem Mukułowskich (do XX w.). Barokowe założenie Miaskowskich rozplanowane zostało według norm i zasad stosowanych przy projektowaniu znaczniejszej siedziby ziemiańskiej tamtych czasów. Dwór usytuowany był w centrum, poprzedzony dziedzińcem z zabudowaniami gospodarczymi wokół. Przed elewacją tylną był regularny ogród. Prace modernizacyjne i budowlane przeprowadzane później nie wpłynęły na kształt założenia. Zmiany nastąpiły dopiero w latach 70. i 80. XX w., kiedy zniszczono otoczenie i doprowadzono do zrujnowania dworu. Budowla prezentowała wszystkie niemal cechy tzw. polskiego alkierzowego dworu. Wzniesiona była w konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną i cegłą, na rzucie prostokąta z ryzalitem w części środkowej elewacji frontowej i tylnej oraz kwadratowymi bocznymi alkierzami. Parterowa bryła zwieńczona była wysokim mansardowym dachem pokrytym łupkiem. Alkierze wieńczyły mansardowe czterospadowe dachy też pokryte łupkiem. Wypiętrzona i zryzalitowana część środkowa głównej bryły mieściła wejście na osi elewacji frontowej i wysunięta była od tyłu półkoliście w stronę ogrodu. Wejście prowadziło do sieni ze schodami na mieszkalne poddasze. Za sienią był salon, a po bokach zespół wnętrz w dwutraktowym układzie łączących się z pomieszczeniami w alkierzach. Otynkowane elewacje zdobiła barokowa dekoracja architektoniczna.

KOTLIN (Jarocin region). The history of the village dates back to the 13th c. In 1463 there was a manor house of the Kotliński family here, which in the following years belonged to the families of Jarochowski, Kierski, Mąkowski and Miaskowski. In 1763 Kotlin was acquired by the Roszkowski family, then it belonged to the Mukułowski family (until the 20th c.). The Baroque manor house of the Miaskowski family was built in line with the principles applied to the construction of much larger residences of landed gentry. The manor house was located in the centre, with a courtyard in the front and farm buildings around. In front of the back elevation there was a regular garden. Modernization and construction work carried out in the following years did not affect the Baroque style. Changes were made in the 1970s and 1980s, when the surrounding was devastated and the manor house ruined. The manor house was built as a frame structure filled with clay and brick on a rectangular plan with a risalit in the central part of the front and back elevations and square corner annexes. A single-storey high structure was capped with a tall mansard roof. The central part of the main structure featured the entrance, which led to the hallway with a stairway to the residential attic. Behind the hallway there was a living room and a suite of connecting rooms on both sides of the corridor. The plastered elevation featured Baroque architectural decoration.

Dwór przed 1905 r.; ze zbiorów Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu | *The manor house before 1905; collections of the Provincial Conservator of Wielkopolska in Poznań*

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz,* Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Budziński

Lutynia

(powiat pleszewski, gmina Dobrzyca). Wieś wymieniana od 1398 r. W XVII w. własność Twardowskich, którzy mieszkali tu we dworze. Na początku XVIII w. właścicielem był Jan Zakrzewski i zbudował nowy barokowy dwór. Później wieś należała m.in. do Korwin Bieńkowskich, Koszutskich, Otuskich, Bogdańskich i Radońskich, w XX w. do Skoroszewskich. Dwór zbudowany został jako siedziba Zakrzewskich w 1730 r., co dokumentowała data na jednej z belek stropowych. Był wielokrotnie remontowany i przebudowywany, obecnie w ruinie. Czytelna jest, mimo przekształceń, regularna osiowa kompozycja założenia z honorowym dziedzińcem poprzedzającym dwór, za którym znajdowały się ogrody o regularnym układzie. Rozpoznawalne są formy architektury dworu. Była to budowla o murach zapewne konstrukcji szkieletowej (później wymienianych na ceglane), na rzucie prostokąta, parterowa, na kolebkowo sklepionych piwnicach, zwieńczona wysokim łamanym dachem pokrytym gontem. W środkowej części elewacji frontowej zaprojektowany został ryzalit połączony z wystawką w dachu. Trudno powiedzieć coś o wystroju elewacji z prostokątnymi, rozłożonymi regularnie, oknami ujętymi w pozostałości obramień. Niewiele wiadomo o wnętrzu z sienią i salonem na osi oraz bocznymi pomieszczeniami w dwutraktowym układzie łączącymi się z pokojami w aneksach. Pozostałości belkowego profilowanego stropu pozwalają przyjąć, że w taki sposób przykryte były wszystkie pomieszczenia parteru.

Repr. za: L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912; ze zbiorów Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu | *Reproduced from L. Durczykiewicz*, Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem [Polish manor houses in the Grand Duchy of Poznań], *Poznań 1912; collections of the University Library in Poznań*

fot. K. Budziński

LUTYNIA (Pleszew region, commune of Dobrzyca). The history of the village dates back to 1398. In the 17th c. it belonged to the Twardowski family, who lived here in a manor house. At the beginning of the 18th c. Lutynia was acquired by Jan Zakrzewski, who built a new Baroque manor house here. In the following years the village belonged to the families of Korwin Bieńkowski, Koszutski, Otuski, Bogdański and Radoński, and in the 20th c. to the Skoroszewski family. The manor house was built in 1730 as the residence of the Zakrzewski family, which was documented by the date on one of the ceiling beams. It was repaired and reconstructed several times, presently it is in ruins. The regular axial layout with a representative courtyard in front of the manor house and regular gardens in the back can still be seen, despite many changes. The manor house was with frame walls, later replaced for brick walls, on a rectangular plan, single-storey high, supported on cradle-supported basements, and capped with a tall shingle roof. In the central part of the front elevation a risalit was designed connected to a fronton in the roof. Hardly anything can be said about the decoration of the elevation with rectangular, regularly arranged windows in frames. Not much is known about the interior with the hallway and living room and rooms on both sides of the corridor. The remains of the beam ceiling suggest that all the rooms on the ground floor were under beam ceilings.

Łomnica

(powiat nowotomyski, gmina Zbąszyń). Wieś należała do Zbąskich, potem Ciświckich i Garczyńskich. Z inicjatywy Edwarda Garczyńskiego zrealizowane zostało w latach 60. XVIII w. barokowe założenie przestrzenne obejmujące zespół rezydencjonalny i wieś. Przez środek miejscowości przebiegała aleja lipowa stanowiącą oś kompozycji z założeniem dworskim na zachodnim skraju oraz kościołem na wschodnim. Od połowy XIX w. dobra należały do Wiktora Opitza. Przez wadliwe użytkowanie i brak remontów dwór jest dziś w stanie ruiny. Niegdyś poprzedzony był honorowym dziedzińcem i podjazdem ujętymi dwoma oficynami, za nim rozplanowany był ogród włoski, przekształcony później w założenie krajobrazowe. Dwór zbudowany został na wysoko sklepionych piwnicach, w konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną i cegłą. Był parterową budowlą założoną na rzucie prostokąta, ze zryzalitowaną częścią środkową elewacji frontowej oraz z niewielkim ryzalitem w elewacji tylnej, zwieńczoną wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalne poddasze. Umieszczone w ryzalicie środkowej partii elewacji frontowej główne wejście poprzedzał ganek, zastąpiony później parterowym portykiem wspartym na czterech kolumnach. Wejście prowadziło do sieni na osi frontowego traktu, za nią znajdował się salon. Nie istnieje dawna kompozycja przestrzenna założenia, z której przetrwała jedynie aleja lipowa oraz jedna z oficyn.

fot. Z. Szmidt

fot. Z. Szmidt

ŁOMNICA (Nowy Tomyśl region, commune of Zbąszyń). The village first belonged to the Zbąski family, then to the families of Ciświcki and Garczyński. In the 1760s at the initiative of Edward Garczyński a Baroque residence was built in the village. There was a linden tree alley going through the village, with the manor house at the western end and the church at the eastern end. From the mid 19th c. the estate belonged to Wiktor Opitz. As the manor house was not repaired, today it is in ruins. Originally, there was a representative courtyard with a forecourt in the front, flanked by two outhouses, and an Italian garden in the back, which later was transformed into a landscape park. The manor house was built on vaulted basements, as a frame structure filled with clay and brick. It was a single-storey high building on a rectangular plan, with a large risalit in the front elevation and a small risalit in the back elevation, capped with a tall mansard roof with dormers that illuminated the residential attic. In front of the main entrance there was a porch, later replaced with a single-storey high portico supported on four columns. The entrance led to the hallway, behind which there was a living room. Of the original spatial layout only the linden tree alley and one of the outhouses survived until the present times.

fot. A. Jabłońska

fot. A. Jabłońska

Łopuchowo

(powiat poznański, gmina Murowana Goślina). Znajduje się tu ruina dworu zbudowanego około 1780 r. przez Kurnatowskich herbu Łodzia lub Swinarskich herbu Poraj. W 1 połowie XV w. właścicielem dóbr był Mroczek z Łopuchowa. Później należały m.in. do Reyów, Niemojewskich, Slawianowskich, Kurnatowskich i Swinarskich, a w drugiej połowie XIX w. do niemieckiej rodziny Luthrów, poźniej Mosebachów. Dawniej niezwykle malowniczy barokowy dwór jest dziś całkowicie zrujnowany. Widoczne są jeszcze pozostałości ścian o konstrukcji szkieletowej wypełnianej gliną i cegłą. Była to parterowa budowla zwieńczona wysokim mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalne w części poddasze. Wypiętrzona zryzalitowana partia środkowa nakryta była oddzielnym dwuspadowym dachem. Płytki pozorny ryzalit elewacji frontowej, mieszczący główne wejście, zwieńczony był wysokim trójkątnym szczytem z widoczną niegdyś dekoracyjną konstrukcją szkieletową jego ściany. Ryzalit elewacji tylnej wysunięty był półkoliście w stronę ogrodu i mieścił salon łączący się drzwiami z przyległymi pokojami, sienią położoną na osi frontowego traktu oraz ogrodem. W 2 połowie XIX w. dwór został częściowo rozbudowany i przebudowany. Dodano dwa boczne aneksy, być może w miejscu dawnych alkierzy, dobudowano wieżę usytuowaną w zwieńczeniu ryzalitu. Przekształcono również otoczenie, obecnie całkowicie zdewastowane.

ŁOPUCHOWO (Poznań region, commune of Murowana Goślina). The village features ruins of a manor house that was built around 1780 by the Kurnatowski family, Łodzia coat of arms, or the Swinarski family, Poraj coat of arms. In the first half of the 15th c. the estate belonged to a Mroczek of Łopuchowo. In the following years it belonged to the families of Rey, Niemojewski, Sławianowski, Kurnatowski and Swinarski, and in the second half of the 19th c. to the German family of Luther, and later the family of Mosebach. Originally a very picturesque Baroque manor house, today it is in complete ruin. The remains of the frame structure walls filled with clay and brick can still be found. The manor house was a single-storey high building with a tall mansard roof with dormers that illuminated the residential attic. The protruding front part with the main entrance was capped with a tall triangular gable, originally with decorative frame structure of its wall. The back elevation featured a semicircular risalit. It faced the garden and featured a living room connected to the other rooms through the door, a hallway in the axis of the front section and a garden. In the second part of the 19th c. the manor house was partly expanded and rebuilt. Two corner annexes and a tower were added. The surroundings, which today are completely devastated, were also changed.

Prochy

(powiat grodziski, gmina Wielichowo). Budowa dworu, dziś zrujnowanego, przypisywana jest Andrzejowi Dzierżanowskiemu herbu Gozdawa, właścicielowi dóbr w XVIII w. Wcześniej ziemie należały m.in. do Proskich, Kierskich i Rydzyńskich. Po Dzierżanowskich do Skarbek Malczewskich i od 1782 r. do Kierskich herbu Jastrzębiec, którzy przeprowadzili prace modernizacyjno-remontowe i być może budowę, lub przebudowę, bocznych aneksów. Po 1830 r. właścicielami byli Radońscy, potem Potworowscy i Jan Szczepkowski, który sprzedał dobra Komisji Kolonizacyjnej. Dwór na sklepionych piwnicach był murowany, otynkowany, parterowy, o bryle poszerzonej dwoma bocznymi aneksami. Zwieńczony został wysokim pokrytym dachówką mansardowym dachem z lukarnami oświetlającymi mieszkalne poddasze. W środkowej części dolnej połaci dachu od strony elewacji frontowej i tylnej zaprojektowano wystawki o barokowych szczytach. Kontynuacją wystawki frontowej w przyziemiu jest rodzaj pozornego ryzalitu mieszczącego główne wejście. Elewacje dworu, dziś zdewastowane, pokryte były tynkiem ze skromną dekoracją architektoniczną w formie profilowanych gzymsów i uszakowych obramień prostokątnych rozmieszczonych regularnie otworów okiennych. Mało czytelny jest pierwotny układ wnętrza z sienią w środkowej części frontowego traktu, za którą w trakcie tylnym znajdowała się obszerna sala. W tylnym trakcie również znajdowała się kuchnia.

fot. Z. Szmidt

PROCHY (Grodzisk region, commune of Wielichowo). The manor house was probably built by Andrzej Dzierżanowski, Gozdawa coat of arms, who owned the landed estate in the 18th c. Before him the lands belonged to the families of Proski, Kierski and Rydzyński. They were bought from the Dzierżanowski family by the Skarbek Malczewski family and in 1782 they were acquired by the Kierski family, Jastrzębiec coat of arms, who repaired and modernized the manor house and, perhaps, built the corner annexes. Starting in 1830 the manor house belonged to the Radoński family, then the Potworowski family and Jan Szczepkowski, who sold the lands to the Colonization Commission. The manor house, built on vaulted basements, was a brick single-storey high structure with two corner annexes. It was capped with a tall tiled mansard roof with dormers, which illuminated the residential attic. In the central part of the bottom roof slope frontons with Baroque gables were designed. At the basement level there is a risalit with the main entrance. The elevations, today devastated, were plastered and featured modest architectural decoration in the form of profiled cornices and rectangular frames of the regularly laid out windows. The original layout of the interior featured a hallway in the central part of the front section and a large room and a kitchen in the back section.

fot. Z. Szmidt

Śmiłów

(powiat ostrowski, gmina Nowe Skalmierzyce). Od XVI w. jako właściciele wymieniani są Śmiłowscy, później Madalińscy, Rościerscy, Kaławscy, od 1773 r. Antoni Sieroszewski herbu Nabram, który wybudował nową rezydencję. Formy architektury budowli (zachowanej niestety w ruinie) pozwalają przyjąć, że do prac budowlanych przystąpiono w latach 70. XVIII w. Dwór, a raczej pałac, był okazałą budowlą wzniesioną z cegły z użyciem kamienia i rudy darniowej. Dzisiejszy wygląd obiektu utrudnia analizę. Prezentował z pewnością formy charakterystyczne dla wznoszonych ówcześnie budowli. Założony był na rzucie prostokąta ze zryzalitowaną środkową partią elewacji tylnej, o dwukondygnacyjnej bryle na sklepionych piwnicach, zwieńczonej wysokim czterospadowym lub łamanym dachem. Pokryte tynkiem elewacje miały regularny układ prostokątnych otworów okiennych, ujętych zapewne w uszakowe obramienia. Gładki pas kordonowego fryzu rozdzielał kondygnacje zwieńczone profilowanym gzymsem podokapowym. Niewiele można dziś powiedzieć na temat zrujnowanego całkowicie wnętrza. Reprezentacyjna sień na osi frontowego traktu, a być może też inne pomieszczenia, przykryte były profilowanymi belkowymi stropami, których pozostałości widoczne były jeszcze niedawno. Po Sieroszewskich zamieszkiwali w Śmiłowie Wyganowscy, a następnie Biernaccy, którzy osadzili tutaj dzierżawców. Ostatnimi właścicielami była rodzina von Graeve.

ŚMIŁÓW (Ostrów region, commune of Nowe Skalmierzyce). In the 16th c. the village belonged to the Śmiłowski family, and later to the families of Madaliński, Rościerski, and Kaławski, and from 1773 to Antoni Sieroszewski, Nabram coat of arms, who built his residence here. The construction started in the 1770s. The manor house, or rather a palace, was an impressive building built of brick, stone and limonite. The manor house must have been built in line with the forms characteristic of the houses built at the time, although the present appearance makes any analysis very difficult. It was built on a rectangular plan with the central part of the back elevation jutted out. It was a two-storey high building built on vaulted basements, capped with a hip or gable roof. The plastered elevations featured rectangular windows, probably in thick frames. A smooth stripe of frieze separated the floors crowned with profiled eaves. Hardly anything can be said about the interior, today completely devastated. The representative hallway, and perhaps some other rooms, was covered with profiled beam ceilings. The Sieroszewski family sold Śmiłów to the Wyganowski family, then to the Biernacki family. The last owners of the manor house were the family of von Graeve.

Wrząca Wielka

(powiat kolskim, gmina Koło). W XV w. właścicielem posiadłości był Wojciech Hebda z rodu Pomianów, być może protoplasta późniejszych dziedziców, Sokołowskich herbu Pomian, którzy pozostawali tu do XVI w. i zbudowali obronny dwór lub zamek. Pozostałości tej budowli zachowane są do dzisiaj na terenie przydworskiego parku. W XVII w. wymieniani są tu Łubowiccy i Boguccy herbu Dadźbóg, u schyłku tego stulecia Łączcy herbu Korzbok. Na początku XVIII w. wieś przeszła w ręce Wodeckich i pozostawała ich własnością do schyłku wieku. Oni prawdopodobnie wybudowali nowy dwór usytuowany w pobliżu dawnej średniowiecznej budowli. W dworze zamieszkał następny właściciel Wrzącej, Ignacy Naramowski herbu Łodzia, który wszedł w posiadanie majątku w 1790 r. W XIX w. wieś należała do Grodzickich. Niewielki barokowy dwór zbudowany został zapewne około połowy lub w 2 połowie XVIII w. Była to parterowa budowla o murach ceglanych lub konstrukcji szkieletowej, zwieńczona wysokim łamanym dachem. Przebudowana została znacznie w XIX w., kiedy w miejscu dawnego ganku dostawiono kolumnowy portyk zmieniający charakter elewacji. Dalsze zmiany nastąpiły w ostatnich czasach i obecny kształt dworu zachowuje jedynie zasadnicze formy architektury dawnej barokowej budowli.

fot. K. Budziński

WRZĄCA WIELKA (Koło region, commune of Koło). In the 15th c. the village belonged to Wojciech Hebda of the Pomian family, perhaps the progenitor of the future owners, the Sokołowski family, Pomian coat of arms, who lived here until the 16th c. and who built a defensive manor house or castle. Today the remains of this structure can be seen in the nearby park. In the 17th c. the village belonged to the families of Łubowicki and Bogucki, Dadźbóg coat of arms, and at the end of the 17th c. to the Łącki family, Korzbok coat of arms. At the beginning of the 18th c. the village was acquired by the Wodecki family, who owned it until the end of the century. The Wodecki family probably built a new manor house, located near the former medieval castle. The next owner of Wrząca, Ignacy Naramowski, Łodzia coat of arms, who bought the manor house in 1790, lived there until the 19th c. when the village was acquired by the Grodzicki family. A small Baroque manor house with brick or frame structure walls was capped with a tall gable roof. It was reconstructed in the 19th c., when in the place of the original hallway a columnar portico was built, which considerably changed the elevation. Today, following the changes introduced in recent times, only the basic forms of the original Baroque architecture can be detected.

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu

Przypisy

BRZOSTKÓW
1 *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne dla dziejów szlachty wielkopolskiej XV-XX w.*, płyta CD, Biblioteka Kórnicka 1995-1997.

CEREKWICA
1 S. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych w dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, Poznań 1935, s. 49-50.
2 M. Strzałko, *Dwory i pałace w dawnym województwie kaliskim*, t. II, Warszawa 1997, s. 7 i n.
3 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie kaliskie, sygn. Gr. 333, s. 531-534.
4 M. Strzałko, *Dwory i pałace w dawnym województwie kaliskim*.

CHALIN
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, Warszawa 1880–1918, s. 539.
2 *Teki Dworzaczka*.
3 Tamże.
4 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, Poznań 2003, s. 45.

CHOBIENICE
1 *Teki Dworzaczka*.
2 R. Linette, *Pałac w Chobienicach*, maszynopis PKZ, Poznań 1972.
3 W. Fiszerowa, *Dzieje moje własne i osób postronnych*, Londyn 1975, s. 67-68.
4 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981, s. 472-473.
5 *Teki Dworzaczka*.

CHOCZ
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, s. 602-603.
2 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 19, Warszawa 1959, s. 4.
3 Tamże; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, s. 602–603; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 51.

CHYBY
1 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie kościańskie, sygn. Gr. 136, s. 140–141.
2 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, t. VIII: *Miasto Poznań*, Szreniawa 2004, s. 8 i n.

CIĄŻEŃ
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, Poznań 1982, s. 27 i n.
2 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 59-60.

CZEMPIŃ
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 40-45.
2 Tamże.

CZERNIEJEWO
1 J. Bąk, *Krótki opis Czerniejewa*, Gniezno 1905.
2 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin w PRL*, Wrocław-Warszawa 1984, s. 63.
3 *Teki Dworzaczka*.
4 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Majątek Czerniejewo, sygn. 1376-1378.
5 E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, t. I, Warszawa 1926, s. 56.
6 Z. Kurzawa, *Pałac w Czerniejewie*, dokumentacja historyczno-architektoniczna PKZ, Poznań 1972.
7 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, Poznań 1962, s. 86.

GAJ WIELKI
1 Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

GŁUPONIE
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie poznańskie, sygn. Gr. 850, s. 110.
3 *Teki Dworzaczka*.
4 Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.

GOLA
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, cz. 1, z. 3, s. 515-518.
2 *Majątki wielkopolskie*, t. I: *Powiat gostyński*, red. J. Skuratowicz, Szreniawa 1994, s. 72; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 108.

GOŁANICE
1 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, t. IV: *Powiat leszczyński*, s. 39.

GORZYCZKI
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, cz. 1, z. 4, s. 555-560; Z. Cieplucha, *Z przeszłości Ziemi Kościańskiej*, Kościan 1929, s. 148-150.
2 Z. Cieplucha, *Z przeszłości Ziemi Kościańskiej*, s. 44.
3 Tamże, s. 148-150.
4 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, t. V: *Powiat kościański*, Szreniawa 1998, s. 65.

GÓRA
1 S. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, s. 22; E. Callier, *Powiat kościański w XVI stuleciu*, Poznań 1885, s. 52-55; J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów parochialnych w dawnej dyecezyi poznańskiej*, t. I, Poznań 1858, s. 233.
2 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. I, s. 234; *Kronika żałobna rodzin wielkopolskich*, Poznań 1877, s. 318.
3 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, s. 575.
4 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, t. III, s. 199; S. Uruski, Rodzina. *Herbarz szlachty polskiej*, t. XIV, s. 66; S. Karwowski, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. II, Poznań 1919, s. 188.
5 Księga wieczysta Góra dobra rycerskie t. III.

GRABÓW NAD PROSNĄ
1 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, s. 104.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. II, s. 773.
3 *Teki Dworzaczka*.

GRANOWO
1 *Teki Dworzaczka*; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 126.

GRONÓWKO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Landratury - recesy, Leszno sygn. 27.

GRYLEWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Tamże.

GRYŻYNA
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, cz. 1, z. 4, s. 703-713.
2 Z. Cieplucha, *Z przeszłości Ziemi Kościańskiej*, s. 44.
3 A. Ziołek, *Gryżyna*, Kościan 1988, s. 34-37.
4 Tamże.

GUŁTOWY
1 *Teki Dworzaczka*.
2 M. Witkowski, *Oczyma Niemcewicza*, w: *Literackie przystanki nad Wartą*, red. Z. Szweykowski, Poznań 1962, s. 58.
3 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, s. 60.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 89.

JEZIORY WIELKIE
1 *Teki Dworzaczka*.

KOBYLNIKI
1 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, t. V: *Powiat kościański*, s. 106.

KONARZEWO
1 R. Kąsinowska, *Pałac w Konarzewie*, studium historyczno-architektoniczne wykonane na zlecenie WKZ w Poznaniu, maszynopis Poznań 2000.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 54.
3 R. Kąsinowska, *Pałac w Konarzewie*.
4 Tamże, s. 37.
5 Tamże, Aneksy.
6 Tamże.

BRZOSTKÓW
1 *Teki Dworzaczka. Materiały historyczno-genealogiczne dla dziejów szlachty wielkopolskiej XV--XX w.*, CD, Biblioteka Kórnicka 1995-1997.

CEREKWICA
1 P. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych w dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, Poznań 1935, pp. 49-50.
2 M. Strzałko, *Dwory i pałace w dawnym województwie kaliskim*, vol. II, Warszawa 1997, p. 7 ff.
3 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie kaliskie, catalogue number Gr. 333, pp. 531--534.
4 M. Strzałko, *Dwory i pałace w dawnym województwie kaliskim*.

CHALIN
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. I, Warszawa 1880--1918, p. 539.
2 *Teki Dworzaczka*.
3 Ibid.
4 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, Poznań 2003, p. 45.

CHOBIENICE
1 *Teki Dworzaczka*.
2 R. Linette, *Pałac w Chobienicach*, PKZ typescript, Poznań 1972.
3 W. Fiszerowa, *Dzieje moje własne i osób postronnych*, Londyn 1975, pp. 67-68.
4 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, Warszawa-Poznań 1981, pp. 472-473.
5 *Teki Dworzaczka*.

CHOCZ
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. I, pp. 602-603.
2 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 19, Warszawa 1959, p. 4.
3 Ibid; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. I, pp. 602--603; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, p. 51.

CHYBY
1 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie kościańskie, catalogue number Gr. 136, pp. 140-141.
2 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, vol. VIII: *Miasto Poznań*, Szreniawa 2004, p. 8 ff.

CIĄŻEŃ
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, Poznań 1982, p. 27 ff.
2 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, pp. 59-60.

CZEMPIŃ
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 40-45.
2 Ibid.

CZERNIEJEWO
1 J. Bąk, *Krótki opis Czerniejewa*, Gniezno 1905.
2 P. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin w PRL*, Wrocław-Warszawa 1984, p. 63.
3 *Teki Dworzaczka*.
4 State Archives in Poznań, Majątek Czerniejewo, catalogue number 1376-1378.
5 E. Chwalewik, *Zbiory polskie*, vol. I, Warszawa 1926, p. 56.
6 Z. Kurzawa, *Pałac w Czerniejewie*, PKZ historical-architectural documentation, Poznań 1972.
7 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, Poznań 1962, p. 86.

GAJ WIELKI
1 Archives of the Provincial Conservator in Poznań.

GŁUPONIE
1 *Teki Dworzaczka*.
2 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie poznańskie, catalogue number Gr. 850, p. 110.
3 *Teki Dworzaczka*.
4 Archives of the Provincial Conservator in Poznań.

GOLA
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, part 1, folio 3, p. 515-518.
2 *Majątki wielkopolskie*, vol. I: *Powiat gostyński*, red. J. Skuratowicz, Szreniawa 1994, p. 72; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, p. 108.

GOŁANICE
1 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, vol. IV: *Powiat leszczyński*, p. 39.

GORZYCZKI
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, part 1, folio 4, pp. 555-560; Z. Cieplucha, *Z przeszłości Ziemi Kościańskiej*, Kościan 1929, pp. 148-150.
2 Z. Cieplucha, *Z przeszłości Ziemi Kościańskiej*, p. 44.
3 Ibid., pp. 148-150.
4 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, vol. V: *Powiat kościański*, Szreniawa 1998. p. 65.

GÓRA
1 P. Kozierowski, *Szematyzm historyczny ustrojów parafialnych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, p. 22; E. Callier, *Powiat kościański w XVI stuleciu*, Poznań 1885, pp. 52-55; J. Łukaszewicz, *Krótki opis kościołów parochialnych w dawnej dyecezyi poznańskiej*, vol. I, Poznań 1858, p. 233.
2 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, vol. I, p. 234; *Kronika żałobna rodzin wielkopolskich*, Poznań 1877, p. 318.
3 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, p. 575.
4 T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, vol. III, p. 199; P. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, vol. XIV, p. 66; P. Karwowski, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, vol. II, Poznań 1919, p. 188.
5 Księga wieczysta Góra dobra rycerskie vol. III.

GRABÓW NAD PROSNĄ
1 P. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, p. 104.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. II, p. 773.
3 *Teki Dworzaczka*.

GRANOWO
1 *Teki Dworzaczka*; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, p. 126.

GRONÓWKO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 State Archives in Poznań, Landratury - recesy, Leszno catalogue number 27.

GRYLEWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Ibid.

GRYŻYNA
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, part 1, folio 4, p. 703-713.
2 Z. Cieplucha, *Z przeszłości Ziemi Kościańskiej*, p. 44.
3 A. Ziołek, *Gryżyna*, Kościan 1988, p. 34-37.
4 Ibid.

GUŁTOWY
1 *Teki Dworzaczka*.
2 M. Witkowski, *Oczyma Niemcewicza*, in: *Literackie przystanki nad Wartą*, ed. by. Z. Szweykowski, Poznań 1962, p. 58.
3 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, p. 60.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, p. 89.

JEZIORY WIELKIE
1 *Teki Dworzaczka*.

KOBYLNIKI
1 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, vol. V: *Powiat kościański*, p. 106.

KONARZEWO
1 R. Kąsinowska, *Pałac w Konarzewie*, historical-architectural study commissioned by WKZ in Poznań, typescript Poznań 2000.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, p. 54.
3 R. Kąsinowska, *Pałac w Konarzewie*.
4 Ibid, p. 37.
5 Ibid, Addenda.
6 Ibid.

KOSZUTY
1 S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych w dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, t. I, Poznań 1916, s. 168-169.
2 *Teki Dworzaczka*.

KOŹMINEK
1 S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: Powiat kaliski, s. 97-98.
2 W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. II, Wrocław 1955, s. 196 i n.
3 Archiwum WKZ w Poznaniu, Delegatura w Kaliszu.
4 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 6, Warszawa 1960, s. 49.

KRUCHOWO
1 S. Uruski, *Herbarz Polski*, t. XI, Warszawa 1914, s. 12.
2 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Gr. Gniezno 158, s. 266 i n.
3 *Teki Dworzaczka*.
4 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Gr. Konin 157, s. 670.
5 Tamże.

KRZYCKO WIELKIE
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu.
3 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, t. IV: *Powiat leszczyński*, s. 83.

LESZNO
1 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 12, s. 37.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Rezydencje barokowe w Wielkopolsce*, s. 9.
3 Tamże, s. 60-63.

LIPNICA
1 *Teki Dworzaczka*.

LUBOSINA
1 *Teki Dworzaczka*.

ŁASZCZYN
1 *Teki Dworzaczka*.

MAJKÓW
1 S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, s. 111-112.
2 W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. I, s. 238-239.
3 S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, s. 111-114.

MIESZKÓW
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VI, s. 362; *Teki Dworzaczka*.

MIKOSZKI
1 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie kościańskie, sygn. Gr. 177, s. 241-245.

MORASKO
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, cz. III, z. 1, Poznań 1993, s. 192 i n.
2 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, t. VIII: *Miasto Poznań*, s. 61 i n.
3 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 20, Warszawa 1977, s. 25.

MYSZKOWO
1 *Teki Dworzaczka*; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VI, s. 844.

NIECHANOWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Tamże.
3 S. Leitgeber, *Potuliccy*, Londyn 1990, s. 101.
4 A. Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998, s. 408-410.
5 J. Żółtowski, *Dwa pokolenia. Wspomnienia wielkopolskiego ziemianina*, Poznań 1990, s. 149 i n.
6 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Gr. Gniezno 71, s. 244; Gr. Gniezno 138, s. 423; Gr. Gniezno 149, s. 77.
7 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 87-89.

OCIESZYN
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie poznańskie, sygn. Gr. 1075, s. 207-211.
3 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie poznańskie, sygn. Gr. 1144, s. 284-285.

OLEŚNICA
1 M. Strzałko, *Pałace i dwory w dawnym województwie kaliskim*, t. I, Warszawa 1994, s. 151 i n.
2 Tamże.

OSOWIEC
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII, s. 652.
3 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 258.

OTOROWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. VII, s. 760-761.

PĘPOWO
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 64-73.
2 Tamże.
3 Tamże.
4 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 4, s. 32.
5 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*.

PNIEWY
1 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin w PRL*, s. 295.
2 *Teki Dworzaczka*.
3 Ewa Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 74-76.

PRUSIM
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie poznańskie, sygn. Gr. 1165, s. 115-131.
3 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie poznańskie, sygn. Gr. 1192, s. 540 i n.
4 *Teki Dworzaczka*.

RADZEWO
1 *Teki Dworzaczka*.

ROGALIN
1 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, s. 27.
2 W. Fiszerowa, *Dzieje moje własne i osób postronnych*, s. 62 i 77.
3 W. Gałka, *Zespół pałacowy w Rogalinie*, Studium historyczno-architektoniczne, maszynopis PKZ Poznań 1990.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura barokowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 71-75.
5 W. Gałka, *Zespół pałacowy w Rogalinie*.

ROJĘCZYN
1 *Teki Dworzaczka*.
2 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, t. IV: *Powiat leszczyński*, s. 135.

ROJÓW
1 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 316.
2 *Teki Dworzaczka*.

RYDZYNA
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Rydzyna*, Poznań 1969; tejże, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 87-104.

SIEDLEC
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. X, s. 516-517; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 334.
2 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 81-83.
3 Tamże.

KOSZUTY
1 P. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych w dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, vol. I, Poznań 1916, pp. 168-169.
2 *Teki Dworzaczka*.

KOŹMINEK
1 P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, pp. 97-98.
2 W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, vol. II, Wrocław 1955, p. 196 ff.
3 WKZ Archives in Poznań, Kalisz Branch.
4 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 6, Warszawa 1960, p. 49.

KRUCHOWO
1 P. Uruski, *Herbarz Polski*, vol. XI, Warszawa 1914, p. 12.
2 State Archives in Poznań, Gr. Gniezno 158, p. 266 ff.
3 *Teki Dworzaczka*.
4 State Archives in Poznań, Gr. Konin 157, p. 670.
5 Ibid.

KRZYCKO WIELKIE
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Archives of Provincial Conservator in Poznań.
3 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, vol. IV: Powiat leszczyński, p. 83.

LESZNO
1 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 12, p. 37.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Rezydencje barokowe w Wielkopolsce*, p. 9.
3 Ibid, pp. 60-63.

LIPNICA
1 *Teki Dworzaczka*.

LUBOSINA
1 *Teki Dworzaczka*.

ŁASZCZYN
1 *Teki Dworzaczka*.

MAJKÓW
1 P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, pp. 111-112.
2 W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, vol. I, pp. 238-239.
3 P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, pp. 111-114.

MIESZKÓW
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. VI, p. 362; *Teki Dworzaczka*.

MIKOSZKI
1 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie kościańskie, catalogue number Gr. 177, pp. 241-245.

MORASKO
1 *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego i średniowieczu*, part III, folio 1, Poznań 1993, p. 192 ff.
2 J. Goszczyńska, *Majątki wielkopolskie*, vol. VIII: *Miasto Poznań*, p. 61 ff.
3 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 20, Warszawa 1977, p. 25.

MYSZKOWO
1 *Teki Dworzaczka*; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. VI, p. 844.

NIECHANOWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Ibid.
3 P. Leitgeber, *Potuliccy*, Londyn 1990, p. 101.
4 A. Kwilecki, *Ziemiaństwo wielkopolskie*, Warszawa 1998, pp. 408-410.
5 J. Żółtowski, *Dwa pokolenia. Wspomnienia wielkopolskiego ziemianina*, Poznań 1990, p. 149 ff.
6 State Archives in Poznań, Gr. Gniezno 71, p. 244; Gr. Gniezno 138, p. 423; Gr. Gniezno 149, p. 77.
7 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura palacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, pp. 87-89.

OCIESZYN
1 *Teki Dworzaczka*.
2 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie poznańskie, catalogue number Gr. 1075, pp. 207-211.
3 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie poznańskie, catalogue number Gr. 1144, pp. 284-285.

OLEŚNICA
1 M. Strzałko, *Pałace i dwory w dawnym województwie kaliskim*, vol. I, Warszawa 1994, p. 151 ff.
2 Ibid.

OSOWIEC
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. VII, p. 652.
3 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, p. 258.

OTOROWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. VII, pp. 760-761.

PĘPOWO
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 64-73.
2 Ibid.
3 Ibid.
4 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 4, p. 32.
5 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*.

PNIEWY
1 P. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin w PRL*, p. 295.
2 *Teki Dworzaczka*.
3 Ewa Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 74-76.

PRUSIM
1 *Teki Dworzaczka*.
2 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie poznańskie, catalogue number Gr. 1165, pp. 115-131.
3 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie poznańskie, catalogue number Gr. 1192, pp. 540 ff.
4 *Teki Dworzaczka*.

RADZEWO
1 *Teki Dworzaczka*.

ROGALIN
1 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, p. 27.
2 W. Fiszerowa, *Dzieje moje własne i osób postronnych*, pp. 62 and 77.
3 W. Gałka, *Zespół pałacowy w Rogalinie*, Historical-architectural study, PKZ typescript, Poznań 1990.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura barokowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, pp. 71-75.
5 W. Gałka, *Zespół pałacowy w Rogalinie*.

ROJĘCZYN
1 *Teki Dworzaczka*.
2 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, vol. IV: *Powiat leszczyński*, p. 135.

ROJÓW
1 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, p. 316.
2 *Teki Dworzaczka*.

RYDZYNA
1 E. Kręglewska-Foksowicz, *Rydzyna*, Poznań 1969; E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 87-104.

SIEDLEC
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. X, pp. 516-517; M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałac wiejskie w Wielkopolsce*, p. 334.
2 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura palacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, pp. 81-83.
3 Ibid.

SIEDMIOROGÓW
1 S. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, t. II, s. 187.
2 *Teki Dworzaczka*.
3 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, t. I: *Powiat gostyński*, s. 141.
4 A. M. Sikorska, *Wiejskie siedziby szlachty polskiej z czasów saskich*, s. 55-56.

STARA PRZYSIEKA
1 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 10, s. 84-88; L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912, s. 30; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. IX, s. 227.
2 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 52.

STARE POPOWO
1 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie kościańskie, sygn. Gr. 138, s. 373.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 77-82.
3 Tamże.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 228 i n.

STRAY TOMYŚL
1 *Teki Dworzaczka*.

STUDZIENIEC
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XI, s. 504.

SULISŁAWICE
1 W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, t. I, s. 367; S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, s. 221.
2 S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, s. 221.

SZCZYTNIKI
1 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, s. 382.
2 S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, s. 230-231.
3 *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Warszawa 1978.

TRZEBINY
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 12, s. 95-96.
3 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 105 i n.

TRZEBOSZ
1 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, s. 398.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, E. Linette, J. Powidzki, A. Sławska, *Sztuka baroku w Wielkopolsce*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1958, R. XX, nr 1, s. 49-99.

TUREW
1 K. Morawski, *Wspomnienia z Turwi*, Kraków 1981, s. 16-17.
2 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, s. 100-101.
3 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie kościańskie, sygn. Gr. 183, s. 213 i n.
4 Tamże, Gr. 214, s. 496 i 512.
5 K. Morawski, *Wspomnienia z Turwi*, s. 10.
6 Tamże, s. 18.
7 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 109-114.
8 K. Morawski, *Wspomnienia z Turwi*, s. 20.
9 Tamże, s. 17.

UJAZD
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. XII, s. 764.

WASZKOWO
1 M. Jarzewicz, *Majątki Wielkopolskie*, t. I: *Powiat gostyński*, s. 163.

WĄSOWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 96.
3 *Teki Dworzaczka*.

WEŁNA
1 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie kościańskie, sygn. Gr. 205, s. 170--171.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 115-117.
3 Tamże, s. 115.

WIELEŃ
1 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, s. 421-422.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, s. 118-121.
3 Tamże.

WŁOSZAKOWICE
1 Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księgi grodzkie wschowskie, sygn. 159, s. 382.
2 M. Pelczyński, A. Sajkowski, *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza*, Wrocław 1957, s. 22.
3 E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski*, t. II, Poznań 1843, s. 64.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, s. 45-47.
5 „Tygodnik Ilustrowany" z 16 sierpnia 1861, t. VI, nr 151, s. 64-65.
6 M. Strzałko, *Włoszakowice. Założenie pałacowe*, Studium historyczno-architektoniczne opracowane na zlecenie WKZ w Lesznie, maszynopis 1995-1996.

WYDAWY
1 *Majątki wielkopolskie*, t. I: *Powiat gostyński*, s. 169.

ŻELAZKÓW
1 S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, s. 459.
2 S. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, t. VI: *Powiat kaliski*, s. 275-276.
3 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. V, z. 6, Warszawa 1961, s. 63-64.
4 Tamże; Archiwum WKZ w Poznaniu.

SIEDMIOROGÓW
1 P. Kozierowski, *Badania nazw topograficznych dzisiejszej archidiecezji poznańskiej*, vol. II, p. 187.
2 *Teki Dworzaczka*.
3 M. Jarzewicz, *Majątki wielkopolskie*, vol. I: *Powiat gostyński*, p. 141.
4 A. M. Sikorska, *Wiejskie siedziby szlachty polskiej z czasów saskich*, pp. 55-56.

STARA PRZYSIEKA
1 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 10, pp. 84-88; L. Durczykiewicz, *Dwory polskie w Wielkiem Księstwie Poznańskiem*, Poznań 1912, p. 30; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. IX, p. 227.
2 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, p. 52.

STARE POPOWO
1 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie kościańskie, catalogue number Gr. 138, p. 373.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 77-82.
3 Ibid.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, p. 228 ff.

STRAY TOMYŚL
1 *Teki Dworzaczka*.

STUDZIENIEC
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. XI, p. 504.

SULISŁAWICE
1 W. Rusiński, *Inwentarze dóbr szlacheckich powiatu kaliskiego*, vol. I, p. 367; P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, p. 221.
2 P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, p. 221.

SZCZYTNIKI
1 P. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, p. 382.
2 P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, p. 230-231.
3 *Polski Słownik Biograficzny*, vol. 23, Warszawa 1978.

TRZEBINY
1 *Teki Dworzaczka*.
2 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 12, pp. 95-96.
3 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, p. 105 ff.

TRZEBOSZ
1 M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie w Wielkopolsce*, p. 398.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, E. Linette, J. Powidzki, A. Sławska, *Sztuka baroku w Wielkopolsce*, „Biuletyn Historii Sztuki" 1958, R. XX, No 1, p. 49-99.

TUREW
1 K. Morawski, *Wspomnienia z Turwi*, Kraków 1981, p. 16-17.
2 *Wielkopolski Słownik Biograficzny*, pp. 100-101.
3 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie kościańskie, catalogue number Gr. 183, p. 213 ff.
4 Ibid, Gr. 214, pp. 496 and 512.
5 K. Morawski, *Wspomnienia z Turwi*, p. 10.
6 Ibid, p. 18.
7 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 109-114.
8 K. Morawski, *Wspomnienia z Turwi*, p. 20.
9 Ibid, p. 17.

UJAZD
1 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. XII, p. 764.

WASZKOWO
1 M. Jarzewicz, *Majątki Wielkopolskie*, vol. I: *Powiat gostyński*, p. 163.

WĄSOWO
1 *Teki Dworzaczka*.
2 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, p. 96.
3 *Teki Dworzaczka*.

WEŁNA
1 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie kościańskie, catalogue number Gr. 205, pp. 170-171.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 115-117.
3 Ibid, p. 115.

WIELEŃ
1 P. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, pp. 421-422.
2 E. Kręglewska-Foksowicz, *Barokowe rezydencje w Wielkopolsce*, pp. 118-121.
3 Ibid.

WŁOSZAKOWICE
1 State Archives in Poznań, Księgi grodzkie wschowskie, catalogue number 159, p. 382.
2 M. Pełczyński, A. Sajkowski, *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza*, Wrocław 1957, p. 22.
3 E. Raczyński, *Wspomnienia Wielkopolski*, vol. II, Poznań 1843, p. 64.
4 Z. Ostrowska-Kębłowska, *Architektura pałacowa drugiej połowy XVIII wieku w Wielkopolsce*, pp. 45-47.
5 „Tygodnik Ilustrowany" z 16 sierpnia 1861, vol. VI, No 151, pp. 64-65.
6 M. Strzałko, *Włoszakowice. Założenie pałacowe*, Historical-architectural study commissioned by WKZ in Leszno, typescript 1995-1996.

WYDAWY
1 *Majątki wielkopolskie*, vol. I: *Powiat gostyński*, p. 169.

ŻELAZKÓW
1 P. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, p. 459.
2 P. Małyszko, *Majątki wielkopolskie*, vol. VI: *Powiat kaliski*, pp. 275-276.
3 *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, vol. V, folio 6, Warszawa 1961, pp. 63-64.
4 Ibid; WKZ Archives in Poznań.

Spis obiektów

Baroque manor houses and palaces

Brześnica – strona 322

Brzostków – 8

Cerekwica – 10

Chalin – 16

Chobienice – 18

Chocz – 22

Chyby – 24

Ciążeń – 28

Cieszyn – 323

Czempiń – 40

Czerniejewo – 48

Dolsk – 324

Drzeczkowo – 325

Gaj Wielki – 56

Giżyce – 326

Głuponie – 60

Gogołewo – 327

Goła – 64

Gołanice – 70

Gorzyczki – 74

Góra – 76

Grabów nad Prosną – 78

Granowo – 80

Grodziec – 328

Gronówko – 82

Grylewo – 84

Gryżyna – 86

Gułtowy – 90

Jastrzębniki – 329

Jeziory Wielkie – 100

Kobylniki – 102

Konarzewo (poz.) – 104

Konarzewo (raw.) – strona 330

Koszuty – 112

Kotlin – 331

Koźminek – 118

Kruchowo – 120

Krzycko Wielkie – 122

Leszno – 126

Lipnica – 130

Lubosina – 136

Lutynia – 332

Łaszczyn – 140

Łomnica – 333

Łopuchowo – 334

Majków – 144

Mieszków – 148

Mikoszki – 150

Morasko – 152

Myszkowo – 154

Niechanowo – 160

Niemieczkowo – 166

Ocieszyn – 172

Oleśnica – 176

Osowiec – 178

Otorowo – 184

Pępowo – 188

Pniewy – 194

Prochy – 335

Prusim – 198

Radzewo – 202

Rogalin – 206

Rojęczyn – 220

Rojów – 224

Rydzyna – strona 226

Siedlec – 238

Siedmiorogów – 242

Skoroszów – 244

Stara Przysieka – 246

Stare Popowo – 250

Stary Tomyśl – 254

Studzieniec – 258

Sulisławice – 262

Szczytniki – 264

Śmilów – 336

Trzebiny – 266

Trzebosz – 274

Turew – 278

Ujazd – 288

Waszkowo – 292

Wąsowo – 294

Welna – 298

Wieleń – 302

Włoszakowice – 308

Wrząca Wielka – 337

Wydawy – 318

Żelazków – 320

Rozmieszczenie barokowych dworów i pałaców w Wielkopolsce

Location of the Baroque manor houses and palaces in Wielkopolska

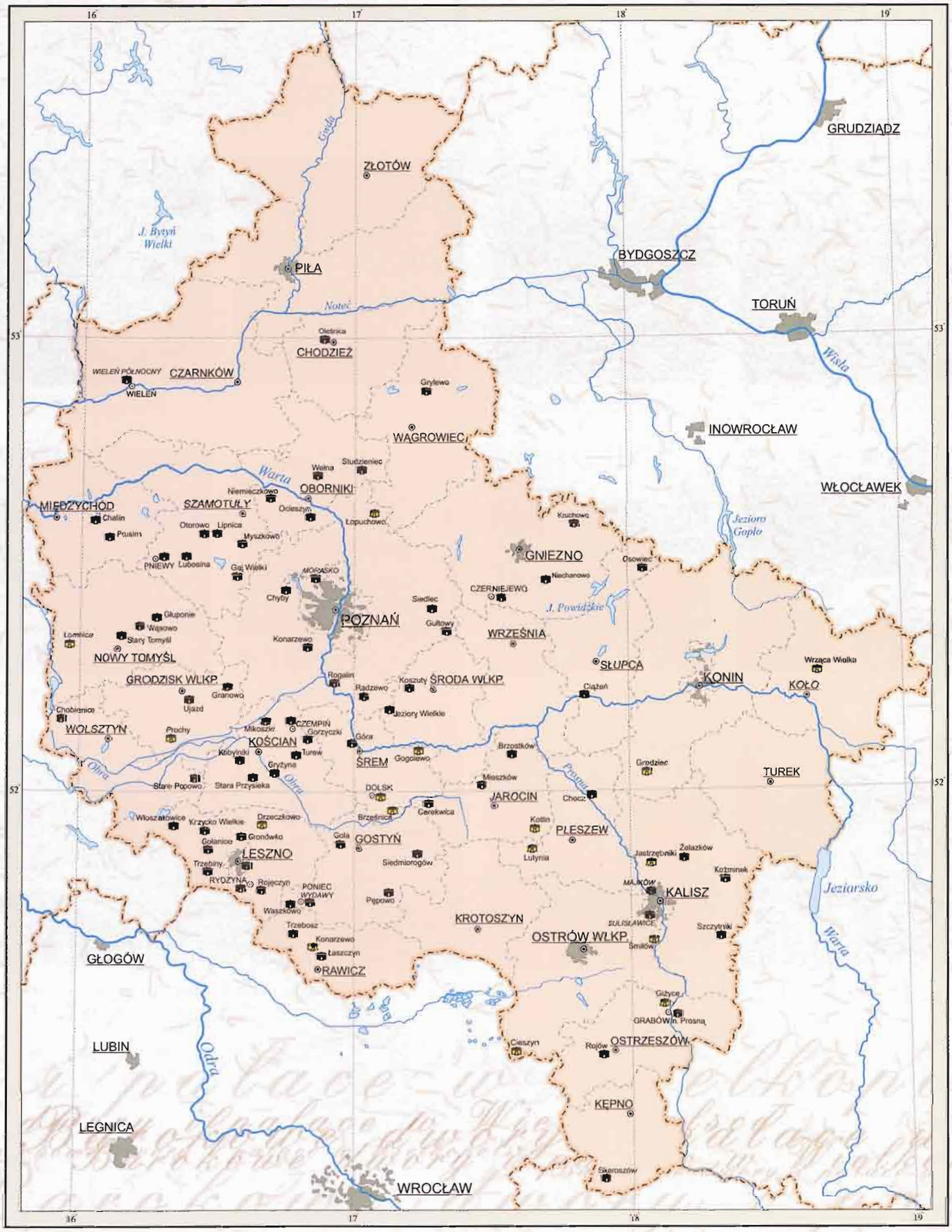

GNIEZNO miasta powiatowe *country towns*
SIERAKÓW inne miasta *other towns*
GOSŁAWICE części miast *parts of towns*
Gosławice inne miejscowości *other locations*
obiekty opisane w części albumowej *manor houses described in the album*
obiekty opisane w dodatku *manor houses described in the supplement*

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Poznaniu

Komitet Redakcyjny Biblioteki „Kroniki Wielkopolski"
Lena Bednarska (przewodnicząca), Przemysław Hauser,
Krzysztof Kasprzak, Tomasz Naganowski, Marek Ziółkowski

Recenzent
Zofia Kurzawa

Redakcja
Natalia Słomińska

Skład, łamanie
ORNATUS
www.ornatus.pl

Tłumaczenie
Zbigniew Nadstoga

Wykreślenie rzutów
Krzysztof Graja

Wykreślenie mapy
Radosław Przebitkowski

Rysunki herbów
ORNATUS

© Copyright by Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej
i Centrum Animacji Kultury w Poznaniu
Poznań 2006

ISBN 83-87816-97-3

Wydawca
Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej
i Centrum Animacji Kultury
w Poznaniu
60-819 Poznań, ul. Prusa 3
tel. (061) 664 08 75
e-mail: wydawnictwo@wbp.poznan.pl
http://www.wbp.poznan.pl

Wydanie I

Druk i oprawa
Zakład Poligraficzny Moś i Łuczak sp.j.
61-065 Poznań, ul. Piwna 1

Patronat medialny:

radio Merkury POZNAŃ
POLSKIE RADIO
culture.pl

WOJEWÓDZKA BIBLIOTEKA
PUBLICZNA W POZNANIU
N - 130700
000-130700-00-0

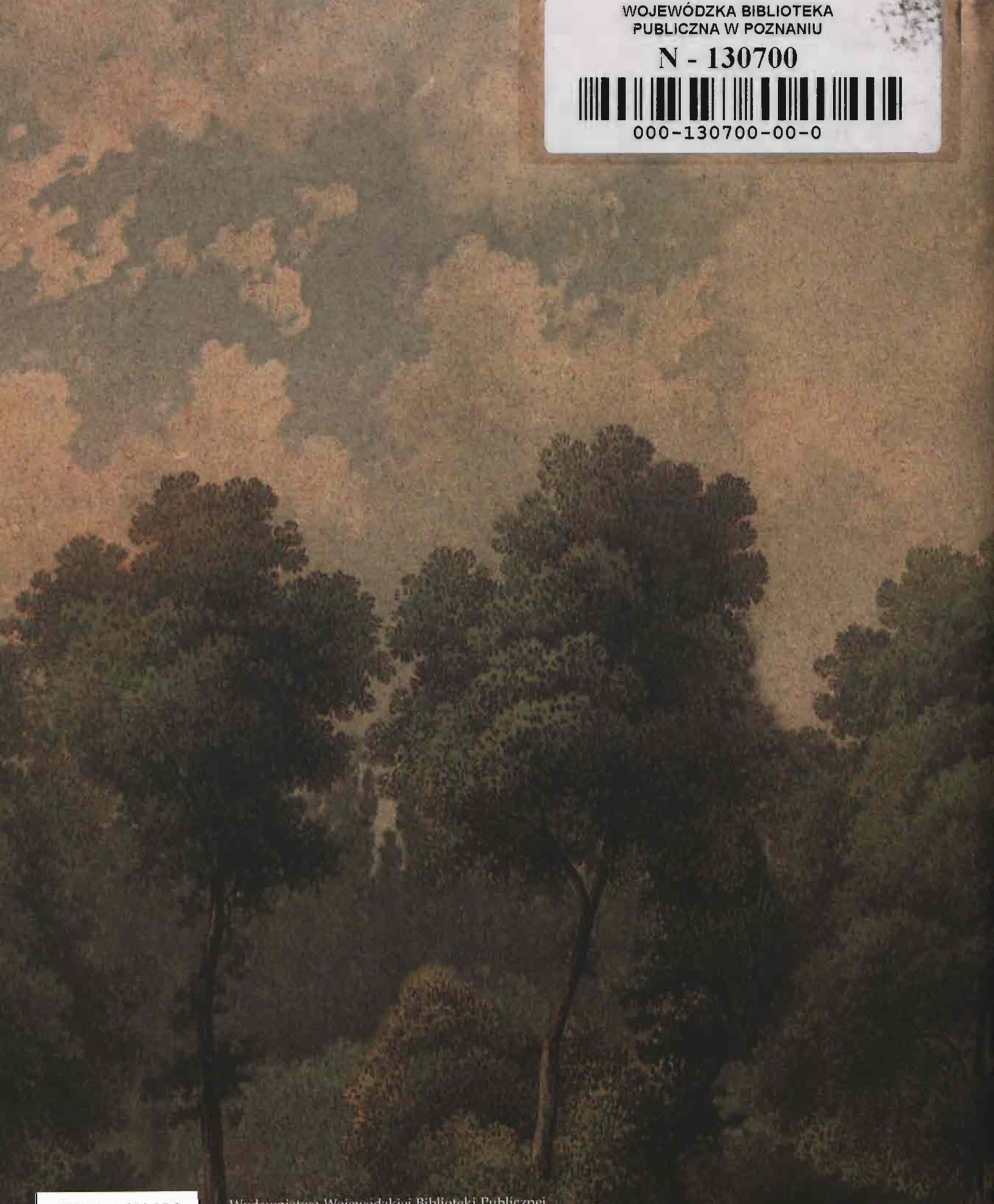

ISBN 83-87816-97-3
9 788387 816971

Wydawnictwo Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej
i Centrum Animacji Kultury
w Poznaniu